

**TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
BALKAN ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

Cilt: 10, Sayı: 1, Temmuz 2021

**TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF BALKAN RESEARCH INSTITUTE**

Volume 10, Number 1, July 2021

ISSN 2147-1371

Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi (BAE-Dergisi), Balkanlar üzerine sosyal bilimler alanında özgün çalışmalara yer veren uluslararası hakemli bir dergidir. Türkçe ve İngilizce makalelere yer veren BAE-Dergisi, Temmuz ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanır. BAE-Dergisi'ne gönderilen yazılar, yayımlanmadan önce Yayın Kurulunca dergi yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Yayımlanması uygun bulunan makaleler adları gizli tutulan iki ayrı hakeme gönderilir. Hakem süreçleri tamamlanan makaleler, kronolojik sıra takip edilmeksizin Yayın Kurulu'nun nihai değerlendirmesi ve kararı sonrası dergide yayımlanır. Dergide yayımlanan makalelerde savunulan görüşler BAE-Dergisini hiçbir surette bağlamaz. Yayımlanan makale ve yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

Gönderilen makaleler intihallere karşı *iThenticate* programı ile denetlenmektedir. <http://www.ithenticate.com/>

Journal of Balkan Research Institute (JBRI) is an international biannual (July and December) peer-reviewed academic journal that aims to publish original articles, i.e. papers which have not been previously published in any journal, in the realm of Social Sciences related to the Balkans. Each article is examined by the Editorial Board regarding writing principles and guidelines. The ones approved are sent to two independent referees for double-blind peer review. Those articles which peer review process is completed are published without chronological order after the final evaluation and decision of the Editorial Board. Authors are responsible for their articles. Any of their ideas are individual and does not bind the JBRI. No article is returned to authors.

The articles sent are controlled for plagiarism by the *iThenticate* programme. <http://www.ithenticate.com/>

Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

YAZIŞMA ADRESİ / CORRESPONDENCE ADDRESS

Trakya Üniversitesi Balkan Yerleşkesi Enstitüler Binası
Balkan Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü
22030 Edirne / TÜRKİYE

Telefon / Phone: +90 284 - 235 34 58 **Belgegeçer / Fax :** +90 284 - 236 31 79

E-Mektup / E-mail: baedergisi@trakya.edu.tr; baedergisi@gmail.com

www.baedergisi.trakya.edu.tr / www.baedergisi-en.trakya.edu.tr

<http://dergipark.gov.tr/baed>

BASKI / PRINTING

Trakya Üniversitesi Matbaası
Edirne Teknik Bilimler MYO – Sarayıcı Yerleşkesi / EDİRNE

E-Mektup / E-mail: matbaa@trakya.edu.tr

EDİRNE – TEMMUZ 2021
BALKAN ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
JOURNAL OF BALKAN RESEARCH INSTITUTE

ISSN 2147-1371

DERGİ SAHİBİ / OWNER

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Balkan Araştırma Enstitüsü adına
Doç. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET

EDITÖR / EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Sabri Can SANNAV

EDITÖR YARDIMCILARI / ASSISTANT EDITORS

Öğr. Gör. Utku KIRLIDÖKME- Arş. Gör. Dr. Fatma RODOPLU YILDIRIM

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Engin BEKSAÇ (*Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye*)
Prof. Dr. Dragi GJORGIEV (*Ss. Cyril and Methodius University, Üsküp/Makedonya*)
Prof. Dr. Kerima FILAN (*University of Sarajevo, Saraybosna/Bosna-Hersek*)
Prof. Dr. Machiel KIEL (*Netherlands Institute, İstanbul/Türkiye*)
Prof. Dr. Mirjana TEODOSIJEVIC (*University of Belgrade, Belgrad/Sırbistan*)
Prof. Dr. Thanos VEREMIS (*National and Kapodistrian University of Athens, Atina/Yunanistan*)
Doç. Dr. Ömer AKSOY (*Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye*)
Doç. Dr. Liliana BOŞCAN (*University of Bucharest, Bükreş/Romanya*)
Doç. Dr. Ali HÜSEYİNOĞLU (*Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye*)
Doç. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET (*Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye*)
Doç. Dr. Alexei KALIONSKI (*Sofia University "St. Kliment Ohridski", Sofya/Bulgaristan*)
Doç. Dr. Georgios SALAKİDİS (*Democritus University of Thrace, Gümülcine/Yunanistan*)
Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY (*Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye*)
Dr. Öğr. Üyesi Paschalis ANDROUDİS (*Aristotle University of Thessaloniki, Selanik/Yunanistan*)
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül KILIÇ (*Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye*)
Dr. Öğr. Üyesi Sabri Can SANNAV (*Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye*)

İNGİLİZCE EDITÖR / ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Doç. Dr. Seda TAŞ İLMEK

YAYIN KOORDİNATÖRÜ / PUBLICATION COORDINATOR

Öğr. Gör. Utku KIRLIDÖKME

DİZGİ / TYPESETTING

Öğr. Gör. Utku KIRLIDÖKME

HALKLA İLİŞKİLER / PUBLIC RELATIONS

Arş. Gör. Dr. Fatma RODOPLU YILDIRIM

İNDEKS KOORDİNATÖRÜ / INDEX COORDINATOR

Doç. Dr. Ali HÜSEYİNOĞLU

KAPAK TASARIM / COVER DESIGN

Fatma YAZICI

ULUSLARARASI BİLİM DANIŞMA KURULU
INTERNATIONAL SCIENTIFIC ADVISORY COMMITTEE

- Prof. Dr. Yücel ACER, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale/Türkiye
Prof. Dr. İlker ALP, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH, Erciyes Üniversitesi, Kayseri/Türkiye
Prof. Dr. Engin BEKSAÇ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Sabina BAKSİC, University of Sarajevo, Saraybosna/Bosna-Hersek
Prof. Dr. Bernt BRENDEMOEN, University of Oslo, Oslo/Norveç
Prof. Dr. Nuray BOZBORA, Marmara Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Rıdvan CANIM, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Swietlana M. CZERWONNAJA, Nicolaus Copernicus University, Torun/Polonya
Prof. Dr. Hasret ÇOMAK, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Geza DAVID, Elte University, Budapeşte/Macaristan
Prof. Dr. Birgül DEMİRTAŞ, Türk-Alman Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Zafer GÖLEN, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur/Türkiye
Prof. Dr. Güner GÜLSEVİN, Ege Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Çağrı ERHAN, Altınbaş Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ, University of Prishtina, Priştine/Kosova
Prof. Dr. Fadil HOCA, Ss. Cyril and Methodius University, Üsküp/Kuzey Makedonya
Prof. Dr. Nazim İBRAHİM, Ss. Cyril and Methodius University, Üsküp/Kuzey Makedonya
Prof. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMGİL, Gazi Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Osman KARATAY, Ege Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR, Ankara Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, Milli Savunma Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU, Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale/Türkiye
Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU, Marmara Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Lyubomir MIKOV, Bulgaristan Bilimler Akademisi, Sofya/Bulgaristan
Prof. Dr. İrfan MORİNA, University of Prishtina, Priştine/Kosova
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ, Gazi Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Emel G. OKTAY, Hacettepe Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon/Türkiye
Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ, İstanbul Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN, Erciyes Üniversitesi, Kayseri/Türkiye
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ, TÜRKSOY Genel Sekreter Yrd., Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Lelija SOCANAC, University of Zagreb, Zagreb/Hırvatistan
Prof. Dr. Mirjana TEODOSIJEVIC, University of Belgrade, Belgrad/Sırbistan
Prof. Dr. Abidin TEMİZER, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur/Türkiye
Prof. Dr. İlhan TOKSÖZ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Yüksel TOPALOĞLU, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Sezai Enis TULÇA, Galatasaray Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Sibel TURAN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Fahri TÜRK, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye

Prof. Dr. Mustafa TÜRKEŞ, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN, İzmir/Türkiye
Prof. Dr. Hamit XHAFERI, SEEU University, Tetovo/Kuzey Makedonya
Doç. Dr. Ömer AKSOY, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Doç. Dr. Uğur ALTUĞ, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı/Türkiye
Doç. Dr. Selim ASLANTAŞ, Hacettepe Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Doç. Dr. Goran BANDOVIĆ, Univ. College of IR and Diplomacy, Zagreb/Hırvatistan
Doç. Dr. Tuba ÜNLÜ BİLGİÇ, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Doç. Dr. Bilgin ÇELİK, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Doç. Dr. Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU, İstanbul Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Doç. Dr. Neriman HASAN, Ovidius University of Costanta, Köstence/Romanya
Doç. Dr. Ali HÜSEYİNOĞLU, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Doç. Dr. Ercan KARAKOÇ, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Doç. Dr. İbrahim KELAÇA AHMET, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Doç. Dr. Murat ÖNSOY, Hacettepe Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Doç. Dr. Ayşe ÖZKAN, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı/Türkiye
Doç. Dr. Kader ÖZLEM, Uludağ Üniversitesi, Bursa/Türkiye
Doç. Dr. Caner SANCAKTAR, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli/Türkiye
Doç. Dr. Seda TAŞ İLMEK, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Dilaver Arıkan AÇAR, Yaşar Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Veysi AKIN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mümin İSOV, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel HOŞ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül KILIÇ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Şahin KILIÇ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ferhan KIRLIDÖKME MOLLAOĞLU, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sabri Can SANNAV, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Vahit Cemil URHAN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye

Balkan Araştırma Enstitüsü (BAE) Dergisi, *Emerging Sources Citation Index (ESCI)*, *TÜBİTAK/ULAKBİM TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı*, *Central and Eastern European Online Library (CEEOL)*, *EBSCO*, *J-Gate*, *Modern Language Association (MLA) International Bibliography*, *ProQuest* ve *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Veri Tabanı* tarafından taranmaktadır.

The Journal of Balkan Research Institute (JBRI) is indexed in *Emerging Sources Citation Index (ESCI)*, *TÜBİTAK/ULAKBİM TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı*, *Central and Eastern European Online Library (CEEOL)*, *EBSCO*, *J-Gate*, *Modern Language Association (MLA) International Bibliography*, *ProQuest* and *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Veri Tabanı*.

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

- Prof. Dr. Nuray BOZBORA, Marmara Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Ahmet KÖÇ, Akdeniz Üniversitesi/Antalya
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ, Necmettin Erbakan Üniversitesi/Konya
Prof. Dr. Hatice ORUÇ, Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Fahri TÜRK, Trakya Üniversitesi/Edirne
Doç. Dr. Gülberk BİLECİK, İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Doç. Dr. Bilgin ÇELİK, Dokuz Eylül Üniversitesi/İzmir
Doç. Dr. Ali DAYIOĞLU, Lefke Avrupa Üniversitesi/Lefke/KKTC
Doç. Dr. Şahin DOĞAN, Akdeniz Üniversitesi/Antalya
Doç. Dr. Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU, İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Doç. Dr. Emirhan GÖRAL, Marmara Üniversitesi/İstanbul
Doç. Dr. Ali HÜSEYİNOĞLU, Trakya Üniversitesi/Edirne
Doç. Dr. İsmail Hakkı KADI, İstanbul Medeniyet Üniversitesi/İstanbul
Doç. Dr. İbrahim KÂMİL, Trakya Üniversitesi/Edirne
Doç. Dr. Ercan KARAKOÇ, Yıldız Teknik Üniversitesi/İstanbul
Doç. Dr. Nuri KORKMAZ, Bursa Teknik Üniversitesi/Bursa
Doç. Dr. Yonca KÖKSAL, Koç Üniversitesi/İstanbul
Doç. Dr. Kader ÖZLEM, Uludağ Üniversitesi/Bursa
Doç. Dr. Selçuk SEÇKİN, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/İstanbul
Dr. Öğr. Üyesi Selda ADİLOĞLU, Bursa Teknik Üniversitesi/Bursa
Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer ALİMEN, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi/İstanbul
Dr. Öğr. Üyesi Gizem ALİOĞLU ÇAKMAK, Yeditepe Üniversitesi/İstanbul
Dr. Öğr. Üyesi Yeşim DİNÇKAN, Trakya Üniversitesi/Edirne
Dr. Öğr. Üyesi Bahriye GÜRAY GÜLYÜZ, Trakya Üniversitesi/Edirne
Dr. Öğr. Üyesi Mümin İSOV, Trakya Üniversitesi/Edirne
Dr. Öğr. Üyesi Nihal KIRKPINAR ÖZSOY, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi/İzmir
Dr. Öğr. Üyesi Erjada PROGONATI, Süleyman Demirel Üniversitesi/Isparta
Dr. Öğr. Üyesi Nedime Aslı ŞİRİN ÖNER, Marmara Üniversitesi/İstanbul
Öğr. Gör. Dr. Tarkan SARIOĞLU, Trakya Üniversitesi/Edirne

**BALKAN ARAŞTIRMA
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**
Cilt 10, Sayı 1, Temmuz 2021

**JOURNAL OF BALKAN
RESEARCH INSTITUTE**
Volume 10, Number 1, July 2021

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

RESEARCH ARTICLES

Mustafa DURDU

*1831 Nüfus Tahrirlerine Göre Kumanova
Kazasının Demografik ve Sosyal Yapısı*

*Demographic and Social Structure of
Kumanovo District According to the
Population Records of 1831*

1-47

Ayça EMİNOĞLU – Yeşim AYDIN

*Bosna-Hersek Bağlamında Antropolojinin
Yeni Kullanım Alanı Olarak Barış
Çalışmaları ve Barış İnşası*

*Peace Studies and Peacebuilding as a New
Field in Use of Anthropology in the Context
of Bosnia-Herzegovina*

49-75

İlirjana KACELI

*The Relations Between Kosovo National
Protection Committee and the Albanian
Government During (1918-1924)*

*Kosova Millî Koruma Komitesi ve
Arnavutluk Devleti Arasındaki İlişkiler
(1918-1924)*

77-103

Esra KARLIOVA SOYSAL - Sevcan YILDIZ

*Makedonya Sorununun Konstrüktivizm
Bağlamında Değerlendirilmesi*

*Evaluation of the Macedonia Problem in
the Context of Constructivism*

105-144

Fatma Aslı KELKİTLİ

*Russia in the Western Balkans:
A Receding Power*

*Batı Balkanlar'da Rusya:
Gerileyen Bir Güç*

145-178

Aşkın KOYUNCU

*Yangınlar, Kiliseler ve Havralar: Osmanlı
Döneminde Saraybosna'da Gayrimüslim
Mabetlerinin Meşrulaşma Süreci*

*Fires, Churches and Synagogues: The
Legitimation Process of Non-Muslim
Sanctuaries in Sarajevo During the
Ottoman Period*

179-220

Gürsoy ŞAHİN

*Osmanlı Devleti ile Sırbistan Arasında
"Oynak Sınır": Timok Nehri'nin
Mecrasının Değişmesi ve Karşılaşılan
Sorunlar (1849-1874)*

*"The Unstable Border" Between the
Ottoman Empire and Serbia: Drain Change
of the Timok River and the Encountered
Problems (1849-1874)*

221-266

Arzu TAŞCAN

*XIX. Yüzyıl Sonlarında Edirne
Vilâyeti'nin İdari, İktisadi ve Sosyal
Tarihinden Bir Kesit
(826 Numaralı Ayniyat Defteri
Kayıtlarına Göre)*

*A Section on the Administrative, Economic
and Social History of the Province of Edirne
in the Late XIXth Century
(According to Numbered 826 Ayniyat Book
Records)*

267-306

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ / BOOK REVIEWS

İlyas AK

*H. Baha Öztunç, Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Manastır Sosyo-Ekonomik Yapı
(1839-1876)*

307-312

Liliana BOŞCAN

*Ottmar Traşcă and Stelian Obiziuc, Diplomați români în slujba vieții: Constantin I. Karadja
și salvarea evreilor din Europa în timpul celui de-al treilea Reich (1932-1944)/ Romanian
Diplomats in the Service of Humanity: Constantin I. Karadja and the Salvation of Romanian
Jews in Europe during the Third Reich (1932-1944)*

313-322

Ayşe Nur ÖZDEMİR

*Ölümünün 100. Yılında Ömer Seyfettin Balkan Hikâyeleri, (haz.) Yüksel Topaloğlu-Recep
Duymaz*

323-327

Uğur SEZER

Fatih Fuat Tuncer, Türkiye-Arnavutluk İlişkilerinde Kimlik ve Söylem

329-335

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

Mustafa DURDU*

ÖZ

Kumanova, bugünkü Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'ne bağlı bir yerleşim yeridir. 1831 yılında, modern anlamda ilk nüfus sayımının yapıldığı Kumanova kazası, bu tarihte Osmanlı ülkesi içerisinde Rumeli Eyaleti, Köstendil Sancağı'na bağlı bir yerleşim yeridir. Çalışmamızın ana kaynakları, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivinde bulunan NFS.d. kataloğundaki 15 Ocak 1831 (1 Şaban 1246) tarihli 5699, 5700 ve 5702 numaralı Müslüman, reaya ve yabancılara ait üç adet nüfus defteridir. Müslüman defterindeki nüfus, askerliğe elverişli olup olmamasına göre sabi, tuvana ve müsinn olarak üç gruba ayrılmıştır. Ayrıca askeriler de belirtilmiştir. Reaya defterindeki nüfus ise cizye mükelleflerinin niteliğine göre 10 yaş ve üzeri için ednâ, evsat, a'lâ ve muaf olarak dört gruba ayrılmıştır. Yabancı defterinde ise Kumanova'ya sonradan gelen Müslüman ve reayanın nüfus kaydı bulunmaktadır. Bu çalışmada, bölgede yaşayan yerli ve yabancı nüfusun yaş, isim, unvan, meslek ve resmî görevleri gibi nitelikleri analiz edilerek Kumanova kaza merkezinin demografik, sosyal ve ekonomik yapısı incelenmiştir.

AnahtarKelimeler: Kumanova, Nüfus Defteri, Osmanlı, Müslüman, Reaya

DEMOGRAPHIC AND SOCIAL STRUCTURE OF KUMANOVO DISTRICT ACCORDING TO THE POPULATION RECORDS OF 1831

ABSTRACT

Kumanovo is a settlement in the present-day Republic of North Macedonia. In 1831, Kumanova district, where the first population census was

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Karaman, ORCID: orcid.org/0000-0002-1555-0035, E-posta: mustafa76durdu@hotmail.com

MUSTAFA DURDU

made in the modern sense, is a settlement in the Ottoman country under the Rumelia Province, Köstendil Sanjak (province). The main sources of our study are three registration books of Muslim, rayah and foreigners, numbered 5699, 5700 and 5702, dated January 15, 1831 (1 Shaban 1246) in the NFS.d catalog in the Ottoman Archives of the T.R Presidency State Archives. The population in the Muslim register is divided into three groups as *sabi* (Child), *tuvana* (Strong) and *musinn* (old), depending on whether they are eligible for military service. In addition, soldiers were mentioned. The population in the *reaya* book is divided into four groups as *edna* (lowest), *evsat* (medium), *a'la* (high) and exempted for 10 years and over according to the qualifications of the taxpayers. In the foreign book, there is a registration of the Muslim and rayah who came to Kumanovo later. In this study, the demographic, social and economic structure of Kumanovo district center was examined by analyzing the characteristics of the local and foreign population living in the region such as age, name, title, profession and official duties.

Keywords: Kumanovo, Birth Registry, Ottoman, Muslim, Rayah

Giriş

Nüfus ve arazi yazımları tarihin çok eski dönemlerinden beri yapılmaktaydı. Tarih boyunca devletler adilne bir vergi sistemini tesis edebilmek için nüfuslarını ve bu nüfusların arazi gibi mal varlıklarını yazma yoluna gitmişlerdi.¹ Türk-İslam devletlerinin egemen oldukları coğrafyalarda başlangıçtan beri nüfus ve arazi-emlak yazımı yapıldığı muhakkaktır. Selçukluların Farsça olarak tertip ettikleri bu defterlerin Osmanlıların ilk devirlerinde divanlarda tutuldukları ihtimal dahilinde olmakla birlikte bu Selçuklu kayıtlarından istifade edildiği, dolayısıyla da Osmanlıların bu nüfus ve arazi yazım işini daha mükemmelen bir şekilde devam ettirmiş oldukları bir hakikattir.² Osmanlıların kuruluş devirlerinden itibaren yapılmakta olan nüfus ve arazi yazımlarının modern anlamda ilk nüfus sayımı olarak kabul edilen 1831 nüfus yazımının temelini oluşturduğu açıktır. Dolayısıyla klasik dönemde en mükemmelen şekline ulaşan nüfus ve arazi yazımı ile ilgili kısa bir malumat vermek elzemdir.

¹ mer Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri" (I), *İ İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt II, Sayı 1, Birinciteşrin 1940, s. 26-28.

² Barkan, *a.g.m.*, s. 28-29.

1. Klasik Dönemde Nüfus ve Arazi Yazımı

Osmanlı nüfus ve arazi tahrirleri konusunda en esaslı çalışmaları yapmış olan Ömer Lütfi Barkan'a göre ilk devirlerden itibaren III. Murad zamanına kadar her padişah devrinde genel olarak nüfus ve arazi yazımı yapılmıştır. Bununla birlikte Lütfi Paşa'nın ifadesine göre her otuz yılda bir kez nüfus ve arazi yazımı yapılmıştır. Ayrıca yeni fethedilen yerlerin de yazımı düzenli olarak yapılmaktaydı.³ Arazi ve nüfus yazımı ile ilgili olarak neşredilen Hüküm belgelerine göre, yazım işine tayin edilen tahrir emini ve kâtip ile onlara yardım edecek mahallin kadısından oluşan tahrir (yazım) komisyonu, öncelikle teftiş işine başlamaktadırlar. Teftiş ve tahrir edilecek mahalde yer alan tımar, mülk, vakıf sahipleri ile muaf olanlar tahrir heyetinin huzuruna gelerek ellerinde bulunan berat, vakıfnâme, mülknâme ve defter suretlerini ibraz ettikten sonra reayadan aldıkları ve muhteviyatında vergi vermeye mükellef olan yetişkin erkek nüfusun isimlerinin ve verdikleri vergi miktarının yazılı olduğu son üç yıllık hasılat defterlerini de bu yazım heyetine takdim ederlerdi. Yazım heyeti (tahrir heyeti) eski tahrir defterleri ile bu beyannâmeleri karşılaştırarak ehl-i vukûf olarak bilinen bilirkişilerin de yardımı ile reayayı yerinde tespit ederler ve değişiklikler kaydedilir, suistimaller tespit edilir ve yeni bir defter hazırlanırdı.⁴ Bir bölgede yapılan nüfus ve arazi tahrirlerinden ilkinde defter-i köhne, ikincisine defter-i atik, üçüncüsüne de defter-i cedîd denirdi. Bu yazımlar, istatistik malzemeleri toplamak amacıyla değil daha çok askerî ve malî maksatlarla yapılmaktaydı. Fethedilen topraklarda da tımar sisteminin uygulanabilmesi ve arazinin tam olarak tespiti için nüfus ve arazi yazımları yapılmıştır. Bu yazımlarda kaza genelinde yaşayan vergi mükellefi yetişkin erkekler, baba adları ile birlikte ve ekip-biçtikleri arazi miktarına ait bilgiler defterlere yazılmıştır. XVII. asrın başlarına kadar devam eden bu tahrir geleneği sayesinde belli bir mahallin nüfus tahmini ve sosyal yapısına yönelik analizlerin yapılabilmesi mümkündür. Daha sonraki asırlarda tımar sisteminin de bozulmasıyla birlikte klasik tahrir geleneği önemini kaybetmiştir. Özellikle XVII ve XVIII. asırlar için büyük bir öneme sahip avâız defterleri de demografi tarihi için önemli bir belge niteliğindedir. Gayrimüslimler için tertip edilen cizye defterleri de bu meyanda değerlendirilmesi gereken demografik belgelerdendir. Ayrıca “mukataa defterleri ile tımar tevcihi ve vakıf tahriri defterleri” gibi yazımlar da nüfus

³ “Aynı yerde, s. 30-34”.

⁴ Barkan, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri” (II), *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt II, Sayı 2, İkincikanun 1941, s. 214-215.

ve emlak-arazi araştırmaları için detaylı bilgilerin yer aldığı defter türlerindedir.⁵ Savaş gibi olağanüstü durumların ortaya çıktığı zamanlarda ahaliden toplanan “hizmet, mal ve para”dan oluşan avâız vergisi XVII. asırdan itibaren bitmeyen savaşlar ve felaket sebebiyle düzenli toplanan bir vergi hâline gelmiştir. Hane esasına göre toplanan avâızların tespiti için önceden sayımlar yapılmış ve böylece avâız defterleri dediğimiz tahrirler ortaya çıkmıştır. Mesela, 1640’lı yıllarda bütün ülke sathında genel bir avâız ve cizye tahriri yapılmış ve mufassal avâız defterleri oluşturulmuştur.⁶ Klasik devirde tutulan ve tapu tahrir defterleri olarak da bilinen tahrir defterlerinde çok yönlü ve genel bir yazım söz konusuydu. Vergi mükellefi olan hane reisleri ve yetişkin erkeklerin isimleri ve özellikleri ile verdikleri vergi miktarı ve türü kaydedildikten sonra toprağın kullanım şekli ile vakıf ve mülk olup olmaması gibi nitelikleri de kaydedilirdi. İhtiyar olanlar ile engelli ve hasta olanlar da vergi muafiyetleri çerçevesinde deftere kaydedilirdi. Osmanlının ilk devirlerinden itibaren tahrir defterlerinin tutulmasına karşın bunları bugünkü anlamda modern bir nüfus yoklama defteri olarak görmek yanlış olur. Çünkü temel amacı vergi ve askerliğe dayanan bu defterlerde vergi mükellefi olan yetişkin erkekler dışında eş ve çocuklar kaydedilmezdi. Bundan dolayı gerek klasik tahrirlerin ve gerek avâız tahrirlerinin yapıldığı bölgenin nüfusu konusunda net bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Bununla birlikte tahmini bir nüfus tespiti yanında bölgenin iktisadi ve sosyal nitelikleri hakkında birtakım sonuçlara ulaşılabilir.⁷

2. İlk Nüfus Sayımları

Klasik devirlerdeki nüfus ve arazi yazımı ve daha sonra mutad hâle gelen avâız tahrirleri ile cizye tahrirlerinden farklı olarak modern anlamda ilk nüfus sayımı, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nın lağvedilmesinden sonra kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye’nin asker ihtiyacını karşılamak için ülke sathında askerliğe elverişli erkek nüfusu tespit etmek gayesiyle 1830-1831’de başlamıştır. Aslında bu doğrultuda ilk girişim 1828 yılındadır; fakat Rus muharebesinin başlaması sebebiyle 1829’da kesintiye uğrayan bu

⁵ Adnan Çimen, “Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 3, 2012, s. 191-193.

⁶ Musa Sezer, “1642 Tarihli Avâız Defterine Göre Gördes Kazâsı”, *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 8, Nisan 2019, s. 77.

⁷ Mehmet Güneş, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 8, Sayı 15, Kış 2014, s. 224-225.

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

sayım, ülke genelinde ancak 1830-1831'de yapılabilmektedir.⁸ Burada şunu vurgulamak gerekir ki bahsedilen bu ilk nüfus sayımının, 1828'de yürürlüğe konmasına yönelik ilk girişimin İstanbul'da yapıldığını görüyoruz. Klasik tahrirlerden farklı olarak birinci derecede askere alma hedefi göz önünde bulundurularak yapılan bu ilk modern nüfus sayımı, Bilâd-ı Selâse olarak bilinen Eyüp, Galata ve Üsküdar'da başladığı bilinmektedir. 1828 yılında İstanbul'u tehdit eden Rus tehlikesine karşı silah altına alınabilecek 12-40 yaş arası Müslüman erkek nüfusun tespiti amacıyla nüfus sayımına teşebbüs edilmiştir. Burada aktif rol oynayan kurum öncelikle Bab-ı Seraskeri ve İhtisap Ağalığı olmuştur. Hatta bu sayım akabinde imamlara, mahallelerinde meydana gelen doğum ve ölüm vakalarını bir pusula ile Bab-ı Seraskeri'de bulunan birime bildirmeleri emredilmişti. Fakat çıkan savaş, bu işin tam olarak yürütülmesini engellemiştir.⁹

Yeniçeri Ocağının lağvedilmesiyle birlikte yeni kurulan ordu için asker ihtiyacı ve merkezileşme siyasetinin getirdiği yeni yükümlülükler, ülke sathında Müslüman erkek nüfusun bilinmesini gerektirmişti. Bunun yanında Gayrimüslimlerden alınan "şahsî verginin" (cizye) daha sağlıklı bir şekilde tespiti de önem arz etmekteydi. İşte bu gerekçeler, 1830/1831'den itibaren yeni nüfus tahrirlerini doğurdu.¹⁰ 1830 yılında nüfus tahririnin sağlıklı bir şekilde yapılması için "eyaletlere memurlar tayin edilmiş" ve fermanlar gönderilmiştir. Bu konuda ilk ferman, 2-11 Temmuz 1830 tarihinde Karaman Eyaletine gönderilmiştir. Bu eyaletin tahriri, "Aralık 1830 tamamlanmış ve defterler İstanbul'a gönderilmiştir". Rumeli'de Filibe ve Edirne'nin nüfus tahrirleri ise "Temmuz 1830'da tamamlanmıştır".¹¹

1830 yılında başlayan bu nüfus sayımına ait defterler İstanbul'a gelmeye başlayınca Bâbiâli'nin teklifi ile bu defterleri muhafaza etmek ve nüfus işlerini belli bir düzen dahilinde yürütmek için Defâtir Nezareti kuruldu. Said Efendi de Defâtir Nazırı oldu. Kazalara da nüfus memurlarının atanması kararlaştırıldı. Hatta iki kazaya nüfus memuru

⁸ Remzi Çavuş, "Geçmişin Yorumlanmasında Nüfus Defterlerinin Rolü", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, Nisan 2018, s. 53.

⁹ Sedat Bingöl, "İstanbul'da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 23, Sayı 36, 2004, s. 46-50.

¹⁰ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (Çev.) Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 35-43.

¹¹ Mübahat Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 Nüfus ve Toplum Yapısı*, TTK, Ankara 2010, s. 3.

MUSTAFA DURDU

atanmasına rağmen ülke genelinde sayımın henüz bitmemiş olması gerekçesiyle bu atamalardan vazgeçildi. Ayrıca Defâtir Nezareti yerine nüfus işleriyle ilgilenmek üzere Ceride Nezareti kuruldu. Ardından da kazalara nüfus memurları atandı. Bu memurlar, kazalarındaki doğum, ölüm ve göç olaylarını kaydedip “yıl içinde bir kaç kez İstanbul’daki Ceride Nezaretine bildirmek zorunda idiler”. Bu sayımda yalnızca asker alımı konusunda veri toplamak amacıyla Müslüman erkekler, cizyenin düzenli toplanabilmesi için de Gayrimüslim erkek nüfus kaydedilmiştir. Vatandaşların güvenini kazanmak ve doğru bilgi vermelerini sağlamak için sayım memurları kadı ve ulema sınıfından seçilmişlerdi. Bunların hizmetine de kâtipler tayin edilmişti.¹² 1830-1831 sayımında sayım memurları için basılan talimatnameler çok genel açıklamalar olduğu için her sayım memuru, nüfusu farklı metotlarla sınıflandırmışlardır. Kimi nüfus defterlerinde Müslüman erkeklerin askerliğe elverişli olanları için “matlûba muvafık”, elverişli olmayanları için de “matlûba gayr-ı muvafık” şeklinde bir sınıflandırma yapılırken bazılarında yaşa göre bir sınıflandırma yapılmıştır. Bazı nüfus defterlerinde ise askerliğe uygun olanlar için “tûvana”, çocuklar için “sıbyan”, yaşlı ve çalışamaz durumda olanlar için “amelmende” terimleri kullanılmıştır. Gayrimüslim erkeklerin sayımının temel amacı cizye vergisi konusu olduğu için, eskiden olduğu gibi mal varlıklarına göre “a’lâ, evsat, ednâ” şeklinde bir sınıflandırma yapılmıştır.¹³ Enver Ziya Karal’a göre 1831 nüfus tahriri, XIX ve XX. asırlar boyunca Avrupa ve Balkan devletlerinin siyasi düşüncelerle Rumeli ve Anadolu’da Müslüman nüfusu, Gayrimüslim nüfustan daha az göstermek için yayınladıkları bazı istatistiklerin de sahte olduğunu ifşa etmektedir. Karal, 1831 nüfus sayımının sonuçlarının doğruluğundan şüphe edilmemesi gerektiği ifade etmektedir. Çünkü bu sayım, siyasî kaygılarla yapılmamıştır. “Devlet İslam nüfusunun miktarını askerlik bakımından, Hristiyan nüfusun da sayısını vergi bakımından öğrenmek istemiştir. İslam nüfusunu fazla göstermek kendi kendini aldatmak, Hristiyan nüfusu az göstermek ise muhtaç olduğu paranın bir kısmından feragat etmek” anlamına gelmektedir ki her iki durum da “devletin aleyhindedir”.¹⁴

¹² Karpat, *a.g.e.*, s. 65-67.

¹³ “Aynı yerde, s. 68”. Bizim incelediğimiz 5699 numaralı Müslüman nüfus defterinde sıbyan, tûvana ve müsinn terimleri kullanılmıştır. Müsinn yaşlı, kocamış anlamlarına gelmektedir. Bk. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, s. 1346.

¹⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997, s. 22.

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

1830/1831 sayımından daha modern bir anlayış ve çerçevede gerçekleştirilen bir nüfus tahriri de Tuna vilayetine ait 1866 nüfus yazımıdır. Toplanan verilerin genişliği ve niteliği bakımından son derece önemli olan bu yerel sayım Tuna Valisi Midhat Paşa tarafından yaptırılmış olup malî ve askerî hedefler değil, daha iyi bir yönetim modeli için nüfusun tespiti amacına matuftur. Bununla birlikte Tuna vilayeti nüfusunun ekonomik faaliyetleri, yaş, cinsiyet ve medeni durum gibi nitelikleri tespit edilmiştir.¹⁵ Midhat Paşa'nın yaptırdığı bu ayrıntılı nüfus tahririnin daha sonraki yıllarda yapılacak olan genel nüfus tahrirlerine ilham verdiği âşikârdır. 1874 yılında Dahiliye Nezareti bünyesinde olmak üzere “Tahrir-i Nüfus Umum Müdürlüğü” kurulmuştur. Böylece nüfus sayım ve kayıt işlemleri bu müdürlük tarafından yürütülecektir. Bu doğrultuda genel bir nüfus sayımına teşebbüs edilse de 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rusya savaşının başlaması ile ertelenmiştir. 1881’de hazırlanan “Sicill-i Nüfus Nizamnamesi”nden sonra “ilk kez nüfus sicilinin oluşturulması için” genel bir sayım “hazırlıklarına” başlanmıştır.¹⁶ 1881 yılında başlatılan bu sayımda ilk kez kadınlar da sayıma tabi tutulmuştur. Bu yüzden olsa gerek sayım çok uzun sürmüş, “bazı yerlerde” ancak 1895’te bitirilmiştir. Bununla birlikte henüz bitirilmeyen yerlerin nüfusu “tahminî olarak konarak” 1893 yılında sayım sonuçları yayınlanmıştır. Bu sayımda ilk kez Nüfus Tezkereleri de verilmiştir.¹⁷ 1881-1893 yılları arasında yapılan bu sayımın bir diğer özelliği de daha önce Şura-yı Devlet’in hazırlamış olduğu nizamnameler çerçevesinde nüfus kayıtları için “esas defter, icmal defteri ve yevmiye vukuat defteri” olmak üzere üç defter tutulmuştur. Bu sayımın diğer bir özelliği de devletin artık nüfus sayım ve kayıtlarını sadece askerlik ve vergi hususları için değil, vatandaşların kayıt altına alınması gibi demografik gerekçeleri de haiz olmak üzere daha genel bir amaç için tutmaya başlamış olmasıdır. 1903-1906 yılları arasında yapılan diğer bir genel nüfus sayım ve yazımı da 1881-1893 sayımında icra edilen yöntemlere uygun olarak yapılmıştır. 1903-1906 sayımında elde edilen veriler mahalle esasına göre tanzim edilmiş olan kütüklere kaydedilmiştir. Bu nüfus kütükleri kısmî değişikliklerle Cumhuriyet dönemine “intikal etmiştir”.¹⁸ Dolayısıyla son iki nüfus sayımı ve yazımı, Cumhuriyet dönemindeki nüfus işlemlerinin temelini oluşturmuştur.

¹⁵ Cem Behar, “Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi”, *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, (Editör) Halil İncalcık ve Şevket Pamuk, T.C. Başkanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, s. 69.

¹⁶ Aynı yerde, s. 70.

¹⁷ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 5-6.

¹⁸ Çimen, *a.g.m.*, s. 198-202.

Biz bu çalışmada 15 Ocak 1831 tarihli olan üç defter üzerinden Kumanova kaza merkezindeki Müslüman ve reaya (Hıristiyan) nüfusun özellikleri çerçevesinde Kumanova kaza merkezinin demografik ve sosyo-ekonomik yapısını tespit ve analiz etmeye çalışacağız. Çalışmamıza, yukarıda açıklamış olduğumuz nüfus yazımları ile ilgili olarak tarih boyunca yapılan çalışmaları, giriş kabilinden olmak üzere ifade ettikten sonra makalemizin ana konusu olan Kumanova kazası hakkında kısa bir malumat vermek yerinde olacaktır.

3. Tarihî ve Coğrafi Yönleriyle Kumanova Kazası

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin kuzeydoğusunda yer alan Kumanova, yolların kesişme noktasında yer alan önemli bir güzergâh üzerinde olup 340 metre rakımlıdır. Pehinja ve Kriva gibi iki önemli nehrin geçtiği Kumanova, yüz binden fazla nüfusu ile ülkenin en büyük belediyesidir.¹⁹

Kumanova adı 11 ve 13. yüzyıllar boyunca Balkanlarda hüküm süren Kuman Türklerinden gelmektedir. Balkanlardaki pek çok yerleşim yerinde Kumanların izine rastlanmaktadır. Kumanova da onlardan biri ve en belirginidir. Balkan milletleri tarihinde önemli izler bırakmışlardır. Hatta Osmanlılar, Balkanlara geldiklerinde Türkçe konuşan Kuman Türkleri ile karşılaşmışlardır.²⁰ 1395'ten itibaren Osmanlı yönetimine giren, önemli bir yol üzerinde yer alan ve 1395'ten 1912'ye kadar Osmanlı idaresinde kalan Kumanova adı ilk kez 1517-1579 yılları arasında yazılmış olan tapu tahrir defterlerinde zikredilmiştir. XVI. asrın başlarında bir kasaba hüviyeti alan Kumanova'da 1570 yılı resmi kayıtlarına göre Müslümanlar 52 haneden, Hıristiyanlar da 19 haneden oluşmaktaydı. Kumanova'ya gelen Anadolu kökenli yörük grupları, Aşağı Bektaşlı, Asılcılar, Baraklı, Çeltikçi, Kutlu Bey ve Yukarı Bektaşlı köylerini kurmuşlardır. Hıristiyanlar, Makedonca, Bulgarca ve Sırpça konuşanlardan oluşmaktaydı. Ayrıca daha önce "Kumaničevo, Turkovce ve Vragoturci köylerine yerleşen ilk Türkler olan Kumanlar ise bu nüfus içinde asimile olmuştur".²¹

16. yüzyılın ikinci yarısında bölgeye giden ve Kumanova'yı "kasaba-i ra'nâ", yani güzel kasaba olarak nitelendiren Evliya Çelebi'ye

¹⁹ <http://www.kumanova.gov.mk/профил/>, (10.07.2020).

²⁰ Yusuf Hamzaoğlu, *Balkan Türklüğü (Makedonya, Bulgaristan. Slovenya)*, Cilt II, Logos-A Yayınları, Üsküp 2010, s. 98-103.

²¹ Machiel Kiel, "Kumanova", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, Ankara 2002, s. 363.

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE
SOSYAL YAPISI

göre Kumanova o tarihte Üsküp sancağına bağlı 150 Akçalık bir kazadır. Fakat genellikle Üsküp kadılarına bağlanmaktadır. Bölgede pek çok nehir bulunmaktadır. Kasaba merkezinde 600 tane kiremitli ev ve çarşı içinde bir cami bulunmaktadır. Bunun yanında, kasabanın medrese, han, hamam ve tekkenin yanında pazar ve çarşıları, değirmenleri, mescitleri bulunmaktadır. “...ammâ âb havâsı gâyet lâtifdir, bâğ ve bağçaları müzâdândır”.²²

Kumanova bölgesi 1689-1690 yılları arasında Avusturya işgaline maruz kalmıştır ve Avusturyalıların kışkırtması ile burada Voyvoda Karpoš isyanı gerçekleşmiştir. Bu yıllarda Kumanova zarar görmüş ve 1570’lerdeki resmî kayıtlarda adı geçen “bazı köyler ortadan kalkmıştır”. XIX. asrın başlarında vuku bulan Sırp isyanı sırasında büyük zararlara maruz kalan yörede bulunan Türk köyleri boşalmıştır. Daha sonra bu köylere “Hıristiyan Makedon, Sırp ve Bulgarlar yerleştirildi”. Aynı şekilde Kumanova’nın batısında yer alan ve boşalan bazı Müslüman köyelerine de “Müslüman Arnavutlar yerleştirilmiştir”. 1860’lı yıllarda Kafkasya’dan göç etmek zorunda kalan bazı Müslüman Çerkes grupları da Kumanaova etrafında iskân edilmişlerdir.²³

Yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi Avusturya işgali sırasında nüfusu azalan Kumanova kasabasında 1861 yılı itibari ile “650 hanenin 300’nün Müslümanlara, 350’sinin de Hıristiyanlara ait olduğunu” bölgeye gelen Johann Georg von Hahn bildirmektedir. 1844 tarihli temettuat kayıtlarına göre “kaza merkezi ve köylerinde toplam 4337 hane olduğu bilindiği için hane sayısı ortalama 5 ile çarpılarak kaza genelinde toplam nüfusun aşağı yukarı 21.685 olduğu” tahmin edilmektedir.²⁴ 1891 yılında yazılan Kamusu’l-A’lâm’a göre Üsküp’ün 30 km kadar kuzeydoğusunda yer alan Kumanova kasabasında 4500 kişi yaşamakta olup iki cami, bir rüşdiye ve bir ibtidaiye, iki medrese, bir tekke ve bir de Hıristiyan mektebi bulunmaktadır. Nehir üzerinde bir köprünün de yer aldığı kasabada birkaç da un değirmeni mevcuttur. Haftada bir kurulan bir de pazarı vardır. Üsküp-Sırbistan yolu üzerinde bulunduğu için ticari önemi haiz olan Kumanova kazasının 109 köyü bulunmaktadır. Kumanova kazası XIX. asrın sonu itibari

²² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Cilt V, (İndeksli Tıpkıbasım, Cilt 3), Haz. Seyit Ali Kahraman, TTK, Ankara 2014, s. 172b.

²³ Kiel, *a.g.m.*, s. 363.

²⁴ Ali Aslan, *Temettuat Kayıtlarına Göre 19. Yüzyılın Ortalarında Kumanova Kazasında Nüfus, Yerleşim ve Ekonomi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu, İstanbul 2016, s. 25.

ile Üsküp, İştîp, Kratova, Palanka, Paşova kazaları ile çevrilidir. Engebeli bir arazi yapısına sahip olan bölgede mera ve ormanlık alanlar bulunmaktadır. Verimli topraklara sahip olup kenevir ve siyah tütünün yanısıra pek çok sebze ve meyve çeşidi yetiştirilmektedir. Koyun yetiştiriciliği önemli olup yapağı ihraç eden Kumanova kazasının genel nüfusu 30.000 civarında olup çoğunluğu Müslümandır.²⁵ “Zaman içinde giderek gelişen ve büyüyen kasabada 1903 yılında artık 16 cami, 5 manastır, 388 depo ve fırın, 7.128 ev, 1 hamam, 1 saat kulesi, 1 medrese, 1 rüşdiye, 68 yemekhane, 1 telgrafhane ve 12 çeşme bulunmaktaydı”.²⁶ İnceleme konusu edindiğimiz nüfus defterlerinin tarihi 1831’dir. Söz konusu tarihte Kumanova, Rumeli Eyaleti’ne bağlı Köstendil sancağı / livasına tabi bir kaza merkeziydi.²⁷

Bizim burada incelediğimiz 1831 yılına ait nüfus defterlerini tertip eden görevlinin ismi defterlerde belirtilmemiştir. Bununla birlikte Rumeli, Anadolu ve bazı adalarda yapılan bu 1831 sayımlarının sonuçlarını ihtiva eden el yazması bir istatistik defterine göre İştîp, Koçana ve Kumanova kazalarının nüfus tahriri için görevlendirilen memur, Divan-ı Hümayûn Kalemî kâtiplerinden ve hâcegândan Râmizpaşazade İzzet Enverî Bey’dir. Bu genel istatistik defterine göre Kumanova kazası genelinde yerli ve yabancı Müslüman erkek nüfusun genel toplamı 2276’dır. Yine aynı şekilde kaza genelinde yerli ve yabancı reaya (Gayrimüslim) erkek nüfusun genel toplamı da 10819’dur.²⁸ Bu rakamın, en azından Müslüman erkek nüfusun toplamını, incelemiş olduğumuz 5699 numaralı Müslüman nüfus defterinden de doğruladık. Kumanova kaza genelinin nüfus tahriri bittikten sonra, yani defterin sonunda kaza genelindeki Müslüman erkeklerin genel toplamı olarak verilen rakam 2278’dir.²⁹ Aradaki farkın, kâtip hatasından veya yanlış hesaplamadan kaynaklandığını düşünüyoruz. Fakat reaya defterinde kaza geneline ait genel toplam verilmemiştir.³⁰ Yukarıda bahsettiğimiz istatistik defterine göre Kumanova kazasının toplam erkek nüfusu 13095’tir. Erkek nüfus kadar kadın nüfus olduğunu da varsayarsak

²⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Cilt 5, Mihran Matbaası, İstanbul 1314, s. 3768. (Kumanova’da bulunan medreseler: Eski Medrese ve Yeni Medrese’dir. Bk. Mefail Hızlı, “Kuzey Makedonya’daki Osmanlı Medreseleri ve Üsküp”, *Balkanlar ve İslam, Balkanlarda İslam Dini ve Kültürel Hayat*, Cilt 2, (Ed.) A. Taha İmamoğlu, İilir Rruga, M. F. Soysal ve Abdurrahim Bilik, Ensar Neşriyat, İstanbul 2020, s. 257.

²⁶ Aslan, *a.g.t.*, s. 25.

²⁷ Halil İnalçık, “Rumeli”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, s. 234; BOA. NFS.d. 5701.

²⁸ Karal, *a.g.e.*, s. 78-80.

²⁹ BOA. NFS.d. 5699, s. 27.

³⁰ BOA. NFS.d. 5700, s. 119.

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

Kumanova kazasının genel nüfusu tahminî olarak 26190 olur. Yine tahminî olarak söylersek kaza genelinde Müslümanların oranı %17,38 iken Gayrimüslimlerin oranı da %82,61 olur. Fakat aşağıda daha detaylı göreceğimiz şekilde Kumanova kaza merkezinde, yani Kumanova kasabasında Müslüman ve reaya nüfus, hemen hemen eşittir.³¹

Kumanova kazası ile ilgili yukarıda vermiş olduğumuz kısa izahattan sonra 1831 yılı başında yapılan nüfus sayımının mufassal sonuçlarını ihtiva eden defterlerin genel özellikleri hakkında bilgi verebiliriz.

Kumanova kazası ile ilgili olarak inceleme konusu yaptığımız defter sayısı üçtür. Bu defterler, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)nde NFS.d. kataloğunda kayıtlıdır.

4. 1831 Tarihli Kumanova Kazası Müslüman Nüfus Defterinin Genel Özellikleri

İnceleyeceğimiz ilk defter, 5699 numaralı, Kumanova kazası Müslüman defteridir. Ciltli ve ebrulu olan defter, 26x73 cm ebadında olup toplam 28 sayfadır. 1. ve 28. sayfalar boştur. Her ne kadar defterin açıklama kısmında sayfa usulü numaralandırmaya sahip olduğu ifade edilse de defterde herhangi bir numaralandırma yapılmamıştır. Bununla birlikte günümüz rakamlarıyla sonradan numaralandırma yapılmıştır. Biz de bu numaralandırmayı esas aldık. Defterin yazılarının başladığı 2. sayfanın başlığında “Nefs-i Kumanova kasabasında sakin olan ehl-i İslam defteridir, fi gurre Ş sene 246” cümlesi vardır. Buna göre defter, ilk olarak Kumanova kaza merkezi olan kasabanın nüfusu ile başlamakta daha sonra da köylerin nüfus yazımına geçmektedir. Başlıktan anlaşıldığına göre nüfus tahriri, Hicri 1 Şaban 1246, Miladi 15 Ocak 1831 tarihinde başlamıştır. Defterde bu tarih dışında herhangi bir tarih bulunmamaktadır. Dolayısıyla nüfus yazımının bitiş tarihi belli değildir. Aynı gün bitirilmiş olma ihtimali de gözden uzak tutulmamalıdır. Deftere sadece erkek nüfus kaydedilmiştir. Defterin ilk 5 sayfası Kumanova kaza merkezinin nüfusuna aittir. İlk sayfası boş olduğu için toplam 4 sayfa, Kumanova kasabasına aittir. Bunların içinde yazılı olan 2. sayfada başlık hariç 14 satır, 3 ve 4. sayfalarda 15'er satır, 5. sayfada ise sonradan ilave edilen vukuat kayıtları hariç 14 satır yer almaktadır. 6. sayfadan itibaren Müslümanların yaşadıkları köylerin nüfusuna geçilmiştir.

³¹ BOA. NFS.d. 5699.

Her köyün nüfusu yazılmadan önce bir başlık bulunmaktadır. Mesela defterde yer alan ilk köyün başlığı “Yukarı Bektaşlı karyesinde sakin olan ehl-i İslam defteridir” şeklinde olup ayrıca bir tarih bulunmamaktadır. Defterde yer alan yazılar gayet düzgün ve okunaklıdır. Sayım, hane esasına göre yapılmış olsa da defterde hane numaraları yoktur. Aynı şekilde kişilere de herhangi bir numara verilmemiştir. Kişi isimleri siyah mürekkeple yazılmış olup “Ali veled-i Mehmed” şeklinde önce adı ardından da baba adı şeklinde kaydedilmiştir. Her kişi adının altında siyah mürekkeple “nefer 1” ibaresi mevcuttur. Tahrir görevlisi, kendisine göre bir tasnif yaptığı için “nefer 1” ibarelerinin bazılarının altında yatay çizgi, bazılarının altında nokta işaretleri bulunmaktadır. Bazılarında ise herhangi bir işaret yoktur. Her sayfanın derkenarında toplamalar mevcuttur. Gerek yaptığımız incelemeler gerekse bu derkenarlardan edindiğimiz bilgilere göre, kâtip hatasından olduğunu tahmin ettiğimiz birkaç istisna dışında genel olarak 0-11 yaş arasında olan çocukların isimleri altında bulunan “nefer 1” ibarelerinin altına herhangi bir işaret konmamıştır. 12-39 yaş aralığındaki yetişkinlerin isimleri altına ise yatay çizgi çekilmiştir. 40 ve üzeri yaş gruplarına ait olan isimlerin altına ise nokta konmuştur. Bu işaretler de siyah mürekkeple yapılmıştır. Bununla birlikte bu tasnife uymayan bazı istisnalar da mevcuttur. Defterin her sayfasının derkenarında yer alan toplamalarda bir sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre nüfus, “sabi, tuvana, müsinn” şeklinde bir ayrıma tabi tutulmuştur. Buna askerler de ilave edilmiştir. Yukarıda belirtmiş olduğumuz işaretler de buna istinaden yapılmıştır. Buna göre 0-11 yaş aralığı sabi, 12-39 yaş aralığı tuvana, 40 ve üzeri ise müsinn olarak kabul edilmiştir. Yani nüfus, askerliğe uygun olup olmamasına göre tasnif edilmiştir. Dolayısıyla askerliğe uygun olan “matluba muvafık” nüfus tuvana olarak nitelendirilmiştir. Defter genelinde yer alan her satırda ortalama 7 isim bulunmakta olup her satırda farklı sayılarda haneler mevcuttur. Hane olmayan satır olduğu gibi bir satırda 7 hanenin bulunduğu satır da vardır. Kişilerin yaşları ve eşkalleri her ismin üzerine dikey bir şekilde kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yaşlar rakamla değil yazı iledir. 0-11 yaş grubundaki sabiler ile 40 ve üzerini kapsayan müsinn grubundaki askerliğe uygun olmayanlar için “Sekiz yaşındadır”, “Kırk yaşındadır” gibi sadece yaş bilgisi yer almaktadır. 12-39 yaş grubundaki tuvanalar için ise “Orta boylu kara bıyıklı otuz yaşındadır” ibaresinde olduğu gibi önce eşkal sonra yaşları yazılmıştır. Bununla birlikte tuvana grubunda olduğu hâlde eşkali belirtilmeyen ve müsinn grubunda olduğu hâlde eşkali yazılan isimler de vardır, ancak bunlar istisnai olup birtakım hatalardan kaynaklanmış olabilir. Defterde askerî olarak sadece

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

“eşkinici sipahiler” yer almaktadır. Bu grupta olanların isimleri altına “mim” harfi yazılmıştır.

Defterin sonunda herhangi bir imza ya da mühür yoktur. Ayrıca defterde Hicrî 1247 veya 1248 yılında ya da her iki tarihte yapılmış vukuat kayıtları da yer almaktadır. Nüfus defterinde her ne kadar kırmızı mürekkeple yazılmış olan “hane 1” şeklinde tabirler olsa da hane içindeki akrabalığın niteliği belirtilmemiştir. Ayrıca genel itibari ile hanedeki bireylerin sırası karışık olarak verilmiştir. Yani hane reisinin kim olduğu yaşından tahmin edilse bile bazen yaşlı olan en sonda verilmiştir. Kumanova kaza merkezi olan kasabanın nüfusu yazılırken herhangi bir mahalle ismine rastlanmamaktadır. Defterde imam, müezzin ve eşkinici sipahi dışında herhangi bir resmî görev ya da meslek belirtilmemiştir. Deftere kaydedilen ilk isim imamdır.³² Defterin genelinde herhangi bir tarih, imza veya mührün olmaması ve defter üzerinde Hicrî 1247 ve 1248 yıllarına ait vukuat kayıtlarının işlenmesine bakarak bu defterin İstanbul’a gönderilen defter olmadığını, sancakta kalan defter olduğunu söyleyebiliriz.

5. Müslüman Defterinde Yer Alan Vukuat Kayıtları

Yukarıda genel hatlarını vermiş olduğumuz Kumanova Ehl-i İslam defterinde pek çok “fevt” (ölüm) ve “tevellüd” (doğum) kaydı vardır. Bunların bütünü Hicrî 1247 yılına ait olup yapılan yoklamalarda tespit edilen ve yahut imamlar tarafından sonradan nüfus memurlarına bildirilen kayıtlar olmalıdır. Defter üzerinde ölenlerin isimlerinin üzeri çizilmiş ve üzerine “fevt” yazılmış, altına da ölüm tarihleri genelde ay-gün-yıl şeklinde verilmiştir. Aynı şekilde doğumlar için her ismin altına “tevellüd” başlığı altında yeni doğanın babasının adı ile birlikte adı yazılmış ve doğum tarihi belirtilmiştir. “Fevt” ve “tevellüd” kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Defter genelinde, yani kaza genelinde Hicrî 1247 yılına ait toplam 58 ölüm vakası gerçekleşmiştir. Yine aynı yıla ait 63 doğum hadisesi gerçekleşmiştir. Defterde Hicrî 1247 yılında başka yerlere gidenlerin sayısı 21 olup bunların bütünü kaza merkezi olan Kumanova kasabasına ait kısmın sonuna kaydedilmiştir. Başka yerlere gidenlerin isimleri ve yoklama tarihleri verilmiştir. Gittikleri yerler ve tarihleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Defter genelinde 10 ve 11 yaşındaki çocukların isimleri üzerine “tuvana sene 48”, 40 yaşındakilerin isimleri üzerine de “müsinn sene 48” ibareleri kırmızı mürekkeple kaydedilmiştir. Bunlar da, sonradan yapılan vukuat

³² BOA. NFS.d. 5699.

kayıtlarındandır. Çünkü, 10 ve 11 yaşındakiler ilk yazımda sabi, 40 yaşındakiler ise müsinn kabul edilmiştir. Bu vukuat kayıtlarına bakarak 1247 ve 1248 yılları boyunca defterin işlem gördüğü anlaşılmaktadır.

6. 1831 Tarihli Kumanova Kazası Reaya ve Kıptiyan Defterinin Genel Özellikleri

İncelediğimiz ikinci defter ise Kumanova kazasına ait reaya (Gayrimüslim ve Kıptiyan (Çingene) nüfus defteridir. Bu defter de T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)inde NFS.d. kataloğunda kayıtlı olup 5700 numaralıdır. Defter, ciltli ve ebrusuzdur. 27x75 cm ebadında olup toplam sayfa sayısı 120'dir. Defterin açıklama kısmına göre 1. sayfa boştur. Açıklamada defterin sayfa usulüne göre numaralandırılmış olduğu ifade edilse de defterde herhangi bir numara olmayıp sonradan günümüz rakamlarıyla numaralandırma yapılmıştır. Bu defter de tıpkı Müslüman defterinde olduğu gibi aynı üslup ve yazı tarzına sahiptir. Bundan dolayı her iki defterin de aynı kalemde çıktığı aşikardır. Defterdeki nüfus kayıtları sadece erkek nüfusa aittir. Defterin ilk 4,5 sayfası, yani 6. sayfanın yarısına kadar olan kısmı, Kumanova kaza merkezi ile varoş bölgesindeki Gayrimüslim nüfusa ayrılmıştır. Ondan sonraki bölümlere sırasıyla köylerin nüfusu kaydedilmiştir. Defterin yazılı olan ilk sayfasında, yani numaralandırmaya göre 2. sayfasındaki ilk cümle aynen şu şekildedir: “Nefs-i Kumanova kasabasında ve varoşunda kâin olan re'âyâ defteridir. Fi gurre Ş sene 46”. Defterin yazılmaya başladığı tarih, Müslüman defterindeki gibi 1 Şaban 1246 (15 Ocak 1831)'dir. Defterin sonunda herhangi bir imza ya da mühür yoktur ve vukuat kayıtlarından anlaşıldığına göre defter, Hicrî 1246 Şevval ayından itibaren 1247 ve 1248'lerde işlem görmüştür, yani ölüm ve doğum vukuatları defter üzerinde kırmızı mürekkeple belirtilmiştir. Nasıl ki yukarıda tavsif ettiğimiz Müslüman defteri askerliğe elverişli olanların tespiti maksadıyla tertip edilmiş ise bu defter de cizye vergisiyle mükellef olanların tespiti amacıyla tahrir edilmiştir. Defterde reaya adıyla Gayrimüslimler, Hıristiyan Kıptiler (Çingene) ve Müslüman Kıptilerin yazımı yapılmıştır. Başlıktan anlaşıldığına göre Kumanova kasabasında, yani Kumanova kaza merkezinde Kıpti yoktur. Defterdeki açıklamalara göre, bazı köylerde reaya ve Müslüman Kıpti veya reaya ve Hıristiyan Kıpti birlikte yaşamaktadır. Defterde hane sistemi esas alınsa da hane numarası ve kişi numarası yoktur. Bütün haneler için kırmızı mürekkeple “hane 1” ibaresi kaydedilmiştir. Klasik cizye defterlerindeki gibi bu nüfus defterinde de kişilere, maddi durumlarına göre, üç çeşit cizye tarh edilmiştir: “ednâ, evsat ve a'lâ”. Kişiler

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE
SOSYAL YAPISI

kaydedilirken siyah mürekkeple “Simon veled-i Avram” şeklinde olduğu gibi babasının adı ile birlikte kaydedilmiştir. İsimlerin yukarısında kırmızı mürekkeple tabi olduğu cizye türü olan “edna, evsat yahut a'lâ” kelimelerinden biri yazılmıştır. Kişilerin yaşları Müslüman defterinden farklı olarak “sinni 65” şeklinde siyah mürekkeple ismin altına yazılmıştır. Cizye türü olarak “edna”ya tabi olan kişilerin isimleri altına yatay olarak siyah mürekkeple çizgi çizilmiştir. Defterde yapılan sınıflandırmaya göre 0-9 yaş aralığına herhangi bir işaret konmamıştır. 10-14 yaş aralığı için ismin üzerine siyah mürekkeple çoğu zaman ednanın kısaltması olarak “nun” harfi bazen de “na” tabiri yazılmış ve alt taraflarına da siyah mürekkeple yatay çizgi çizilmiştir. İlerleyen sayfalarda bu harflerin kırmızı mürekkeple yazıldığını ve daha çok “na” şeklinde belirtildiğini görüyoruz. 15-69 yaş aralığında olanlar için yatay çizgi söz konusu değildir ve onlar için “edna”dan başka maddi durumlarına göre “evsat veya a'lâ” olarak kayıtları yapılmıştır. 70 yaş ve üzeri için “muaf” şeklinde bir açıklama kaydedilmiştir ki bu durum onların yaşlı oldukları için cizyeden muaf olduklarını ifade etmektedir. Vukuat kayıtlarında ölenlerin isimlerinin üzerleri çizilmiş ve kırmızı mürekkeple “mürde” kelimesi yazılarak gün-ay-yıl şeklinde tarih belirtilmiştir. Doğumlar için “tevellüd” tabiri kullanılmış ve tarih verilmiştir. 8 ve 9 yaşında olanların isimleri üzerine kırmızı mürekkeple genelde “nâ sene 1248” bazen de “edna sene 1248” ibareleri yazılmıştır. Yani iki yıl sonra bunların 10 yaşına geldikleri yoklamada belirtilmiştir. Buna göre “nun” harfinin ve “nâ” tabirinin “edna” anlamına geldiği açıktır. Bunun dışında bazı köylerin madenci köyü oldukları açıklamalarda belirtilmiştir. Kratova madeninde çalışan köylülerin isimleri altına “mim” harfi yazılmıştır. Ayrıca bu tür madencilere maden-i hümayun tarafından cizye kağıdı verildiği de açıklamalarda ifade edilmiştir. Defterin başında yer alan açıklamada daha önceki cizyedarların Kumanova kazasında genel ve kabul edilmiş bir kural olmadan 15 yaşından itibaren evsat olanlardan 30 Kuruş, edna olandan 21 Kuruş, hatta 3-5 yaşındaki çocuklardan bile tutturabildikleri kadar yerine göre 5, 10 veya 15'er Kuruş cizye tahsil ettikleri belirtilmektedir. Açıklama aynen şu şekildedir: “Kazâ-yı mezkûrede a'lâ ve evsat ve ednâ i'tibârî olmayub on beş yaşında olandan evsat diyerek otuz guruş ve diğerinden dahi ednâ diyerek yigirmi bir guruş ve üçer beşer yaşında çocuklardan dahi tutduğuna göre beşer onar on beşer guruş cizyedarların tahsil ettikleri ma'lûm olmak...” Defterde papaz dışında resmî bir vazife yahut meslek bilgisi bulunmamaktadır. Kumanova kasabasının nüfus kaydının bulunduğu bölümün sonunda, Hicrî 1246 Şevvalinden sonra 1247 ve 1248 yıllarında başka diyarlara gidenlerin isimleri, yaşları ve tabi oldukları cizye türü vukuat kaydı olarak belirtilmiştir. Bu kişilerin gittikleri

yerler de genellikle yazılmıştır. Defterin 119. sayfasında “yekûn” kelimesi yazılmış olsa da herhangi bir toplama yapılmamıştır. Bu defterde de öncekinde olduğu gibi, herhangi bir imza veya mühür yoktur.³³ Dolayısıyla Hicrî 1247 ve 1248 yıllarına ait vukuat kayıtları da dikkate alındığında bu defterin de sancakta muhafaza edilen defter olduğunu tahmin etmekteyiz.

7. 1831 Tarihli Kumanova Kazası Yabancı Defterinin Genel Özellikleri

Kumanova kazası ile ilgili olarak inceleme konusu yaptığımız üçüncü defter de, Kumanova kazasına ait yabancı defteridir. Bu defter de, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)inde NFS.d. kataloğunda kayıtlı olup 5702 numaralıdır. 26x74 cm ebadında olan defter, ciltsiz ve ebrusuzdur. 4 sayfadan oluşan defterin 1 ve 4. sayfaları boştur. Diğer defterlerde olduğu gibi bu defterde de orijinal bir numaralandırma olmayıp sonradan günümüz rakamlarıyla numaralandırma yapılmıştır. Defterin yazılı kısmı iki sayfadan oluşmaktadır. Birinci sayfada kazada bulunan yabancı Müslüman erkeklerin nüfus kayıtları yer almaktadır. Diğer defterler gibi bu da 1 Şaban 1246 (15 Ocak 1831) tarihini taşır. Bu tarih, nüfus yazımın başladığı tarihi ifade etmektedir. Bitiş tarihi verilmediğine göre aynı gün yazım işi bitmiş olmalıdır. Bu sayfanın başlığı şu şekildedir: “Nefs-i Kumanova kasabasında ve hâvî olduğu kurâsında bulunan yabancı Müslümân’ın defteridir. Fî gurre Ş sene 246”. Bu defterde de sadece erkek nüfusa ait kayıtlar yer almaktadır. Deftere kaydedilen yabancı Müslümanların görevleri ve meslekleri, nereden ve ne zaman geldikleri veya ne kadar süredir Kumanova’da buldukları ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bu açıklamalar ve kişilerin yaşları babalarının adlarıyla birlikte bulunan isimlerinin üzerine kırmızı mürekkeple yazılmıştır. İsimler siyah mürekkeple yazılmış olup ismin altına “nefer 1” şeklinde yine siyah mürekkeple yazılmış bir ibare bulunmaktadır. Kişilerin yaşlarının yazımında düzensizlik mevcuttur. Bazılarının yaş bilgisi için "sinn" kelimesi kullanılıp rakamla yaş yazılmışken bazılarının yaşları “Kırk yaşındadır” gibi doğrudan belirtilmiştir. Bu defter de diğer iki defter gibi aynı kalemde çıkmış olmalıdır. Çünkü yazı çeşidi ve üslup benzer niteliktedir. Bununla birlikte 5699 numaralı defterden farklı olarak 40 yaşındaki bireyler “tüvana” kabul edilmiştir. Buna göre defterde yer alan yabancı Müslüman nüfus 0-11 yaş aralığı için “sabi”, 12-40 yaş aralığı için “tüvana”, 41 ve üzeri için “müsinn” şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Tuvana kabul edilenlerin

³³ BOA. NFS.d. 5700.

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

isimleri altına siyah mürekkeple yatay bir çizgi çizilmişken müsinn kabul edilenlerin isimleri altına nokta konmuştur. Sayfanın sonunda tuvana, müsinn ve sabiler toplanmış ve buna 1 asker ilave edilmiştir. Yabancı defterinin ikinci sayfası Gayrimüslimlere ayrılmış olup başlığı şu şekildedir: “Nefs-i Kumanova kasabasında ve hâvî olduğu kurâsında bulunan yabancı re’âyânın defteridir. Fî gurre Ş sene 46”. Diğerleri gibi sadece erkeklerin yazıldığı defterdeki Gayrimüslim nüfusun isimleri, babalarının isimleriyle birlikte siyah mürekkeple kaydedilmiştir. Bu sayfada da Gayrimüslimlerin görevleri, meslekleri, geldikleri yerler ve ne zaman geldikleri ayrıntılı olarak kırmızı mürekkeple isimlerin hemen üzerlerine yazılmıştır. Her bireyin tabi olduğu cizye türü de “ednâ, evsat ve a’lâ” olarak kırmızı mürekkeple isimlerin üzerine yazılmıştır. Bireylerin isimleri altına yaşları “sinni 15” şeklinde siyah mürekkeple yazılmıştır. Sayfanın sonunda da “a’lâ, evsat ve ednâ”nın genel toplamı verilmiştir.³⁴

A. Kumanova Kaza Merkezindeki Müslümanların Demografik ve Sosyal Yapısı

Kumanova kasabasındaki Müslüman nüfusun demografik yapısı ve sosyal özelliklerine geçmeden önce şu açıklamayı yapmamız icap eder: Nüfus defterinin derkenarlarında yaş grupları ile ilgili verilen bazı istatistiklerin hatalı olduğunu tespit ettik. Muhtemelen kâtip kaynaklı bu hesap hatalarını düzeltmek için bireylerin yaşları tek tek sayılarak gruplandırma yapılmış ve gerekli istatistikler çıkarılmıştır. Ayrıca gerek Müslümanların gerekse reayanın yaş sınıflandırmasında çocuk, ergen, genç, orta yaşlı ve ihtiyar şeklinde bir gruplandırmaya gittik. Kimlere genç, kimlere orta yaşlı ve yahut ihtiyar denilebileceği tarihte ve bugün değişkenlik arz etse de biz burada günümüz algısını da göz önünde bulundurduk. Buna ilaveten Müslüman defterinde 12-39 yaş aralığının tuvana, yani güçlü-kuvvetli ve askerliğe elverişli olarak kabul edilmesi ve incelediğimiz reaya defterinde de cizyeden muaf olan ve ihtiyar anlamında “müsinn” kabul edilen yaş aralığının 70 ve üzeri olmasını da temel kriter olarak kabul ettik ve buna göre bir sınıflandırmaya gittik.

1. Hane ve Nüfus Sayısı

5699 numaralı nüfus defterine göre Kumanova kaza merkezi olan Kumanova kasabasındaki Müslüman erkeklerin toplam nüfusu 433’tür.

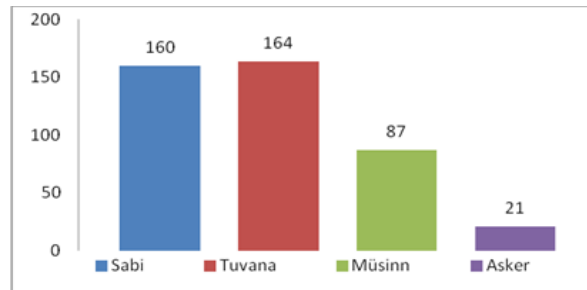
³⁴ BOA. NFS.d. 5702.

Toplam hane sayısı ise 180'dir. Hane başına düşen Müslüman erkek sayısı ortalama 2,40'tır. Kadınlar sayılmadığı için kasabanın Müslüman nüfusunu net olarak belirlemek, daha doğru bir ifade ile gerçek nüfus rakamına ulaşmak imkânsızdır. Ancak belirli yöntemlerle nüfus hakkında birtakım tahminî rakamlara ulaşabiliriz. Bu konuda ünlü tarihçi Ömer Lütfi Barkan'ın tahrir defterlerinde kullanarak tahmini nüfus sayılarına ulaştığı yöntem, her hanede 5 kişinin yaşadığını farz ederek hane sayısını 5 ile çarpmaktır. Bunun dışında bir bölgede mevcut erkek nüfus sayısını kadın nüfusun da olabileceğini varsayarak erkek nüfus toplamını 2 ile çarparak tahminî bir sonuca ulaşmak da mümkündür. Bunların ikisi de aşağı yukarı birbirine yakın sonuçlar vermektedir. Biz bu çalışmada ikinci yöntemi daha makul bulduğumuz için buna göre hesaplamalar yapacağız. Tercih ettiğimiz yöntemle göre Kumanova kasabesindeki Müslümanların genel toplamı tahmini olarak 866'dır.

2. Yaş Dağılımı

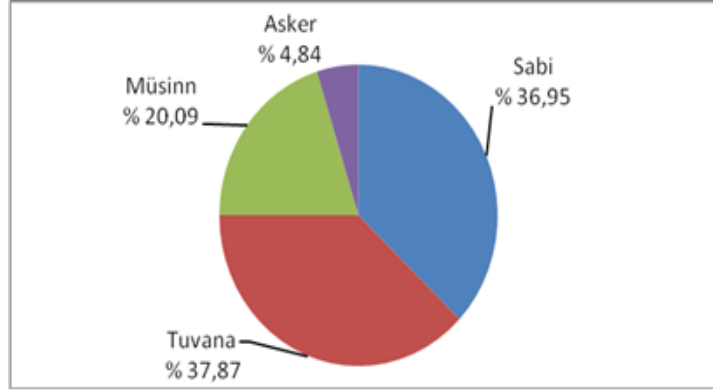
Müslümanlar için nüfus tahririnin temel amacı askerliğe elverişli olanları tespit etmek olduğundan nüfus defterinde yaşlar, kategorize edilmiştir. Biz de bunların toplamından bir sonuca ulaşmaya çalıştık. Buna göre Kumanova kasabesinde yaşayan Müslüman erkekler arasında 0-11 yaş aralığındaki çocukların (sabi) toplamı 160'tır. 12-39 yaş aralığındakilerin (tuvana) toplamı da 164'tür. 40 yaş ve üzerinde (müsinn) olan orta yaşlı ve ihtiyarların toplamının da 87 olduğunu görüyoruz. Tuvana olarak nitelendirilen ve güçlü-kuvvetli, askerliğe elverişli olanların sayıca daha fazla olduğu, çocukların ise hemen ona yakın bir sayıda olduğu görülmektedir. Buna göre Kumanova kasabesindeki Müslüman erkeklerin genç bir nüfus yapısına sahip oldukları söylenebilir.

Grafik 1: Kumanova kaza merkezindeki Müslüman erkek nüfusun askerliğe uygunluğu bakımından gruplandırılması

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

Grafik 2: Kumanova kaza merkezindeki Müslüman erkek nüfusun askerliğe uygunluğu bakımından oranı

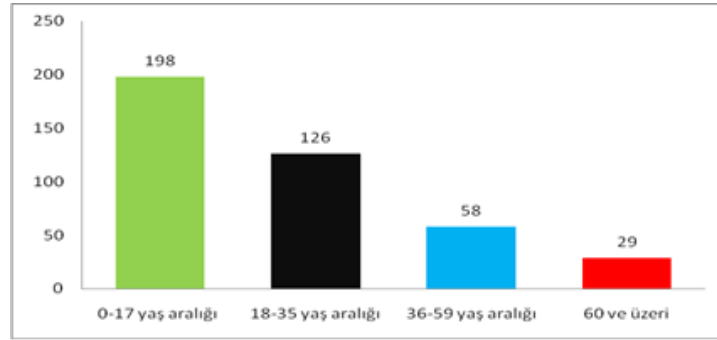
Vermiş olduğumuz bu istatistikte görüldüğü üzere, asker olarak kabul edilen eşkinci sipahiler ayrı bir grup olarak değerlendirilmiştir. Onların yaşları genelde belirtilmemiştir. Bu 21 askerden sadece 3'ünün yaşı yazılmıştır: Eşkinci sipahilerden “Raşid veled-i İsmail” 60 yaşında, “Nevhî veled-i Yahya” 20 yaşında, “cebelüli sipahi” olan “Hasan veled-i Nasuh” da 14 yaşındadır. Askerlerin toplam sayısının 21 olduğunu da belirtmeliyiz. Bu sayıyı çocuklar hariç diğer iki yaş grubuna eşit olarak dağıtsak bile oranda fazla bir değişiklik olmayacaktır.

Yaş grupları içerisinde frekansı en yüksek olan yaş grubu 30'dur. 57 kişinin 30 yaşında olduğu görülüyor. 12 ile 18 yaş aralığında olanların sayısı 54'tür. 60 ile 80 yaş arasındakilerin sayısı da 28'dür. 0 ile 8 aylık arasındakiler ise 16'dır. Bu tabloya bakarak Kumanova kasabasındaki Müslümanların büyük ölçüde genç bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz.

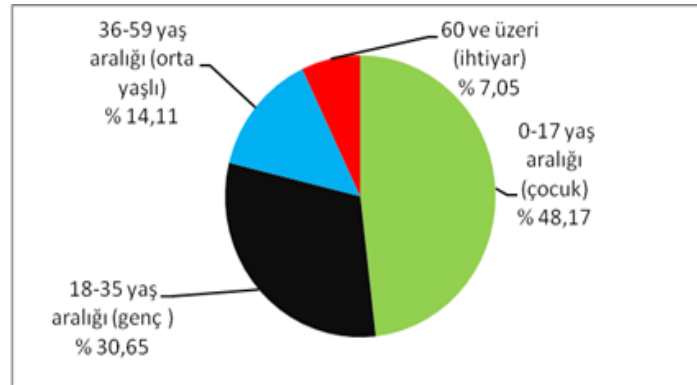
Defterde yer alan “Cami-i Cedîd İmamı Abdi veled-i Hüseyin” ile “İsmail Çaçara veled-i Hasan”ın yaşları belirtilmemiştir. Bununla birlikte “Cami-i Cedid İmamı Abdi veled-i Hüseyin”, müsinn olarak işaretlenmiştir. Dolayısıyla bu imam da 40 yaş ve üzerindedir. Bundan dolayı bu kişiyi de yaşı belirli olanlar içine dahil etmemiz gerekir. Ayrıca 21 askerin 3'ünün yaşı belirli olsa da bütünlük arz etmesi için askerleri yaş dağılımı dışında tutmayı uygun gördük. Böylece yaşı belli olmayan 1 kişiyi ve 21 askeri hariç tuttuğumuz zaman geriye kalan 411 kişinin yaşları yazılmıştır. Bu 411 kişiyi, yukarıda belirttiğimiz kriterleri göz önünde bulundurarak ve günümüz algısını da hesaba katarak 0-17 yaş aralığını çocuk ve ergen, 18-35

yaş aralığını genç yetişkin, 36-59 yaş aralığını orta yaşlı ve 60 ve üzerinde olanları da ihtiyar olarak kabul ettiğimiz takdirde Kumanova kaza merkezindeki Müslüman nüfusun 198'inin çocuk ve ergen bireylerden, 126'sının genç-yetişkin, 58'sinin orta yaşlı ve 29'unun da yaşlı-ihtiyarlardan oluştuğunu söyleyebiliriz.

Grafik 3: Kumanova merkezindeki Müslüman erkek nüfusun yaş dağılımı

Grafik 4: Kumanova merkezindeki Müslüman erkek nüfusun yaş dağılım oranı

Yukarıdaki grafiklerde de görüldüğü üzere Kumanova kaza merkezindeki yerli Müslüman erkek nüfus arasında 0-35 yaş aralığındaki çocuk ve gençlerin oranı %78,82'dir. Bu da gösteriyor ki kaza merkezindeki yerli Müslüman erkek nüfus dinamik bir nüfus yapısına sahiptir. İhtiyar olarak kabul edebileceğimiz 60 yaş ve üzerinde olanların oranının sadece

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

%7,05 olması, Müslüman erkek nüfus arasındaki ortalama yaşam süresinin fazla uzun olmadığı anlamına da gelmektedir.

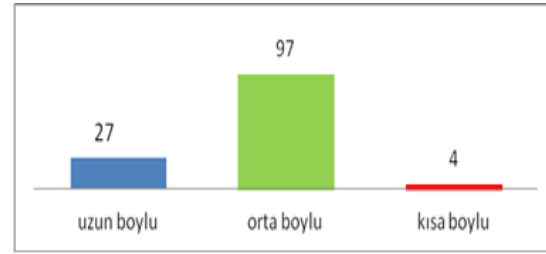
Doğum ve ölüm oranlarına bakacak olursak doğum olaylarının ölümlerden daha fazla olduğunu görmekteyiz. Kasabadaki Müslümanlar arasında 14 kişi Hicrî 1247-1248 yıllarında doğmuştur. Buna mukabil 1247’de 8 kişi ölürken 1 kişi de 1248 yılında vefat etmiştir.

Kumanova kaza merkezindeki Müslümanlar arasında 80 yaşında olan 3 kişinin, yani “Hacı Mustafa veled-i Ahmed”, “Tahir veled-i Abdullah” ve “Veli Kerthuda veled-i Hüseyin”in en yaşlı kişiler oldukları görülmektedir. Yaş itibarı ile en gençleri ise “Mehmed veled-i Halim” olup 1 haftalıktır. “Yaşar veled-i Receb” de 2 haftalıktır.

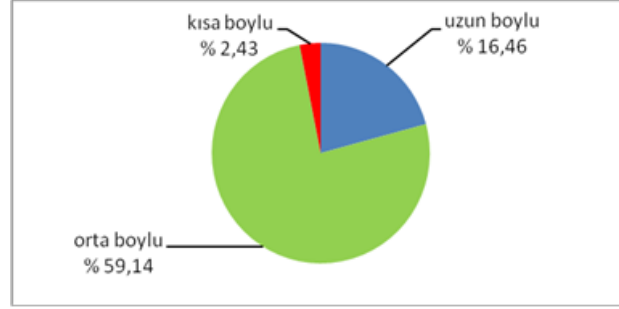
3. Fiziksel Özellikler

Nüfus kayıtları yapılan bireyleri, fizikî niteliklerine göre değerlendirmek de mümkündür. Özellikle matluba muvafık olan tuvana grubundakilerin eşkalleri belirtilmiştir. Kişilerin sakallı veya bıyıklı olup olmadıkları tanımlandığı gibi sakal ve bıyıklarının rengi de yazılmıştır. Bununla birlikte bıyıkları yeni terleyenler ile bıyıkları henüz çıkmamış olanların bu özellikleri de “ter-bıyık” veya “şâb-ı emred” şeklinde ifade edilmiştir. Aynı şekilde “kısa boylu”, “orta boylu” ve “uzun boylu” şeklinde bir tanımlama da yapılmıştır. Bunlar içinde 27 kişi uzun boylu, 97 kişi orta boylu, 4 kişi de kısa boylu olarak tavsif edilmiştir. Boy algısının mahiyeti, hangi mikyasa göre tanımlama yapıldığı bilinemez. Bununla birlikte boyun uzunluğu konusundaki algının günümüzdeki algı ile aynı olduğunu varsayarak bir değerlendirme yapabiliriz. Buna göre Kumanova kasabesindeki askerliğe uygun olan tuvana grubundaki Müslüman erkekler, genelde orta boyludur.

Grafik 5: Tuvana grubundaki Müslümanların boy dağılımı

Grafik 6: Tuvana grubundaki Müslümanların boy oranı

4. Unvanlar ve Lakaplar

Kumanova kasabası Müslümanları arasında bir nevi sosyal mevki ifade eden bazı unvanlara da rastlanmaktadır. Bunlar “hacı, molla, şeyh ve derviş”tir. Nüfus defterinde 4 kişi “hacı” unvanını taşımaktadır. Hacı unvanı, Türkçe’de hac ibadetini yerine getiren kişiler için kullanılan bir tabirdir³⁵. Hacca gitmenin büyük masraf ve zahmetlerinin olduğu, uzun bir zamana ihtiyaç duyulduğu bir dönemde Hicaz’a gidip hac ibadetini yerine getirenlerin bu unvanı isteyerek ve gururla taşıdıkları muhakkaktır. Dolayısıyla hacı unvanı, kişiler için bir itibar kaynağıdır. Hanenin ilk sırasında yazıldığı ve yaş olarak hanenin diğer üyelerine göre büyük olduğu için hane reisi olarak kabul edebileceğimiz 60 yaşındaki “Hacı Süleyman veled-i Eyyüb”, 40 yaşındaki “Hacı Hüseyin veled-i Ömer”, 50 yaşındaki “Hacı İbrahim veled-i Hacı Süleyman” ve 80 yaşındaki “Hacı Mustafa veled-i Ahmed”, “hacı” unvanlı kişilerdir. Hacca gitmek belli oranda bir zenginliği de gerektirdiğinden bu kişilerin maddi durumlarının da iyi olduğunu söyleyebiliriz. Burada şunu da vurgulamak gerekir ki hacı tabiri, has isim olarak da kullanılabilen bir kelimedir. Yalnız biz burada hacı tabirinin Hacca giden anlamında bir unvan olarak kullanıldığını düşünüyoruz. Çünkü Kumanova Müslüman defterinde yer alan kişiler, genelde tek isimlidir. Dolayısıyla hacı kelimesi, unvan değil de has isim olsaydı herhâlde en azından biri, tek isim olarak bulunurdu.

³⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 1, MEB, İstanbul 1983, s. 695-698.

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE
SOSYAL YAPISI

Defterde geçen bir diğer unvan da “molla”dır. Osmanlının ilk devirlerinde büyük alimler için kullanılan molla tabiri, 16. asrın sonlarından itibaren “zadegân” mensubu olanlar için “molla bey” şeklinde bir unvan olarak da verilmiştir. Bununla birlikte resmî bir unvan olarak kullanıldığı dönemlerde "mevleviyet payesine yükselen müderris ve birinci sınıf kadılara" verilen bir unvandır. Osmanlının son zamanlarında ise medrese öğrencileri için de bu kelime kullanılmıştır. Halk arasında ise diğerlerine göre bilgi düzeyi yüksek olan, dinî konularda behresi olanlar için kullanılmıştır.³⁶ Kumanova kasabasında bir kişinin unvanı “molla”dır: 75 yaşındaki “Molla Mustafa veled-i İsmail”. Bunun dışında babasının “molla” unvanına sahip olduğu bir kişi de bulunmaktadır: 14 yaşındaki “Ali veled-i Molla İbrahim”. Bu kişi, eğer bir yazım hatası yoksa hanede tek erkektir. Dolayısıyla “molla” unvanına sahip olan babasının daha önce vefat etmiş olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü nakil veya başka diyarda olanların listesinde de “Molla İbrahim” ismine tesadüf edilmemektedir.

Kasabadaki Müslümanlar arasında “şeyh” unvanlı bir kişi de bulunmaktadır. “Şeyh İbrahim veled-i İsmail”, 70 yaşındadır. Şeyh, her ne kadar kelime anlamı olarak “yaşlı kişi” anlamına gelse de tasavvufî bir terim olarak “müridlerine rehberlik” eden, “onları manevî olarak irşat eden” tarikat lideri anlamındadır.³⁷ Buna göre, şeyh unvanına sahip biri olduğuna göre Kumanova’da 1831 yılı itibari ile muhtemelen bir tekke veya zaviye bulunmaktadır.

Müslüman Nüfus defterinde bulunan bir diğer unvan da “derviş”tir. Defterde 2 kişi derviş unvanına sahiptir. Bunlar, 53 yaşındaki “Derviş Mustafa veled-i Gülaydın” ile 40 yaşındaki “orta boylu sarı sakallı Derviş Mustafa veled-i Mehmed”dir. Derviş, sözcük anlamı itibari ile “fakir, yoksul” gibi anlamalara gelmekle³⁸ birlikte tasavvufta bir tarikata intisap eden mürid veya gönül zenginliğine önem veren, mal ve mülk derdinde olmayan sufîdir.³⁹ Biz burada derviş unvanının “gönlü zengin” anlamında bir lâkap olarak kullanıldığını düşünmüyoruz. Çünkü kasabada bir şeyhin de olması, derviş unvanına sahip bu iki kişinin zaviye veya tekkeye devam

³⁶ Hamid Algar, “Molla”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, İstanbul 2005, s. 238-239, Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1398.

³⁷ Reşat Öngören, “Şeyh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 39, İstanbul 2010, s. 50.

³⁸ Ziya Şükûn, *Farsça-Türkçe Lûgat Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya*, Cilt 2, MEB, İstanbul 1996, s. 883.

³⁹ Tahsin Yazıcı, “Derviş”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul 1994, s. 188.

eden ve şeyhin müridi veya yardımcısı olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Adı geçen nüfus defterinde sadece bir kişide lakap söz konusudur: 70 yaşındaki “Tavşan Hasan veled-i Tavşan İbrahim”. Görüldüğü gibi bu kişinin kendisi ve babasının lakabı aynıdır. Bunun dışında lakap olmaması, bölgede lakap kültürünün yaygın olmadığını gösteriyor.

5. Resmî Görevliler

Bahis konusu yaptığımız defterin başında yer alan hanenin ilk sırasında bulunan kişi imamdır. 45 yaşında olan “Bayram veled-i Ahmed”, Cami-i Atık imamıdır. Bu şekilde nüfus defteri ilk olarak imamın yazılmasıyla başlamıştır. İkinci hane ise 50 yaşındaki “Müezzin Mehmed veled-i Mustafa” ile başlamıştır. Aynı sayfanın ilerleyen satırlarında kaydedilmiş ve yaşı belirtilmemiş olan “Abdi veled-i Hüseyin” de Cami-i Cedid imamıdır. Bu görevliler, nüfus defterinin yazılı olan ilk sayfasında yer almaktadırlar. Bu 2 imam ve 1 müezzine dayanarak Kumanova’da 2 adet caminin olduğunu söyleyebiliriz: Cami-i Atık (Eski Cami) ve Cami-i Cedid (Yeni Cami). Bu camilerden ilki 16. asırda inşa edilen bugün de ibadete açık olan Tatar Sinan Paşa Camisi olmalıdır. Bu görevliler dışında nüfus defterinde mahalle adı olmadığı gibi muhtara da rastlanmamıştır. Defterde herhangi bir şekilde “muhtar” tabiri geçmemektedir.

6. Askerler

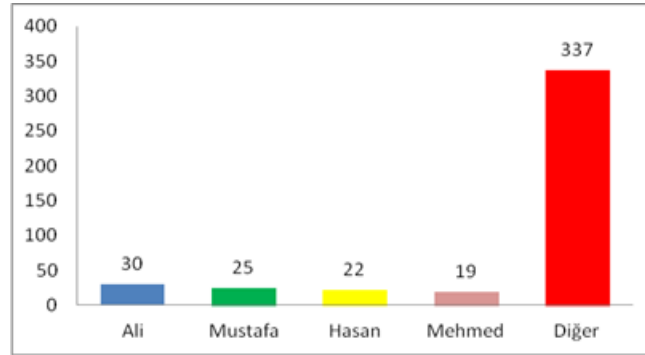
Nüfus defterinde kayıtlı olan 1’i “cebelüli sipahi” diğerleri de “eşkinci sipahi” olmak üzere 21 kişi askerdir. Sayfa kenarlarında yapılan toplamalarda bu sipahiler, diğer üç grubun toplamına asker başlığı ile ilave edilmiştir. Net olarak belirtilmese de bu askerlerin bazıları, baba adları ve aynı hanede olmaları gibi gerekçelerle kardeş, bazılarının da baba-oğul olduklarını söyleyebiliriz. Bu askerlerin 3’ünün yaşı belirtilmiş olup diğerlerinde yaş bilgisi yoktur. Askerlerin isimleri altına “mim” harfi yazılmıştır. Vukuat kayıtlarına göre eşkinci sipahi olan “Hüseyin veled-i Yahya Benam Ahmed”, Hicrî 1247’de “Mahrûse-i Niş’de İkametlerinde fevt” olmuştur. Kumanova merkezinde 21 kişinin eşkinci sipahi olması dolayısıyla bölgede tımar sisteminin, kısmen de olsa, hâlâ varlığını devam ettirdiğini söyleyebiliriz.

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

7. İsimler

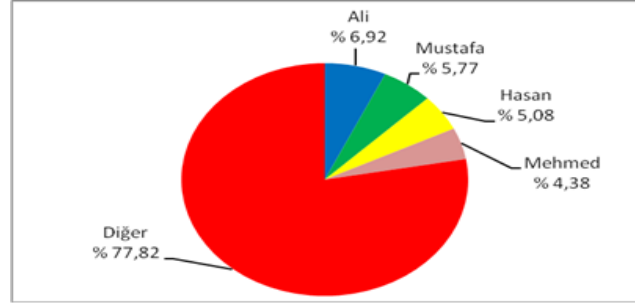
Ehl-i İslâm nüfus defterinde toplamda 110 farklı kişi adı bulunmaktadır. Kumanova kasabası Müslüman ahalisi arasında en çok bulunan adlar Ali, Mustafa ve Hasan'dır. 30 kişinin adı Ali iken 25 kişinin adı Mustafa'dır. Hasan adına sahip olanların sayısı da 22'dir. Ali ve Hasan adlarının çok kullanılmış olması, Balkanlardaki Bektaşî kültürünün etkisinden kaynaklanmış olabilir. Bununla beraber Ali ve Hasan isimlerinin bir yerleşim yerinde çok bulunması, orada Bektaşilik ve Alevilik gibi kültürel atmosferin güçlü olduğu savını doğrulamaz. Çünkü Anadolu'da Sünnî inanca sahip bölgelerde de Ali, Hasan ve Hüseyin isimlerinin en fazla tercih edilen isimlerden olduğunu görüyoruz.⁴⁰ Dolayısıyla gerek Sünnî olsun gerekse Bektaşî veya Alevî olsun Müslümanlar arasında Ehlibeyt sevgisinden kaynaklı Ali, Hasan ve Hüseyin isimlerine sık rastlanması doğaldır. Bundan dolayı incelemiş olduğumuz nüfus defterlerine bakarak Kumanova kasabasındaki Müslümanlar arasında Bektaşilik kültürünün mevcudiyeti konusunda kesin bir çıkarımda bulunmak mümkün değildir.

Grafik 7: Kumanova merkezindeki Müslümanlar arasında en çok kullanılan isimler

⁴⁰ Hüseyin Muşmal, Mehmet Özçelik, "1834 ve 1840/41 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Karasınır ve Elmasun (Güneysınır)", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 44, 2018, s. 203-204.

Grafik 8: Kumanova merkezindeki Müslümanlar arasında en çok kullanılan isimlerin oranı

B. Kumanova Kaza Merkezindeki Reyanın (Hıristiyan) Demografik ve Sosyal Yapısı

1. Hane ve Nüfus Sayısı

Kumanova kazasında tarih boyunca Müslümanlarla Hıristiyanlar ve Kıptiler (Çingene) barış içinde birlikte yaşamışlar ve beraber yaşama kültürü oluşturmuşlardır. İnceleme konusu yapmış olduğumuz 1831 tarihli ve 5700 numaralı Kumanova kazası reaya ve Kıptiyan defterine göre Kumanova kaza merkezinde, yani Kumanova kasabasında yaşayan reyanın (Hıristiyan)ın toplam hane sayısı 143'tür. Bu 143 hanede 434 Gayrimüslim erkek nüfus yaşamaktadır. Hane başına düşen erkek reaya sayısı ise 3 civarındadır. Erkek nüfus kadar kadın nüfus olduğunu varsayarsak Kumanova kasabesindeki Hıristiyanların toplam nüfusunun tahmini olarak 868 olduğunu söyleyebiliriz. Bu sayı, neredeyese Müslüman nüfus toplamı ile aynıdır.

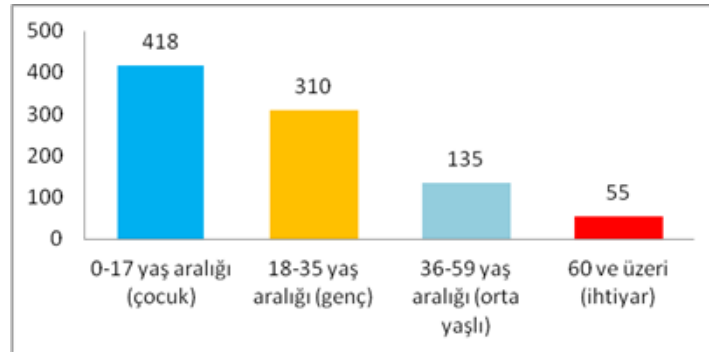
Bu defterde de hanedeki bireylerin akrabalık bağları belirtilmediği için bu konuda herhangi bir çıkarımda bulunamıyoruz. Ayrıca hanede yer alanlar karışık olarak sıralanmış olup yaş sırası da gözetilmemiştir. Bazı hanelerdeki bireylerin baba adları da birbirinden farklıdır. Bu da yörede evlat edinme yahut yetim kalan akraba çocuklarını haneye alma şeklinde bir uygulamanın olabileceğini akla getirmektedir.

2. Yaş Dağılımı

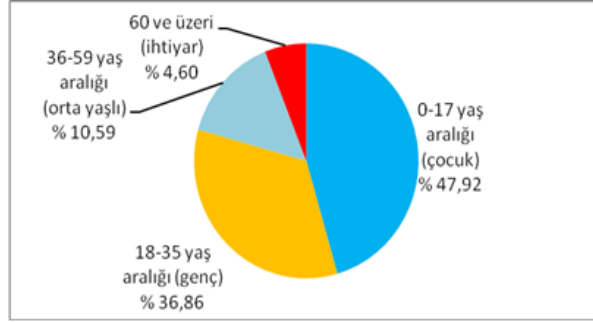
Kumanova merkezindeki 434 reaya (Hıristiyan) erkek nüfusun yaş dağılımına baktığımız zaman çoğunluğunun 0-17 arasındaki çocuk ve ergenlerden oluştuğunu görürüz. 208 kişi, 0-17 yaş aralığındadır. 18-35 yaş aralığındaki gençlerin sayısı ise 160'tır. Orta yaşlı olarak kabul edebileceğimiz 36-59 yaş aralığındakilerin toplam sayısı 46 iken 60 yaş ve üzerinde olan ihtiyarların sayısı sadece 20'dir. Nüfus içinde en genç olanı "1 aylık" iken en yaşlı olan 90 yaşındaki "Tarayan veled-i Nikola"dır. Nüfus defterinde yer alan yoklama ve vukuat kayıtlarına göre Hicrî 1247 ve 1248 yıllarında 17 ölüm olayı gerçekleşmiştir. Buna mukabil aynı yıllarda 23 de doğum hadisesi gerçekleşmiştir. Yine aynı yıllarda 9 kişi başka memleketlere gitmiş, bunlardan 1'i ölmüştür.

0-35 yaş aralığındakilerin toplam nüfusa oranı ise %84,78'dir. Bu da reaya erkek nüfusun büyük çoğunluğunun günümüz algısına göre, çocuk ve gençlerden oluştuğunu göstermektedir. Kumanova merkezindeki reaya (Hıristiyan) erkek nüfusun ancak %4,60'ı ihtiyardır. Bu durum, kaza merkezindeki reaya erkeklerin de, Müslüman erkek nüfusta olduğu gibi, ortalama yaşam sürelerinin yine günümüz algısına göre, kısa olduğu anlamına gelmektedir. Aşağıdaki grafiklerle yaş dağılımını daha net görebiliriz.

Grafik 9: Kumanova merkezindeki reaya (Hıristiyan) erkek nüfusun yaş dağılımı

Grafik 10: Kumanova merkezindeki reaya (Hiristiyan) erkek nüfusun yaş dağılım oranı

3. Ekonomik Durum

Reaya defterinin temel amacı, cizye vergisi mükelleflerinin mahiyetini tespit etmek olduğu için gelir seviyesine göre miktarı belirlenen bu vergi türüne bakarak nüfusun ekonomik durumu ile ilgili tahmini bir sonuca ulaşmak mümkündür.

“Karşılığını vermek, ödemek” anlamlarına gelen “ceza” kelimesinden türeyen “cizye vergisi” Hz. Peygamber devrinden itibaren, Müslümanların hâkim oldukları yerlerdeki Gayrimüslim erkeklerden toplu ya da ferdi olarak alınmaya devam etmiş bir vergidir.⁴¹ Baş vergisi anlamına da gelen cizye vergisi, Müslümanların hâkim olduğu yerlerde yaşayan zimmilerin (Gayrimüslim) can, mal, ticaret güvenliği ile inanç özgürlüğünün sağlanması karşılığı olarak rüşdüne ermiş olan zimmî erkeklerden, yani 15 yaşına gelmiş olanlardan senelik olarak alınan vergi çeşididir. Şer’î bir vergi olan cizye, Hz. Ömer zamanında zimmî statüsündeki Gayrimüslimlerden gelir seviyelerine göre tahsil edilmiştir. Buna göre, zimmîler üç kategoriye ayrılmış ve buna göre vergi tarhedilmiştir.⁴² Osmanlılar devrinde de devlet, “şer’î hukuka uygun olarak kadın, çocuk, kör, mâlul, işsiz ve fakir kimseleri bu vergiden sürekli olarak muaf tutmuşlardır”. 1691’deki malî değişikliklere kadar “tek ve sabit bir rakam üzerinden alınan cizye”, bu tarihten itibaren “maktu sistem” lağvedilerek kişi başına üç kategoride toplanmaya

⁴¹ Mehmet Erkal, “Cizye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul 1993, s. 42.

⁴² Boris Christoff Nedkoff, “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)”, (Çev.) Şinasi Altundağ, *TTK Belleten*, Cilt VIII, Sayı 32, Birinciteşrin 1944, s. 608-609.

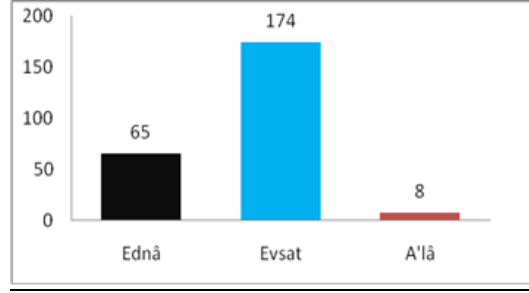
1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE
SOSYAL YAPISI

başlamıştır. Osmanlı iktisadî dilinde cizye mükellefleri, “zengin, orta hâlli ve fakir” oluşlarına göre “âlâ, evsat ve ednâ” şeklinde üç gruba ayrılmıştır. Bizim incelediğimiz defterin yazıldığı tarihten iki yıl önce, yani 1829 yılı itibari ile bu üç sınıf mükelleften alınan cizye miktarı a'lâ için 48, evsat için 24 ve ednâ için 12 Esedî Kuruş idi. Oranlama olarak 4, 2, 1 şeklinde bir mahiyet arz etmekteydi.⁴³

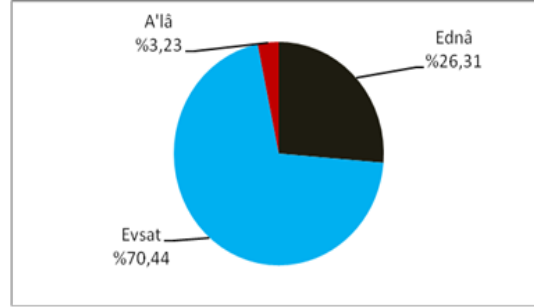
Reaya nüfusunu ihtiva eden söz konusu defter, cizye vergisinin belli bir düzene konulması amacıyla tertip edildiği için defterdeki 10-69 yaş arasındaki erkek reaya nüfusu “ednâ, evsat, a'lâ” olarak kategorize edilmiştir. Bununla birlikte 10-14 yaş aralığındaki çocuk ve ergenlerin isimleri üstüne “nun” harfi bazen de “na” tabiri yazılmıştır. Oysa 15-69 yaş aralığındakilerin isimleri üstüne kırmızı mürekkeple “ednâ” kelimesi açıkça yazılmıştır. İncelediğimiz defterde kategorize edilmiş bir istatistik rakamları olmadığı için 10-14 yaş aralığından da düşük miktarda cizye alındığı düşünülebilir. Zaten yukarıda da ifade ettiğimiz gibi defterin başındaki açıklamaya göre, o vakte kadar cizyedarların çocuklardan da belirli oranda cizye aldıkları ifade edilmektedir. Bununla birlikte 10-14 yaş aralığı için doğrudan “edna” yazmayıp sadece “nun” harfi veya “na” yazılması, bunlar için alınan cizye miktarının “edna”dan da düşük olduğunu düşündürmektedir. Buna göre Kumanova kasabesindeki 10-69 yaş arasındaki 290 Hıristiyan nüfusun 108'i ednâ, 174'ü evsat, 8'i de a'lâdır. 10-14 yaş aralığında oldukları için edna kabul edilen çocuk ve ergenlerin sayısı da 43'tür. Buna göre 15-69 yaş aralığında olup edna kabul edilenlerin sayısı da 65'tir. Dolayısıyla Kumanova kasabesindeki Hıristiyanlar arasında vasat derecede olanların, yani orta derecede gelir seviyesine sahip reaya nüfusunun ağırlıkta olduğunu söyleyebiliriz. İkinci sırada ise yoksullar bulunmaktadır. 8 kişi de zengin olarak görülmüştür. Bu 8 kişinin de 3'ü papazdır. 75 ve 90 yaşlarındaki iki kişi de cizyeden muaftır.

⁴³ Halil İnalçık, “Osmanlılarda Cizye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul 1993, s. 46-47.

Grafik 11: Kumanova kaza merkezinde 15-69 yaş aralğındaki cizye mükelleflerinin ekonomik durumları

Grafik 12: Kumanova kaza merkezinde 15-69 yaş aralğındaki cizye mükelleflerinin ekonomik yönden oranı

4. Resmi Görevliler

Kasabadaki Hıristiyan nüfus arasında resmî görevli olan 6 din adamı, yani papaz bulunmaktadır. Bunlardan 30 yaşındaki “Papaz Mihal veled-i Raspor”, 60 yaşındaki “Papaz Miladin veled-i Rasto” ve 38 yaşındaki “Papaz Kristo veled-i Karnafel” evsat statüsündeyken, 40 yaşındaki “Papaz Batko veled-i Estamen”, 45 yaşındaki “Papaz Estefan veled-i Estanko” ve 35 yaşındaki “Papaz Miladin veled-i Filib” a'lâ statüsündedir. Yani papazlardan 3’ü orta hâlli bir gelir seviyesine sahip iken 3’ü de zengin statüsündedir.

C. Kumanova Kaza Merkezindeki Yabancı Nüfusun Demografik ve Sosyal Yapısı

Kumanova'ya başka kaza ve eyaletlerden gelip yerleşenler de vardır. 5702 numaralı Kumanova yabancı defterinin ikinci sayfası, sonradan kazaya yerleşen Müslümanların isimlerini ihtiva etmektedir. Defterin üçüncü sayfası da kazaya sonradan gelen Hıristiyanları içermektedir. Bu kişiler, en az 2 ay önce Kumanova'ya gelmişlerdir. Bunun yanında 1 yıl hatta 3 yıl önce gelip yerleşenler de bulunmaktadır. Defterin başlığından anlaşıldığına göre bu yabancılar, Kumanova kaza merkezi olan kasaba ile Kumanova'ya bağlı köylere yerleşenlerden oluşmaktadır. Müslüman yabancılar içerisinde sadece 4 kişilik bir aile kazaya bağlı Hotla köyüne gelmiştir. Bu yabancı Müslümanların geldikleri yerler ise Koçana, Üsküp, Kalkandelen, İvranya, Debre ve Prizrin kazaları ile Mora sancağıdır.

Papaz dışında Hıristiyan yabancıların bütünü için “Kumanova'ya dâim gelir giderler” açıklaması yapılmıştır. Bu da bize bu Hıristiyan yabancıların ticaret gibi bir sâikle bölgeye geldiklerini düşündürmektedir. Fakat mesleklerinin ne olduğu ile ilgili herhangi bir açıklama yoktur. Bununla birlikte deftere kayıtlı son 4 kişinin Kumanova'ya bağlı Çavuşlu köyünde hancılık yaptıkları belirtilmiştir. Yabancı Hıristiyanların geldikleri yerler ise Mora, Yanya, Debre ve Manastır sancaklarıdır.

1. Yabancıların Sayısı

Müslüman yabancılar içinde sadece iki grup için “hane 1” tabiri kullanılmıştır. Bu 2 hanenin biri Kumanova kaza merkezine gelmiştir. Bunun dışında hane bilgisi yoktur. Kumanova'ya bağlı Hotla köyüne gelen 4 kişiyi çıkarırsak Kumanova kasabasına gelip yerleşen veya belli bir süre burada kalan yabancı Müslüman sayısı 34'tür. Kumanova kaza merkezine gelenlerden sadece 4 erkek nüfustan oluşan bir grubu hane olarak anılmıştır. Bunun dışındakileri aileleri ile birlikte gelmediklerini kabul ettiğimiz takdirde yabancı Müslümanların genel bir toplamını tahmin edebiliriz. Buna göre bu 4 kişilik yabancı erkek müslümanın kadın nüfusu için de aynı rakamı öngörürsek toplam 8 kişilik bir ailenin bulunduğunu görürüz. Böylece yabancı Müslümanların toplam sayısını 38 olarak tahmin edebiliriz. Böylece Kumanova kaza merkezindeki yerli ve yabancı Müslümanların toplam sayısı da 904 olur.

Kaza merkezine gelen yabancı Hıristiyanlar içinde de sadece tek bir yerde “Hane 1” tabiri mevcuttur. Bunun dışında haneden bahsedilmemiştir. Çavuşlu köyüne gelip han işleten 4 kişiyi çıkarırsak geriye kalan 39 yabancı Hıristiyan erkek, Kumanova’ya yerleşmiş veya çoğu zaman burada ikamet etmektedir. Zaten Hıristiyan yabancıların memleketlerine daima gidip geldikleri de ayrıca not edilmiştir. 6 kişilik yabancı erkek reaya ailesinde bir o kadar da kadın nüfusu olduğunu düşünürsek Kumanova kaza merkezinde toplam yabancı reaya sayısının 45 olduğunu görürüz. Sonuç olarak Kumanova kaza merkezinde bulunan yerli ve yabancı reaya toplamı da 913’tür.

2. Yabancı Nüfusta Yaş Dağılımı

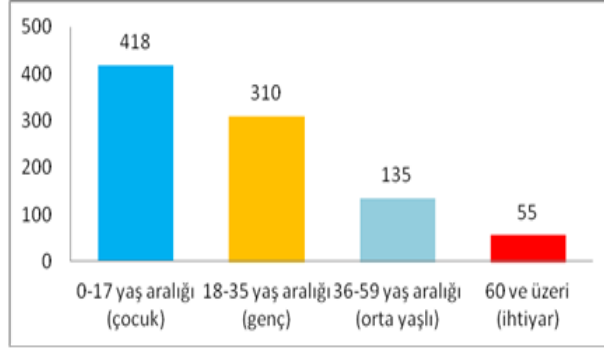
Yabancı Müslümanlardan 0-11 yaş aralığındaki sabilerin toplamı 5’tir. 12-40 yaş aralığında olan tuvana grubu 10 kişiden oluşmaktadır. 41 ve üzerin yaş aralığındaki müsinn grubu ise 22 kişiden ibarettir. Bununla birlikte defterin sonunda yapılan toplamada yanlışlık yapılmıştır. Nüfusun yaş dağılımını başka türlü bir tasnife de tabi tutabiliriz. Buna göre 0-17 yaş arasında olanlar 5 kişi, 18-35 yaş aralığında olanlar 3 kişi, 36-59 yaş aralığında olanlar 23 kişi ve 60 ve üzerinde olanlar ise 3 kişiden oluşmaktadır. Buna göre yabancı Müslümanların çoğunluğunun orta yaşlı olduğunu söyleyebiliriz.

Yabancı Hıristiyanların ekonomik durumlarını da belirten cizye tasnifine göre 1 kişi a’lâ, 35 kişi evsat ve 3 kişinin de ednâ olduğunu görüyoruz. Yani, bu yabancı Hıristiyanlar arasında orta hâlliler çoğunluktadır. Zengin olarak kabul edebileceğimiz a’lâ statüsünde olan kişi ise papazdır. Kumanova kasabasına gelen ve 39 kişiden oluşan yabancı Hıristiyan erkeklerin yaş dağılımına gelince: 0-17 yaş aralığında onların toplamı 7 iken 18-35 arası 21 kişi, 36-59 arası 8 kişi, 60 ve üzerinde olanların sayısı ise 3’tür. Buna göre yabancı Hıristiyanların çoğunluğunun genç olduğunu söyleyebiliriz.

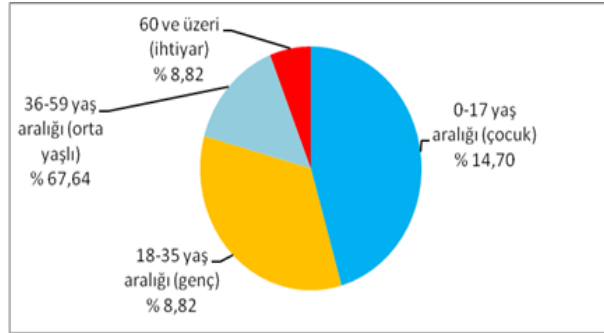
Kumanova kaza merkezine gelen yabancı Müslüman erkek nüfustan 23 kişinin, günümüz algısına göre, “orta yaş” dediğimiz 36-59 arası yaş grubu içerisinde olduğunu görüyoruz. 60 yaş ve üzerinde olan ihtiyarların sayısı sadece 3’tür. Aşağıdaki grafiklerde yabancı Müslümanların yaş dağılımını daha açık bir şekilde gösterilmiştir.

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

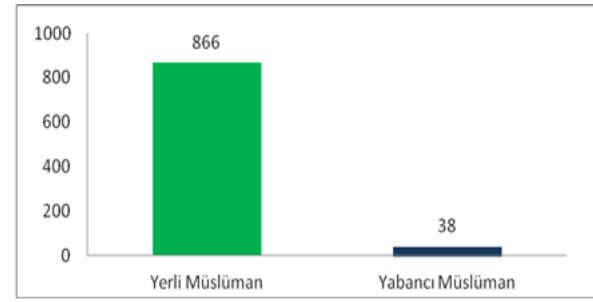
Grafik 13: Kumanova kaza merkezindeki yabancı Müslüman erkek nüfusun yaş dağılımı

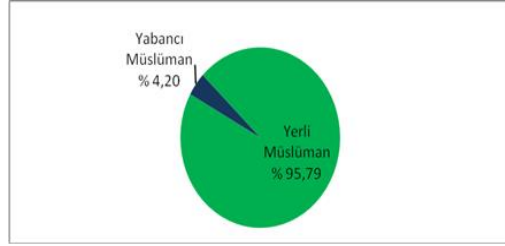
Grafik 14: Kumanova merkezindeki yabancı Müslüman erkek nüfusun yaş dağılım oranı

Grafik 15: Kumanova kaza merkezindeki yerli ve yabancı Müslüman nüfus

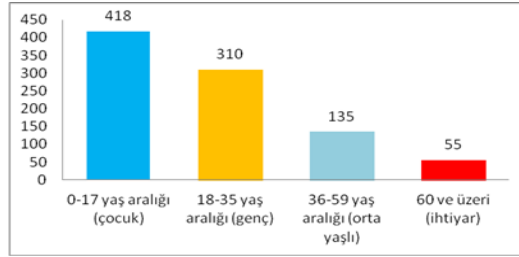

Grafik 16: Kumanova kaza merkezindeki yerli Müslümanların yabancı Müslümanlara oranı

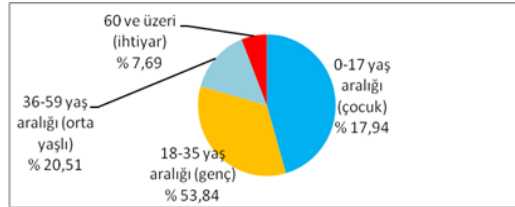

Kumanova merkezine gelen yabancı reaya erkek nüfustan 21 kişi 18-35 yaş aralığında olan gençlerden oluşmaktadır. Yabancı reaya erkeklerin sadece 3'ü, 60 yaş ve üzerinde olan ihtiyarlardan oluşmaktadır. Sonuç olarak diyebiliriz ki yabancı reaya erkek nüfus içinde gençlerin oranı daha fazla iken yabancı Müslüman erkek nüfus içinde orta yaşlıların oranı daha fazladır. Aşağıdaki grafiklerde yabancı reayanın yaş dağılımı ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Grafik 17: Kumanova merkezindeki yabancı (reaya) Hıristiyan erkek nüfusun yaş dağılımı

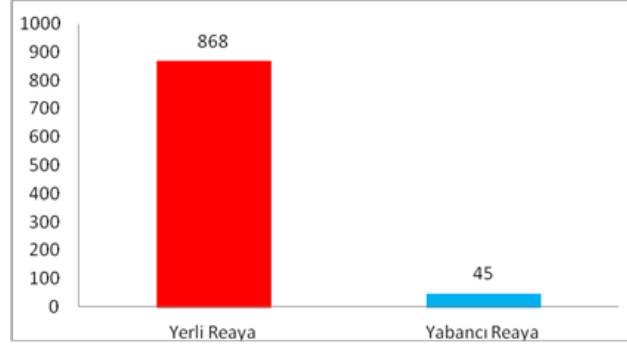

Grafik 18: Kumanova merkezindeki yabancı reaya erkek nüfusun yaş dağılım oranı

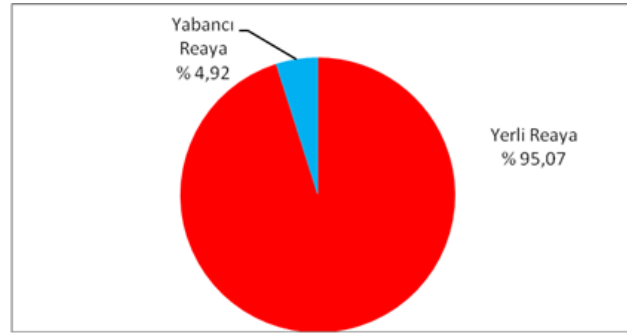

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

Grafik 19: Kumanova kaza merkezindeki yerli ve yabancı reaya (Hiristiyan)

Grafik 20: Kumanova kaza merkezindeki yerli reayanın yabancı reaya oranı

3. Yabancılarda Resmî görevler ve Unvanlar

Kumanova'ya yerleşen Müslümanlar arasında Nâib unvanlı resmî bir görevli bulunmaktadır. Koçana kazasından 6 ay önce gelen 60 yaşındaki “Ahmed veled-i Yunus, Kumanova kazasına nâib olmuştur”. Ayrıca “Beğ” unvanına sahip olan 40 yaşındaki “İsmail Beğ veled-i Ali” de 3 yıl önce Üsküp kasabasından gelerek Kumanova kazasına a'yân olmuştur. A'yân olan bu kişiyi resmî bir görevli kabul edebiliriz. “İsmail Beğ veled-i Ali”, bölgeye kendi adamları ve sekbanları ile birlikte gelmiştir. Bu kişinin adamları arasında iki kişinin “Bölükbaşı” unvanına sahip olduğunu görüyoruz. Bunun dışında 40 yaşındaki “Abdülğani veled-i Nureddin”,

MUSTAFA DURDU

asker olup eşkinçi sipahidir. Ailesi ile birlikte İvranya kasabasından gelmiştir.

Yabancı Hıristiyanlar içinde resmî vazifeli olan kişi, 40 yaşındaki “Papaz Marniya veled-i Belid”dir. Aslen Moralı olup uzun bir süre önce Kumanova’ya gelerek Kabriyelne manastırına papaz olmuştur. Bu bilgiden hareketle Kumanova kazasında Kabriyelne adlı bir manastırın olduğunu öğrenmekteyiz.

4. Yabancı Nüfusta Meslekler

Yabancı Müslümanların çoğunluğu, kazaya 3 yıl önce a’yân olarak gelen İsmail Bey’in adamlarıdır. Bunlar içinde 2 hizmetkâr, 7 sekban da bulunmaktadır. Bunlardan başka 1 kişinin de tüfenkçi olduğunu görüyoruz. Yabancı Hıristiyan erkeklerden Kumanova kaza merkezine gelenlerin meslekleri belirtilmemiştir. Fakat bu kişilerin sürekli olarak Kumanova’ya gelip gittiklerinden bahsedildiğine göre ticaretle uğraşmakta oldukları muhtemeldir.

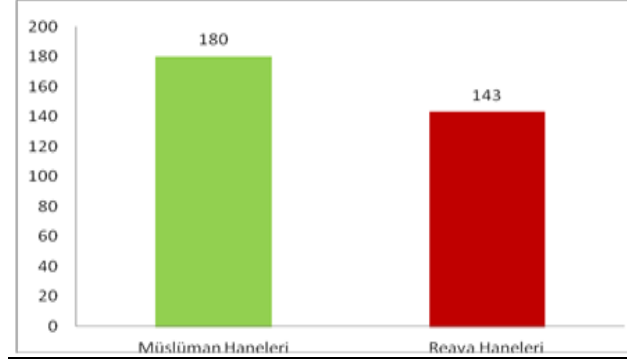
Gerek Müslüman yabancılar olsun gerek Hıristiyan yabancılar olsun kendileri için ayrı bir defter tutulmuş olmalarından hareketle bunları da Kumanova’nın yerlisi kabul edip Kumanova’da mukim yerli ve yabancı, Müslüman ve Hıristiyan ahalinin genel toplamı ve birbirlerine oranları ile ilgili analizler aşağıda yapılmıştır.

D. Kumanova Kaza Merkezindeki Yerli ve Yabancı Nüfusun Genel Değerlendirmesi

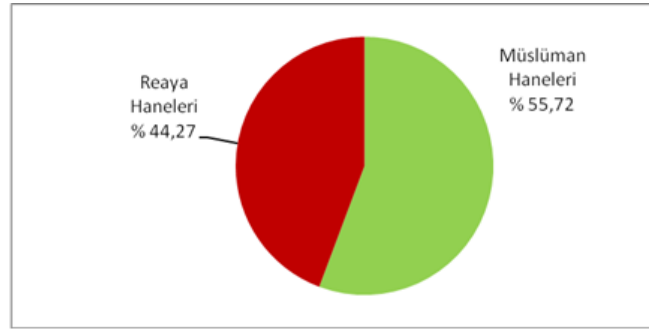
İlk olarak Kumanova kaza merkezindeki yerli Müslüman ve Hıristiyan halkın oranı ve genel değerlendirmesini yapabiliriz. Bu kapsamda yukarıda verdiğimiz istatistikler ışığında Kumanova merkezindeki 180 yerli Müslüman hanesi ile 143 yerli Hıristiyan hanesinin toplamı 323’tür. Bunun sayısal verileri ve yüzdeler dilimleri aşağıdaki grafiklerde verilmiştir.

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

Grafik 21: Kumanova kaza merkezindeki yerli Müslüman ve reaya haneleri

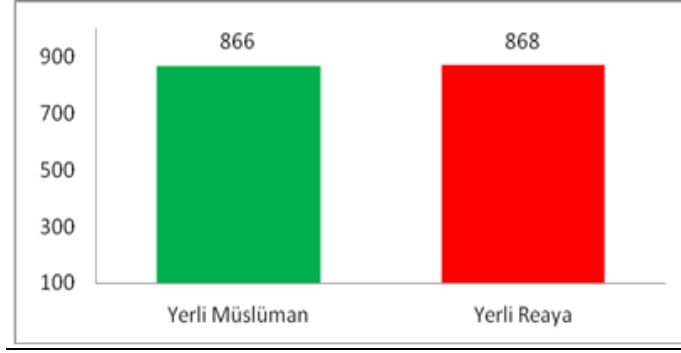

Grafik 22: Kumanova kaza merkezindeki yerli Müslüman hanelerinin yerli reaya hanelerine oranı

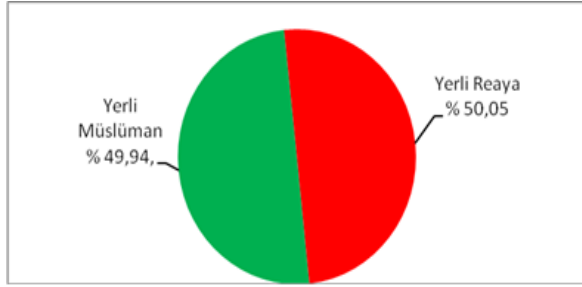

Yerli Müslüman ve yerli reaya (Hıristiyan) erkeklerin nüfusunu ayrı ayrı yukarıda belirtmiştik. Ayrıca bu sayıların 2 katını alarak kadın ve erkek toplam nüfus sayısı ile ilgili olarak 866 yerli Müslüman, 868 yerli reaya olmak üzere tahmini rakamları ifade etmiştik. Bu tahmini rakamlara bakarak Kumanova kaza merkezinde birlikte yaşayan Müslüman ve reayanın nüfus sayılarının birbirlerine yakın olduklarını söyleyebiliriz. Bu rakamlar ışığında Kumanova merkezindeki yerli Müslüman ve yerli Hıristiyanların toplam sayısı 1734'tür. Bu rakam, tabii ki tahminidir. Çünkü nüfus defterlerinde sadece erkekler kayıt altına alındığı için gerçek kadın nüfusunu hiçbir zaman net olarak bilemeyiz.

Grafik 23: Kumanova kaza merkezindeki yerli Müslüman ve yerli reaya (Hıristiyan) nüfus

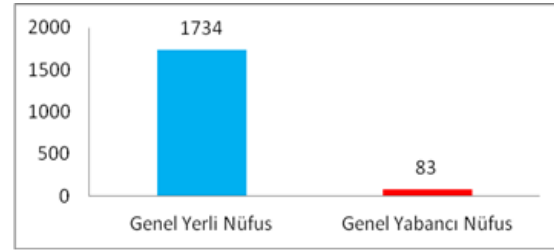

Grafik 24: Kumanova kaza merkezindeki yerli Müslümanların yerli reaya oranı

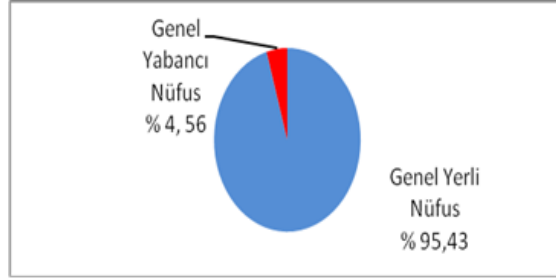
Kumanova kaza merkezindeki yerli ve yabancı Müslüman ile yerli ve yabancı reayanın genel toplam nüfusu da 1817'dir. Müslüman ve reaya yabancı nüfusun, Müslüman ve reaya yerli nüfusa oranı aşağıdaki grafiklerde verilmiştir.

Grafik 25: Kumanova kaza merkezindeki genel yerli ve yabancı nüfus

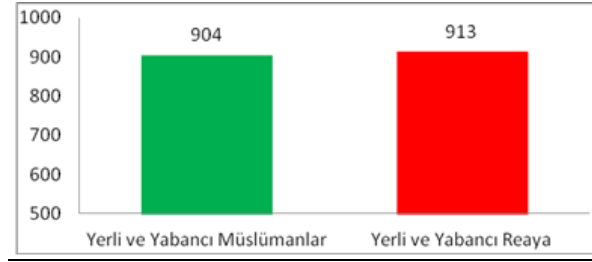
1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

Grafik 26: Kumanova kaza merkezindeki genel yerli nüfusun genel yabancı nüfusa oranı

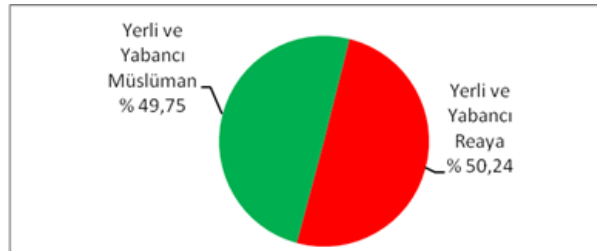

Kumanova kaza merkezindeki yerli ve yabancı Müslüman nüfus ile yerli ve yabancı reaya nüfusunun sayısı ve birbirlerine oranı aşağıdaki grafiklerde gösterilmiştir.

Grafik 27: Kumanova kaza merkezindeki yerli ve yabancı Müslüman nüfus ile yerli ve yabancı reaya

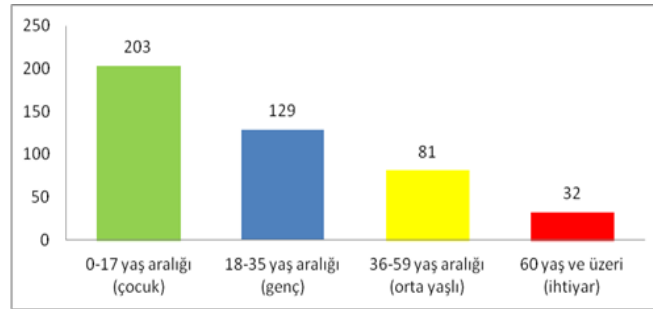
Grafik 28: Kumanova kaza merkezindeki yerli ve yabancı Müslümanların yerli ve yabancı reaya oranı

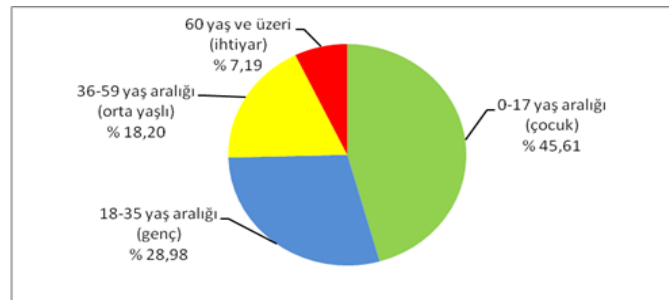
MUSTAFA DURDU

Kaza merkezindeki yerli ve yabancı Müslüman erkek nüfus ile yerli ve yabancı Hıristiyan erkek nüfusun yaş dağılımlarını da karşılaştırmak mümkündür. Rakamsal olarak ifade edersek Kumanova merkezinde bulunan yerli ve yabancı Müslüman erkek nüfusu içinde 203 kişinin 0-17 yaş aralığında olan çocuk ve ergenlerden, 129 kişinin 18-35 yaş aralığındaki gençlerden, 81 kişinin 36-59 yaş aralığındaki orta yaşlılardan, 32 kişinin de 60 ve üzerindeki ihtiyarlardan oluştuğu görülmektedir. Bu istatistiğe yerli Müslüman nüfus arasında bulunan 21 asker dahil edilmemiştir. Bu sonuçlara baktığımız zaman yerli ve yabancı Müslüman erkek nüfusun kahir ekseriyetinin çocuk ve gençlerden oluştuğunu görürüz. 60 yaş ve üzerinde olan ihtiyarların sayısının sadece 32 olmasına bakarak genel Müslüman erkek nüfus içinde ortalama yaşam süresinin fazla uzun olmadığı sonucuna ulaşabiliriz. Aşağıdaki grafiklerde belirtmiş olduğumuz sayısal değerler ve oranlar gösterilmiştir.

Grafik 29: Kumanova merkezindeki yerli ve yabancı Müslüman erkek nüfusun yaş dağılımı

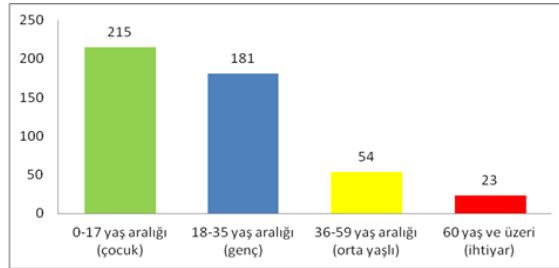
Grafik 30: Kumanova merkezindeki yerli ve yabancı Müslüman erkek nüfusun yaş dağılım oranı

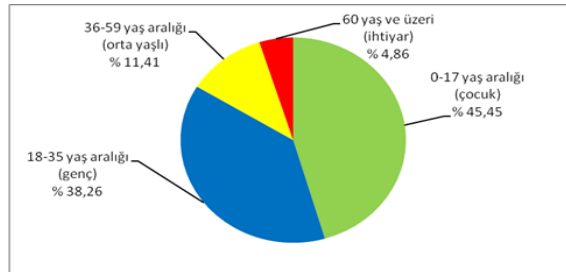
1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPISI

Kumanova kaza merkezindeki yerli ve yabancı Hıristiyan erkek nüfusun yaş dağılımlarına baktığımız zaman Müslüman erkek nüfusa yakın sayısal değerleri buluruz. Bununla birlikte bazı farklılıklar da mevcuttur. Kaza merkezinde bulunan yerli ve yabancı Hıristiyan erkek nüfus içinde 215 kişi 0-17 yaş aralığındaki çocuk ve ergenlerden oluşurken 181 kişi 18-35 yaş aralığındaki gençlerden oluşmaktadır. 36-59 yaş aralığındakilerin sayısı 54 iken 60 ve üzerindeki ihtiyarların sayısı sadece 23'tür. Bu sayısal verilere baktığımızda kaza merkezindeki yerli ve yabancı Hıristiyan erkek nüfusun çoğunluğunun da çocuk ve gençlerden oluştuğunu görürüz. Aynı şekilde ihtiyar nüfusun az olması, bölgede ortalama yaşam süresinin fazla uzun olmadığı anlamına gelmektedir. Burada şunu vurgulamak gerekir ki kasabadaki genel Hıristiyan erkek nüfus içinde ihtiyarların sayısı 23 iken Müslüman erkek nüfus içindeki ihtiyarların sayısı 32'dir. Oransal olarak fazla bir farklılık oluşturmasa da, tahmini olarak, Müslüman erkek nüfus içinde yaşam süresinin Hıristiyan nüfusa göre biraz daha uzun olduğunu söyleyebiliriz.

Grafik 31: Kumanova merkezindeki yerli ve yabancı reaya erkek nüfusunun yaş dağılımı

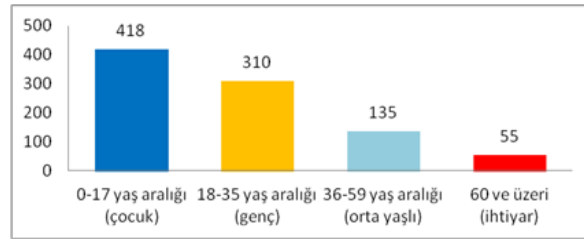
Grafik 32: Kumanova merkezindeki yerli ve yabancı reaya erkek nüfusunun yaş dağılım oranı

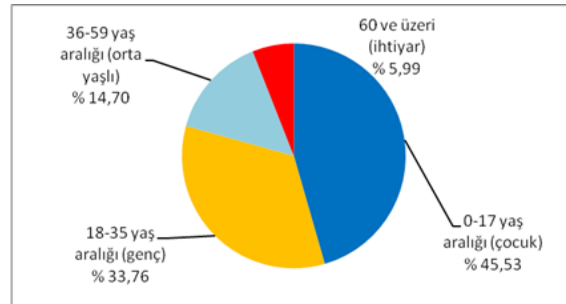
MUSTAFA DURDU

Son olarak Kumanova merkezindeki genel erkek nüfusun, yani yerli ve yabancı Müslüman erkekler ile yerli ve yabancı reaya (Hıristiyan) erkeklerin toplamının yaş dağılımına bakalım. Sayısal verilere göre kaza merkezindeki genel erkek nüfusun 418'i 0-17 yaş aralığındaki çocuk ve ergenlerden oluşmaktadır. 18-35 yaş aralığındaki gençlerin sayısı ise 310'dur. 36-59 yaş aralığındaki orta yaşlıların sayısı da 135'tir. 60 yaş ve üzerindeki ihtiyarların sayısı ise sadece 55'tir. Bu veriler ışığında varacağımız sonuç, buraya kadar vermiş olduğumuz sonuçlardan farklı olmayacaktır. Kumanova kaza merkezindeki genel erkek nüfusun çoğunluğu çocuk ve gençlerden oluşmaktadır. Buna göre Kumanova nüfusu genç ve dinamik bir nüfus yapısına sahiptir. İhtiyar diyebileceğimiz 60 yaş ve üzerindeki insanların sayısının az olması, yaşam süreleri ile ilgili olmalıdır. Yani, Kumanova merkezindeki insanların ortalama ömür uzunlukları, günümüz algısına göre kısadır, diyebiliriz Kumanova'daki erkek nüfusun yaş dağılımları ve oranlamaları aşağıdaki grafiklerde daha net olarak gösterilmiştir.

Grafik 33: Kumanova merkezindeki Müslüman ve reaya genel erkek nüfusunun yaş dağılımı

Grafik 34: Kumanova merkezindeki Müslüman ve reaya genel erkek nüfusunun yaş dağılım oranı

Sonuç

Bugün Kuzey Makedonya Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan ve tarihî öneme sahip bir şehir olan Kumanova'da Osmanlı döneminden günümüze Müslüman ve Hıristiyanların geliştirdikleri birlikte yaşama kültürünün temelleri şüphesiz ki Osmanlı döneminde atılmıştır. İncelemiş olduğumuz 1831 yılına ait 3 adet nüfus defterinden edindiğimiz sonuca göre, Kumanova kaza merkezindeki Müslümanlar ve Hıristiyanlar hemen hemen birbirlerine eşit sayıdaki nüfuslarıyla barış içerisinde yaşayagelmışlerdir. 19. yüzyılın başları itibari ile yolların kesiştiği bir konumda bulunan şehirde, ciddi bir yabancı nüfusun bulunması şehirdeki ticarî hayatın son derece dinamik olduğunun da bir göstergesidir. Yabancıların geldikleri yerler göz önüne alındığında Kumanova'nın Üsküp ve civar kentlerle münasebeti daha net görülür.

Kumanova kaza merkezinde yer alan cami, kilise ve mektepler yanında ticarî hayatı deruhte eden yapıların kasaba ahalisine sorun oluşturmadan hizmet ettiği görülmektedir. Yukarıda grafiklerle de ifade ettiğimiz gibi Kumanova merkezindeki yerli Müslümanların sayısını tahmini olarak 866, yerli Hıristiyanların sayısını da ona yakın bir şekilde 868 olarak tespit ettik. Bu rakamların tahmini olması, incelediğimiz nüfus defterlerinde sadece erkek nüfusa yer verilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla erkek nüfus kadar kadın nüfus olduğunu varsayarak bu rakamlara ulaştık. Uzun süredir Kumanova'da bulunan yahut buraya sık sık gelen, dolayısıyla kendileri için ayrı bir defter tutulan yabancı Müslüman ve Hıristiyanları da bu rakamlara dahil ettiğimizde Kumanova merkezinde genel Müslüman sayısının 904, genel Hıristiyan sayısının da 913 olduğunu görürüz. 1831 yılı itibari ile Kumanova merkezinde Kıptilerin (Çingene) bulunmaması dikkate şayandır. İncelediğimiz reaya ve Kıptiyân (Çingeneler) defterinde Kumanova'ya bağlı köylerde Müslüman Kıpti (Çingene) ve Hıristiyan Kıptiler (Çingene) ayrıca yazılmıştır. Fakat Kumanova kaza merkezinde böyle bir kayıt bulunmamaktadır. Bu da gösteriyor ki Kumanova merkezinde gerek yerli gerekse yabancı statüdeki Müslüman ve Hıristiyandan başka dinî gruplar ve Kıptiler bulunmamaktadır. Burada şunu da vurgulamak gerekir ki bu yabancıların bölgeye geliş sebepleri net olarak belirtilmemişse de açıklamalardan edindiğimiz sonuçlara göre bu kişilerin çoğunluğu, ticaret ve diğer işler için, yani geçim derdinden dolayı bölgeye gelmişlerdir. Müslüman yabancılar arasında aslen Üsküplü olan a'yânın hizmetkârları ve sekbanları çoğunluktadır. Yabancı Müslümanların Üsküp, Koçana, Mora, İvranya gibi kazalardan, yabancı

Hıristiyanların da Mora, Yanya, Debre ve Manastır gibi yerlerden geldikleri göz önüne alındığında Kumanova ile bu kazalar arasında ticarî veya başka türlü bir bağlantının canlı olduğu sonucuna varılabilir. Bunun dışında Mora'dan gelen Müslüman ve Hıristiyanları baz aldığımızda bu kişilerin geliş sebeplerinin Mora isyanı sırasında bölgedeki Yunanlıların Türklere ve diğer Müslümanlara yönelik uyguladıkları katliam ve zulümlerden dolayı⁴⁴ çıkan kargaşadan kurtulma isteğinin olduğunu da düşünebiliriz. Çünkü 1831 yılında Mora'daki olaylar hâlâ sıcaklığını korumaktaydı. Hıristiyan yabancılar arasında, şehir merkezine gelmese de, Çavuşlu köyünde han işleten bir ailenin de olması şehir merkezine gelen Hıristiyanların hiç olmazsa bazılarının ticaret için geldikleri izlenimini vermektedir. İncelediğimiz defterlere bakarak Kumanova'daki yerli Müslümanların mali durumları hakkında bir sonuç çıkarmak mümkün değildir. Bununla birlikte 21 adet "eşkinçi sipahi"nin bulunması, bölgede tımar sisteminin kısmen de olsa hâlâ devam ettiğini göstermektedir.

Kumanova kaza merkezindeki Hıristiyanların nüfus defterlerinde ekonomik durumlarına göre üç gruba ayrılmalarından dolayı şunu net olarak diyebiliriz ki 15-69 yaş aralığındaki yerli Hıristiyan nüfusun çoğunluğunun (%70,44) orta hâlli, % 26,31'inin yoksul ve %3,23'ünün de zengin olduğu görülmüştür. Kaza merkezinde bulunan yerli ve yabancı Müslüman erkek nüfus ile yerli ve yabancı Hıristiyan erkek nüfusun yaş dağılımına baktığımızda büyük çoğunluğunun 0-35 yaş aralığındaki çocuk ve gençlerden oluştuğunu, sadece 55 kişinin 60 yaş üstü olduğu için ihtiyar olarak değerlendirilebileceğini söyleyebiliriz. Buna göre Kumanova kaza merkezindeki genel nüfusun genç ve dinamik bir yapıya sahip olduğunu, fakat ihtiyar nüfusun az olmasından hareketle ortalama yaşam süresinin de, günümüz algısına göre, uzun olmadığını söyleyebiliriz. Son cümle olarak şunu açıkça belirtebiliriz ki Kumanova merkezinde Müslümanlar ve Hıristiyanlar asırlar boyunca birlikte barış içerisinde yaşamışlardır.

⁴⁴ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, (Çev.) Fatma Sarıkaya, TTK, Ankara 2018, s. 10-13.

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE
SOSYAL YAPISI

KAYNAKÇA

**T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
(BOA)**

Nüfus Defterleri (NFS.d.)

BOA. NFS.d. 5699.

BOA. NFS.d. 5700.

BOA. NFS.d. 5702.

BOA. NFS.d. 5701

Diğer Kaynaklar

ALGAR, Hamid, “Molla”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, İstanbul 2005, ss. 238-239.

ASLAN, Ali, *Temettuat Kayıtlarına Göre 19. Yüzyılın Ortalarında Kumanova Kazasında Nüfus, Yerleşim ve Ekonomi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu, İstanbul 2016.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri (I)”, *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt II, Sayı 1, Birinci Teşrin 1940, ss. 20-59.

_____, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri (I)”, *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt II, Sayı 2, İkinci Kanun 1941, ss. 214-247.

BEHAR, Cem, “Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, (Ed.) Halil İnalçık ve Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, ss. 61-72.

BİNGÖL, Sedat, “İstanbul’da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine Bir İnceleme”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 23, Sayı 36, 2004, ss. 43-60.

ÇAVUŞ, Remzi, “Geçmişin Yorumlanmasında Nüfus Defterlerinin Rolü”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, Nisan 2018, ss. 52-63.

MUSTAFA DURDU

ÇİMEN, Adnan (2012), “Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 3, 2012, ss. 183-216.

ERKAL, Mehmet, “Cizye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul 1993, ss. 42-45.

EVLİYA ÇELEBİ, *Seyâhatnâme*, Cilt V, (*İndeksli Tıpkıbasım*, Cilt 3), Haz. Seyit Ali Kahraman, TTK, Ankara 2014.

GÜNEŞ, Mehmet, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 8, Sayı 15, Kış 2014, ss. 221-240.

HAMZAOĞLU, Yusuf, *Balkan Türklüğü (Makedonya, Bulgaristan, Slovenya)*, Cilt II, Logos-A Yayınları, Üsküp 2010.

HIZLI, Mefail, “Kuzey Makedonya’daki Osmanlı Medreseleri ve Üsküp”, *Balkanlar ve İslam, Balkanlarda İslam Dini ve Kültürel Hayat*, Cilt 2, (Ed.) A. Taha İmamoğlu, İtir Rruga, M. F. Soysal ve Abdurrahim Bilik, Ensar Neşriyat, İstanbul 2020, ss. 253-268.

İNALCIK, Halil, “Osmanlılarda Cizye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul 1993, ss. 45-48.

İNALCIK, Halil, “Rumeli”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, İstanbul 2008, ss. 232-235.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı imparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (Çev.) Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KIEL, Machiel, “Kumanova”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, Ankara 2002, ss. 363-364.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Menteşe Sancağı 1830 Nüfus ve Toplum Yapısı*, TTK, Ankara 2010.

1831 NÜFUS TAHRİRLERİNE GÖRE KUMANOVA KAZASININ DEMOGRAFİK VE
SOSYAL YAPISI

McCARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, (Çev.) Fatma Sarıkaya, TTK, Ankara 2018.

MUŞMAL, Hüseyin ve Mehmet Özçelik, “1834 ve 1840/41 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Karasınır ve Elmasun (Güneysınır)”, *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 44, 2018, ss. 183-215.

NEDKOFF, Boris Christoff, “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)”, (Çev.) Şinasi Altundağ, *TTK Belleten*, Cilt VIII, Sayı 32, Birinciteşrin 1944, ss. 599-652.

ÖNGÖREN, Reşat, “Şeyh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 39, İstanbul 2010, ss. 50-52.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 1, MEB, İstanbul 1983.

SEZER, Musa, “1642 Tarihli Avarız Defterine Göre Gördes Kazası”, *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED)*, Sayı 8, Nisan 2019, ss. 75-92.

ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı yayınları, İstanbul 1992.

_____, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Cilt 5, Mihran Matbaası, İstanbul 1314.

ŞÜKÛN, Ziya, *Farsça-Türkçe Lûgat Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya*, Cilt 2, MEB, İstanbul 1996.

YAZICI, Tahsin, “Derviş”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul 1994, ss. 188-190.

<http://kumanovo.gov.mk/профил/> (Erişim Tarihi: 25.07.2020).

BOSNA-HERSEK BAĞLAMINDA ANTROPOLOJİNİN YENİ KULLANIM ALANI OLARAK BARIŞ ÇALIŞMALARI VE BARIŞ İNŞASI

Ayça EMİNOĞLU* - Yeşim AYDIN**

ÖZ

Bu çalışma, antropolojinin barış çalışmaları ve barış inşası sürecindeki rolünün ortaya konulmasını hedeflemektedir. Bu doğrultuda, Soğuk Savaş sonrası dönemde etkin bir paradigma olarak kabul edilen liberal barışın, neden sürdürülebilir barış inşa edemediği sorusuna, Bosna-Hersek örnek ülkesi ile cevap verilmeye çalışılacaktır. Diğer bir ifadeyle, Batı'nın çatışma bölgelerine müdahale etmesine temel teşkil eden liberal söylemin, Bosna-Hersek örneği göz önünde bulundurularak, barış inşasında nasıl başarısızlığa uğradığı analiz edilecektir. Liberal barışın temel başarısızlık nedeninin, yerelin barış inşasının dışında bırakılması ve çatışma sonrası sürecin kırılgan yapısının dikkate alınmaması olduğunu savunan çalışmada, Batı'nın ön planda olduğu (yukarıdan-aşağıya) barış inşa şekli araştırılmaktadır. Yerelin ve uluslararası olanın beklenti ve taleplerine göre oluşturulacak bir barışın, sürdürülebilir barışı mümkün kılacağı üzerinde durulmaktadır. Bu nedenle antropolojinin, barışın sürdürülebilirliğini sağlamada barış inşasına ve dolayısıyla barış çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünölmektedir.

Anahtar Kelimeler: Antropoloji, Barış Çalışmaları, Liberal Barış, Çatışma Çözümü, Bosna Hersek

* Dr. Öğretim Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Trabzon, ORCID: orcid.org/0000-0001-6925-7339, E-posta: aeminoglu@ktu.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, ORCID: orcid.org/0000-0002-2978-2419, E-posta: yesim.aydinn@hotmail.com

PEACE STUDIES AND PEACEBUILDING AS A NEW FIELD IN USE OF ANTHROPOLOGY IN THE CONTEXT OF BOSNIA-HERZEGOVINA

ABSTRACT

This study aims to reveal the role of anthropology in peace studies and the peacebuilding process. In this way, the question of why liberal peace that is accepted as an effective paradigm after the Cold War cannot build a sustainable peace will try to be answered with the country of Bosnia-Herzegovina. In other words, considering the case of Bosnia-Herzegovina, the study will show how the liberal discourse that forms the basis of the West's intervention in conflict zones, failed in peacebuilding. While it is argued that the main reason for the failure of liberal peace is to exclude the local from peacebuilding and ignore the fragility of the post-conflict process, it rejects Western peace's top-down approach of Western peace. Instead, it is emphasized that peace based on the expectations and demands of local and international populations enables sustainable peace. Therefore, it is argued that anthropology will contribute to peacebuilding, which ensures the sustainability of peace and contributes to peace studies.

Keywords: Anthropology, Peace Studies, Liberal Peace, Conflict Resolution, Bosnia-Herzegovina

Giriş

Bu çalışmada, uluslararası ilişkilerin çok disiplinli bir alan olması ve antropolojiye yer vermesi noktasında bir adım daha ileriye gitmesinin gerekliliği, barış çalışmaları ekseninde ve barış inşası sürecinde tartışılmaktadır. Liberal barış inşasının temel başarısızlık nedenine yönelik, özelde Bosna-Hersek örneğinden hareketle antropolojinin gerekliliğine dair bazı genel sonuçlara varılmıştır. Bu bağlamda, öncelikle antropoloji kavramsal ve tarihsel olarak ele alınmakta ve çatışma sonrası süreçte antropoloji çalışmalarının önemine dikkat çekilmektedir. Ardından, 1990 sonrası dönemde çatışmalarda meydana gelen değişimin barış inşası sürecini nasıl etkilediği araştırılmakta ve bu kapsamda, temel yaklaşım haline gelen liberal barışın eksiklikleri gösterilmektedir. Ayrıca teorik ifadelere somut teşkil etmesi adına, istikrarsızlığın günümüze kadar devam ettiği Bosna-Hersek, liberal barışın başarısızlık örneklerinden biri olarak incelenmektedir. Çalışmanın sonucunda ise, Bosna-Hersek örneğinden

**BOSNA-HERSEK BAĞLAMINDA ANTROPOLOJİNİN YENİ KULLANIM ALANI
OLARAK BARIŞ ÇALIŞMALARI VE BARIŞ İNŞASI**

hareketle liberal barışın eksikliklerine yönelik bir çözüm önerisi olarak antropoloji disiplininin nasıl bu eksikliği doldurabileceği gösterilmektedir.

1990'lı yıllar, temel çatışma türü olarak iç savaşların yaşandığı ve bu bağlamda yeni bir kavram olarak barış inşasının yükselişe geçtiği dönemdir. Barış inşası faaliyetlerinin demokrasi ve piyasa ekonomisini temel alan vurguları, çağdaş barış inşasını liberal barış inşası olarak nitelendirmiştir. Ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde birçok çatışma bölgesine uygulanan bu yönde bir anlayış, yerelin beklenti ve talepleri dışında bir barış inşa etmeye çalıştığından başarılı olamamıştır. Liberal barış inşası, yerel ve uluslararası aktörler arasında uzlaşa yerine, Batı'nın çatışma bölgelerine müdahale ederek bu toplumları sömürmesine olanak sağlamıştır. Bununla birlikte çatışma yaşayan toplumlarda derinlemesine analiz gerçekleştirilmemiş olması, çatışma sonrası çeşitli sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Yöntem olarak tümevarımsal metodoloji takip eden bu çalışma, Bosna-Hersek örneğinden hareketle çatışma bölgelerine yönelik barış inşası sürecinde, antropoloji çalışmalarının sürdürülebilir barışa katkı sunacağı tezini desteklemektedir.

Çatışmaların günümüzde yaygın hale gelmesi ve yıkıcı etkilerinin daha fazla hissedilmesi, barış çalışmalarında yeni yaklaşımların önünü açmaktadır. Her çatışma, kültürel bir bağlamda meydana gelmekte ve bu nedenle de her çatışmayı kendi dinamikleri ekseninde çözümlenmeye çalışmak gerekmektedir. Bu noktada çalışmada, kültürlerin ve grupların tanınmasında onlarla etkileşim halinde olan antropolojinin, yerele odaklanmak suretiyle doğrudan alan üzerinde çalışarak araştırmalarını gerçekleştirmesinin, barış inşasında önem teşkil edeceği üzerinde durulmaktadır. Nitekim barışın sadece savaşa son vermeyi değil, savaşa yol açabilecek durumları da ortadan kaldırmayı içeren bir ifade olması, barış inşası sürecine yönelik kapsamlı bir çalışmanın gerekliliğine işaret etmektedir. Çatışma sonrası inşa edilen barışın sürdürülebilirliği, bu toplumların analizi ile yerelin beklenti ve taleplerinin göz önünde bulundurulmasını ve bu toplumlarda savaşa yol açabilecek nedenlerin tespit edilmesini gerektirmektedir. Böylece yerelin de inşa sürecine katılımının sağlanması ve çatışma nedenlerinin analiz edilmesiyle, barışın sadece savaşa son vermeyi öngören anlayışının ötesine geçilmiş olacaktır. Bu bağlamda, antropologların doğrudan toplumlarla olan etkileşimleri ile elde ettikleri verilerin çatışma sonrası inşa edilen barışın sürdürülebilirliğine katkısı olacağı savunulmaktadır.

1. Barış Çalışmaları ve Antropoloji

Uluslararası İlişkiler bağlamında son dönemlerde özellikle güvenlik ile ilişkili olarak kullanılan antropoloji, sosyal bilimler içerisinde yer alan bir disiplindir. Dolayısıyla daha çok güvenlik ekseninde çalışan antropologların, sürdürülebilir barış inşasına olan katkıları gözden kaçmaktadır. Çatışma bölgesinde savaşa son verilmesi kadar, savaşa yol açabilecek durumların analiz edilerek tekrar çatışmaya dönüş yaşanmasının önüne geçmek de önemlidir. Nitekim sürdürülebilir barış¹ savaşın ve savaşa yol açabilecek durumların yokluğudur. Dolayısıyla, barışın sürdürülebilirliğini sağlamak için çatışmaya yol açabilecek sorunların belirlenmesi ve bunun için de antropologların doğrudan saha çalışmalarından elde ettikleri verilere odaklanmak gerekmektedir.

Antropoloji ve sosyal bilimler içinde yer alan diğer disiplinler arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Ancak Uluslararası İlişkiler bağlamında, antropolojiden oldukça az faydalanılmıştır.² Antropoloji, “anthropos” (insan) ve “logos” (bilgi) şeklinde, iki Yunanca kelimenin birleşiminden oluşmakta ve genel itibarıyla “insan bilimi” olarak kavramsallaştırılmaktadır.³ Sömürge dönemi ile antropolojinin gelişimi arasında önemli bir ilişki olduğu bilinmektedir. Bu dönemde antropoloji ile sağlanan bilginin çoğu, yayılmacı gücün öteki üzerinde hakimiyet kurmasına hizmet etmiştir. Dolayısıyla sömürge sonrası antropoloji, eski sömürgelere veya hiçbir dönemde Batı kültürel yaşam biçimiyle karşılaşmayan toplumlara odaklanarak, kendi bağımsız araştırma, analiz ve kültürel yönelimini geliştirmeye çalışmıştır.⁴ Diğer bir ifadeyle sömürge döneminde öteki hakkında bilgi edinmek için kullanılan antropoloji, sömürge sonrası dönemde bağımsız bir alan olarak ortaya çıkmıştır.

ABD’de, çoğu antropolog tarafından disiplinin fiziksel veya biyolojik antropoloji, arkeoloji, lingüistik antropoloji ve kültürel antropoloji

¹ Johan Galtung, *Theories of Peace: A Synthetic Approach to Peace Thinking*, International Peace Research Institute, Oslo 1967.

² Raymond Scupin, “Anthropology, Conflict, and International Relations”, *Advancing Interdisciplinary Approaches to International Relations*, (ed.) Patrick James ve Steve S. Yetiv, Palgrave Mac Millian, New York 2016, s. 153.

³ Nephane Saran, *Antropoloji*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1992, s. 21.

⁴ Fina Anton Hurtado ve Giovanni Ercolani, “Introduction: Anthropology and Security Studies”, *Anthropology and Security Studies*, (ed) Fina Anton Hurtado ve Giovanni Ercolani, Universidad de Murcia, Nottingham Trent University College of William and Mary, USA 2013, s. 43.

BOSNA-HERSEK BAĞLAMINDA ANTROPOLOJİNİN YENİ KULLANIM ALANI
OLARAK BARIŞ ÇALIŞMALARI VE BARIŞ İNŞASI

şeklinde dört alt alanı olduğu kabul edilmektedir. Fiziksel veya biyolojik antropoloji; insan evrimi, geçmişte ve günümüzde genetik değişim ve primatoloji çalışmaları ile ilgilenmektedir. Bu sayede, insanları etkileyen evrimsel süreçte ortaya çıkan biyolojik özelliklere bilimsel anlayış sağlamaktadır. Tarih öncesi ile tarihi toplumların ve medeniyetlerin anlayışını aydınlatan, insanlık tarihinin maddi kalıntılarını inceleyen bir alt dal arkeoloji ise, zamanla gelişen farklı dil kalıplarını ve onların biliş, sosyal etkileşim ve kültür üzerindeki etkilerini fark etmelerini sağlayan dilsel antropolojidir. Çeşitli bölgeler hakkında etnografik çalışmalar geliştirmek amacıyla kullanılan uzun süreli iskan, katılımcı gözlemci ve araştırma stratejileri vasıtasıyla çağdaş sosyal değerler, normlar, davranışlar ve koşullar hakkında bilgi edinme ile ilgilenen ise kültürel antropolojidir. Böylece antropolojinin bu dört alan üzerinden, temelde iki hedefinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan birincisi, günümüzde ve geçmişte insanlığın geçirmiş olduğu kültürel ve biyolojik evrimi açıklamak ve anlamak iken ikincisi, insanlar arasındaki benzerlik ve farklılıkları açıklamaya çalışmaktadır.⁵ O halde antropoloji, yerel yaşama odaklanmak suretiyle, kültür ve toplumun karşılaştırmalı bir şekilde çalışılmasıdır.⁶ Bu noktada Eriksen tarafından belirtilen “yerele odaklanmak”, barış çalışmalarına ilişkin anahtar kavramlardan bir tanesidir.

Birbirinden farklı toplumlara aşina olan, anlam ve kültüre odaklanan antropoloji, çatışmaya meyilli kültürlerin kendilerini tekrar nasıl ürettiklerini, insanlar ve gruplar için nasıl bir barış kültürünün olması gerektiğini anlamaya elverişlidir.⁷ Modern antropolojinin kurucularından Franz Boas’ın kültürel görecelik kuramı, her toplum veya kültürün kendi koşullarıyla anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır.⁸ Yine alanın kurucularından Malinowski, yerel dili öğrenmenin gerekliliğine işaret etmekte ve temel metodun katılarak gözlem olması gerektiğini tavsiye etmektedir. Bu noktada kültürel antropoloji, etnografya çalışmalarının önemine dikkat çekmektedir.⁹ Etnologlar, araştırmada buldukları halklarla birlikte yaşamaktadır. Buna göre etnografyacı, bir topluma ait olan

⁵ Scupin, *a.g.m.*, s. 154.

⁶ Thomas Hylland Eriksen, *What is Anthropology*, Pluto Press, London 2004, s. 9.

⁷ Johan Galtung, “Peace Studies and Conflict Resolution: The Need Transdisciplinarity”, *Transcultural Psychiatry*, Cilt 47 Sayı 1, 2010, s.22.

⁸ Eriksen, *a.g.e.*, s. 13.

⁹ Conrad Phillip Kottak, *Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*, (çev.) Serpil N. Altunek vd., Ütopya Yayınevi, Ankara 2008, s. 4.

yemekleri tadarak, dili konuşarak, gelenek ve alışkanlıkları uygulayarak o toplum hakkında daha fazla bilgiye sahip olmaktadır.¹⁰

Antropoloji, oldukça kapsamlı ve diğer bilimlerle birlikte çalışmalarını gerçekleştiren bir alan olma özelliği göstermektedir. Antropolojiyi diğer bilimlerden ayıran ve önemli kılan özelliği ise, antropoloğun birebir alanda yapmış olduğu çalışmalara dayanarak ya da başka bir deyişle, yerele odaklanarak sonuçlar elde etmesidir. Bu nedenle antropoloji, birçok alanda olduğu gibi barış çalışmaları için de faydalanılması gereken bir alandır.

2. Antropoloji, Çatışma ve Kültür İlişkisi

Birçok antropoloğun üzerinde çalıştıkları toplumlara ait deneyimleri, çatışma ve şiddetin sosyal yaşam içerisinde gittikçe daha yaygın bir hal aldığını göstermektedir.¹¹ Özellikle demokratik kurumların ve hukukun üstünlüğünün eksik olduğu, devlet yapısının ve meşruiyetin aşındığı, ekonomik anlamda başarısız ve nüfusun yoksullaştığı ülkelerde, şiddetli çatışmaların görülmesi daha olasıdır.¹² Çatışma durumu, insanların neyle, nasıl, kiminle savaştıklarını ve anlaşmazlığı nasıl sona erdirdiklerini etkileyen kültürel bir bağlamda meydana gelmektedir.¹³ Diğer bir ifadeyle, her çatışmayı yöneten ve yönlendiren kültürel bir unsur bulunmaktadır.

Antropoloji, insan davranışındaki benzerlik ve çeşitliliğin doğasını yerel düzeyde gerçekleştirdiği ampirik çalışmaları ile araştıran bir bilimdir. Antropologlar bu çalışmalarını, genellikle insanların benzer ve karşılaştırılabilir sosyo-psikolojik özellikler temelinde işlev gördüğünü ve sosyo-kültürel koşulların bu özelliklerin nasıl ve ne ölçüde ifade edildiğini belirleme noktasında kesin olduğunu varsayarak sağlamaktadır. Bu kapsamda Abbink, Güney Etiyopya'da toplumu gözlemlediğinde, şiddetin yapı ve uygulamasını anlamada yalnızca tarihi ve sosyal koşulların önemli

¹⁰ William A. Haviland, *Cultural Anthropology*, Horcourt Brace College Publishers, Tokyo 1999, s. 14-15.

¹¹ Jan Abbink, "Violence and Culture: Anthropological and Evolutionary-Psychological Reflections on Inter-Group Conflict in Southern Ethiopia", *Anthropology of Violence and Conflict*, (ed.) Bettina E. Schmidt ve Ingo W. Schröder, Routledge, London 2001, s. 124.

¹² Luca Reyhler ve Arnim Langer, "Researching Peace Building Architecture", *Cahiers Internationales Betrekkingen En Vredesonderzoek*, Cilt 75, Sayı 24, 2006, s. 9.

¹³ Marc Howard Ross, "Psychocultural Interpretation Theory and Peacemaking in Ethnic Conflicts", *Political Psychology*, Cilt 16, Sayı 3, 1995, s. 533.

BOSNA-HERSEK BAĞLAMINDA ANTROPOLOJİNİN YENİ KULLANIM ALANI
OLARAK BARIŞ ÇALIŞMALARI VE BARIŞ İNŞASI

olmadığını, bununla birlikte kültür ve psikolojinin de önemli olduğunu ifade etmiştir.¹⁴

Soğuk Savaş dönemi ile kıyaslandığında, 1990'lı yılların ortalarından itibaren silahlı çatışmaların doğasında değişim gerçekleştiği, savaş çalışmaları yapanlar tarafından vurgulanmaya başlanmıştır. 1980'li yıllara kadar geçerli olan devletler arası savaşların yerini, bundan sonra devlet içi veya iç savaş şeklinde silahlı çatışmaların alması söz konusudur.¹⁵ Savaşlar, yalnızca diplomatik başarısızlık değil aynı zamanda psikoloji, antropoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, ekonomi, uluslararası ilişkiler ve güvenlik çalışmaları gibi tüm sosyal bilimlerin başarısızlığını yansıtmaktadır. Bu noktada antropologlar, psikologlar ve sosyal bilimcilerin hedefi, antropoloji ve diğer sosyal bilimlerin geleneksel güvenlik çalışmalarının ötesinde teoriler üretmelerini sağlamak olmalıdır.¹⁶ Dizdaroğlu¹⁷ da her çatışmada, durumun kendi koşullarıyla birlikte ele alınması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte yapıcı bir şekilde sonuca ulaşmada, çatışma çözümüne yönelik her türlü girişimin önemine dikkat çekmektedir. Diğer bir ifadeyle, Soğuk Savaş sonrası kültürel sebeplerden çıkan iç savaşlar, devletlerin birbirleriyle savaştıkları geleneksel çatışmadan dönüşümü temsil etmekte ve bu durum, daha etkin bir mekanizmaya duyulan ihtiyacı göstermektedir. Bu noktada, antropologların ve diğer sosyal bilimcilerin ihtiyaca cevap vereceği beklenmektedir.

Antropologların kültürlerle ve gruplarla yakın ilişki kurması, çatışmanın ortaya çıkış noktasını belirlemelerinde yönlendirici olabilmektedir. Ayrıca antropologların çalışmaları diplomasiye de katkı sağlamaktadır. Bu kapsamda Afrika, Arjantin ve Guatemala gibi yerlerde iyileşme sürecine faydaları olmuştur.¹⁸ Lederach¹⁹ da uzlaşmanın

¹⁴ Abbink, *a.g.m.*, s. 123.

¹⁵ Reinoud Leenders, "Regional Conflict Formations: Is the Middle East Next?", *Third World Quarterly*, Cilt 28, Sayı 5, 2007, s. 960.

¹⁶ Harvey Langholtz, "The Psychology of Peacekeeping: One Domain Where Political Realism and Critical Security Theory Will Meet", *Anthropology and Security Studies*, (ed.) Fina Anton Hurtado ve Giovanni Ercolani, Universidad de Murcia, Nottingham Trent University College of William and Mary, USA 2013, s. 153-154.

¹⁷ Cihan Dizdaroğlu, "Çatışma Çözümü", *Güvenlik Yazıları Serisi*, 19 Ekim 2019, https://trguvenlikportali.com/wpcontent/uploads/2019/11/CatismaCozumuCihanDizdaroglu_v.1.pdf, (15.03.2020).

¹⁸ Rye Barcott, James Peacock ve Roberto Gonzalez vd., "Anthropology in Conflict: An Exchange", *Survival Global Politics and Strategy*, Cilt 50, Sayı 3, 2008, s. 123.

sürdürülmesi noktasında bir barış bölgesi oluşturulması gerektiğini belirtmektedir. Kavramsal olarak bu durum, uluslararası toplumun insanları alıcı yerine kaynak olarak görmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, değişimi sürdürmek için vatandaş temelli barış yapmanın çevresel değil, bütüncü ve etkili görülmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Dolayısıyla, Lederach da yerelin katılımını işaret etmektedir.

Bringa ve Bendixen de İskandinavya’da antropoloji ile ilgili iki özelliğin göze çarptığını vurgulamaktadır.²⁰ Bunları uygulamalı ve politika odaklı antropolojinin nispeten güçlü konumu ve görünürlüğü şeklinde belirtmektedirler. Buna göre, özellikle Norveç’te, gazeteciler farklı meselelerle ilgili yorum alabilmek için antropologlarla temasa geçmektedir. Meselenin iç yüzünü anlama noktasında gazeteciler, bir sosyolog veya siyaset bilimci olarak antropoloğa yaklaşmaktadır. Bir antropolog çatışma çözümü, göç ve entegrasyon, kalkınma yardım projeleri gibi konularda ortaya koyduğu tavsiye ve iç görüşlerini, politika yapımcılar ile kurdukları doğrudan temaslardan elde etmektedir. Görüldüğü üzere, antropoloji çeşitli alanlar üzerinde yönlendirici olabilen, bu noktada doğrudan saha çalışmalarına dayanak sağlayan bir disiplindir. Barış çalışmaları bağlamında antropolojinin eksikliğinin görünürlüğü ise, en temelde çatışma sonrası barış inşasında ortaya çıkmaktadır.

3. Çağdaş Barış İnşası ve Eleştirisi

1990 sonrası dönemde yaşanan çatışmalar, önceki dönemden kopuşu temsil etmektedir ki bu dönemin liberal yaklaşımı bir barış inşa projesi olarak döneme eklemiştir. Ancak çağdaş barış inşasına temel teşkil eden liberal barışın, her topluma uygun değerler ortaya koymaması ve yukarıdan-aşağıya biçimde bir barış inşa etmeye çalışması, sürdürülebilir barışın önündeki engelleri göstermektedir. Dolayısıyla çatışma bölgelerinde yerelin beklenti ve taleplerini dikkate almaksızın barış inşa etmeyi hedefleyen liberal barış, başarı değil başarısızlık örneği teşkil etmektedir. Çağdaş barış inşası olarak liberal barışa yönelik eleştirilere ve eleştirilerde ortaya çıkan antropolojinin önemine geçmeden önce, barış inşası ve barış inşası ile hedeflenenin ne olduğunu belirtmek, bir antropologun bu süreçteki işlevini anlamayı kolaylaştıracaktır.

¹⁹ John Paul Lederach, *Sustainable Reconciliation in Divided Societies*, United States Institute of Peace Press, Washington 1997, s. 94.

²⁰ Tone Bringa, T. ve Synnova K.N. Bendixsen, “Introduction”, *Engaged Anthropology*, (ed.) Tone Bringa ve Synnova Bendixsen, Palgrave Macmillan, Switzerland 2016, s. 11-12.

BOSNA-HERSEK BAĞLAMINDA ANTROPOLOJİNİN YENİ KULLANIM ALANI
OLARAK BARIŞ ÇALIŞMALARI VE BARIŞ İNŞASI

Çatışmadan zarar görmüş, siyasal olarak istikrarsız, sosyo-ekonomik olarak ayrılmış ülkelerin siyasal ve ekonomik olarak daha istikrarlı, eşit ve refah ülkelerine nasıl dönüşeceğinin açık bir şekilde anlaşılması gerekmektedir.²¹ Soğuk Savaş sonrası dönemde meydana gelen iç savaşlar ve son zamanlarda terörist faaliyetlerden kaynaklı korku, savaştan etkilenen toplumlara dış müdahale gerçekleştirilmesinde teşvik edici olmuştur. Uluslararası izinler, Vestfalyan ulusal egemenliğin azalması ve BM sistemi ile desteklenen dünya toplumu BM, ordu ve diğer hükümet ve hükümet dışı aktörlerden oluşan barış inşa projeleriyle sivil şiddete karşılık vermiştir.²² İkinci Dünya Savaşı'ndan ve özellikle de Soğuk Savaş'ın bitiminden itibaren meydana gelen devlet içi anlaşmazlıklara müdahale eden üçüncü taraflar, ikili ve çok taraflı görüşmeler vasıtasıyla anlaşmazlıkların barışçıl bir şekilde çözümlenmesi olasılığını artırmayı hedeflemiştir. Üçüncü tarafların yaptıkları müdahalelerin, “barışı koruma” veya “barış yapma” misyonları gibi spesifik faaliyetleri içermesi genel olarak “barış inşası” olarak adlandırılmaktadır.²³ 1992 yılında “Barış için Gündem Planı” kapsamında, dönemin BM Genel Sekreteri Boutros Boutros-Ghali, barış inşasını önleyici diplomasi, barış yapma ve barışı koruma ile ilişkili bir kavram olarak ortaya koymuştur. Buna göre barış inşası; tekrar çatışmaya dönüşün yaşanmasını engellemek amacıyla barışın güçlendirilmesidir. Bu doğrultuda, önleyici diplomasi; şiddet gerçekleşmeden önce anlaşmazlığı çözümlenmeyi hedeflemektedir. Barış yapma ve barışı koruma; çatışmayı durdurmak ve durdurduktan sonra barışı korumayı hedeflemektedir. Başarılı olmaları durumunda çatışma sonrası barış inşası fırsatını güçlendirmekte, böylece şiddetin tekrarlanması önlenmektedir.²⁴

1992 yılında Boutros Boutros-Ghali tarafından yeni bir çevrenin inşa edilmesi olarak kavramsallaştırılan barış inşası, barışçıl koşullarda yaşanabilecek olumsuzluktan kaçınmayı hedefleyen “önleyici diplomasi” ile benzer görülmektedir. Çatışma meydana geldiğinde, barış yapma ve barışı

²¹ Reychler ve Langer, *a.g.m.*, s. 4.

²² Charles Thiessen, “Emancipatory Peacebuilding: Critical Responses to Neoliberal Trends”, *Critical Issues in Peace and Conflict Studies: Theory, Practice and Pedagogy*, (ed.) Thomas Matyok vd., Lexington Book, Maryland 2013, s. 115.

²³ Mark J. Mullenbach, “Reconstructing Strife-torn Societies: Third Party Peacebuilding in Intrastate Disputes”, *Conflict Prevention and Peacebuilding in Post-War Societies*, (ed.) T. David Mason ve James D. Meernik, Routledge, London 2006, s. 53.

²⁴ Boutros Boutros-Ghali, “An Agenda for Peace”, *International Relations*, Cilt 11, Sayı 3, 1992, s. 201-208.

koruma şeklinde karşılıklı güçlendirme çabaları devreye girmektedir. Boutros Boutros-Ghali belirtilen çabaların amacına ulaşmasıyla temelde ekonomik, sosyal, kültürel ve insani sorunların üstesinden gelebilmenin, sürdürülebilir ve işbirliğine dayalı çalışmalarla mümkün olabileceğini vurgulamaktadır. Yani önleyici diplomasi bir krizden kaçınmayı belirtirken çatışma sonrası barış inşasının, böyle bir krizin yeniden yaşanmasını önlemeyi hedeflediğini ifade etmektedir. Nitekim barış çalışmalarının öncüsü Johan Galtung²⁵ tarafından dile getirildiği üzere barış, savaşın yokluğunun (negatif barış) ötesinde savaşa neden olabilecek durumların da yokluğunu (pozitif barış) ifade etmektedir. Bu durumda, negatif barış olarak adlandırılan savaşın yokluğundan, çatışmanın temel nedenlerinin ele alındığı pozitif barışa geçiş zordur. Dolayısıyla barış inşasına ilişkin, üç genel prensip uzmanlar tarafından ifade edilmektedir. Bunların birincisi, barış inşasının barışın devamlılığını sağlamada uzun süreli görüş ortaya konulmalıdır. İkincisi, çatışmaya neden olan insanlar ve bağlamı ele alacak, geniş ve kapsamlı bakış açısı geliştirilmelidir. Üçüncüsü, barış inşası küçük çatışmaları büyük savaflara yol açmadan engellemeye odaklanmalıdır.²⁶

Bu bağlamda 1990'lı yıllarda teoride ve pratikte ortaya çıkan yeni bir kavram olarak barış inşası, çatışmaya cevap olarak evrensel insan hakları ile birlikte demokrasinin gelişimini ön planda tutmaktadır.²⁷ Barış inşa faaliyetlerinin kapsam, genişlik, demokrasi ve piyasa ekonomisi temelli kurumların oluşturulması ile ilgili vurguları nedeniyle, çağdaş barış inşası "liberal barış inşası" şeklinde ifade edilmektedir. Yani liberal barış inşasının teorik desteğini, liberal barış düşüncesi oluşturmaktadır. Buna göre liberal toplumların hem içerideki hem de uluslararası alandaki meselelerinde liberal olmayan devletlere göre daha barışçıl olacaklarına inanılmaktadır.²⁸ Böylece Soğuk Savaş sonrası dönem çatışma bölgelerinde, liberal barış vasıtasıyla barış inşa edilebileceğine dair görüşlerin yükseldiği bir sürece işaret etmişse de liberal barış, barış inşa faaliyetlerinin yürütülmesinde ve sürdürülebilir bir barışın sağlanmasında etkin olamamıştır.

²⁵ Galtung, *a.g.e.*, s. 6.

²⁶ Thomas Waldman, *Conflict Resolution, Peacebuilding and Youth*, SPW Primer, 2009, s. 9.

²⁷ Oliver P. Richmond, "Rescuing Peacebuilding? Anthropology and Peace Formation", *Global Society*, Cilt 32, Sayı 2, 2018, s. 223.

²⁸ Edward Newman, Roland Paris ve Oliver Richmond, "Introduction", *New Perspectives on Liberal Peacebuilding*, (ed.) Edward Newman, Roland Paris ve Oliver Richmond, United Nations University Press, Hong Kong 2009, s. 10-11.

BOSNA-HERSEK BAĞLAMINDA ANTROPOLOJİNİN YENİ KULLANIM ALANI
OLARAK BARIŞ ÇALIŞMALARI VE BARIŞ İNŞASI

Barış inşası adalet, ihtiyaçlar, refah ve kültür konularını vurgulamasına rağmen, teorik ve politik gündemde büyük eksikliklerinin olduğu uzun zamandan beri tartışılan bir durumdur. Liberal barış inşası çatışma sonrası bu konulardan uzaklaşarak önemsizleştirmiştir.²⁹ Bu nedenle düşünsel fikri liberal barış olan geleneksel barış inşası, sayıları giderek artmakta olan akademisyen ve uygulayıcılar tarafından eleştirilmektedir. Bu eleştiriler, dağınık ve oldukça çeşitli olmalarına rağmen, barış inşa uygulamalarının nitelik ve meşruiyetinin artırılması için yerel gerçekliklerle birleştirilmesinin zorunluluğunu vurgulamaktadır.³⁰ Eleştirilerin bir kısmı, çatışma sonrası operasyonların yarardan çok zarar getirdiğine yoğunlaşırken, diğer bir kısım eleştiri ise bu operasyonları, misyonlara ev sahipliği yapan toplumlara sömürmeye veya boyun eğdirmeye çalışan Batı ya da liberal emperyalizm biçimi olarak tasavvur etmektedir.³¹ Dolayısıyla Richmond³² da başarılı bir barış inşasından beklenenin liberal konu, kurum ve tarihi temsil etmek yerine, yerel ve uluslararası arasında uzlaşmayı temsil etmesi gerektiğini belirtmektedir. Öyle ki barış inşası, kırılmalı bir süreçtir ve liberal barış belirli konularda bu kırılmalılığı kaçırılmaktadır.³³

Paris³⁴ liberal barış inşasının eksikliklerini birkaç madde ile sıralamaktadır. Bunlar, başarılı demokrasi ve piyasa oluşturmaya yönelik yurtiçi kurumsal şartlara yeterince dikkat edilmemesi; çeşitli barış inşası hedefleri arasındaki çelişki ve gerginliklerin yeterince anlaşılabilmesi; operasyonlarda yer alan uluslararası aktörler arasında sağlam bir stratejik koordinasyonun oluşturulmaması; barış inşacıların üstlenmiş oldukları görevleri tamamlamada siyasal istek ve dikkatin eksik oluşu, kaynak taahhüdünün eksikliği; operasyonlarda yer alan askeri ve sivil katılımcılar arası ilişkilerdeki çözülmemiş gerginlikler; misyonlara ev sahipliği yapan toplumların yerel koşulları ve farklılıkları hakkında bilginin sınırlı oluşu; başarı koşulları ve operasyonların etkili bir şekilde kapatılmasına yönelik stratejilerin tanımlanmasında devam eden kavramsal zorluklardır. Dolayısıyla barış inşasının tek taraflı bir süreç yerine, yerelin de dahil

²⁹ Oliver Richmond, *A Post Liberal Peace*, Routledge, USA 2011, s. 25-26.

³⁰ Joakim Öjendal, Hanna Leonardsson ve Martin Ola Lundqvist, *Local Peacebuilding-Challenges and Opportunities*, Elanders Sverige AB, Stockholm 2017, s. 10.

³¹ Roland Paris, "Saving Liberal Peacebuilding", *Review of International Studies*, Cilt 36, Sayı 2, 2010, s. 338.

³² Richmond, "Rescuing Peacebuilding? Anthropology and Peace Formation", s. 228.

³³ Yeşim Aydın ve Ayça Eminoğlu, "Liberal Barışın Kırılma Noktası: Çatışma Sonrası Süreç ve Toplumsal", 3. *Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Tam Metin Kitabı*, Trabzon 2019, s. 54.

³⁴ Roland Paris, *At War's End*, Cambridge University Press, New York 2004, s. 347.

edildiği, daha kapsamlı ve çok boyutlu bir süreç olduğunu söylemek mümkündür.

Barış inşası, çatışmanın ardından belirli sorunların sürece dahil edilmemesi durumunda sekteye uğrayabilen bir faaliyettir. Örneğin düşmanlıkların tekrar görülmesi, barış inşa faaliyetini yürütenlerin sözlerini tam olarak yerine getirmemeleri, yerel katılımın gerçekleşmemesi ve savaşın psikolojik etkisi şeklinde ortaya çıkabilen sorunlar barış inşa sürecine olumsuz yönde etki yapmaktadır.³⁵ Bu durum barış inşasının çatışmanın son bulmasıyla biten bir süreç olmadığını, çatışma sonrası ortaya çıkabilecek engellerin de göz önünde bulundurulması gereken bir süreç olduğunu göstermektedir. Daha net ifade edilecek olursa, çatışma bölgesinin derinlemesine incelemesi ile elde edilecek veriler dahilinde oluşturulacak bir barış inşasının, sürdürülebilir bir barışı daha mümkün kılacağı gözlemlenmektedir.

Galtung³⁶ barış çalışmalarının amacını, çatışmanın dönüşümü (negatif barış) yoluyla şiddet ve şiddetin yokluğu, işbirliği ve uyum (pozitif barış) ile de barış inşasını anlamaya çalışmak olarak ifade etmektedir. Bu nedenle barış çalışmalarının birçok disiplinden faydalanması gerektiğini belirtmektedir. Çağdaş barış inşası olarak belirtilen liberal barış inşasının eksiklikleri göz önüne alındığında, bazı sonuçlar belirginleşmektedir. İlk olarak, yereli barış inşa sürecinin dışında bırakarak bir barış oluşturmaya çalışmak, sürdürülebilir (pozitif) barışın önündeki engeller arasındadır. İkincisi, çatışma sona erdirilmiş olsa bile, çatışma sonrası sürecin kırılğan yapısı da barış inşacılar tarafından dikkate alınmalıdır. Son olarak, daha kapsamlı ve çok boyutlu bir süreci ifade eden barış inşası, faaliyetlerde rol alanların koordineli çalışmasıyla, Batı yerine yerel ve uluslararası arasındaki uzlaşya göre bir projeyi ortaya koymalıdır.

4. Bosna-Hersek'te Başarısız Barış İnşası

Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'ni oluşturan cumhuriyetlerden biri olan Bosna-Hersek, 1992 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Bosna-Hersek bağımsızlık ilanına kadar, çok etnili daha az uyumlu devletlerin arasında, en uyumlu bir cumhuriyetti. Öyle ki Bosna Hersek

³⁵ Alpaslan Özerdem, *Barış İnşası Kuram ve Uygulaması*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2013, s. 134.

³⁶ Galtung, "Peace Studies and Conflict Resolution: The Need Transdisciplinarity", s. 20-21.

BOSNA-HERSEK BAĞLAMINDA ANTROPOLOJİNİN YENİ KULLANIM ALANI
OLARAK BARIŞ ÇALIŞMALARI VE BARIŞ İNŞASI

liderliğinin Yugoslavya'dan ayrılma gibi bir niyeti de yoktu. Ancak Slovenya ve Hırvatistan'ın 1991 yılında bağımsızlıklarını ilan etmeleri, Bosna-Hersek'i iki seçenikle karşı karşıya bırakmıştır. Buna göre Bosna-Hersek, ya Sırlar tarafından idare edilen Yugoslavya devleti içerisinde devam edecek ya da diğer iki cumhuriyeti takip edecekti. Bosna-Hersek'in ikinci olasılığı seçmesiyle birlikte, hükümet tarafından desteklenen Sırlar bir ayaklanma gerçekleştirmiştir.³⁷ Yugoslavya'da kendileri dışındaki farklı etnik ve dini toplulukların varlığını hoş görmeyen Sırlar, geniş toprakları ele geçirmeye çalışmıştır.³⁸ Böylece ülke topraklarının %60'ının Sırlar'ın kontrolüne geçmesi ve bir kısmının ise Hırvatlar tarafından işgal edilmesiyle birlikte Boşnaklar, oldukça sınırlı bir alanda bırakılmıştır.³⁹

Bosnalı Müslümanların Sırp güçler tarafından yok edilmesi girişimi 20. yüzyılın en önemli barbarlık eylemlerinden birisidir. Burada ilginç olan Batı'nın tepkisi olmuştur. Bu yüzyılda meydana gelen çatışmaların hiçbirinde Batılı düşünürler, toplu katliam ve askeri saldırganlıkların, tarihsel gerçekliklerini gizlemek ve hatta inkar etmek için bu kadar istekli ve muktedir olmamıştır. Liberal ve hatta radikal konumdaki birçok Batılı düşünür, İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren, Avrupa topraklarında savaş suçu işlemekle suçlanan kişilerin, düşünce ve siyasi propagandalarını üstlenmiş; hatta bazı durumlarda, BM savaş suçları mahkemesi tarafından savaş suçu ve soykırım ile suçlanan kişilerin eylemleri, önemli düşünürler tarafından övülecek kadar ileriye gidilmiştir.⁴⁰ Bu anlamda Bosna-Hersek'in bir travma ülkesi olduğunu söylemek mümkündür.

Bosna-Hersek sorununa ilişkin uluslararası girişimler, 1991 yılında "Yugoslavya Konferansı" ile başlamışsa da başarılı olamamıştır⁴¹. Bosna-Hersek'te savaşın üzerinden geçen üç yılda geliştirilmeye çalışılan başarısız diplomasi ve etkisiz BM barışı koruma misyonlarının ardından, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve müttefikleri savaşan tarafları görüşmeleri için zorlamıştır. Bunun sonunda Bosna-Hersek'te "Barış için Genel Çerçeve

³⁷ James Dobbins, Laurel E. Miller, Stephanie Pezard vd, *Overcoming Obstacles to Peace: Local Factors in Nation-Building*, RAND Corporation, Pittsburgh 2013, s. 93-94.

³⁸ İbrahim Kamil, "The Bosnia-Herzegovina Crisis and the UN's Dispute Resolution", *The United Nations and its Conflict Resolution Role*, (ed.) Muharrem Hilmi Özev ve Aydın Erdoğan, Istanbul University Press, İstanbul 2019, s. 182.

³⁹ İlker Alp, "1990'larda Yugoslavya ve Bosna Hersek", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2011, s. 17.

⁴⁰ Thomas Cushman, "Anthropology and Genocide in the Balkans", *Anthropological Theory*, Cilt 4, Sayı 1, 2004, s. 8-9.

⁴¹ Alp, *a.g.m.*, s. 17.

Anlaşması” ya da bilinen adıyla savaşı tarafların liderlerini iktidarda bırakan fakat çatışma durumunu sona erdirerek bir uyum sağlamayı hedefleyen “Dayton Barış Anlaşması”, 1995 yılı Aralık ayında imzalanmıştır.⁴² Anlaşma ile Sırp, Hırvat ve Boşnaklar’dan oluşan çok-uluslu, çok-dinli, çok-dilli ve karmaşık yapıları Bosna-Hersek devleti kurulmuştur.⁴³ Böylece anlaşma, yaşanan iç savaşı son vermiş olmakla birlikte, çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir. Buna göre ülkedeki farklı etnik ve dini grupların birbirleriyle olan etkileşimi desteklenmemiş, anayasal ve ekonomik düzenlemelerin yerine getirilmesi güçleştirilmiştir. Dahası anlaşma, bazı kimliklerin bağımsızlık yönünde ifadeye bulunabilmesine de imkan sağlamıştır.⁴⁴ Diğer yandan anlaşma, devlet olma yeteneğine sahip olamayacak kadar az merkezi fonksiyona sahip bir devlet yaratmış olmasıyla birlikte; son derece karmaşık bir etnik güç paylaşımı sistemi ile üç etnik topluluğu da otonomi sağlamak istediği için, uzlaşmayı zorlaştırıcı bir ortam oluşturmuştur.⁴⁵ Bu bağlamda Sırp, Hırvat ve Boşnaklar arasında imzalanan Dayton Barış Anlaşması’nın hükümleriyle ilgili olarak, yerelin liberal barış inşasına dahil edilmeyişinin olumsuz sonuçlarını gösterebilmek adına belirli anlaşma hükümleri üzerinde durulacaktır:

- Bosna-Hersek; Bosna-Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti şeklinde iki entiteden oluşmaktadır ve başkenti Saraybosna’dır.

- Tüm mülteciler ve yerinden edilmiş kişiler serbest bir şekilde kendi evlerine dönme hakkına sahiptir.

- Bosna-Hersek başkanlığı üç üyeden oluşacaktır. Buna göre görev; her biri Federasyon topraklarından ve Sırp Cumhuriyeti’nden seçilen birer Boşnak, Hırvat ve Sırp tarafından yerine getirilecektir.

- BM Güvenlik Konseyi kararlarına göre tarafların eylemlerini kolaylaştırmak, barış anlaşmasının sivil yönleriyle ilgili kurum ve

⁴² Dobbins vd., *a.g.e.*, s. 94.

⁴³ İbrahim Kamil, “Dayton Sonrası Bosna Hersek: İdari-Siyasi Yapı, Ekonomik Durum ve Dış Politika (1995-2017)”, *Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlar (1990-2015)*, (ed.) İbrahim Kamil, Nobel Yayınları, Ankara 2017, s. 210.

⁴⁴ Göktürk Tüysüzoğlu, “Bosna-Hersek Çöküş Halinde Olan Bir Devlet mi?”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 51, 2016, s. 76.

⁴⁵ Nesrin Kenar, *Yugoslavya: Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu*, Palme Yayıncılık, Ankara 2005, s. 195.

BOSNA-HERSEK BAĞLAMINDA ANTROPOLOJİNİN YENİ KULLANIM ALANI
OLARAK BARIŞ ÇALIŞMALARI VE BARIŞ İNŞASI

kuruluşların faaliyetlerini koordine etmek üzere bir Yüksek Temsilci'nin atanması kararlaştırılmıştır.

Bosna Savaşı sonrasında ilk genel seçimler gerçekleşinceye kadar, ülkedeki geçiş sürecinin uluslararası bir şekilde yerine getirilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁶ Buna göre, savaş sonrası Bosna-Hersek savaştan barışa, komünizmden demokrasi ve piyasa ekonomisine, federasyon üyeliğinden bağımsız devlet olmaya şeklinde üç aşamalı bir geçiş özelliği göstermektedir. Savaşın geride bıraktığı durum, diğer ülkeler ile kıyaslandığında Bosna-Hersek'teki geçişi önemli ölçüde zorlaştırmakta ve ülkede demokrasi, yönetim ve diğer reformların komşu ülkelere göre oldukça sınırlı bir şekilde ilerleme göstermesine neden olmaktadır.⁴⁷

Barış anlaşmasının hükümleri doğrultusunda, iki entitenin oluşturulması ülkenin yönetiminde belli başlı etnik grupların rol alacağını göstermektedir. Buna göre Bosna-Hersek siyasal sistemi Boşnak, Hırvat ve Sırp bölünmüşlüğüne kurumsallaştıran mekanizmalar içermektedir.⁴⁸ Ülke topraklarının %51'i Bosna-Hersek Federasyonu'na ve %49'u da Sırp Cumhuriyeti'ne ait olacak şekilde paylaştırılmıştır.⁴⁹ Bu durum, ABD tarafından ortaya koyulan barış planı ile birlikte, Boşnak ve Hırvatlar tarafından imzalanan Federasyon Anlaşması'nda, Müslümanların çıkarlarının gözetilmediğini göstermektedir.⁵⁰ Anlaşma, müzakere edilmiş bir barışın güvence altına alınması için önemli olmasına rağmen, yabancı ulus inşacıların Bosna-Hersek'in tamamında etkili bir hükümet oluşturma çabaları için önemli sonuçlar içermektedir.⁵¹ Böylece anlaşma, Bosna-Hersek'te savaş durumuna son vermiş olsa da, ülkede sömürge döneminden itibaren benzeri görülmemiş bir kontrol sistemini hayata geçirmiştir. Bu durum uluslararası aktörlere, ülke ve ülke halkı üzerinde gözetim, müdahale ve düzenleme gerçekleştirme olanaklarını sağlamaktadır.⁵²

⁴⁶ Anca Doina Cretu, "Twenty Years After: The Dayton Accords, Legacies and Opportunities in Bosnia and Herzegovina", *Fondation Pierre du Bois*, Sayı 6, 2015, s. 2.

⁴⁷ Bertelsmann Stiftung, *BTI 2014 Bosnia and Herzegovina Country Report*, Bertelsmann Stiftung, Gütersloh 2014, s. 25.

⁴⁸ Cretu, *a.g.m.*, s. 3.

⁴⁹ Kamil, "Dayton Sonrası Bosna Hersek: İdari-Siyasi Yapı, Ekonomik Durum ve Dış Politika", s. 211.

⁵⁰ Alp, *a.g.m.*, s. 31.

⁵¹ Dobbins vd, *a.g.e.*, s. 96.

⁵² Michael Merlingen, ve Rasa Ostrauskaite, "Power/Knowledge in International Peacebuilding: The Case of The EU Police Mission in Bosnia", *Alternatives*, Cilt 30, Sayı 3, 2000, s. 303.

Dayton Anlaşması uyarınca NATO barış güçleri, anlaşmanın askeri hükümlerini uygulamak üzere Bosna-Hersek'te görevlendirilmiştir.⁵³ NATO komutasında oluşturulan yeni Uluslararası Güç (IFOR) anlaşmanın askeri unsurlarını denetleme ve askeri olmayan hükümlerin (seçimlerin güvenliğini sağlamak, yerinden edilmiş kişilerin ve mültecilerin yeniden yerleşimlerini sağlamaya yardımcı olmak gibi) uygulanmasına destek vermek üzere oluşturulmuştur. AGİT ülkede seçim sürecinin denetimi, insan haklarının gözetimi ve silahların kontrolü ve güven artırıcı önlemleri müzakere etmeye ve uygulamaya destek vermek ile görevlendirilmiştir. Bununla birlikte anlaşma, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'ne mülteciler ve yerinden edilmiş kişilerin bir an evvel, barışçıl bir şekilde ve aşamalı olarak ülkelerine geri gönderilmeleri için dönüş planı geliştirme çağrısında bulunmuştur.⁵⁴

Eylül 1996'da ülkede gerçekleştirilen seçimler, çatışmacı taraflar arasında işbirliği sağlanması yönünde çağrı yapan Dayton Barış Anlaşması'nı uygulamaya istekli olmayan, milliyetçi liderlerin siyasal gücünü pekiştirmiş ve meşrulaştırmıştır. Dolayısıyla seçimler çatışmacı taraflar arasında bir işbirliği sağlamamış, Bosna-Hersek'i istikrarlı ve sürdürülebilir bir barışa ulaşma ihtimalinden uzaklaştırmıştır.⁵⁵ 1997 yılında Yüksek Temsilcilik ve Temsilcilik'in uluslararası destekçilerine "Bonn Yetkileri" ile Bosna-Hersek politikasına doğrudan müdahalede bulunma, engelleyici olan görevlileri görevden alma, Dayton Anlaşması'na aykırı işleyen mevzuatı bozma ve yeni kanunlar yapma yetkileri verilmiştir.⁵⁶ Bu sayede Dayton Barış Anlaşması uluslararası toplumun, Bosna-Hersek'e ilişkin her türlü meseleye müdahalede bulunmasına yasal temel oluştururken⁵⁷ "liberal söylem" ise gerçekleştirilen müdahalelerin gerekçesini oluşturmuştur.⁵⁸

Uluslararası toplumun etnik gruplar arası güveni yeniden inşa etme ve demokratik kültürü geliştirme çabaları büyük ölçüde başarısız olmuştur.

⁵³ Stiftung, *a.g.e.*, s. 5.

⁵⁴ Paris, *At War's End*, s. 100.

⁵⁵ "Aynı yerde, s. 102."

⁵⁶ Dobbins vd., *a.g.e.*, s. 102-103.

⁵⁷ Roberto Belloni, "Civil Society and Peacebuilding in Bosnia and Herzegovina", *Journal of Peace Research*, Cilt 38, Sayı 2, 2001, s. 164.

⁵⁸ Roger Mac Ginty, "Hybrid Peace: The Interaction Between Top-Down and Bottom-Up Peace", *Security Dialogue*, Cilt 41, Sayı 4, 2010, s. 393.

BOSNA-HERSEK BAĞLAMINDA ANTROPOLOJİNİN YENİ KULLANIM ALANI OLARAK BARIŞ ÇALIŞMALARI VE BARIŞ İNŞASI

Azınlıkların dönüşüyle ilgili resmi olmayan rakamlar, bu dönüşlerin düşük sayıda olduklarını ortaya koymaktadır. Hatta azınlıkların dönüşüyle ilgili güvenilir rakamlar savaş sonrası nüfus sayımına kadar netlik kazanmamıştır. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) 2009 yılının ortalarında toplamda 2.4 milyon olduğu tahmin edilen yerinden edilmişlerin, 467.000 azınlık (minority) ve 559.403 (majority) çoğunluk dönüşlerinin gerçekleştiğini kaydetmiştir. Ancak buradaki 467.000 rakamı gerçekteki azınlık dönüşü sayısının oldukça üzerindedir. Öyle ki bu rakam, kaç kişinin döndükten sonra ülkede kalmaya devam ettiğini ve kaç kişinin mülklerini satarak başka bir yere taşındıklarını hesaba katmamaktadır.⁵⁹ Bu durum, savaş sonrasında ülkeye gerçekleşen geri dönüşlerin oldukça sınırlı sayıda kaldığını göstermektedir.

Bosna-Hersek'te etnik milliyetçi bölünmeler önemli olmakta ve parti sistemine yansımaktadır. Politikacılar seçimlerde kazanç sağlamak adına, etnik gruplar arası gerilimlerden ve güven eksikliğinden faydalanmaktadır. Sırp Cumhuriyeti, Bosna-Hersek Devleti'ni aykırı ve uygulanamaz olarak nitelendiren Sırp ayrılığına destek vermeye devam etmektedir. Yolsuzluk ve kamu fonlarının yanlış yönetimi ile ilgili iddialar karşısında Başkan Milorad Dodik, kendisini Sırp çıkarlarının koruyucusu olarak göstermektedir. Bununla birlikte 2012 yılında seçim öncesinde gerçekleştirilen bir mitingde konuşan Dodik, Srebrenica'da yaşananların Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTY) hükümleri ile çeliştiğini ifade etmiştir.⁶⁰ Dahası, Bosna-Hersek'te bugün yolsuzluk, yetersiz ekonomi ve etnik bölünme ülke gelişiminin önündeki engeller olarak görülmektedir. Ülkede işsizlik, maaşların düşük olması gibi sorunlar birçok Bosna-Herseklinin ülkeyi terk etmesine neden olmaktadır.⁶¹ Dolayısıyla savaşın ardından Bosna-Hersek istikrara kavuşamamış, liberal barış inşasının ardından halen istikrarsızlıklarla anılan bir coğrafya haline gelmiştir.

5. Antropolojinin Barış İnşasına Katkısı: Bosna-Hersek Örneği

Soğuk Savaş sonrası dönemde meydana gelen çatışmalar, geleneksel olarak ifade edilen devletler arası çatışmalardan farklı bir biçimde kültürlerin de anlaşılmasını gerektiren devlet içi çatışmalar biçiminde

⁵⁹ Dobbins vd., *a.g.e.*, s. 115.

⁶⁰ Stiftung, *a.g.e.*, s. 31.

⁶¹ Monroy Santander, *Bosnia and Herzegovina: Forever Divided Nation?*, <https://theglobepost.com/2018/10/24/bosnia-divided-nation/>, (31.01.2020).

görülmeye başlanmıştır. Çatışmaların doğasında meydana gelen değişimler, barış inşa sürecinin de gelişmelere cevap verebilecek şekilde güçlendirilmesini gerektirmektedir. Barış çalışmaları açısından bu durum, barış inşa faaliyetlerinin giderek kültürler ve toplumlarla etkileşimini artırdığı ve bu kapsamda yerele daha fazla odaklanabildiği çalışmalara ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

Nitekim barış süreçlerinin büyük ölçüde uluslararası toplum tarafından oluşturulması, yerel toplumun isteklerinin yerine, uluslararası toplumda kilit rol oynayan devletlerin istekleri ile sonuçlanan bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Yerel kararların yerine Batı merkezli bir planlamanın ürünü olan Bosna-Hersek, belirtilen durumun tipik örneğini teşkil etmektedir. Ülkede oluşturulan yapay yapı, oldukça az sayıda yereli mutlu etmekte ve gelecek için etnik-milliyetçi gerginliği barındırmaktadır. Uluslararası toplumun barış inşasına bakış açısı ise Bosna-Hersek'te bir çözüme gidildiği bunun da ülkeye birçok fayda sağladığı yönündedir. Ancak her ne kadar ülkede bir anlaşma gerçekleşmişse de bu durum, çözüm ortaya koymaktan uzak kalmıştır.⁶²

Bosna-Hersek'in Dayton Barış Anlaşması'ndan sonra barış içerisinde olduğu gözlemlense de, bu durum ülkenin tamamen işlevsel, kendi kendine yetebilen bir devlet olduğu anlamı taşımamaktadır. 1990'lı yılların başlarında ülkede çatışmaya neden olan coğrafi faktörler büyük ölçüde değişmiş olmasına rağmen, etnik bölünmeler aynı oranda devam etmektedir.⁶³ Dış aktörler tarafından gerçekleştirilen barış inşası, yerelin beklenti ve taleplerini tam olarak karşılayamamıştır.⁶⁴ Bu konuda yerel elitlerin bir kısmı, ülkeye gerçekleştirilen uluslararası yardımların cömertçe sağlanmış olmasına rağmen keyfi, kötü bir şekilde koordine edilmiş ve yerel gerekliliklerle örtüşmeyecek şekilde olduklarını düşünmektedir.⁶⁵ Dolayısıyla Bosna-Hersek, imzalanan barış anlaşması ile savaşın son bulduğu ancak istikrarsızlıkların birçok alanda devam ettiği bir ülkedir. Bu durum, ülkede inşa edilen barışın yerel yerine Batı'nın değerleri doğrultusunda sağlanmaya çalışılmasından kaynaklanmaktadır. Böylece, savaşın nedenlerine yönelik analiz ve kültürlerle ilgili incelemelerden

⁶² John Darby ve Roger Mac Ginty, "Introduction: What Peace? What Process?", *Contemporary Peacemaking: Conflict, Violence and Peace Processes*, (ed.) John Darby ve Roger Mac Ginty, Palgrave Macmillan, New York 2003, s. 4.

⁶³ Dobbins vd, *a.g.e.*, s. 113.

⁶⁴ Özerdem, *a.g.e.*, s. 286.

⁶⁵ Dobbins vd, *a.g.e.*, s. 114.

BOSNA-HERSEK BAĞLAMINDA ANTROPOLOJİNİN YENİ KULLANIM ALANI
OLARAK BARIŞ ÇALIŞMALARI VE BARIŞ İNŞASI

yoksun bir barış inşası sonuçları itibariyle Bosna-Hersek'te pozitif barış sağlayamamıştır.

Richmond⁶⁶ barışın yerel ve bağlamsal olarak belirlenmesi gerekiyorsa barışın; yukarıdan-aşağıya çatışma duyarlılığının ötesinde, daha derin ve yerleşmiş hak, adalet ve iktidar anlayışları ile bağlantılı, hibrit ve özgürleştirici (emancipatory model) barış ile ilişkili olduğunu belirtmektedir. Özgürleştirici barış şeklinin, yerel bağlamı temel aldığı ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, yerleşmiş barış inşası bakış açısı özgürleştirici barış inşası söylemine uygun olarak, liberal barış inşası projesinin yeniden değerlendirilmesinde başlangıç noktasını oluşturmaktadır.⁶⁷ Özgürleştirici barış, Richmond'un liberal barış sınıflandırmasında ortaya koyduğu yaklaşımlardan bir tanesidir ve liberal barışın eleştirel biçimi olarak, muhafazakar ve ortodoks modeller tarafından vurgulanan baskıcılık, koşulluluk ve bağımlılık durumlarına eleştirel bir bakışla yaklaşma eğilimindedir. Bununla birlikte özgürleştirici barış, yerel mülkiyete rıza göstermektedir. Dolayısıyla ihtiyaç temelli eylemlere yönelen ve sosyal adalet için daha güçlü endişe sunan, aşağıdan-yukarıya bir yaklaşımdır.⁶⁸

Richmond⁶⁹ liberal barış modelinin sınıflandırmasında belirttiği muhafazakar, ortodoks ve özgürleştirici yaklaşımlarının barış inşası fikir birliğinde bir araya geldiğini ve baskın devlet çıkarları, barış inşa faaliyetini yürütenlerin çıkarları ve barış inşası aktörlerinin kapasitesiyle ilişkili önceliklere bağlı olarak, barış inşası müdahalesinde farklı derecelerde ifade edildiğini belirtmektedir. Sözde barış inşası fikir birliği iç rekabet, çıkarlar ve farklı unsurların kapasitelerinden kaynaklı olarak kolay bir şekilde bozulabilmektedir. Richmond açık bir biçimde muhafazakar, ortodoks ve özgürleştirici liberal barış yaklaşımlarının çeliştiğini, birbirini zayıflattığını ve barış inşası sürecini parçalamaya yol açabildiğini belirtmektedir.

Bu kapsamda daha antropolojik ve etnografik görüşler kültürü, toplumu ve kimliği önemli ve çoğunlukla insanın siyasal alanı olarak görmektedir. Çünkü kültür, toplum ve kimlik farklılıkların

⁶⁶ Oliver Richmond, *Peace Formation and Political Order in Conflict Affected Societies*, Oxford University Press, New York 2016, s. 11.

⁶⁷ Richmond, *A Post Liberal Peace*, s. 3.

⁶⁸ Oliver Richmond, *The Transformation of Peace*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2005, s. 215.

⁶⁹ "Aynı yerde."

arabuluculuğunda önem teşkil etmektedir. Bu durumun önemi, liberal bireysellik anlayışlarının ve mülkiyet haklarının, neoliberal ekonominin ve dolaylı olarak da siyasal temsilin temeli olarak ilişkilendirilmelerinden kaynaklanmaktadır (çünkü mülkiyet herkese kurumlarda eşit pay ve liberal düşüncede kanun önünde eşitlik vermektedir). Diğer bir ifadeyle çoğulculuk, daha sonra arabulucu kurumların oluşturulmasında uygulanacak etnografik bir farklılık bakış açısı olmadan ortaya çıkmayacaktır. Böylece homojenlik, evrenselcilik ve bağımlılık yerine etnografik yaklaşım ile farklılık ve özerklik dengesi meydana gelecektir.⁷⁰

Bu bağlamda yukarıdan barış yapma girişimi olarak liberal barış inşasının Bosna-Hersek'teki sonuçları incelendiğinde, sürdürülebilir barış inşa edemediği ülkede meydana gelen birçok sorun ile belirginlik kazanmaktadır. Sırlar başta olmak üzere birçokları, ABD'nin Bosna-Hersek toplumunu ve özellikle etnik meseleleri anlamada eksikliklerinin olduğunu vurgulamaktadır.⁷¹ Günümüzde Batılı ordular tarafından gerçekleştirilen askeri operasyonların doğası ve bağlamı büyük ölçüde değişmiştir. Bu ordular çoğunlukla Batı dışı kültürlerle ilgilendiklerinden, farklı kültürlerin anlaşılmasına ihtiyaç duymaktadırlar. Günümüz, asimetrik savaşların yaşandığı bir dönemdir. Dolayısıyla geçmişin simetrik savaşlarını analiz etmek için kullanılan enstrümanların, günümüz asimetrik savaşlarının değerlendirilmesinde kullanılanlardan farklı olması gerekmektedir.⁷² Çatışmaların çözümünde ve barışın inşasında yeni yaklaşımlara ihtiyaç vardır.

Savaşların ve askeri operasyonların genel niteliklerinde meydana gelen derin değişimler, silahlı güçlerde yeni meslekleri gerektirmektedir ki bunlar sosyal bilimciler ve antropologlardır.⁷³ Bu durum antropologlara, psikologlara ve diğer sosyal bilimcilere çatışmayı açıklamak, tahmin etmek ve şiddetli çatışmayı sınırlandıracak veya önleyecek yapıcı müdahaleler gerçekleştirmek için bir fırsat sunmaktadır.⁷⁴ Bu kapsamda, Bosna-Hersek ile de desteklendiği üzere devlet içi çatışmaların nedenlerinin analiz

⁷⁰ Richmond, "Rescuing Peacebuilding? Anthropology and Peace Formation", s. 231.

⁷¹ Dobbins vd, *a.g.e.*, s. 114.

⁷² Marco Ramazzotti, "Anthropology and Conflicts. Today's Wars and Peace-Keeping Operations: Why an Anthropological Perspective is Needed", *Anthropology and Security Studies*, (ed.) Fina Anton Hurtado ve Giovanni Ercolani, Universidad de Murcia, Nottingham Trent University College of William and Mary, USA 2013, s. 199.

⁷³ "Aynı yerde, s. 214."

⁷⁴ Langholtz, *a.g.m.*, s. 163.

BOSNA-HERSEK BAĞLAMINDA ANTROPOLOJİNİN YENİ KULLANIM ALANI
OLARAK BARIŞ ÇALIŞMALARI VE BARIŞ İNŞASI

edilebilmesi ve kültürlerin anlaşılmasında antropologların doğrudan saha çalışmalarından elde etmiş oldukları veriler önem teşkil etmektedir. Nitekim Bosna-Hersek'te sürdürülebilir barışın sağlanmasında yerelin de sürece katılımı gerekmektedir ki bu durum antropoloji disiplininin neden barış inşasında gerekli olduğunu açıklamaktadır.

Antropoloji, BM veya Avrupa askerlerinin Batı dışı çevrelerde karşı karşıya kalacakları temel sorunlara cevap vermeye yardımcı olabilecektir. Farklı bakış açılarını anlayabilmek için, bireylerin ihtiyaçlarını içeren sosyo-kültürel bağlamı anlamak gerekmektedir. Araştırmacılar her iki taraf açısından çatışmayı anlamalı ve analiz etmelidir.⁷⁵ Devlet iktidarına karşı kontrol ve denge olarak ve sosyal adaletin etkinleştirilmesi için uluslararası yapı gereklidir. Bunun için barışın antropolojik, etnografik ve sosyal bakış açısı gerekmektedir. Uluslararası İlişkiler ve antropoloji, yerel ve iktidar arasındaki gerilimi ortaya koymakta, yeni bir iktidar oluşturmadan ikisi arasındaki boşluğu kapatmaktadır.⁷⁶ Barış, devletin tasarımı ve güç paylaşımına bağlı olduğu gibi toplumların ilişkilerine de bağlıdır. Bu nedenle barışın sağlanması için Uluslararası ilişkiler ve antropoloji birlikte hareket etmelidir.⁷⁷

Bu kapsamda, Bosna-Hersek örneğinden hareketle çalışmada, yerel yerine müdahale eden taraf veya tarafların talepleri doğrultusunda oluşturulan barışın, sürdürülebilir barış inşa etmediği gösterilmektedir. Dayton Barış anlaşması ile savaşa son verilmiş olsa da Bosna-Hersek'te istikrar durumundan söz etmek mümkün olmamıştır. İnşa edilen barışın sürdürülebilirliğinin sağlanması, Batı'nın beklenti ve taleplerinin dışında yereli gözeterik barış inşa etmeyi gerektirmektedir. Dolayısıyla barış inşasında kültürlerin anlaşılması için yerel odaklı ve etkileşimsel çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, çatışma bölgelerinde derinlemesine gerçekleştirilecek antropoloji çalışmalarının verileri önem kazanmaktadır. Antropoloji disiplini ile sürdürülebilir barış için gereken aşağıdan-yukarıya (özgürleştirici) barış şekli, çatışma sonrası barış inşasında dikkate alınmış olacaktır. Dolayısıyla doğrudan saha çalışmaları ile veriler elde eden antropoloji, barış çalışmaları ve barış inşasında önemli bir disiplindir.

⁷⁵ Ramazzotti, *a.g.m.*, s. 200.

⁷⁶ Richmond, "Rescuing Peacebuilding? Anthropology and Peace Formation", s. 238.

⁷⁷ "Aynı yerde, s. 233".

Sonuç

Soğuk Savaş sonrası dönemde meydana gelen iç savaşlar karşısında yeni bir kavram olarak ortaya çıkan barış inşası, teorik desteğini liberal barıştan almaktadır. Buna göre, demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi vurguları ile ön plana çıkan liberal barış, liberal devletlerin daha barışçıl oldukları varsayımını temel almaktadır. Ancak liberal barış inşası, yerel ve uluslararası arasında uzlaşma yerine yerel gerçekliklerden uzaklaşması nedeniyle, birçokları tarafından gittikçe artan bir şekilde eleştirilmektedir. Bu bağlamda çalışma, barış inşasının tek taraflı bir süreç olmadığını, yerelin bu sürece dahil edilmesi gerektiğini vurgulamakla birlikte, aynı zamanda barış inşasının kapsamlı ve çok boyutlu bir süreç olduğunu da ortaya koymaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilir barışın sağlanması noktasında barış çalışmalarının yeni yaklaşımlara ihtiyaç duyduğunu vurgulamaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, liberal barış inşasının en belirgin başarısızlık örneklerinden bir tanesi Bosna-Hersek'tir. Çok etnili yapısıyla uyumlu bir cumhuriyet olan Bosna-Hersek'in bu durumu, 1992 yılında ülke bağımsızlık ilan edene kadar devam etmiştir. Bağımsızlık kararının ardından Sırp tarafında Bosna-Hersek'te başlatılan çatışmalar, 1995 yılında Dayton Barış Anlaşması'nın imzalanmasıyla sonlandırılmışsa da ülkede tam bir barış durumundan ya da sürdürülebilir bir barıştan söz etmek günümüze gelinceye kadar mümkün olmamıştır. Ülkedeki istikrarsızlıkların temel nedenini, yerelin beklenti ve taleplerinin dışında oluşturulan anlaşma hükümleri teşkil etmektedir. Dolayısıyla Bosna-Hersek yerel ve uluslararası arasında bir uyumun yerine, Batı tarafından oluşturulan sürecin ürünüdür. Böyle bir durum da ülkedeki etnik bölünmeleri devam ettirmekte, Batı'nın ülkeye müdahalesini kolaylaştırmakta, ülkeyi barış durumundan uzaklaştırmakta ve sonuç olarak da ülkeyi istikrarsızlaştırmaktadır.

Bu bağlamda çalışmada, Bosna-Hersek örneğinden hareketle barışın, yukarıdan aşağıya değil aşağıdan yukarıya özellik göstermesi gerektiği gösterilmeye çalışılmıştır. Nitekim Bosna-Hersek'te liberal barış inşasının sonuçları, yerel gerçekliklerle örtüşmeyen ve dolayısıyla kültürlerin ve çatışma nedenlerinin analiz edilmediği durumu yansıtmaktadır. Bu bakımdan Bosna-Hersek'te barış inşasının sonuçları, yerel gerekliliklerin dikkate alınmasının önemine işaret etmektedir. Bu da Richmond'un ifadesiyle barışın özgürleştirici biçimini temsil etmektedir. Bu doğrultuda, çatışmanın meydana geldiği sosyo-kültürel bağlamın anlaşılması ve bunun için de barış inşasının antropoloji disiplini ile desteklenmesi

BOSNA-HERSEK BAĞLAMINDA ANTROPOLOJİNİN YENİ KULLANIM ALANI
OLARAK BARIŞ ÇALIŞMALARI VE BARIŞ İNŞASI

gerektiği üzerinde durulmuştur. Böylece çalışma barış çalışmaları ve barış inşasına, liberal barış inşasının Bosna-Hersek'te karşılaşmış olduğu sorunlar özelinde antropoloji disiplininin gerekliliği üzerinde durarak katkı sağlamayı hedeflemektedir.

KAYNAKÇA

ABBINK, Jan, “Violence and Culture: Antropological and Evolutionary-Psychological Reflections on Inter-Group Conflict in Southern Ethiopia”, *Anthropology of Violence and Conflict*, (ed.) Bettina E. Schmidt ve Ingo W. Schröder, Routledge, London 2001, ss. 121-142.

ALP, İlker, “1990’larda Yugoslavya ve Bosna Hersek”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2011, ss. 1-50.

AYDIN, Yeşim, EMİNOĞLU, Ayça, “Liberal Barışın Kırılma Noktası: Çatışma Sonrası Süreç ve Toplumlar”, *3. Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Tam Metin Kitabı*, Trabzon 2019, ss. 46-58.

BARCOTT, Rye, PEACOCK James, GONZALEZ Roberto vd., “Anthropology in Conflict: An Exchange”, *Survival Global Politics and Strategy*, Cilt 50, Sayı 3, 2008, ss. 127-162.

BELLONİ, Roberto, “Civil Society and Peacebuilding in Bosnia and Herzegovina”, *Journal of Peace Research*, Cilt 38, Sayı 2, 2001, ss.163-180.

BRINGA, Tone, BENDIXSEN K. N. Synnove, “Introduction”, *Engaged Anthropology*, (ed.) Tone Bringa ve Synno Bendixsen, Palgrave Macmillan, Switzerland 2016, ss. 1-22.

CRETU, Anca Doina, “Twenty Years After: The Dayton Accords, Legacies and Opportunities in Bosnia and Herzegovina”, *Fondation Pierre du Bois*, Sayı 6, 2015, ss. 1-7.

CUSHMAN, Thomas, “Anthropology and Genocide in The Balkans”, *Anthropological Theory*, Cilt 4, Sayı 1, 2004, ss. 5-28.

DARBY, John, MAC GINTY, Roger, "Introduction: WhatPeace? WhatProcess?", *Contemporary Peacemaking: Conflict, Violence and Peace Processes*, (ed.) John Darby ve Roger Mac Ginty, Palgrave Macmillan, New York 2003, ss. 1-6.

DOBBINS, James, MILLER Laurel E., PEZARD Stephanie. vd., *Overcoming Obstacles to Peace: Local Factors in Nation-Building*, RAND Corporation, Pittsburgh 2013, ss. 93-124.

ERIKSEN, Thomas Hylland, *What is Anthropology*, PlutoPress, London 2004.

GALTUNG, Johan, *Theories of Peace: A Synthetic Approach to Peace Thinking*, International Peace Research Institute, Oslo 1967.

_____, "Peace Studies and Conflict Resolution: The Need Transdisciplinarity", *Transcultural Psychiatry*, Cilt 47, Sayı 1, 2010, ss. 20-32.

GHALI, Boutros Boutros, "An Agenda for Peace", *International Relations*, Cilt 11, Sayı 3, 1992, ss. 201-208.

HAVILAND, William A., *Cultural Anthropology*, Horcourt Brace College Publishers, Tokyo 1994.

HURTADO, Fina Anton, ERCOLANI, Giovanni, "Introduction: Anthropology and Security Studies", *Anthropologyand Security Studies*, (ed.) Fina Anton Hurtado ve Giovanni Ercolani, Universidad de Murcia, Nottingham Trent University College of William and Mary, USA 2013, ss. 25-54.

KAMİL, İbrahim, "Dayton Sonrası Bosna Hersek: İdari-Siyasi Yapı, Ekonomik Durum ve Dış Politika", *Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlar (1990-2015)*, (ed.) İbrahim Kamil, Nobel Yayınları, Ankara 2017, ss. 163-216.

_____, "The Bosnia-Herzegovina Crisis and the UN's Dispute Resolution", *The United Nations and its Conflict Resolution Role*, (Ed.) Muharrem Hilmi Özev ve Aydın Erdoğan, Istanbul University Press, İstanbul 2019, ss. 163-187.

BOSNA-HERSEK BAĞLAMINDA ANTROPOLOJİNİN YENİ KULLANIM ALANI
OLARAK BARIŞ ÇALIŞMALARI VE BARIŞ İNŞASI

KENAR, Nesrin, *Yugoslavya: Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu*, Palme Yayıncılık, Ankara 2005.

KOTTAK, Conrad Phillip, *Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*, (çev.) Serpil N. Altunek vd., Ütopya Yayınevi, Ankara 2008.

LANGHOLTZ, Harvey, “The Psychology of Peacekeeping: One Domain Where Political Realism and Critical Security Theory Will Meet”, *Anthropology and Security Studies*, (ed.) Fina Anton Hurtado ve Giovanni Ercolani, Universidad de Murcia, Nottingham Trent University College of William and Mary, USA 2013, ss. 153-167.

LEDERACH, John Paul, *Sustainable Reconciliation in Divided Societies*, United States Institute of Peace Press, Washington 1997.

LEENDERS, Reinoud, “Regional Conflict Formations: Is the Middle East Next?”, *Third World Quarterly*, Cilt 28, Sayı 5, 2007, ss. 959-982.

MAC GINTY, Roger, “Hybrid Peace: The Interaction Between Top-Down and Bottom-Up Peace”, *Security Dialogue*, Cilt 41, Sayı 4, 2010, ss. 391-412.

MERLİNGEN, Michael, OSTRAUSKAİTE, Rasa, “Power/Knowledge in International Peacebuilding: The Case of the EU Police Mission in Bosnia”, *Alternatives*, Cilt 30 Sayı 3, 2000, ss. 297-323.

MULLENBACH, Mark J., “Reconstructing Strife-torn Societies: Third Party Peacebuilding in Intrastate Disputes”, *Conflict Prevention and Peacebuilding in Post-War Societies*, (ed.) T. David Mason ve James D. Meernik, Routledge, London 2006, ss. 53-80.

NEWMAN, Edward, PARIS Roland, RICHMOND Oliver, “Introduction”, *New Perspectives on Liberal Peacebuilding*, (ed.) Edward Newman, Roland Paris ve Oliver Richmond, United Nations University Press, Hong Kong 2009, ss. 3-25.

ÖJENDAL, Joakim, LEONARDSSON, Hanna, LUNDQVİST, Martin, *Local Peacebuilding-Challenges and Opportunities*, Elanders Sverige AB, Stockholm 2017.

ÖZERDEM, Alpaslan, *Barış İnşası Kuram ve Uygulaması*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2013.

PARIS, Roland, *At War's End*, Cambridge University Press, New York 2004.

_____, "Saving Liberal Peacebuilding", *Review of International Studies*, Cilt 36, Sayı 2, 2010, ss. 337-365.

RAMAZZOTTI, Marco, "Anthropology and Conflicts. Today's Wars and Peace-Keeping Operations: Why an Anthropological Perspective is Needed", *Anthropology and Security Studies*, (ed.) Fina Anton Hurtado ve Giovanni Ercolani, Universidad de Murcia, Nottingham Trent University College of William and Mary, USA 2013, ss. 199-226.

REYCHLER, Luca, LANGER, Arnim, "Researching Peace, Building Architecture", *Cahiers Internationale Betrekkengen En Vredesonderzoek*, Cilt 75, Sayı 24, 2006, ss. 1-82.

RICHMOND, Oliver, *A Post Liberal Peace*, Routledge, USA 2011.

_____, *Peace Formation and Political Order in Conflict Affected Societies*, Oxford University Press, New York 2016.

_____, "Rescuing Peacebuilding? Anthropology and Peace Formation", *Global Society*, Cilt 32, Sayı 2, 2018, ss. 221-239.

_____, *The Transformation of Peace*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2005.

ROSS, Marc Howard, "Psychocultural Interpretation Theory and Peacemaking in Ethnic Conflicts", *Political Psychology*, Cilt 16, Sayı 3, 1995, ss. 523-544.

SARAN, Nephane, *Antropoloji, İnkılap Kitabevi*, İstanbul 1992.

SCUPIN, Raymond, "Anthropology, Conflict, and International Relations", *Advancing Interdisciplinary Approaches to International Relations*, (ed.)

BOSNA-HERSEK BAĞLAMINDA ANTROPOLOJİNİN YENİ KULLANIM ALANI
OLARAK BARIŞ ÇALIŞMALARI VE BARIŞ İNŞASI

Patrick James ve Steve S. Yetiv, Palgrave Mac Millian, New York 2016, ss. 153-187.

STIFTUNG, Bertelsmann, *BTI 2014 Bosnia and Herzegovina Country Report*, Gütersloh, Bertelsmann Stiftung 2014.

THIessen, Charles, “Emancipatory Peacebuilding: Critical Responses to Neoliberal Trends”, *Critical Issues in Peace and Conflict Studies: Theory, Practice and Pedagogy*, (ed.) Thomas Matyok vd., Lexington Books, Maryland 2013, ss. 115-140.

WALDMAN, Thomas, *Conflict Resolution, Peacebuilding and Youth*, SPW Primer 2009.

TÜYSÜZOĞLU, Göktürk, “Bosna-Hersek Çöküş Halinde Olan Bir Devlet mi?”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 51, 2016, ss. 75-100.

İnternet kaynakları

DİZDAROĞLU, Cihan, Çatışma Çözümü, *Güvenlik Yazıları Serisi*, 19 Ekim 2019, ss. 1-6, https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/11/CatismaCozumuCihanDizdaroglu_v.1.pdf, (15.03.2020).

SANTANDER, Monroy, *Bosnia and Herzegovina: Forever Divided Nation?*, <https://theglobepost.com/2018/10/24/bosnia-divided-nation/>, (31.01.2020).

**THE RELATIONS BETWEEN KOSOVO NATIONAL
PROTECTION COMMITTEE AND THE ALBANIAN
GOVERNMENT DURING (1918-1924)**

Ilirjana KACELI*

ABSTRACT

The Kosovo National Protection Committee (KNPC), which was founded in Shkodra on May 1, 1918, was one of the most important organizations of Albanian political pluralism in the years 1918-1924. The Committee had a broad political, democratic and national program that would have played the role of the government for Kosovo and strongly represented its voice. With such a status, the Committee could play an important role in Albanian political life at that time. Hoping that the Paris Peace Conference of 1919 would resolve the Albanian question, the leadership of the Committee sent successive memoranda and telegrams respecting the independence of Albania and reversing the injustices inflicted by the Great Powers on the Albanian people in 1913. During these years, the Committee established close relations with the Albanian governments. At first, it objected to the pro-Italian capitulation policy of the Durres government and condemned its actions. Later, when the patriots decided to convene a new national congress due to the international political circumstances and the danger of the disintegration of the country, they endorsed this initiative and praised it as a historic congress. They joined the decisions of the Lusnya Congress and participated as members of the resulting national government. If one recognizes the names of the members of this organization, one can say that the KNPC was one of the most important influences in the history of Albanian statehood in the years 1918-1924.

Keywords: National Protection Committee of Kosovo, Durres Government, Congress of Lushnja

* Dr., Departament History-Geography, Faculty of Human Sciences, University of Elbasan “Aleksander Xhuvani”, Elbasan, Albania, ORCID: orcid.org/0000-0002-8228-9789, E-mail: ilirakaceli@gmail.com

KOSOVA MİLLÎ KORUMA KOMİTESİ VE ARNAVUTLUK DEVLETİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER (1918-1924)

ÖZ

1 Mayıs 1918'de İşkodra'da kurulan Kosova Millî Koruma Komitesi (K M K K), Arnavutluk siyasi çoğulculuğunun en başta gelen teşkilatlarından biriydi. Komitenin Kosova için bir devlet rolü oynayabilecek ve onun sesini güçlü bir şekilde temsil edebilecek geniş bir siyasi, demokratik ve milli programı vardı. Bu hali ile komite, o dönem Arnavutluk'unun siyasi hayatında önemli bir rol oynayabilirdi. Paris Barış Konferansı'nın (1919) Arnavutluk sorununu çözmesi umularak, Komite'nin liderliği peşpeşe gönderdiği bildirimler ve telgraflarla Arnavutluk'un bağımsızlığına saygı duyulmasını ve Arnavutluk'un 1913'te gerilemesine sebep olan Büyük Güçlerin yol açtığı adaletsizliklerin giderilmesini talep etti. Bu yıllarda Komite Arnavutluk devleti ile güçlü ilişkiler kurdu. İlk başta, Draç Hükümeti'nin eski-İtalyan kapitülasyon siyasetine karşı geldi ve faaliyetlerini kınadı. Daha sonra vatanseverler, uluslararası siyasi şartları ve ülkenin bölünme tehlikesi ile ilgili olarak yeni bir milli kongre çağrısı yapmaya karar verdikleri zaman, bu girişimi tarihi bir kongre olarak desteklediler ve övdüler. Onlar Lushnja Kongresin'in kararlarını kabul ettiler ve ondan doğan milli devletin üyesi olarak ortak oldular. Bu teşkilatın üyelerinin isimleri dikkate alınarak, KMKK'nın 1918-1924 dönemindeki Arnavutluk'un devlet haline gelmesi tarihinin en önemli faktörlerinden birisi olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Kosova Millî Koruma Komitesi (KMKK), Draç Hükümeti, Luşnya Kongresi

Introduction

The First World War had brought distress to political balance amongst many countries as well as in the Balkans. The whole region was divided into two war camps. During this war, Albania was divided into four different occupation areas: the Austro-Hungarian, Italian, French and Bulgarian occupation areas. The powers of two opposing groups: the Entente (England, France and Russia) and the Central Bloc (Austria-Hungary and Germany) treated Albania as “an exchange currency”.¹ Following their strategic plans, both blocs deployed significant military forces in Albania. In April, 1916, Kosovo was also divided into two occupation zones: the Austrian occupation area and the Bulgarian occupation area.²

¹ Valentina Duka, *Histori e Shqipërisë 1912-2000*, SHBLU, Tiranë 2007, p. 90.

² Fitim Rifati, *Kosova gjatë Luftës së Parë Botërore*, Insituti i Historisë Kosovë, Prishtinë 2019, p. 156.

THE RELATIONS BETWEEN KOSOVO NATIONAL PROTECTION COMMITTEE AND
THE ALBANIAN GOVERNMENT DURING (1918-1924)

In this context, where the decisions of the Great Powers (1913) and of the Secret Treaty of London (1915) had denied Albanians a political Albania extending along ethnic borders, the formation of organizations with a political character and program was a necessity for the protection and liberation from the foreign occupation of Albanian lands both within the borders of Albania and abroad. Between 1913-1916, several Albanian secret organizations were founded such as: “Shkipnia”, “Besa Shqiptare”, “Secret Committee” of Kosovo, “Skopje Club”. These organizations were the forerunners of the establishment and founding of the “Kosovo National Protection Committee” in 1918³.

During this period, Albanians of Kosovo operating inside Albania considered the international situation partly favorable for organizing a new liberation uprising in Kosovo. To this regard, at the very start of an armed uprising, an organization named the “Secret Committee” of Kosovo, based in Shkodra and headed by Kadri Prishtina, appears on the scene. It is thought that this illegal organization was established in 1914, whose Kosovo members were Rexhep Mitrovica, Halim Gostivari, Salih Gjuka, Fahri Gjilani, etc.⁴ With the mediation of Kadri Prishtina, others joined the organization, to name some: Aqif Pashë Elbasani, Bajram Curri, Koço Kota, Salih Gjuka, Shefqet Korça and Bajram Fevziu.⁵

After Montenegro entered Shkodra on June 27, 1915, the activity of this organization was stopped. Even when Shkodra was under the Austro-Hungarian rule, the work and activity of the Committee remained silent, and its members were dispersed. The war caused several serious wounds to Albania, the country suffered great destruction and losses in people, whereas the economy was severely damaged. In these conditions, the Albanians had not only to fight to gain freedom but also to save the country from a new fragmentation.⁶

³ Rifati, “Organizatata Pararendëse të Komitetit “Mbrojtja Kombëtare e Kosovës” (1913-1916)”, Instituti i Historisë Prishtinë, *Kosova*, no.44, Prishtinë 2019, p.284.

⁴ Lush Culaj, *Komiteti Mbrojtja Kombëtare e Kosovës 1918-1924*, (*Kosovo National Protection Committee 1918-1924*), Instituti Albanologjik i Prishtinës, Prishtinë 1997, p. 21-24.

⁵ AQSH, Fondi. 446, Viti 1919, Dos. 9, dok.707-709, p. 1-2. General Program of the National Defense Committee of Kosovo

⁶ Alban Dobruna, “The Contribution of Islamic Tariqats to the Kosovo National Protection Committee”, *Univers*, Tiranë 2020, Number 21, p. 67.

During 1918-1920, different thoughts and ideas occupied the minds of Albanian patriots whose contribution was best reflected in the creation of various organizations, associations and political parties that established the basis of political pluralism in Albania. Some Albanian patriots with progressive and democratic views⁷ driven by the political circumstances of the time made efforts and demanded that their lands achieve national unification, and, at the same time, tried to oppose the divisive plans of their lands. In this period, when Shkodra was placed under the international jurisdiction of the Great Powers, Hoxha Kadri, Bajram Fevziu, Sejfi Vllamasi, Sali Nivica would resume the legal work of the new Committee named “Kosovo National Protection Committee”.⁸

1. Kosovo National Protection Committee

The end of the Great War raised to the Albanian people the question of the existence of an independent Albanian state, its democratization, the liberation of Kosovo and other Albanian territories under the Serbo-Croatian-Slovenian Kingdom. As a result, a group of Albanian patriots from Kosovo led by Hoxha Kadri Prishtina undertook the setting up of a political organization to anticipate any critical and complex situations.⁹

On May 1, 1918, in the city of Shkodra, they established the “Kosovo National Protection” Committee (KNP).¹⁰ Representatives of various Albanian regions inside and outside its borders took part in the launch of the works of the Constituent Assembly of the Committee.¹¹

The main goal of this Committee was to establish an independent Albania, excluded from any kind of protectorate, to liberate Kosovo and unite it with Albania. Furthermore, the Committee aimed at extending its activity inside and outside the territories which remained under the foreign rule in order to protect the people of Kosovo, in particular, being the ones who had

⁷ Zamir Shtylla, “Rreth krijimit e veprimtarisë së Komitetit “Mbrotjtja Kombëtare e Kosovës” në vitet 1918-1920”, Akademia e Shkencave e RPSH: Instituti i Historisë, Viti XXXX (XXIII), *Studime Historike*, Tiranë 1986, Number 3, p. 97.

⁸ Culaj, *ibid.*, p. 23.

⁹ Ekber Skëndi, *Hoxhë Kadri (Kadri Prishtina)*, Rilindja, Prishtinë 1992, p. 36.

¹⁰ *Lufta e Popullit Shqiptar për Çlirim Kombëtar 1918-1920* (Përmbledhje me dokumenta), Volume I, (Eds: Muin Cami and Hidajete Luga (Bejtja), Akademia e Shkencave: Institute i Historisë & Drejtoria e Përgjithshme e Arkivave, Tiranë 1975, p. 76.

¹¹ *History of the Albanian People*, Volume III, Toena, Tiranë 2007, p. 458.

THE RELATIONS BETWEEN KOSOVO NATIONAL PROTECTION COMMITTEE AND
THE ALBANIAN GOVERNMENT DURING (1918-1924)

lengthily experienced the Serbian genocide. Another important claim was the return of all fragmented lands under the protection of natural Albania. To serve this aim, armed uprisings and memorandums were to be organised as well as various publications drafted by the Committee. Last but not the least, engaging in an energetic campaign against the Italian occupier seeking to impose a kind of protectorate on Albania was an important factor to unifying lands.¹²

The Committee also aimed to send the leadership of the organization the statistics of the population and the settlements,¹³ protests and memorandums addressed to representatives of the Great Powers of the time, state personalities, and progressive people in various countries.¹⁴

The activity of the Committee expanded rapidly at the end of 1918, especially in later years, and was based on the illegal activity started in May 1918. This is also confirmed by the fact that at the end of the First World War, when it began to operate legally, the Committee had a much more complete and consolidated structure than a newly formed organization could have.¹⁵ Therefore, we think that his activity had the institutional form of a legal government that would represent Kosovo in that historical period. The activity of the KNP Committee was therefore manifested in the way it was organized and operating, following an administrative regulation. The Committee took decisions, drafted the memorandums and correspondence, assigned duties and responsibilities to each member, and was managed by a central Committee operating in various branches. The Committee had a significant geographical presence and a large number of members inside and outside the country.¹⁶

The program of this Committee consisted of three sections or core issues, where the main directions of the further activity of the organization in the strategic and tactical plan were clearly, concisely and accurately reflected. At the very first and core section of the program, the main goal of the KNP Committee was specified, and emphasized as: “*to endeavour and demand in*

¹² Dobruna, *ibid.*, p. 68.

¹³ AQSH, Fond. 446, Viti 1918, Dos.26, p. 4. *Population statistics of Gjakova district in 1918.*

¹⁴ AQSH, Fond.446, Viti 1920, Dos.11, p.1. *The list that various people sent to the Committee regarding the massacres of Serbo- Montenegrins against the Kosovo population.* (Albanian Manuscripts).

¹⁵ Lush Culaj, “*Free and Self-guiding Albania*”, *Bujku*, Prishtinë 24 April 1998, p. 13.

¹⁶ Shtylla, *ibid.*, p. 101.

ILIRJANA KACELI

the presence of the great Entente Powers the unification of the provinces of Kosovo (Skopje, Kumanovo, Presevo, Tetovo, Gostivar, Kaçanik, Ferizaj, Gjilan, Prishtinë, Vuçiternë, Mitrovicë, Yeni Pazar, Rozhajë, Peja, Plavë, Guci, Gjakovë, Prizren) in a free and self-governing Albania".¹⁷ These were the territories that generally constituted the regions with Albanian population occupied by Serbia and Montenegro in 1912. This is evidenced by the fact that Elez Isufi was associated with the Kosovo Committee from the beginning and fought for the accomplishment of his main goal, that is, the unification of Kosovo and Dibra with Albania. Elez Isufi himself was friends with the chairman of the Committee, Hoxha Kadri Prishtina.¹⁸

The organization of the uprising in Kosovo, its preparation, the correspondence with its subsidiaries, the vigilance in conducting combat undisclosed operations showed that its activity during this period was overwhelming and highly dominant, as well as strongly supported by the people, especially in the Northern Highlands.¹⁹

The second point of the program envisaged as a priority task of the Committee is the protest against the anti-Albanian policy pursued by the Serbian government towards the Albanian people. The third and final point of the KNP Committee's founding program foresees the election and sending of a delegation to defend Albanians before the Great Powers.²⁰

Being for the tasks it aimed at accomplishing in its program, the geographic scope or the composition and the number of its members, the Kosovo Committee would become one of the most important political organizations in Albania.²¹

The establishment of the KNPC was one of the many enterprises initiated at that time by Albanian social leaders and politicians with the aim of getting politically organized, coordinating their actions in accordance with the politically-established tasks, to name, the achievement of a national

¹⁷ AQSH, Fondi. 446, Year 1918, Dos. 1, p. 1.

¹⁸ Bajram Xhafa, *Lufta e Dibres 1920: qëndresa dibrane ndaj pushtimit ushtarak jugosllav në vitet 1918-1921, (Dibra war 1920: Dibra resistance to the Yugoslav military occupation in the years 1918-1921)*, Camaj-Pipa, Shkodër 2001, p. 81-82.

¹⁹ Pål Doci, *Hoxha Kadri Prishtina jeta dhe vepra*, (Hoxha Kadri Prishtina life and works), Geer, Tiranë 2005, p. 23.

²⁰ AQSH, Fondi 446, Year.1918, Dos. 1, p. 1.

²¹ Shtylla, *ibid.*, p. 101.

THE RELATIONS BETWEEN KOSOVO NATIONAL PROTECTION COMMITTEE AND
THE ALBANIAN GOVERNMENT DURING (1918-1924)

movement to save the lands from the invaders. The Committee was founded in Shkodra as the most convenient place, among other reasons, due to the fact that this town was closer to Kosovo where the oppressive regime of Belgrade was located.²² Second, many Albanians who left Kosovo due to the massacres and oppressions from the Serbs were refuged inside the city. Third, representatives chose Shkodra, since the city was attributed a special status being under international rule.²³

The internal political factors in presenting, judging and protecting the national existence as well as their efforts using international diplomacy would provide the Committee massive support from all Albanians and the most democratic clans of that time. The Committee's activity in the establishment and strengthening of the Albanian national movement shall be seen as a cooperation between different social strata in Kosovo and Albania like the intellectuals, merchants, workers, craftsmen, students, etc.

Though it was named "Kosovo National Protection Committee",²⁴ it was established on regional interests and supported the general platform of the Albanian National Movement. The Leaders representing Kosovo were: Kadri Prishtina, Bedri Pejani, Bajram Fevziu, Riza Dani, Hysni Curri, Hasan Prishtina, Qerim Begolli, Beqir Vokshi, Qazim Bakalli, Tafil Boletini etc.,²⁵ warriors and popular leaders as Azem Bejtja, Sadik Rama, Ramadan Shabani, Zef Gjidoda etj. Other outstanding activists were Rexhep Mitrovica and Sali Hoxha from the branch of Durrës, from Labëria: Sali Nivica, Sali Gjuka, from Kolonja Sejfi Vllamasi; from Shkodra Hamit Gjylbegu. Later, other patriots from Elbasan became part of the initiative such as Aqif Pashë Elbasani, Ahmet Gashi, Qamil Bala and other personalities and patriots from the Dibra region and all over Kosovo joined them. From the branch of Plava, Gucia and

²² Muin Çami, *On the establishment of the Committee "Kosovo National Protection", and its political orientation*, in: (Summary with paper releases "Kosovo National Protection Committee", Akademia e Shkencave të Shqipërisë; Instituti i Historisë-Tiranë, Instituti i Historisë-Prishtinë, Tiranë 2004, p. 45.

²³ *General G. F. Phillips and the Kosovo National Protection Committee* (Historical documents from the British Archives 1913-1921), (Ed. Ethem Çeku & Bejtullah Destani), Albanian Institute of National Affairs-Tirana, The Centre for Albanian Studies-London, Tiranë 2015, p. 53.

²⁴ Culaj, *ibid.*, p. 28.

²⁵ Sejfi Vllamasi, *Ballafaqime Politike në Shqipëri (1897-1942)*, Marin Barleti, Tiranë 1995, p. 111.

ILIRJANA KACELI

Rugova distinguishing members were Jusuf Hoti, Shaqir Muslia, Çun Mula, Adem Smajli, Hasan Ferri etc.²⁶

According to its Statute, the Committee had two headquarters, one in Shkodra and the second one in Geneva, Switzerland. The two headquarters were administered by the Central Council, which consisted of seven members. Kadri Lutfulla Prishtina, known as Hoxha Kadri Prishtina, was elected chairman. He was born in the city of Pristine and was later educated in several high schools in Istanbul. In 1904, he received the title of Professor in Religious Law Sciences.²⁷ Major Hysni Curri was appointed to organize the armed forces, Bedri Pejani was in charge of foreign relations, while Sali Nivica ran the newspaper "Populli".

The activity of the Committee would extend geographically both inside and outside Albania. They maintained strong close relationships with Albanians in exile as with the Istanbul colony, the Albanians of Plava and Gucia, Skopje, Novi Pazar and other areas in the region. In addition to the branches established in Kosovo, especially the powerful branch of Gjakova,²⁸ the Committee had extended its activity and network in Prizren, Pristine, Ferizaj, Gjilan, Skopje, Pej Podrime (Anadrini), Rahovec, Vushtrri and in many towns and villages of Kosovo and other areas.²⁹

Unlike other branches in Albania, where the development of the National activity of the Committee was easier, the branches and activities of the Serbo-Croatian-Slovenian occupied Kosovo were illegally organized.³⁰

It was such circumstances in Kosovo that dictated this powerful national organization or the government of Kosovo in exile be the brain of the Kosovo Liberation Movement, where its main activity would be developed in the dearest homeland, Albania.

²⁶ Tahir Zaimi, *The waters of life and the tears of the heart*, Bruksel 1970, p. 86-88.

²⁷ Eqerem Bej Vlora, *Memories 1885-1925*, (Transl: Afrim Koçi), Shtëpia e Librit dhe Komunikimit, Tiranë 2003, p. 90.

²⁸ Alban Dobruna, "Gjakova and Kosovo National Protection Committee (1918-1924)", Historical Science Series, *Gjurmime Albanologjike*, Number 48, Prishtinë 2018, p. 185.

²⁹ Kristaq Prifti - Zamir Shtylla, "Kosovo National Protection Committee and its activity for liberation and national unity", *Studime Historike*, Number 4, Tiranë 1988, p. 139.

³⁰ Culaj, *op.cit.*, p. 35.

2. The political activity of the KNP Committee and the Government of Durrës

Since early May 1918, the Committee leaders and its founders would operate pursuant to the program they formulated taking special care of the Albanian issue as a whole, granted that the fate of Kosovo was linked to the fate of Albania's motherland. The entire ongoing effort of this political group was to develop a highly significant political visionary program through which the KNP Committee members exercised great influence on the political life of Albanians during 1918-1924.³¹

The Serbo-Italian rivalry and their territorial claims towards Albania were the main burden on Albania. Italy had the support of the Great Powers which, on October 7, 1918, decided to implement the decisions of the Secret Treaty of London (1915) by recognizing Italy the right to occupy Albania. Therefore, the patriotic activity of the Kosovo National Protection Committee was mainly focused in two directions: first, in the political commitment for the liberation of Albanian lands as natural territories of the Albanian state; secondly, and parallel to these efforts, in case of failure, the Committee was to organise the National Liberation Movement.³²

On several occasions, the Kosovo Committee addressed the Prime Ministers and Foreign Ministers of the Great Powers, as well as other high-ranking world personalities, with letters and protest notes on the situation in Albania, especially in Kosovo. The aim was to raise awareness of the Albanian issue in the international arena.³³ In addition to its primary duties, the Committee dedicated great importance into stabilizing the situation within the Albanian state.

As the war was coming to an end and the Great Powers were preparing to officially open the proceedings of the Paris Conference, Albania had not yet set up a government to represent itself and a program that would address and take care of the internal problems of the country at the Conference. In such circumstances, Albania went through a diplomatic-

³¹ Milazim Elshani, *The Albanian State and Kosovo 1912-1939*, University of Tirana, Faculty History-Philology, Unpublished Doctoral Thesis, Supervisor: Prof. Dr. Vlentina Duka, Tiranë 2016, p. 9.

³² Skëndi, *op.cit.*, p. 42.

³³ Skëndi, *op.cit.*, p. 58.

military battle, which resulted in a truncated Albanian state as well as a political infrastructure dominated by strong contradictions.³⁴

Being these the conditions, one of the most urgent demands to put forward by the Albanian political forces was the forming of a government. The official request for this formation was submitted in writing to the Entente Powers, which at the same time were also the invaders of the country. On November 18, a group of patriots, including the KNP Committee, addressed a letter to the French General De Furdu, commander of Allied troops in Shkodra, urging him to "form an Albanian *ad interim* government functioning as a single administration for all Albanian territories included in the political borders that the London Conference set for independent Albania".³⁵

The formation of the government was carried out by the Congress of Durrës held on December 25, 1918, with the participation of several representatives from many provinces of the country, mainly from those of the Italian occupation zone.³⁶ A delegation of the Kosovo Committee headed by Hoxha Kadri also participated in the Durrës Congress. Throughout the discussions, Durrës Congressional Delegates³⁷ took into account the principles of nationality and self-determination, which is the reason why they dismissed some of the terms of the Secret Treaty of London (1915) that seriously affected the territorial integrity of Albania, and, then, it was them who decided to give way to an ad interim government under the motivation "this was what the Albanian people wanted, and it doesn't matter if Italy was to accept it or not".³⁸ Turhan Pashë Përmeti³⁹ was elected head of the government of Durrës.

The Congress drafted a program to be followed by the government; at the same time a government delegation led by Turhan Pasha Përmeti was

³⁴ AQSH, Fondi. 446, Viti 1918, Dos. 29, dok. 707-934, p.1.

³⁵ *Archives du Ministère des Affaires Étrangères de France. Arcives Diplomatiques* (short-AMAE), Serie: Europe 1918-1929, Albanie, vol.10, (Paris) p.153-154; AQSh, Fondi. 446, Viti 1919, Dos. 27, p.1. *A letter from the KNP Committee addressed to the garrison commander is to Shkodra, to the French general B. De Furtu, on November 17, 1918.*

³⁶ Marenglen Verli, *Kosovo Albanian challenge in the history of a century*, Botim Inpex, Tiranë 2007, p. 85-98.

³⁷ The Congress of Durrës was convened on December 25, 1918. Paskal Milo, *Albania's Foreign Policy*, Volume I (1912-1939), Toena, Tiranë 2013, p. 370.

³⁸ Lef Nosi, *Dokumente Historike 1912-1918*, Institutit i Historisë, Tirana 207, p. 293.

³⁹ Lavdosh Ahmetaj, *Albania Paris Peace Conference and Albanian delegations 1918-1921*, Vestprint, Tiranë 2012, p. 83.

THE RELATIONS BETWEEN KOSOVO NATIONAL PROTECTION COMMITTEE AND
THE ALBANIAN GOVERNMENT DURING (1918-1924)

elected to represent Albania in the Peace Conference in order to defend the Albanian cause.

The Congress of Durrës could not carry out the works in the spirit required by the Italians because of the attitude and efforts of the delegation of the KNP Committee. Hoxha Kadri would send Hysni Curri to Durrës to help establish the Albanian administration in the areas occupied by the Serbs, due to the lack of Albanian government in those areas. After getting familiar with the activity of the government of Durrës, their attitude, the inability to solve the problems of the people, the KNP Committee soon opposed the pro-Italian capitulative policy followed by several members of the government, considering that such policy opposed the national aspirations of the Albanian people. The Kosovo Committee, precisely its secretary, Bedri Pejani, condemned the government of Durrës for laying the path of cooperation with Italy regardless of the Committee's efforts to establish a protectorate over Albania.⁴⁰

During the meeting with the representatives of Plava and Guçia, the chairman of the Kosovo Committee, Kadri Prishtina himself would openly oppose Turhan Pasha's idea of replacing Albania's independence request with Albanian's autonomy and openly questioned the reason of such "ruthless Italian protectorate, as if Albania could not exist otherwise". He emphasized, "*The Committee will not plead with the Italians and will not undertake any commitment to them.*" He would then write "*there is not a nation in the world that once it gains its freedom it shall beseech entering into the protectorate of a foreign state.*"⁴¹

The members of this government, Hoxha Kadri and other delegates, were asked to represent all Albanians at the Peace Conference in Paris.

Nevertheless, it must be emphasized that the Albanians at the Peace Conference did not appear united but represented by several delegations. The government of Durres, which was following the dictate of Italian politics, openly vetoed the presence of the Kosovo delegation composed of Hasan

⁴⁰ Hakif Bajrami, *Bedri Pejani: a life and a death for ethnic Albania 1885-1946*, Fjala, Prishtinë 1994, p. 16.

⁴¹ Culaj, *Komiteti Mbrojtja Kombëtare e Kosovës 1918-1924*, p. 44-45.

ILIRJANA KACELI

Prishtina, Bajram Curri and Salih Gjuka in this important international forum.⁴²

Unable to have a representative at the Conference, the Committee KNP trusted the duty of representation to two prominent Albanian personalities, Gjergj Fishta and Mithat Frashëri, asking them to present to the Great Powers the request for Albania to join with all the cities and provinces occupied by Serbia-Montenegro in 1912-1913, where the majority of the population was Albanian.

The Committee accompanied each request with statistics and detailed information on the composition of the Albanian population along with a map prepared by Ali Shefqeti through which they would prove to the Great Powers the righteousness to finally solve the Albanian cause by allowing all Albanian lands to be united in one single country.

The Italians' practices, the policies they pursued in Albania by bringing religious disputes between individuals of different political groups or pushing people not to pay taxes and lower the prestige of the government of Durrës, had the leaders of the Committee think that other secretive imperialist intentions (of occupation) were behind such actions and disagreed with their politics in Albania.

In the proclamation of January 1919, where they publicly expressed their attitude towards the Italian and French politics in Albania, they declared that "*its main goal is to establish an independent Albania excluded from any kind of protectorate, to liberate Kosovo and unite it with Albania, and that it will refute anyone who will oppose this goal*".⁴³

In Shkodra the chairmanship of the Committee did not underestimate the danger of Italy in comparison with that of the two neighboring Balkan monarchies, the Serbo-Croatian-Slovenian Kingdom and Greece.

The KNP Committee did not agree either with the political position of the Prime Minister of Durrës (Turhan Pasha), the government delegation

⁴² Hasan Prishtina (*Summary of Documents 1908-1934*, (ED.) Kujtim Nuro & Nezir Bata, 8 Nëntori, Tiranë 1983, p. 108.

⁴³ *Lufta e Popullit Shqiptar për Çlirim Kombëtar 1918-1920*(Përmbledhje me dokumenta) Volume I, (Eds.Muin Cami & Hidajete Luga (Bejtja), Akademia e Shkencave: Institute i Historisë & Drejtoria e Përgjithshme e Arkivave, Tiranë 1975, Doc. 43, p. 75.

THE RELATIONS BETWEEN KOSOVO NATIONAL PROTECTION COMMITTEE AND
THE ALBANIAN GOVERNMENT DURING (1918-1924)

in Rome and Paris, or with the pro-Italian orientation of some members of the government, and their submission that the activity of the Albanian national movement be limited to only two neighboring monarchies respectively.⁴⁴

Moreover, they did not agree with the presentation of Italy as the “protector” of Albania, since Italy was not ready to give up its claims regarding the protectorate and the annexation of Vlora.⁴⁵ In such conditions, on March 16, 1919, a memorandum was addressed to the four Ministers of Foreign Affairs of the four Great Powers directly, stating that the Albanian state should have the political status of “a simple and complete independent state”.⁴⁶

The tensions escalated even more when the newspaper “*Populli*” wrote: “*When will Italy show us with facts that it gives up on Vlora and the colonization of Albania?*”. The commander of the Italian unit would react immediately against the articles of this newspaper, which would later ask the French general Baurdi de Furtu, the leader of the allied troops in Shkodra, to take measures against this newspaper because it published systematic articles against Italian politics.⁴⁷

The Committee’s protests and requests continued despite the news that the Paris Conference was approving the claims of Italy, Greece and Yugoslavia and that Korça was to be given to the Greeks. Pursuant to the Titoni-Venizelos agreement of July 29, 1919, the chairmanship of the Committee gave instructions that, besides the diplomatic means, armed resistance against foreign invaders was to be used to protect the territories.

This agreement was received with deep indignation throughout the country. Italian policy in Albania was completely compromised, while for the Albanian patriots the shock reached its peak. In this situation, in August a call

⁴⁴ Muin Çami & Marenglen Verli, *Albania at the Peace Conference (1919-1920)*, Akademia e Shkencave të Shqipërisë, Kristalina-KH, Tiranë 2015, p.186.

⁴⁵ “*There is independence in autonomy*”, and “*On issues of the day*”, *Populli*, Shkodër, 19, 23 March 1919.

⁴⁶ *Memorandum published in Albanian and French in the newspaper, Populli*, Shkodër, 19 March 1919.

⁴⁷ *Archives du Ministère de la Guerre de France. Archives historiques de l’Armée de Terre (Guerre 1914-1918)*, (AMG), (Paris), Kart.20, nr.272, d.4. Letter from Major Molinero, commander of the Italian garnison in Shkodra, dated April 1, 1919, to the French general Bardi de Furtu.

was sent to the KNP Committee to resist any foreign power that acted against the interests of the Albanian people.⁴⁸

On August 31, 1919, the KNP Committee referred the devolution of Korça as a destructive news for Albania. "The shadow of death was about to cover the homes, villages, cities and mountains, because homeland was in danger".⁴⁹

Despite the efforts to prepare the uprising program for Kosovo, there was an increasing number of members in this Committee. It is important to emphasize that the revenues were quite scarce because the activities of the Committee were assisted and supported only by the economic assistance of Albanians inside the country, therefore, at the time of the uprising in Kosovo, the Committee began to seek help from Albanian brothers living and working abroad. As evidenced in a letter, sent in August 1919, from Kadriu to Mr. Mihal Grameno, the representative of the Albanian Political Party in America at the Paris Peace Conference, Hoxha Kadri highlights the intrigues that Italy and Yugoslavia were playing at the expense of the country, its position and with disregard to any sacrifice of the Albanian brothers in Kosovo and Albania. During the time, the Committee was endeavouring to protect Albanian rights in Kosovo, and supported Albania seeking mediation to the Albanian brothers living in America to help them economically.⁵⁰

3. The Committee relations with the Albanian Government 1920-1924

At the end of 1919, Hasan Prishtina as a representative of the Committee managed to go to Paris to defend the Albanian cause. The Kosovo Committee joined the efforts of all the patriotic and democratic forces of Albania to further strengthen the independent Albanian state and its democratization.

Specifically, the leaders of the Committee, Hoxha Kadri Prishtina and Hasan Prishtina, supported the initiative of the country's patriotic forces to convene in Lushnja, in January 1920, a general national Congress which

⁴⁸ AQSH, Fondi 446, Vitit 1919, Dos.12, 31 August 1919.

⁴⁹ *Lufta e Popullit Shqiptar për Çlirim Kombëtar 1918-1920* (Përmbledhje me dokumenta) p. 347.

⁵⁰ Rudina Mita (Todri) & Hysen Kordha, *Albanian political pluralism during the period 1914-1924*, Ramagraf, Elbasan 2011, p. 229-230.

THE RELATIONS BETWEEN KOSOVO NATIONAL PROTECTION COMMITTEE AND
THE ALBANIAN GOVERNMENT DURING (1918-1924)

would unite the Albanians and oppose the plans of the Paris Peace Conference to fracture Albania pursuant to the provisions of the London Treaty of 1915.

The Kosovo Committee exerted considerable pressure on the Durres government. It not only formally sought explanations for the activity, but also forced the government to hold positions on important issues. One example was that of December 14, 1919, when the Italian government announced the appointment of a high commissioner to the Albanian government of Durres. The chairman of the Kosovo Committee asked the government for an explanation of the action taken, “upon what international decision had this commissar been sent from Italy, and what position had our government and our delegation in Paris taken prior to such an intervention?”⁵¹

While trying to convene the Lushnja National Congress, the Committee was vigilant to eliminate any intrigue or sabotage coming from inside or outside. Regarding these actions, the Kosovo Committee assigned Rexhep Mitrovica as a representative to help in the preparations of this Congress. He urged Hoxha Kadri to congratulate the municipality of Lushnja on the initiative taken to hold this nationwide rally. He further explained in his letter the way the local organisers of the Lushnja Congress were under observation by Italian agents.⁵² The government of Durres and the Italian occupiers made not only numerous efforts to thwart the convocation of the Congress but also organized attacks against the Congress organizers.

On January 21, 1920, under the chairmanship of Aqif Pasha Elbasani, the Lushnja congress was opened, which held its holidays until January 31, 1920. It was attended by 50 delegates from all provinces inhabited by Albanians.

Throughout January 1920, the newspaper “*Populli*”, serving as the spokesperson of the Kosovo Committee, dedicated part of its content to the Congress of Lushnja condemning and denying the government of Durres. The newspaper played a significant role in the organization of the Lushnja Congress supporting and promoting the new National Government emerging from the Congress. Through several published articles, the newspaper urged the readers to fight for the implementation of the decisions of this Congress.

⁵¹ Doçi, *ibid.*, p. 36.

⁵² *Aqif Pashë Elbasani (1860-1926)*, (Summary of documents), (Eds: Mentar Belegu, Hysen Kordha, Rudina Mita), Bashkia Elbasan, Tiranë 2012, p. 194-195.

ILIRJANA KACELI

They invited Albanian patriots to attend this Convention and regarded it as a historic convention that would provide salvation to the homeland and bring about a truly patriotic government.⁵³

The Committee also appointed its delegation to the Lushnja Congress, namely, Hysni Curri, Xhemal Prishtina and Rexhep Mitrovica.⁵⁴ The committee had further instructed its delegates on the political position they should take. The delegates were mandated to express in front of the Congress the Kosovo Committee's distrust against the Government of Durres. According to the delegates, they had been acting inadequately and had not taken any measures to liberate Kosovo, instead, they had shown indifference for this part of Albania.

This government had the same indifferent attitude towards the provinces of Luma, Has, and Lower Dibra, which the London Conference (1913) recognized as part of political Albania. The Government of Durres had not taken any action to help the occupied provinces cope with the violence and liberate them from the Serbian army. Consequently, the Government of Durres had not taken any action even when 13,000 Serbian soldiers attacked Plava, Gucia and Rugova, etc., and left thousands of women and children be massacred. This government showed no care about the fate of its people.⁵⁵

Therefore, based on the mistakes of the Government of Durres, the Chairmanship of the Committee considered the following issues as mandatory to be addressed at the Lushnja Congress:

- a. To overthrow the Government of Durres and replace it with a credible new one.
- b. To change the delegation that represented the Albanians in Paris.
- c. To denounce the Serbian atrocities on Kosovo and ask that the case be handed over to the governments of Antanta and the Paris Peace Conference.

⁵³ Kristaq Prifti, *Contribution of the "KNP" Committee for the restoration of Albania's independence and for national unification (1918-1924)*, in: (Summary with paper releases "Kosovo National Protection Committee", Akademia e Shkencave të Shqipërisë; Instituti i Historisë-Tiranë, Instituti i Historisë-Prishtinë, Tiranë 2004, p. 24.

⁵⁴ Later Recep Mitrovica sends a letter to Hoca Kadriu asking him to substitute him at the Congress and informs him about the situation created. Moreover, he asks Hoca Kadriu to write to Ahmet Zogu whether he would go to the Congress, too. (Back-translated from Albanian).

⁵⁵ AQSH, Fondi. 446, Viti 1920, Dos. 16, p. 12.

THE RELATIONS BETWEEN KOSOVO NATIONAL PROTECTION COMMITTEE AND
THE ALBANIAN GOVERNMENT DURING (1918-1924)

d. To renew the protest with rallies organised in every city when the congressional delegates returned to their seats.

Furthermore, the delegation of the new Lushnja Government sent in Paris was asked to submit two issues to the Great Powers: first, the safeguard of a solely independent Albania and, second, the unification of the remaining territories of Kosovo, Monastery, Cameria, and Ulcinj provinces which had been under Serbian and Greek rule since 1913.⁵⁶

The Kosovo Committee was always well-informed about the work that was being done and the obstacles the initiators of the convened Congress faced. The concern about a possible foreign intervention, the patriotic momentum of the people, the unmasking of the Government of Durres, as well as the influence of military and civilian officials opposing this Government in the Northern provinces, and the dissatisfaction due to the capitulating and anti-national policy brought further abandonment of this government. The initiators were more likely to receive instructions and report back to the branches of the Kosovo Committee in these provinces rather than to representatives of the Government of Durres. In other words, the power of the Government of Durres in the Northern provinces had been simply formal, while that of the Kosovo Committee was real and intact.⁵⁷

The confidence in the decisions of the Lushnja Congress, led the members of the KNPC leadership to declare that “Albanians are ready to sacrifice, even if spilling the last drop of their blood, against any action that may jeopardize the independence of Albania and its territorial integrity”.⁵⁸

At the Lushja Congress, the election of a new government headed by President Suleyman Delvina was an important decision. The government cabinet would include: Eshref Frashëri, vice president; Mehmet Konica, Minister of Foreign Affairs; Ahmet Zog, Minister of Internal Affairs; Sotir Peci, Minister of Education, Hoxha Kadri, Minister of Justice; Ndoc Çoba Minister of Finance; Ali Riza Kolonja Minister of War.⁵⁹ The new government was established in Tirana on February 11, 1920, year when Tirana become the capital of Albania. Left without an administration and

⁵⁶ AQSH, Fondi. 446, Vitit 1920, Dos. 16. p. 13.

⁵⁷ Doçi, *ibid.*, p. 39.

⁵⁸ Culaj, *op.cit.*, p.106.

⁵⁹ AQSH, Fondi 152, Viti 1920, Dos. No. 9, p.1-7. Record of the Meeting of the Congress of Lushnja, 21 and 28-31 January 1920.

abandoned by the people, the Government of Durres was forced to leave and hand over the government archives. Soon the Government of Tirana expanded its authority everywhere and found the support of Albanians at home and abroad. This government began its work independently and did not accept any Italian or other foreign control on its activities.

Once the Chairman of the Kosovo Committee, Hoxha Kadri Prishtina became a member of the cabinet of Sulejman Delvina's government,⁶⁰ as the Minister of Justice, he managed to unite administratively the city of Shkodra with the Albanian National Government emerging from the Lushnja Congress.⁶¹ This action was an important milestone for the national movement and the new government. At the National Council (Parliament) Hoxha Kadri presented a detailed plan called "action program to be implemented in case of the unification of Shkodra with the Government of Lushnja".⁶² The main points of this plan were the political, military and administrative aspects of the issue. This plan also defined the attitude towards the Serbian government, which at that time still held a wide range of Albanian lands from Dibra to Tarabosh and Buna.⁶³ On March 11, 1920, Hoxha Kadri announced to the whole country that the city of Shkodra joined politically and administratively the National Government of Albania.⁶⁴

On 27 March 1920, the National Council (Parliament) was convened in Tirana. At the core of the Council and the Government, there were three important quests: first, securing an independent Albanian state, its international recognition and the territorial integrity; second, extending and strengthening the state authority in all the provinces of the country by establishing advanced legal grounds; third, helping the country step away from social backwardness and ensure national development and emancipation.

The National Council instructed Tirana Government to take all the appropriate measures to strengthen its power and unite the occupied provinces. The Government task was to hold talks with Italian troops. The MCR Committee and its chairman understood that Italy continued to pose a threat to Albanians. On 25 May 1920, in the capacity of Minister of Justice,

⁶⁰ *History of the Albanian People*, Volume III, Toena, Tiranë 2007, p. 139-150.

⁶¹ Culaj, *ibid.*, p.150.

⁶² AQSH, Fondi. 446, Viti 1920, Dos. 9, p. 1-7.

⁶³ AQSH, Fondi. 446, Viti 1920, Dos. 9, p. 1-7.

⁶⁴ AQSH, Fondi. 446, Viti 1920, Dos. 29, p. 5.

THE RELATIONS BETWEEN KOSOVO NATIONAL PROTECTION COMMITTEE AND
THE ALBANIAN GOVERNMENT DURING (1918-1924)

Hoxha Kadri sent a letter to the Italian representative in Durres urging Italy to relinquish the occupation of Durres and Vlora, as this act violated the territorial integrity of Albania, and “*at the same time, this action could encourage the Serbo-Croatian-Slovenian Kingdom to invade Shkodra, as well as the Greek government to invade Gjirokastra and Korça*”⁶⁵. During the talks held in Shkodra, in March 1920, as well as in Durres, in May of the same year, Hoxha Kadri, through his speech in front of the Parliament, clarified that he sought the trust of the Government and expressed his wish that the work be expanded even more openly.⁶⁶

The activity of the Kosovo Committee was ubiquitous. In order to save Albania from the invading foreign states, the Committee’s leaders defended the view that only by eliminating the Italian claims on the one hand, could the claims of Serbia and Greece be successfully withstood on the other.⁶⁷

Following the developments of the Lushnja Congress on February 1, 1920, the Kosovo Committee addressed a circular to the entire Albanian nation informing the people that Albania was falling apart just as Poland once did, even though the Albanians had gained independence before the World War.⁶⁸ At the same time, in the circular, it was said, “*Oh brothers, we must take possession of our lands and our freedom, and so we must prove that we deserve freedom. Then, we can believe that we will earn even the amity of those Great Kingdoms that are trying to tear us apart today.*”⁶⁹

The Kosovo Committee held protests during which it declared that they would fight until no one was left alive to stop the decision of the Great Powers, that would result in the disappearance of the Albanian nation, and that the Committee would never allow them to separate any single inch of Vlora, Shkodra, Gjirokastra and Korça from their motherland, Albania. The Committee even proved to be decisive and played an important role in

⁶⁵ *Lufta e Popullit Shqiptar për Çlirim Kombëtar 1918-1920, op.cit.*, p.3 9-40.

⁶⁶ *Bisedimet e Këshillit Kombëtar*, (National Council Talks), Year 1920/1921, Shtypshkronja Mbrothësia, Tiranë 1923, p. 64.

⁶⁷ AQSh, Fondi. 446, Viti 1920, Dos. 15, p.19,

⁶⁸ AQSH, Fondi. 446, Viti 1920, Dos. 15, p.19,

⁶⁹ Xheladin Shala, “The role of the “KNP” Committee in the Albanian-Serbian wars during the years 1918-1921”, in: (Summary with paper releases “*Kosovo National Protection Committee*” Akademia e Shkencave të Shqipërisë; Instituti i Historisë-Tiranë, Instituti i Historisë-Prishtinë, Tiranë 2004, p. 120.

ILIRJANA KACELI

organizing a resistance against the Serbian military intervention in Northern Albania, especially in the district of Shkodra, in the last days of July 1920.⁷⁰

In the Koplik war, the Committee contributed to the mobilization of the 2,200 volunteer armed forces from Shkodra and Malesia e Madhe to defeat the Serbian-Montenegrin forces.⁷¹ Albania not only resolved the national question but had to strive to preserve the London Conference defined borders.

The Italian government acknowledged their failure in Albania and on August 2, 1920, in Tirana, they signed a protocol through which Italy respected Albanian sovereignty over Vlora and the territorial integrity of Albania.⁷² The years 1920-1924 in Albania are considered to be a period of pluralism of opinions and the peak of political life, and when Albanians tried to fully organize the Albanian state and carve the proper shape of its government.

However, Albania and the Albanians had to fight with their own forces to survive politically and could not depend on the help of another power. Internally, there were major obstacles between political philosophies for the implementation of a new political order, the battles and discussions in the Albanian Parliament were fierce and showed quality and depth in the opinions expressed.

Following the resignation of Suleyman Delvina's government on November 14, 1920, the battle for power would be intensified through various political groups. This aggravation of opinions also appeared in the ranks of the "KNP" Committee. For various reasons, some particular members tried to overthrow Hoxha Kadri and divert the direction of the Committee's activity. The Durrës branch led by Halim Gostivar, Sali Vuçiterna and Rexhep Mitrovica helped in such overthrowing. These representatives, after failing to achieve the goal against Hoxha Kadri, poured a stream of accusations on Hasan Prishtina. This branch activity was of minor impact, but the accusations it spread would serve Ahmet Zog in the future.

⁷⁰ Z. Shtylla, "About the establishment of the activity of the Committee "National Defense of Kosovo" in the years 1918-1920", *Studime Historike*, Viti XXXX (XXIII), Number 3, Tiranë 1986, p. 111.

⁷¹ E. Skendi, *op.cit.*, p.128.

⁷² Georges Castellan, *History of Balkans*, (Transl.) Arben Puto & Luan Omari, Çabej, Tiranë 1996, p. 451.

THE RELATIONS BETWEEN KOSOVO NATIONAL PROTECTION COMMITTEE AND
THE ALBANIAN GOVERNMENT DURING (1918-1924)

However, in the first elections of April 21, 1921, Hoxha Kadri was elected MP in the Albanian Parliament as head of the KNP Committee.⁷³ He was appointed vice-chairman of the Parliament and a member of the Justice and Appeals Committee.⁷⁴ In December 1921, due to the “government crisis” that occurred, the aggravation of relations with Zog, forced Hasan Prishtina and his government, including Hoxha Kadri as Minister of Justice, to resign.⁷⁵

On December 14, 1921, Ahmet Zog entered Tirana, took command of the gendarmerie, besieged the city and immediately summoned the Parliament that arbitrarily abolished the mandate of the representatives of Kosovo.

Hoxha Kadri and the Kosovo Committee did not like the move and as sign of protest left the Parliament sending a protest note to Ahmet Zog for the mistake he had made by abolishing them. On December 25, 1921, the Prime Minister, Xhaferr Ypi, appointed Ahmet Zog Minister of Interior Affairs. Under the necessity of modernizing the Albanian state the new political post allowed Zog, to establish order and peace in the country and take a series of measures to concentrate power in his hands.⁷⁶

In February 1922, the authority and politics pursued by Ahmet Zog intensified, and the popular resentment of people with advanced democratic ideas and those who opposed Zog as a political leader fueled hostility not only within the government but also outside it. Such hostility gave rise to an anti-Zogist movement led by Fan Noli, Luigj Gurakuqi, Hasan Prishtina, Hoxha Kadri, Bajram Curri and others.

In the new elections of December 27, 1923 Hoxha Kadri was elected MP and representative of Kosovo, along with Avni Rustemi, Dervish Mitrovica, Niman Ferizi, and Dr. Fahri Reshid. This group of MPs was known by the common people as the “Hoxha Kadri group”. During this period, the Kosovo Committee and especially Hoxha Kadri worked closely with Avni Rustemi, a prominent patriot and leader of the “*Bashkimi*” society. At that

⁷³ AQSh, Fondi. 422, Viti 1921, Dos. 4, Decree appointing once Minister of Justice and later President of the Dictatorship Court, 1921.

⁷⁴ *National Council*, *ibid.*, p.17.

⁷⁵ Noel Malkolm, *Kosovo, a short history*, transl. Abdullah Karjagdiu, Koha, Prishtinë 1998, p. 288.

⁷⁶ Duka, *ibid.*, p. 137.

ILIRJANA KACELI

time, this society attempted to assassinate Ahmet Zog inside the Parliament. The attempt led to new political developments in Albania. Zog was forced to temporarily leave the political life. He had proclaimed Avni Rustemi directly responsible for the assassination attempt being leader of the “*Bashkimi*” society. Considering the course of events, and given that Zog’s possible return to politics would potentially pose a danger to his friend, Hoxha Kadri Prishtina tried to help Avni Rustemi leave abroad by providing him with a fake passport.

On May 5, 1924, while walking in the streets of Tirana along with Hoxha Kadri, Avni Rustemi was shot dead by an assassin. Although not in good health, Hoxha Kadri tried to shoot at the killer. This shocking event for the progressive public in Albania brought the June Movement led by Fan Noli, who came to power in June 1924. Even during Noli’s rule, the Kosovo Committee drafted a series of protests sent to the League of Nations against both the colonization and occupation of Kosovo by Yugoslav occupiers. In September 1924, the Committee sent a delegation to Geneva to protest at the League of Nations against Serbian barbarism in Kosovo and the open preparations of Serbian and Zogist forces to intervene in Albania.

The members of the delegation were Hasan Prishtina, Bajram Curri and Bedri Pejani who wrote in the draft protest; “*This regime of iron, fire and extortion is the main cause of mass emigration of the Albanian population to Turkey, which is done in terrible conditions that cost the lives of hundreds of families, and the rest are sentenced to incurable misery*”.⁷⁷ Fan Noli’s government stayed in power for only six months. Zog’s disagreements with the Kosovo Committee in Albania continued even after Zog’s return from Belgrade. Apparently he had promised Belgrade that he would stop the Kosovo Committee.

In fact, after his return, a large part of the Kosovo elite that had previously settled in Albania due to the opposition to his policy, was faced with two alternatives: either to surrender or to leave the country. In this period, the political activity of the Committee is interrupted due to the alignment of its main personalities with the Government of Fan Noli.

⁷⁷ Jup Kastrati, *Hoxha Kadriu- 40th anniversary announcement*, *Buletini ILPSH*, Number 3, Shkodër 1965, p. 439.

THE RELATIONS BETWEEN KOSOVO NATIONAL PROTECTION COMMITTEE AND THE ALBANIAN GOVERNMENT DURING (1918-1924)

On December 25, 1924, Ahmet Zog entered Tirana with his army and overthrew Noli's government. Fan Noli and his supporters were forced to leave Albania. Under these conditions, Hoxha Kadri himself, as Zog's opponent, left the country together with Bedri Pejani, Bajram Curri and others causing the interruption of the activity of the Kosovo Committee in Albania. The National Defense Committee of Kosovo was headed by Hoxha Kadri from its establishment in May 1918 until December 1924, year in which Hasan Prishtina assumes control (1925-1933).

However, even later than 1924, Hasan Prishtina had not stopped the efforts for the liquidation of Ahmet Zog and the destabilization of his regime.⁷⁸ Ahmet Zog, aiming at the stabilization of the state - a necessity for the current circumstances-, had some incompatibility with the Kosovo nationalists, who approached the problem of Kosovo sensationally and not focusing on the real possibilities that the Albanian state had at that period.⁷⁹

Zog, in the wave of a pragmatist policy, was interested, firstly, on peace and order in the country and secondly, in a balanced policy with the Balkan countries. Ahmet Zog sought the support of the Great Powers to maintain a status quo in the Balkans although nationalist movements were not supported in the region. In this climate, it was impossible for the opposition activity of the Kosovo Committee to take place in Albania, but during this period its members would act only abroad as opponents of Zog's regime.

Conclusion

The Kosovo National Protection Committee and its national patriotic activity left a considerable mark in the history of the Albanian people. The Committee and its leaders managed to occupy an important and beloved place in people's minds. This is best displayed throughout its activity. The role of the Kosovo Committee has been prominent and relevant in the ongoing fight for the unification of the shattered Albanian territories, as well as against the annexation by neighboring chauvinist claimants of the Albanian territories, especially of the main cities such as Shkodra, Vlora, Gjirokastra and Korça. The KNP Committee and its chairman have always fought for nationwide

⁷⁸ Marenglen Verli, "The Concern of the Albanians in Yugoslavia during the 20s-30s of the 20th century", *Kosova*, Number 31-32, Prishtinë 2009, p. 39.

⁷⁹ Culaj, "King Zog's governments for the National Issue", *Gjurmime Albanologjike*, Seria e Shkencave Historike, Number 49, Prishtinë 2019, p. 270.

ILIRJANA KACELI

unity, not only in the people, in the Council of the Committee but also in the National Council. All the political and diplomatic activity of the KNP Committee was directed and has always served the interests of the Albanian people and nation. The KNP Committee has always been present at the right moment, providing assistance in saving Albania from the claims and revenge of its neighbouring countries. At the same time, the Committee unconditionally supported the Albanian people left outside the political borders of Albania, aiming at their liberation and unification with their native land.

BIBLIOGRAPHY

Archival Documents

AQSH-Arkivi Qendror Shqiptar (The Central State Archive of Albania)
Fondi 446- Komiteti Mbrojtja Kombëtare e Kosovës 1918-1924
Fondi 422 – Hoxhë Kadriu-Kadri Prishtina
Fondi 152- Kongresi i Lushnjës
AMG- *Archives du Ministère de la Guerre de France*. Archives historiques de l'Armée de Terre (Guerre 1914-1918).
AMAE - *Archives du Ministère des Affaires Etrangères de France*. Arcives Diplomatiques Serie: Europe 1918-1929, Albanie, vol.10.

Newspaper

Populli, Shkodër
Bujku, Prishtinë

Books And Articles

AHMETAJ, Lavdosh, *Albania Paris Peace Conference and Albanian Delegations 1918-1921*, Vestprint, Tiranë 2012.

AQIF PASHË ELBASANI (1860-1926), Summary of documents, Edit. M. Belegu, H. Kordha& R. Mita, Bashkia Elbasan, Tiranë 2012.

THE RELATIONS BETWEEN KOSOVO NATIONAL PROTECTION COMMITTEE AND
THE ALBANIAN GOVERNMENT DURING (1918-1924)

BAJRAMI, Hakif, *Bedri Pejani: a life and a death for ethnic Albania 1885-1946*, Fjala, Prishtinë 1994.

BISEDIMET E KËSHILLIT KOMBËTAR, 1920/ 1921, Shtypshkronja Mbrothësia, Tiranë 1923.

ÇAMI, Muin, “On the establishment of the Committee “National Defense of Kosovo”, and its political orientation”, in: (Përmbledhjen me kumtesa) *Komiteti Mbrojtja Kombëtare e Kosovës*, Akademia e Shkencave të Shqipërisë, Instituti i Historisë-Tiranë, Instituti i Historisë-Prishtinë, Tiranë 2004, pp. 42-51.

_____, & VERLI, M, *Albania at the Peace Conference (1919-1920)*. Akademia e Shkencave të Shqipërisë, Kristalina-KH, Tiranë 2015.

CASTELLAN, Georges, *Histori e Ballkanit*, (Transl: Arben Puto& Luan Omari) Çabej, Tiranë 1996.

CULAJ, Lush, “King Zog’s governments for the National Issue”, *Gjurmime Albanologjike*, Seria e Shkencave Historike, no.49, Prishtinë 2019, pp. 267-281.

_____, *Kosovo National Protection Committee 1918-1924*, Instituti Albanologjik i Prishtinës, Prishtinë 1997.

DOBRUNA, Alban, “Gjakova and Kosovo National Protection Committee (1918-1924)”, Historical Science Series, *Gjurmime Albanologjike*, No.48/Prishtinë 2018, pp. 181-193.

_____, “The Contribution of Islamic Tariqats to the Kosovo National Protection Committee”, *Univers*, Tiranë 2020, pp. 67-75.

DOÇI, Pal, *Hoxha Kadri Prishtina life and works*, Geer, Tiranë 2005.

DUKA, Valentina, *History of Albania 1912- 2000*, ShBLU, Tiranë 2007.

ELSHANI, Milazim, *The Albanian state and Kosovo 1912-1939*, University of Tirana, Faculty History-Philology, Unpublished Doctoral Thesis, Supervisor: Prof. Dr. Vlentina Duka, Tiranë 2016.

ILIRJANA KACELI

GENERAL G.F. PHILLIPS AND KOSOVO NATIONAL PROTECTION COMMITTEE, *Historical documents from Britanic Archive 1913-1921*, (Eds.) E. Çeku dhe B. Destani, Tiranë & Londër, Instituti i Çështjeve Kombëtare, Qendra për Studime Shqiptare, Tiranë 2015.

HASAN PRISHTINA, *Summary of Documents 1908-1934*, Edit. Kujtim Nuro & Nezir Bata, 8 Nëntori, Tiranë 1983.

HISTORIA E POPULLIT SHQIPTAR, Volume III, Toena, Tiranë 2007.

KASTRATI, Jup, “Hoxha Kadri- 40th anniversary announcement”, *Buletin ILPSH*, no. 3, Shkodër 1965, pp. 433-441.

MALKOLM, Noel. *Kosovo, a Short History*, (Transl; Abdullah Karjagdiu), Koha, Prishtinë 1998.

MILO, Paskal, *Politika e Jashtme e Shqipërisë, (1912-1939)*, Volume I, Toena, Tiranë 2013.

MITA (TODRI), Rudina & Kordha, Hysen, *Albanian political pluralism during the period 1914-1924*, Ramagraf, Elbasan 2012.

NOSI, Lef. *Dokumente Historike 1912-1918*, Instituti i Historisë, Tiranë 2007.

PRIFTI, Kristaq & Shtylla, Zamir, “Komiteti Mbrojtja Kombëtare e Kosovës dhe veprimtaria e tij për çlirimin dhe unitetin kombëtar”, *Studime Historike*, nr. 4, Tiranë 1988, pp.137-149.

_____, “Contribution of the “MCR” Committee for the restoration of Albania’s independence and for national unification (1918-1924),” in: (Summary with paper releases *Kosovo National Protection Committee*, Akademia e Shkencave të Shqipërisë; Instituti i Historisë-Tiranë, Instituti i Historisë- Prishtinë, Tiranë 2004, pp. 16-32.

RIFATI, Fitim, *Kosova gjatë Luftës së Parë Botërore*, Insituti i Historisë Kosovë, Prishtinë 2019.

THE RELATIONS BETWEEN KOSOVO NATIONAL PROTECTION COMMITTEE AND
THE ALBANIAN GOVERNMENT DURING (1918-1924)

_____, Organizatat Pararendëse të Komitetit “Mbrojtja Kombëtare e Kosovës” (1913-1916), Instituti i Historisë Prishtinë, *Kosova*, no. 44, Prishtinë 2019, pp. 277-285.

SHALA, Xheladin, “The role of the “KNP” Committee in the Albanian-Serbian wars during the years 1918-1921”, in: Summary with paper releases *Kosovo National Protection Committee*, Akademia e Shkencave të Shqipërisë, Tiranë 2004, pp. 109-129.

SHTYLLA, Zamir, “About the Establishment of the Activity of the Committee Kosovo National Protection in the years 1918-1920”, *Studime Historike*, Akademia e Shkencave e RPSH: Instituti i Historisë, Year XXXX (XXIII), No. 3, Tiranë 1986, pp. 97-115.

SKENDI, Eqber, *Hoxhë Kadriu (Kadri Prishtina)*, Rilindja, Prishtinë 1992.

THE STRUGGLE OF THE ALBANIAN PEOPLE FOR NATIONAL LIBERATION 1918-1920, (Summary with documents), Volume I, Edit. Muin Cami & Hidajete Luga (Bejtja), Akademia e Shkencave, Institute of History & General Directorate of Archives, Tiranë 1975.

VLLAMASI, Sejfi, *Ballafaqime Politike në Shqipëri (1897-1942)*, Marin Barleti, Tiranë 1995.

VLORA, Eqerem Bej, *Memories 1885-1925*, (transl.) Afrim Koçi, Shtëpia e Librit dhe Komunikimit, Tiranë 2003.

XHAFI, Bajram, *Lufta e Dibres 1920: qëndresa dibrane ndaj pushtimit ushtarak jugosllav në vitet 1918-1921*, Camaj-Pipa, Shkoder 2001.

MAKEDONYA SORUNUNUN KONSTRÜKTİVİZM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Esra KARLIOVA SOYSAL* - Sevcan YILDIZ**

ÖZ

Makedonya Sorunu, uzun yıllardır Balkan coğrafyasında kendine yer edinen ve taraflarını Makedonya ile komşu ülkelerin oluşturduğu bir meseledir. Bugüne kadar uluslararası birtakım girişimlerin de olmasına rağmen meseleğin çözümüne yönelik kesin sonuç alınabilen bir gelişme yaşanmamıştır. Sorunun çözümü için geliştirilen Ohrid süreci ya da Makedonya halkının katıldığı isim referandumu gibi birtakım eylemler olsa da söz konusu girişimlerin ne kadar etkili ya da kalıcı olacağı konusunda şüpheler bulunmaktadır. Uluslararası örgütlere üyelik ve tanınma engeli gibi sıkıntılar yaşayan Makedonya ise süreçten en olumsuz etkilenen taraf konumundadır. Makedonya Sorununun temelini oluşturan en önemli faktörlerin kimlik ve normatif değerler olduğu varsayıldığında, mesele uluslararası ilişkiler teorilerinden konstrüktivizmin kapsamında değerlendirilebilir. Bu kapsamda, sorun konstrüktivizm bağlamında ele alınarak bir analiz çerçevesi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Makedonya Sorunu, Konstrüktivizm, Kimlik

EVALUATION OF THE MACEDONIA PROBLEM IN THE CONTEXT OF CONSTRUCTIVISM

ABSTRACT

The Macedonian question is an issue which is formed by Macedonia and its neighbours, has existed for years in the Balkans. Although several international attempts have not led to some solution of the problem, there are some examples such

* Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, ORCID: orcid.org/0000-0003-3558-3835, E-posta: esrakarlioiva@gmail.com

** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, ORCID: orcid.org/0000-0003-2066-1941, E-posta: sevcanyildiz@gmail.com

as the Ohrid process and the name referendum, but there are still doubts as to the durability and effectiveness of these attempts. Macedonia's international position, such as its recognition and membership in the organization, is also affected by this situation. If identity and normative facts are accepted as fundamental to the Macedonian question, the issue can be dealt with in the theory of constructivism. In this article, I have examined creating an analytical framework that applies the method of constructivism on the Macedonian question.

Keywords: Macedonia Question, Constructivism, Identity

Giriş

Balkanlar, Avrupa kıtasının etnik köken açısından en zengin ve bir o kadar karmaşık yapıya sahip olan coğrafyasıdır. Balkanlar hem yayılmacı politikaları açısından hem de jeopolitik konumu bakımından Avrupa'nın da yakından ilgilendiği bir bölgedir. Söz konusu coğrafyada yer alan Makedonya Cumhuriyeti ise 1991 yılında herhangi bir çatışma yaşamadan Yugoslavya'dan ayrılan tek ülke olmasının yanı sıra halen bölgenin en riskli ülkesi olma özelliğini de taşımaktadır. Bağımsızlığını ilan ettiği tarihten itibaren uluslararası alanda anayasal adıyla tanınma problemi yaşayan Makedonya Cumhuriyeti, antik çağlardan günümüze kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve üzerinde çok çeşitli etnik kimliğe sahip çeşitli toplumların yaşamış olduğu bir bölge olan tarihi Makedonya coğrafyasının bir bölümü üzerinde kurulmuştur. Tarihi Makedonya coğrafyasının doğusunda Rodop Dağları'nın batı uçları; batısında Ohrid Gölü; kuzeyinde Şar, Üsküp Karadağı, Ososgovski ve Rila Dağları; güneyinde Bistrica Nehri vardır. Tarihi Makedonya coğrafyasının aynı zamanda Ege Denizi'ne de kıyısı bulunmaktadır.¹ Makedonya Cumhuriyeti'nin kapladığı alan, tarihi Makedonya coğrafyasının %38'lik bir bölümüdür.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Makedonya kuruluşundan bu yana Balkanların en riskli bölgelerinden biridir. Bunun altında yatan en önemli sebeplerden biri de 20. yüzyılın başlarından itibaren oluşmaya başlamış olan günümüzde "Makedonya Sorunu" (Macedonia Question) olarak adlandırılan meseledir. Sorunun uluslararası sonuçlar doğuruyor olması uluslararası ilişkiler çalışanlarının da konuya ilgi duymasını sağlamaktadır. Esasen

¹ Mustafa Durmaz, "Makedonya Sorunu ve Yunanistan'ın İsim Uzlaşmazlığı", *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM- UHAD)*, 2015, Sayı 3, s. 60.

MAKEDONYA SORUNUNUN KONSTRÜKTİVİZM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

meselenin özünü oluşturan ve konuyu uluslararası alana taşıyan birden fazla parametre vardır. Bunlardan ilki son dönemde de oldukça popüler olan ve uluslararası gündemde sıkça yer alan Makedonya ve Yunanistan arasındaki isim anlaşmazlığı ve semboller konusudur. Bu sorunun en önemli çıktısı hiç şüphesiz ki Makedonya Cumhuriyeti'nin uluslararası alanda tanınmasının engellenmesidir ki Yunanistan bu amaca hizmet etmek adına ciddi bir çaba sergilemiştir. Sorunu meydana getiren bir diğer mesele ise bu zamana kadarki tüm Makedonya hükümetlerinin ülkedeki Arnavut azınlık ile yaşadığı ve zaman zaman şiddet seviyesi artan çatışmalardır. Bu durum her ne kadar Makedonya'nın iç siyaset meselesi gibi görünse de sorun doğurduğu sonuçlar bakımından uluslararası bir hal almıştır.

Her iki meselenin özünü oluşturan faktörler ele alındığında normatif unsurların etkisi göze çarpmaktadır. Bu kapsamda söz konusu anlaşmazlık ve çatışmaların altında yatan kimlik olgusu, şüphesiz ki çözümünde de önemli rol oynayacaktır. Makedonya ulus kimliğinin önemli başka bir özelliği ise sonradan inşa edilmiş olmasıdır ki bu durum özellikle Yunanistan ve Bulgaristan tarafından Makedonya ulusunun varlığını sorgulamak hatta reddetmek için yeterli bir veri olarak kabul edilmektedir. Oysa Makedonya, Yugoslavya Federasyonu döneminde, "Makedonya Cumhuriyeti" ismi ile uluslararası toplum tarafından kabul görmüştür.

Federasyon'un dağılması sonucu bağımsızlığını kazanması ile Makedonya ulusunun aslında daha önce başlayan kimlik mücadelesi daha da şiddetlenmiş ve uluslararası bir konu haline getirilmiştir. Kimliğin temelde benzerlikler (biz) ve farklılıklar (öteki) üzerinden inşa edildiği genelde kabul görmüş bir yaklaşım olmasıyla birlikte, siyasal teori bağlamında bakıldığında biz ve ötekinin yanı sıra özellikle ulusal kimliklerin oluşumunda bilinç unsuru (psikolojik unsur) son derece önemlidir. Ulus kavramına kimlik düzeyinde yaklaşıldığında ise ulusçu ideolojinin bir sonucu olarak ele alındığı görülmektedir. Yani bir ulusun ortaya çıkabilmesi seçili ya da etkin kişilerin buna karar vermesi ile mümkündür.² İşte Yugoslavya Federasyonu döneminde çeşitli çıkarlar dolayısıyla bir Makedon ulusu oluşturan Josif Bros Tito'nun yaptığı da tam olarak budur.

Bu çalışma, soruna temel teşkil eden etkenlerin kimlik ve normatif unsurlar olduğu kabulünden hareketle konuyu uluslararası ilişkiler

² Thomas Hylland Eriksen, *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*, PlutoPress, Colorado 1993, s. 105.

teorilerinden konstrüktivizm bağlamında ele alarak analitik bir bakış açısı oluşturmayı hedeflemektedir. Çalışma kapsamında şu sorulara cevap aranmaktadır; Makedonya Sorununun oluşumunda ve sonrasında normatif unsurların önemi var mıdır? Varsa bu unsurlar nelerdir?

Ayrıca belirtmek gerekir ki, Yunanistan ve Arnavut azınlık ile yaşanan konular dışında Makedonya Cumhuriyeti'nin sınır komşuları olan Bulgaristan ve Sırbistan ile de yaşadığı anlaşmazlıklar Makedonya Sorununu oluşturan diğer faktörlerdir. Ancak söz konusu faktörler, bu çalışmanın konusu olan konstrüktivizm çalışma alanı içinde olmadığından kapsam dışı bırakılmıştır. Her ne kadar Bulgaristan tarafından geçmişte Yugoslavya Federasyonu döneminde Makedonya Cumhuriyeti'nin içinde birtakım Bulgarlaştırma eylemleri yapılmış olsa da bu durum geçmişte kalmış olup bugün iki ülke arasında yaşanan sorunu etkiler nitelikte değildir. Günümüzde bu iki ülkeyle yaşanan sorunlar daha çok Tarihi Makedonya coğrafyasının paylaşımı temelindedir. Bununla birlikte; Makedon, Yunan ve Arnavut kimliklerinin oluşumu ile ilgili kısıtlı bilgilere yer verilen çalışmada aslında kimin hangi kimliğin sahibi olduğu ya da gerçekte hangisinin ulus olduğu tartışmasına girilmemiştir. Başka bir deyişle bu çalışma, söz konusu uluslar ya da bu uluslara ait kimlik unsurları ile ilgili daha önce yapılan akademik çalışmalar neticesinde ortaya konan kabuller çerçevesinde hazırlanmıştır.

1. Teorik Çerçeve: Konstrüktivizm ve Temel Önergeleri

1980'lerde uluslararası ilişkiler disiplinini temelde iki büyük tartışma şekillendirmiştir. Bunlardan ilki uluslararası ilişkiler sistemine rasyonalist iktisat teorisini uygulama arzusunda olan ancak uluslararası işbirliği konusunda tamamen farklı düşüncelere sahip olan neo-liberalizm ile neo-realizm arasındaki tartışmadır. Bir diğer tartışma ise rasyonalistlerin (neo-realist ve neo-liberallerin) epistemolojik, metodolojik, ontolojik ve normatif varsayımlarına karşı duran eleştirel teorisyenler ve eleştirel teoriyi uluslararası ilişkiler disiplininin pratik dünyası ile ilgili söyleyebileceği pek fazla somut bir şeyi olmaması ile suçlayan rasyonalistler arasında yaşanan tartışmadır.³ Soğuk Savaş sonrası ise Yosef Lapid tarafından "Üçüncü Büyük Tartışma" (Third Great Debate) olarak adlandırılan pozitivist ve post-pozitivistler arasındaki tartışma yaşanmaya başlanmıştır. Post-pozitivist

³ Chris Reus-Smit, "The Constructivist Turn: Critical Theory After the Cold War," Canberra: Australian National University, Dept. of International Relations, *Working Paper*, No. 1996/4, s. 285.

MAKEDONYA SORUNUNUN KONSTRÜKTİVİZM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

teorisyenler ki bu grup pozitivistler tarafından “reflektivistler” şeklinde de anılmaktadır, neo-realist ve neo-liberal teorileri ele alarak rasyonalist teorisyenlerin tartışmasız bir şekilde kabul ettikleri kavramları sorgulamışlardır. Bu tartışmalar sırasında uluslararası ilişkiler disiplini yeniden yorumlayan konstrüktivizm ortaya çıkmıştır. Eleştirel teori, postmodernizm, feminist teori, tarihsel kuramsalcılık, sosyolojik kuramsalcılık, sembolik etkileşimcilik, yapılaşma teorisi ve buna benzer çeşitli teorileri çalışan uluslararası ilişkiler araştırmacıları tarafından kabul edilen konstrüktivizmin iki temel prensibi şu şekildedir: (1) İnsan topluluğuna ait yapıları maddi güçlerden çok, öncelikli olarak ortak düşünceler belirler. (2) Maksatlı aktörlerin kimlikleri ve buna bağlı olarak çıkarları doğa tarafından verilmemiş aksine bu ortak düşünceler tarafından inşa edilmiştir.⁴

Reus-Smit,⁵ konstrüktivizmin ortaya çıkışını dört temel sebebe bağlamıştır. Bu sebeplerden ilki, kendi dünya siyaseti anlayışını tekrar üstün kılmak isteyen rasyonalistlerin reflektivistleri teorik eleştirinin ötesine geçerek uluslararası ilişkileri somut olarak analiz etmeye davet etmiş olmasıdır ki bazı reflektivistlerin aksine konstrüktivizm yazarları bunu rasyonalizm dışındaki yaklaşımların aydınlatıcı gücünü göstermek için bir fırsat olarak görmüştür. İkinci olarak, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle yaşanan gelişmeler ile neo-realist ve neo-liberal yaklaşımların iddialarının örtüşmemesi alternatif bakış açılarına duyulan ihtiyacı ortaya çıkararak konstrüktivizmin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Çünkü her iki teori de dünya düzeninin yeniden şekillendiği yeni sistemi tahmin edemedikleri gibi tam anlamıyla kavrayıp bir yorumda da bulunamamışlar ve bu da var olan teorilerin tekrar gözden geçirilmesine neden olmuştur. Böylece reflektivistler de meta-teorik eleştirinin dar kalıplarından uzaklaşmıştır. Üçüncüsü, 90’lı yılların ikinci yarısından itibaren Klotz, Kier, Hall, Lynch, Reus-Smit gibi eleştirel yaklaşımı benimseyen ancak ampirik olarak desteklenmiş teorik gelişim potansiyeli gösteren akademisyenler ortaya çıkmaya başlamıştır. Son olarak, rasyonalist bakış açısının yaşadığı söz konusu başarısızlıktan rahatsız olan ana akım teorisyenlerin bu yeni akımı desteklemekte istekli davranması da konstrüktivizmin kabul edilmesini kolaylaştırmıştır.

Konstrüktivizm bazı teorisyenler tarafından bir kuramdan ziyade bir yaklaşım olarak kabul edilmiştir.⁶ Realizm, liberalizm ve bu teorilerin yeni

⁴ Alexander Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Politikası*, (çev) Helin Sarı Ertem, Suan Gülfer ve İhlamur Öner Küre Yayınları, İstanbul 2016, s. 15.

⁵ Reus-Smit, *a.g.e.*, s. 293.

⁶ “Aynı yerde, s. 285”.

yorumları uluslararası ilişkiler disiplinin anlaşılması için uzun süre hakim konumdaki teoriler olmuşlardır. Söz konusu teoriler, sahip oldukları temel varsayımlar ile meydana gelen olayların anlaşılması için kendi içlerinde birbiri ile tutarlı bakış açıları sunmuş olmalarından mütevellit kuram olarak kabul edilmişlerdir. Konstrüktivizmin ise, insan doğası ve dolayısıyla devletin özü ile ilgili herhangi bir ön kabulü olmadığından başka teorilere yön vererek bunların destekleyici unsuru olduğunu ve onlarla birlikte anıldığını ifade etmek mümkündür⁷. Bu yönüyle konstrüktivizmin, bir kuramdan ziyade bir yöntem olduğu ile ilgili tartışmalar hala güncelliğini korumaktadır. Konstrüktivizmin bir taraftan analitik bir analiz yöntemi ya da yaklaşımı olup olmadığı tartışılırken bir taraftan da uluslararası ilişkiler disiplinini konstrüktivist düzlemde ele alarak açıklayan pek çok çalışma gerçekleştirilmektedir.

Konstrüktivizmi daha iyi kavrayabilmek adına uluslararası ilişkiler disiplini içinde diğer teoriler arasında nasıl konumlandırıldığını anlamak önemlidir. Şekil olarak yapılacak bir ayrımında, konstrüktivizmin pozitivist ve post-pozitivist teoriler arasında olduğunu ifade etmek mümkündür. Keohane'nin terminolojisini kullanarak Wiener'den aktaran Kaya, meta-teorik bir düzlemde bir tarafa realistleri diğer tarafa reflektivistleri koyarak konstrüktivizmi bu iki grubun arasına yerleştirmiştir. Adler'e göre konstrüktivizm epistemolojik ve ontolojik açıdan ele alındığında pozitivistlere de post-pozitivistlere de eşit mesafededir.⁸ 1980'lerden itibaren uluslararası ilişkiler disiplini içinde özne-yapı odağında yaşanan gelişmeler konstrüktivist düşüncenin ontolojik altyapısını oluşturulmasına da önemli katkılar sağlamıştır.⁹ Guzzini, ontolojik açıdan ele alındığında konstrüktivizmin "sosyal gerçekliğin inşası" ve epistemolojik olarak "bilginin sosyal inşası" olduğunu belirtmiştir.¹⁰

Kavramı ilk kez kullanan Nicholas Greenwood Onuf, konstrüktivizmin kaynağının yapılandırma kuramı (structurational theory) olduğunu iddia etmektedir. Üçüncü yol olarak da anılan ve ontolojiyi öne çıkaran konstrüktivizme göre varlıklar arası ilişkilerde bir sıralama yoktur.

⁷ Davut Ateş, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Orta yol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt X, Sayı 1, Haziran 2008, s. 216.

⁸ Sezgin Kaya, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2009, s. 63-93.

⁹ Mustafa Küçük, "Uluslararası İlişkiler Kuramında Konstrüktivist Dönüşü Anlamak", *Ege Akademik Bakış*, 2009, 9 (2), s. 782.

¹⁰ Kaya, *a.g.m.*, s. 100.

MAKEDONYA SORUNUNUN KONSTRÜKTİVİZM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Başka bir deyişle, ontolojik olarak, aktörün ve yapının oluşumunda hangisinin edilgen ya da etken olduğu konusunda bir tercih yapma zorunluluğu yoktur. Yapılandırma kuramına göre, aktör ve yapı birbiri ile bağımlıdır. “Yapının ikiliği” de denen bu durum, kuramın merkezinde yer alır ve sosyal hayatın sürekliliğinin açıklanması noktasında önem arz etmektedir. Başka bir deyişle, aktörler ve yapılar karşılıklı olarak birbirlerini oluşturmakta ve aynı zamanda birbirlerinin aracı olarak kabul görmektedir.¹¹ Konstrüktivizmi teorileştirme çabası içinde olan Onuf’a göre temelde üç kabul bulunmaktadır:

1. Toplum ve birey birbirini sürekli biçimde oluşturur. İkisi arasındaki ortak oluşturma süreci, toplumsal ilişkilerin sabit görünümünü ve değişimini birlikte belirler.
2. Dil ve onun türevleri (kurallar, kurumlar, politikalar vs.), toplumsal inşada araçtır. İnsan dil yoluyla aktör olur. Zira isteklerini dille ifade eder, onları dille amaca dönüştürür ve amaçları doğrultusundaki hareketlerini dille destekler. Sosyal inşa her zaman kural koyucudur.
3. Kurallar maddi varlıkları kaynağa dönüştürür. Böylece, denetim fırsatının yaratılmasında ve faydanın dağıtımında asimetrik yapı kendiliğinden ortaya çıkar. Çünkü kural, içeriğinde hiçbir şekilde tarafsız değildir ve bu nedenle kuralı kullanan başkalarını kontrol etme kabiliyeti elde eder.¹²

Bu noktadan hareketle, Ateş¹³ konstrüktivizmi, aynı zamanda, reflektivist bakış açısına yaklaştıran başlıca unsurları sosyal olgudaki öznellik, dilin kural koyuculuğu ve kuralın tarafsız olmayacağı şeklinde belirtmiştir.

Eleştirel teorilerde olduğu gibi, konstrüktivizm içinde de bazı bölümler yaşansa da hemen hepsi sosyal hayata dair üç temel önermeyi kabul etmektedirler. Bunlardan ilki, ister birey ister sistem düzeyinde olsun eylemlerin şekillendirilmesinde maddi yapılar kadar normatif ya da fikirselle yapıların da önemli olduğunu savunmaktır. Konstrüktivistlerin fikir, inanç ve değerler sisteminin siyasi ve sosyal eylemler üzerinde etkili olduklarını düşünmelerinin sebeplerinden biri, maddi kaynakların insan eylemleri için

¹¹ “Ateş, *a.g.m.*, s. 216”.

¹² “Aynı yerde, s. 223”.

¹³ “Aynı yerde”.

anlam kazanmasının ancak bilgi paylaşımı yoluyla mümkün olduğu inanışıdır. Örneğin hem Küba'ya hem de Kanada'ya komşu olan ABD'nin bu iki ülke ile geliştirdiği ilişkileri basit bir askeri güç dengesi bakış açısından ele almak durumu açıklamak için yetersiz kalmaktadır. ABD, Küba için azılı bir düşman algısı yaratırken Kanada için güçlü bir müttefikdir. Kimlik, ideolojik mantık, geçmişten gelen dostluk ve düşmanlık ilişkileri bu üç ülke arasındaki maddi yapılara çok farklı anlamlar kazandırmakta bu da çıkarları ve dolayısıyla söz konusu devletlerin dış politikalarına etki etmektedir. Normatif ve fiktif yapılara yapılan vurgunun bir diğer sebebi ise siyasi aktörlerin sosyal kimlikleri şekillendirmesidir. Yani uluslararası sistemin normları egemen devletlerin kimliğini şekillendirmektedir. Konstrüktivistlerin kabul ettiği temel önermelerden ikincisi ise, maddi olmayan yapıların aktörlerin kimliklerini belirlediği önermesidir. Çünkü kimlikler çıkarları ve çıkarlar da eylemleri belirlemektedir. Uluslararası ilişkilerde aktörlerin tercihlerini stratejik olarak hayata nasıl geçirdikleri ile ilgilenen rasyonalistlerin tersine konstrüktivistler bu tercihlerin nasıl oluştuğu ile ilgilenmektedir. Aktörlerin çıkarlarının nasıl oluştuğunu açıklamamanın uluslararası sistemi açıklamak için önemli olduğunu savunurken bunu gerçekleştirmek için bireylerin ve devletlerin kimliklerine odaklanmaktadır. Son olarak, konstrüktivist yazarlar aktörlerin ve yapının birbirlerini karşılıklı olarak inşa ettiğini öne sürmektedirler. Normatif yapılar kimlikleri ve çıkarları şekillendirir ancak bu yapıların aktörler ve eylemleri olmaksızın var olmaları mümkün değildir.¹⁴

Yukarıda ifade edildiği şekilde üç temel noktada buluşan konstrüktivistler, 1990'larda sistematik, aktör merkezli, bütüncül olmak üzere üç farklı bakış açısı ortaya koymuştur. Sistem odaklı bir yaklaşım benimsemesi ve devletlerarası etkileşime yaptığı vurgu sebebi ile sistematik konstrüktivizm grubunda yer alan yazarların neo-realizmi takip ettiği kabul edilmektedir. Devletin sınırları içinde gerçekleşen olaylar ve var olan olgular göz ardı edilerek devletin dışarıda yani uluslararası ilişkilerde gerçekleştirdikleri ilişkileri teorileştiren bu gruba mensup olan Alexander Wendt'in çalışmaları sistematik konstrüktivizme iyi bir örnek teşkil etmektedir. Aslında diğer konstrüktivistler gibi Wendt de devletin kimliğinin devlet çıkarları ve dolayısıyla eylemlerini belirlediğini savunmaktadır ancak sosyal ve kurumsal kimlik arasında bir ayırmadan da bahsetmektedir. Sosyal kimliği uluslararası ilişkilerin devlete biçtiği statü ve rol; kurumsal kimliği ise devletin sahip olduğu maddi, beşeri, kültürel ve

¹⁴ Reus-Smit, *a.g.e.*, s. 285-286.

MAKEDONYA SORUNUNUN KONSTRÜKTİVİZM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

ideolojik unsurların bir bütünü olduğunu ifade etmektedir. Wendt devletin kurumsal kimliğini görmezden gelerek uluslararası ilişkilerde yapısal bağların, sistemik süreçlerin ve stratejik pratiklerin ortaya çıkardığı farklı devlet kimliklerinin oluşumuna ve nasıl meydana geldiğine odaklanmaktadır. Teorik olarak kusursuz görünmesine rağmen uluslararası toplumu oluşturan ve şekillendiren süreçleri gereksiz yere dar bir alana hapsettiği ve kuramı verimsizleştirdiği için eleştirilmektedir. Aktör merkezli konstrüktivizm ise uluslararası alana odaklanmak yerine Wendt'in göz ardı ettiği devletin iç siyasetine dair unsurlara odaklanarak sistematik konstrüktivizmin tam karşısında durmaktadır. Yani devletin iç siyasi alanındaki sosyal ve hukuki normları ile devletin kimlik ve çıkarları arasındaki ilişkiye yoğunlaşmaktadır. Aktör merkezli konstrüktivist yazarlardan olan Peter Katzenstein Alman ve Japon milli güvenlik politikaları ile ilgili çalışmaları¹⁵ bu gruba güzel bir örnek teşkil etmektedir. Aktör merkezli konstrüktivizm, sistematik konstrüktivizmin aksine devletler arasındaki kimlik, çıkar ve eylemler arasındaki farklılıkları açıklamakta daha başarılı iken devletler arasındaki benzerlikler, kimlik ve çıkarları arasındaki ortaklıkları açıklama noktasında yetersiz kalmaktadırlar. Bütüncül konstrüktivizm ise bu iki bakış açısını bir araya getirmeye çalışmaktadır. Konstrüktivizmin bu formu, kurumsal ve sosyal kimliği tek siyasi düzlemin iki farklı yüzü olarak kabul ederek tek bir analitik çerçeve çizmektedir.¹⁶

2. Makedonya Sorununun Tarihsel Gelişimi: Başlangıçtan Günümüze

Makedonya coğrafyası, Balkan Yarımadası'nda ilk çağlardan itibaren varlığını sürdürmüş ve bu uzun süre boyunca birçok farklı medeniyetin hakimiyeti altına girmiştir. Makedonyalılar, her ne kadar Kral II. Filip ve Makedonya sınırını İndus Nehri'ne (Hindistan) kadar genişleten oğlu Büyük İskender dönemiyle tarihte anılmaya başlamış olsa da, Makedonya coğrafyasında bilinen ilk devlet milattan önce 725 yılında I. Perdikas tarafından kurulmuştur. Makedonya Krallığının temellerini attığı kabul edilen I. Perdikas'ın Argead Hanedanlığı'na mensup olduğu ve bu hanedanlığın

¹⁵Askeri yenilgi ve işgale uğramış, ekonomik olarak gelişim göstermiş ve demokrasiye geçiş yapmış büyük güç statüsündeki bu iki büyük devletin iç ve dış alanda oldukça farklı milli güvenlik politikaları gütmelerinin sebebi kurumsallaşmış düzenleyici ve inşa edici milli sosyal ve hukuki normları olarak gösterilebilir (Katzenstein'den aktaran Reus-Smit, *a.g.e.*, s. 296).

¹⁶ Reus-Smit, *a.g.e.*, s. 297-300.

Yunan olmadığı da kaydedilen bilgiler arasında yer almaktadır.¹⁷ İskender'den sonra Romalıların hakimiyetine geçen bölge, sonrasında Slav istilalarına maruz kalmıştır. Slav istilalarından sonra bir süre Bulgar hakimiyetinde kalan Makedonya 1142 yılında Bizans İmparatorluğu'na dahil edilmiş, ardından Haçlı seferleri ile bölgede önce bir Latin Krallığı kuruldu sonrasında ise yine Bulgarların (1230) ve Sırpaların (1280) hakimiyetine girmiştir. Makedonya toprakları, 1371 yılında kısmen ve 1392 yılında ise tamamen Osmanlı yönetimi altına alınarak 1912 yılına kadar 500 yıldan fazla bir süre Osmanlı hakimiyetinde kalmıştır.¹⁸

Balkan Yarımadası'nda ilk çağlardan itibaren varlığını sürdüren ve etnografik açıdan bir sınırı olmayan Makedonya üzerinde, büyük devletlerin hakim olma emelleri hep olmuştur. Özellikle 19. yüzyılın yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin bölgede güç kaybetmeye başlaması, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Rusya'nın doğrudan, Avrupalı diğer büyük güçlerin de dolaylı bir şekilde askeri olarak bölgede nüfuz mücadelesinin başlamasına neden olmuştur. Şüphesiz bu durumun oluşmasında, bölgenin ticari ve askeri stratejik öneminin giderek artmasının da önemli payı olmuştur. Avrupalı devletlerin de desteğiyle özerklik ve bağımsızlıklarını ilan eden Yunanlılar, Bulgarlar ve Sırpalar ile Romen ve Arnavutlar etnik, dini ve tarihi sahiplik iddiaları ortaya atmış, böylece bölgede uzun yıllar sürecek bir mücadele başlamıştır. Özellikle Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan çeşitli şekillerde Makedonya toprakları üzerinde hak iddiasında bulunmuştur.¹⁹

Azınlıkların milli ve dini konularda özgür bırakıldığı Osmanlı Devleti içinde tüm Ortodokslar milliyet ayrımı gözetmeksizin Doğu Ortodoks Kilisesi'ne bağlı olmuştur. Bu durum aynı zamanda tüm Ortodoksların Helen Kültürü içinde asimile olmaları başka bir ifade ile Yunanlaştırılmaları anlamına gelmekteydi ki bu durum Bulgarları rahatsız eden bir hal almaya başlamıştır. Bu sebeple Bulgarlar 1870 yılında Bağımsız Bulgar Piskoposluğu'nu kurmuştur. Böylece Makedonya üzerindeki Yunan-Bulgar çatışması da hızlandırmıştır. Tüm bu gelişmelerin üstüne, 1877-78 yılları arasında gerçekleşen 93 Harbi olarak da bilinen Osmanlı-Rus Savaşı

¹⁷ Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, İkinci Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 82.

¹⁸ Cansel Kaya, *Makedonya Sorununun Tarihsel Gelişimi*, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mesut Hakkı Çaşın, İstanbul 2011, s. 6.

¹⁹ Esat Arslan, "Kimlikleşme ve Küresel Kimlik Oluşumunda Makedonya", *Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri*, 5-7 Ekim 2012 Isparta, s. 422.

MAKEDONYA SORUNUNUN KONSTRÜKTİVİZM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

sonrasında Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma, günümüzde de güncelliğini koruyan Makedonya Sorununun başlangıcı olarak kaydedilmektedir.²⁰ Makedonya topraklarının Bulgaristan'a bırakılmasını hükmeden Ayastefanos Antlaşması yine aynı yıl büyük devletlerin katılımıyla toplanan Berlin Konferansı'nda geçersiz sayılmıştır. Berlin Antlaşması'na göre Makedonya tekrar Osmanlı hakimiyetine geçti ve bu durum Bulgaristan tarafından hiçbir zaman kabul edilmemiştir. Haksızlığa uğradığına inandığı bu gelişmeden sonra Bulgaristan bölgede yayılcı bir politika izlemeye başlamıştır. Bu kapsamda, Makedonya'daki iç karışıkları çeteler yoluyla desteklerken çeşitli yardım kuruluşları oluşturarak da bölgenin Bulgarlaşması için bir dizi faaliyetler gerçekleştirmiştir. Bu minvalde, Bulgaristan tarafından kurulan en önemli teşkilatlardan biri, bölgede karışıklık çıkararak Avrupa devletlerinin bölgeye müdahale etmesini ve böylece bölgede bir federasyon kurularak Makedonya'nın da özerk bir statü almasını amaçlayan İç Makedonya Devrimci Örgütü" (Vitrešna Makedonska Revolucionerna Organizacija-VMRO) olmuştur. Ayrıca Bulgaristan bu dönemde, Makedonya'da yaşayan Slav gençleri eğitip Bulgarlaştırarak ülkede Bulgar fikirleri ve çıkarlarının korunmasını hedefleyen "Kiril ve Metodis" isimli bir topluluk da kurmuştur.²¹ Diğer taraftan, bölgede sadece Bulgarlar değil Sırlar ve Yunanlılar da teşkilatlanarak birtakım yapılar oluşturmaya başlamıştır. Bu kapsamda Sırlar tarafından "Sava" ve Yunanlılar tarafından Etniki Eteryay isimleriyle kurulan topluluklar da Bulgarların kurduğu teşkilatlar ile benzer amaçlara hizmet etmiştir. Hale Şıvgın'ın "Osmanlı Arşiv Belgeleriyle 1902-1912 Yıllarında Makedonya" adlı çalışmasından aktaran Okur, bölgedeki çetecilik sayısına şu şekilde dikkat çekmiştir: "*Aralık 1902'de Rumeli Müfettişliği'ne atanan Hüseyin Hilmi Paşa'nın verdiği bilgiye göre Makedonya'da 110 Bulgar, 80 Rum, 30 Sırp, 5 kadar Valak çetesi bulunmaktaydı.*"

Özellikle Bulgarlar, Yunanlılar ve Sırlar tarafından desteklenen çetelerce yürütülen faaliyetler nihayetinde 1902 yılında Makedonya'da büyük bir isyan başlatmıştır. Bu isyan Osmanlı tarafından kontrol altına alınmış ancak hemen ardından gelen yeni isyan karşısında bu kez başta Avusturya-Macaristan ve Rusya olmak üzere Avrupa devletleri de duruma müdahale etmiştir. Önemli olan bir başka husus ise, Avrupalı devletlerin de desteğiyle

²⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VIII, I. Meşrutiyet ve Islahat Devirleri (1876-1907)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 8

²¹ Mehmet Okur, "The Times Gazetesine Göre Makedonya" Sorunu (1918-1945), *Karadeniz Araştırmaları*, 2012, Kış, Sayı 32, s. 3.

Osmanlı'ya başkaldıran Bulgar, Yunan ve Sırp çeteler sadece Babiali'ye karşı mücadele etmemiştir. Aslında bu çeteler Babiali ile olan mücadelelerinin yanı sıra kendi içlerinde de Makedonya'yı etnik ve tarihi açılardan paylaşmamış, her biri bölge üzerinde hak iddia etmiş ve birbirleri ile de çatışmıştır. Balkanlar'da çete isyanları karşısında, Osmanlı önce bölgeyi Osmanlılaştırma politikaları gütmeye başlamış, ardından askeri müdahale seçeneğini kullanmış ancak bu noktada da Avrupalı devletlerinin tepkisi ile karşılaşmış ve Avrupalı devletler tarafından Makedonya bölgesine özerklik talebi ortaya atılmıştır. Bu kapsamda birtakım idari düzenlemeler yapıldıysa da sorunun çözümünde başarı sağlamadığı gibi Avrupalı devletlerin soruna daha da müdahil olmasına neden olmuştur. Avrupalı devletler Osmanlı Devleti'ni Makedonya Sorunu ile köşeye sıkıştırmışken diğer taraftan Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş ve Avusturya-Macaristan Bosna Hersek'i ilhak ettiğini açıklamıştır.²² Bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra 20. yüzyılın başlarında gittikçe güçlenen Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan artık Osmanlı Devleti tarafından tehdit olarak algılanacak hale ulaşmıştı. 1912'de Bulgaristan ile Sırbistan arasında yapılan anlaşmaya göre kuzeyinde kendi etkinliklerini oluşturabilecekleri bağımsız Makedonya konusunda anlaşmaya varmışlardır. Bu anlaşmayı takiben Bulgaristan ile Yunanistan kendi arasında ve Karadağ, Bulgaristan, Sırbistan kendi aralarında ittifaklar kurarken yaşanan bu gelişmeler Balkan Savaşı'na giden sürecin hızlanmasına neden olmuştur. Aynı yıl Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı başlattığı Balkan Savaşı 1913 yılında sona ermiş ve savaş Balkan devletleri lehine sonuçlanmıştır. İmzalanan Londra Antlaşması ile Osmanlı Devleti İstanbul ve çevresi dışında Avrupa'daki son toprağını da kaybetmiştir. Ancak, birincisinin hemen ardından patlak veren İkinci Balkan Savaşı, 10 yıl önce Babiali'ye karşı ayaklanan çeteciler ile 10 yıl sonra Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eden ve bu sefer bağımsızlığını kazanmış olan devletlerin Makedonya ile ilgili tutumları arasında hiçbir farklılık olmadığını ortaya koymuştur. Birincisi kazanılan savaşın ardından, Osmanlı'nın çekildiği topraklar ve özellikle Makedonya bölgesinin paylaşımı üzerine bir sulh yolu bulunamaması sonucunda Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'a saldırmış ve böylece İkinci Balkan Savaşı'nı başlatmıştır.²³ Sonrasında Osmanlı Devleti ve Romanya da savaşa dahil olmuştur. Savaşın sona ermesi ile 1913 yılında Bükreş Antlaşması imzalanarak Makedonya üç bölgeye bölünmüştür. Buna göre

²² Okur, *a.g.m.*, s. 30-34.

²³ Murat Soğangöz, *Makedonya Krizi ve ODGP'nin Rolü*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Çağrı Erhan, Ankara 2007, s. 88-89.

MAKEDONYA SORUNUNUN KONSTRÜKTİVİZM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Bulgaristan Pirin Makedonyası'nı, Yunanistan Ege Makedonyası'nı ve Sırbistan da Vardar Makedonyası'nı işgal etmiştir.²⁴

Bükreş Antlaşması'ndan 5 yıl sonra başlayan Birinci Dünya Savaşı, Bulgaristan tarafından daha önce Ayastefanos Antlaşması'nın Avrupalı devletlerce iptal edilmesi ile kaybedilen Makedonya topraklarının geri alınması için bir şans olarak görülmüştür. Bulgaristan savaşa Almanya ve Avusturya-Macaristan yanında girmiş; sonrasında Makedonya'nın topraklarının %10'unu işgal etmiştir.²⁵ Savaşın sonunda Merkez Güçlerin yenilgiye uğramasıyla Bulgaristan da işgal ettiği topraklardan geri çekilmek zorunda kalmıştır. Fakat bunu yaparken büyük yıkımlar yaşanmasına sebep olmuştur ki bu durum halklar arasında yıllar süren düşmanlığın göstergesi olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı bittiğinde Balkan Yarımadası'nda da önemli değişimler yaşanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Woodrow Wilson tarafından 8 Ocak 1918 tarihinde oluşturulan Wilson İlkeleri içinde yer alan halkların kendi kaderlerini kendileri tayin etmesi prensibi ile hareket eden Balkanlar'da yaşayan uluslar kendi devletlerini kurabilmek için önemli bir fırsat yakalamışlardır. Böylece Balkanlar'da küçük bağımsız devletler kurulmaya başlanmış ve yarımadaya gelişlerinden yüzyıllar sonra Balkanlar'ın güneyinde yaşayan Slavlar kendi devletlerini kurmuşlardır. “*Sırlar, Hırvatlar ve Slovenler Krallığı*” adı ile kurulan bu devlet, 1931 yılında adını Yugoslavya Krallığı olarak değiştirmiştir.²⁶ Yaklaşık 12 milyon nüfusu olan Yugoslavya Krallığı oldukça çeşitli bir etnik kimliğe sahiptir. Ancak bir süre sonra, Sırlar ve Hırvatlar arasında yaşanan gerilim Yugoslavya Krallığı'nın siyasi hayatında önemli sorunlar ve tıkanmalar yaşanmasına sebep olmuştur. Sırlar, kendi hakimiyetlerinde merkezîyetçi bir yönetim modelini savunmakta ve bu tezlerini de Birinci Dünya Savaşı'nda kazandıkları başarı dolayısıyla ülkenin gerçek sahibi olmaları inançlarına dayandırmıştır. Hırvatlar ise daha federal bir yapı içinde kalarak böylece Sırp hakimiyetinin oluşmasını engellemek istemiştir.

²⁴ Arslan, Esat, “Kimikleşme ve Küresel Kimlik Oluşumunda Makedonya”, *Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri*, 5-7 Ekim 2012 Isparta, s. 422.

²⁵ Kemal İnat ve Ali Balcı, “Makedonya: Balkanlarda Tarihi Miras Kavgası ve Etnik Çatışma”, *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları*, Ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran ve M Ataman, Nobel Yayınları, Ankara ve İstanbul, 2010, s. 641.

²⁶ Soğangöz, a.g.t., s. 90-91.

İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte uluslararası komünizmi Balkanlar'da diri tutmak isteyen Moskova, Yugoslavya için Makedonya'nın özerkliğinin olacağı bir federasyon modelini ortaya koymuştur. İkinci Dünya Savaşı başladığında, Makedonya Mihver Devletlerince işgal edilmiştir. Bu savaşta da bir öncekinde olduğu gibi Almanya ile birlikte savaşa giren Bulgaristan tarafından Yugoslav ve Yunan Makedonyası işgal edilmiştir ve her iki bölgede de çeşitli Bulgarlaştırma faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.²⁷ İkinci Dünya Savaşı zamanında Makedonya'nın bağımsızlığı görüşünü savunan Yugoslavya Komünist Partisi kurulana kadar, Yugoslavya Krallığı Sırp tarafından yönetilmiş, resmi dili Sırpça olmuş ve Makedon varlığını kabul etmemiştir. O kadar ki o dönemde Yugoslavya için Makedonya Güney Sırbistan, Makedonlar da Sırp milliyetine sahip olarak görülmüştür.²⁸

İkinci Dünya Savaşı süresince Yugoslavya'da iki koldan bir direniş hareketi gözlemlenmiştir. Bunlardan biri Çetnikler olarak adlandırılan ve Sırp milliyetçilerinden oluşan bir gruptur. Bu grup Yugoslavya'daki Almanya destekli Bulgaristan işgaline ilk direniş gösteren grup olmanın yanı sıra, eski düzenin devam etmesini istemiştir. Yani, Yugoslavya Krallığı'nın yeniden Sırp hakimiyetinde yönetilmesi ve diğer milliyetlere mensup olan halklarına ait oldukları topraklara dönmeleri yönünde bir politika gütmüştür. Bir diğer direniş grubu Tito önderliğindeki komünistlerden oluşan partizanlardır. Bu grup ise sosyalist ve tüm etnik gruptan insanların yer aldığı bir örgütlenmeye sahiptir. Tito önderliğindeki bu grubun amacı ise savaş sonrasında komünist düzene sahip yeni ve federal bir devlet kurmaktır. Çetnikler ve Partizanlar arasındaki en önemli fark da buradan kaynaklanmış ve bu sebeple direniş sırasında da birlikte hareket edememişlerdir²⁹. Aslında bugünkü Makedonya Cumhuriyeti'nin temelleri İkinci Dünya Savaşı dönemine dayanmaktadır. 1943 yılında Tito Vardar Makedonyası'na buradaki direniş örgütlemesi ve sosyalist bir yönetim oluşturmak amacıyla temsilciler göndermiştir. İkinci Dünya Savaşı bitiminde Tito önderliğinde Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti kurulmuş ve bu devletin altı kurucusundan biri de Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti olmuştur.³⁰ Yeni Yugoslavya; Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya ve Bosna-Hersek olmak üzere altı farklı cumhuriyet; Sırp, Boşnaklar, Hırvatlar, Slovenler ve Makedonlar olmak üzere beş millet, üç farklı inanç

²⁷ Soğangöz, *a.g.t.*, s. 93.

²⁸ Hugh Poulton, *Who Are the Macedonians*, Indiana University Press, Indianapolis 2000, s. 162.

²⁹ Kaya, *a.g.t.*, s. 6.

³⁰ Arslan, *a.g.m.*, s. 423.

MAKEDONYA SORUNUNUN KONSTRÜKTİVİZM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

(Müslümanlar, Katolikler ve Ortodokslar) ve sekiz etnik gruptan (Türkler, Bulgarlar, Arnavutlar, Macarlar, Çekler, Romenler, Ukraynalılar ve Çingeneler) oluşmuş milletler üstü federatif bir yapıya sahiptir.

Tito dönemi Yugoslavyası ile eski Yugoslavya arasındaki en önemli farklardan biri devletin ulus sorunu ile ilgili değişen bakış açısı olmuştur. Aslen Hırvat olmasına karşın aldığı sosyalist eğitim etkisi ile Tito Sırlar, Hırvatlar ve Slovenler dışında kalan etnik kimliklerin de devlet yapılanması içinde yer almalarını ve ülkede yaşayan tüm vatandaşların eşit haklara sahip olmasını sağlamıştır. Tito her ne kadar Sovyetlere yakın bir duruş sergilese de³¹ Yugoslavya'nın yönetim şeklini ülkenin kimlik çeşitliliğine has prensiplerle yeniden şekillendirmiş ve temelde üç ilke üzerine kurulmuştur: öz yönetim anlayışının benimsenerek yerel özgürlüklerin sağlanması, birlik anlayışı ile etnik uyumun kurulması ve dış politikada bağımsız olunması (bağlantısızlık)³². Tito ile Yugoslavya merkezîyetçi yönetim anlayışından uzaklaşarak etnik kimliklere hoşgörü ile yaklaşmış hatta azınlık yerine “milliyet” kavramının kullanımı tercih edilmiştir. Tito döneminde Yugoslavya tarihinde ilk kez Sırlar, Hırvatlar ve Slovenler hariç Makedonlar ve Boşnaklar ayrı bir ulus olarak resmen tanınmıştır.³³ Tito Time gazetesine verdiği bir röportajda ülkedeki çeşitli etnik kimliklerin birlikte yaşamaları ile ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Bilimin bize gösterdiği yol siyasetimizi şekillendirir. Bu yüzden biz Yugoslav devrimcileri olarak zamanın gelmesini bekledik. Hanedana karşı mücadeleye girmedik. Çünkü hanedan esas olarak bizim yapmamız gereken şeyi geri bir biçimde yapmıştı. Yani Güney Slavya topraklarında Hırvatların, Sırların ve Boşnakların hatta Makedonların birlikte yaşayabileceğini göstermişti. Biz Birinci Dünya Savaşı sonrasında teorimizi oluşturduk. Daha ilk günden itibaren Hırvatistan'daki, Sırbistan'daki, Bosna'daki ve Makedonya'daki arkadaşlarımızı Yugoslav Partizanları yoldaş anlamına gelen tavarış kelimesini değil arkadaş anlamına gelen dugovi kelimesini tercih etmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı başladığında millete bağımsızlık

³¹ Yugoslavya ve Sovyetler ilişkileri temelleri çeşitli görüşlere dayandırılan sebeplerden ötürü 1945 yılında bozulmaya başlamış ve 1948 yılına gelindiğinde Yugoslavya'nın Kominform'dan çıkarılmasıyla tamamen kopmuştur. Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 15. Baskı. Alkım Yayınevi, İstanbul 2005, s. 28.

³² Mustafa Selver, *Balkanlara Stratejik Yaklaşım ve Bosna*, Birinci Basım, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2003, s. 72.

³³ Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel, *Türkiye'nin Komsuları*, Birinci Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul 2002, s. 117.

fikrimizi kavrattık ve insanlar beşköşeli yıldız taşıyan komünist birliklerin kendilerini dinsizleştirmek veya geleneklerinden koparmak niyetinde olmadıklarını tam tersine mücadele ederek yabancı zulmüne karşı savaşıma azminde olduklarını gördü. Sovyetler Birliğinde ve kaçak olduğum dönemde bazı başka yerlerde aldığım birikim beni siyasi açıdan güçlendirdi, zafere yürümemde inancımı artırdı.”³⁴

1963 yılına gelindiğinde devletin ismi Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir. 1968 yılında çok kültürlü ve milletli bu devletin dağılmasına ilişkin ilk emareler Kosova İsyanı ile kendini göstermeye başlamıştır. 1974 yılına gelindiğinde ise bir Anayasa değişikliği yapılmış, buna göre Kosova ve Voyvodina’ya özerklik hakkı tanınmış dahası dış politika ve savunma konuları dışındaki işler de altı cumhuriyetin insiyatifine bırakılmıştır. Tüm bu gelişmeler Tito döneminde Yugoslavya’nın dağılma sürecinin işaretleri olarak kabul edilmiştir.³⁵ Halihazırda siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlar yaşayan Yugoslavya milletlerini, varlığıyla bir arada tutan Tito’nun ölümü ise ülkedeki etnik ve milliyetçi huzursuzlukların büyümesini ve sonunda bölünmeye giden sürecin başlamasını hızlandıran bir kayıp olmuştur.

1980 yılında Yugoslavya Başkanı Tito’nun ölümünden sonra meydana gelen siyasal ve ekonomik bunalım Soğuk Savaş’ın da sona erdiği yıllarda doruğa ulaşmış ve böylece Yugoslavya’nın dağılma süreci de başlamıştır.³⁶ 1989 yılında Berlin Duvarı’nın yıkılması Sosyalist Blokun çöküşüne neden olurken bu yaşananlardan bloğun dışında kalan sosyalist devletler de etkilenmiştir. Bu süreçte Yugoslavya da birtakım değişiklikler yaşayarak anayasal düzenlemelere gitmiş ve eski sistemden kopuş meydana gelmiştir. Bu dönemde, Tito’nun uyguladığı politikalarla kontrol altında tutulan Sırp milliyetçiliği de bir şovenizme dönüşmüş ve federasyonun içindeki diğer devletlerle olan ilişkilerini etkilemiştir.³⁷ Sırbistan’da 1990 yılında yapılan ilk serbest seçimlerde aşırı Sırp Milliyetçisi olan Slobodan Miloşoviç’in galip çıkması Yugoslavya’daki diğer cumhuriyetlerin endişelerini arttırmıştır. Karadağ’ın da desteğini alan Milosoviç, bir yandan Yugoslavya’nın sahip olduğu toprakların mevcut durumda kalmasını

³⁴ Kaya, *a.g.t.*, s. 181.

³⁵ Tahir Kodal, “Makedonya’nın Bağımsızlığı’nı Kazanması Ve Türkiye”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Journal of Modern Turkish History Studies*, 2014, XIV/29 (Güz/Autumn), s. 377-396, s. 378-379.

³⁶ Mehmet Gönülöbol, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, 9. Baskı Ankara 1996, s. 683.

³⁷ Kaya, *a.g.t.*, s. 193.

MAKEDONYA SORUNUNUN KONSTRÜKTİVİZM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

savunurken diğer taraftan da Sırbistan'ın merkez olmasını hedeflemiştir. Buna karşılık Hırvatistan ve Slovenya Milosoviç'in Sırbistan'ı merkeze koymayı hedeflediği bu federal devletin içinde yer almak istememiş; Makedonya ve Bosna Hersek ise devletin gevşek bir konfederasyon şeklinde devam etmesinden yana olmuştur. Fakat Hırvatistan ve Slovenya'nın yer almayacağı ve Sırbistan'ın güçleneceği bir yapı içinde olmaktan da kaygı duymuştur.

1991 yılının Şubat ayında Hırvatistan ve Slovenya 30 Haziran 1991 tarihine kadar gerekli yasal hazırlıkların yapılarak anlaşma sağlanması ile Yugoslavya'da oluşturulacak Bağımsız Cumhuriyetler Birliği şeklinde bir yapı içinde bulunabileceklerini beyan etmiş fakat bu tarihe kadar herhangi bir anlaşmaya varılamamış ve bu devletler 25 Haziran 1991'de bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Böylece Yugoslavya Federasyonu'ndan ayrılan ilk devletler Hırvatistan ve Slovenya olmuşlardır. 27.04.1992 tarihinde ise Karadağ ve Sırbistan, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ni ilan etmişlerdir. Bu gelişme neticesinde Yugoslavya Federasyonu da resmen sona ermiştir.³⁸

Yaşanan tüm bu gelişmeler neticesinde Makedonya federasyonda kalmak ya da bağımsızlığını ilan etme seçeneklerini tartışmaya başlamıştır. 1990 yılında yapılan parlamento seçimlerini kazanan ve milliyetçi görüşe sahip olan Makedonya İç Devrimci Örgütü-Makedon Ulusal Birliği Demokratik Partisi³⁹ (VMRO-DPMNE) bağımsız Makedonya'yı savunmuştur. Bu gelişmeden sonra Makedonya 1 yıl gibi bir sürede bağımsızlığını ilan etme sürecine girdi. Aslında, Gligorov komşular ile ilişkiler, Makedon kimliği üzerine yaşanan çatışmalar, Makedonya'nın batısında yoğun Arnavut nüfus gibi sebeplerden ötürü 1990'lı yılların başlarında Makedonya'nın bağımsızlığının ilan edilmesi hususunda çok temkinli davranmayı seçmiş ancak bölgede yaşanan gelişmeler neticesinde Makedonya da bağımsızlığını ilan etmek durumunda kalmıştır.

Makedonya Sorununun başlangıcından günümüze kadar önemli bulunan dönüm noktaları Tablo 1'de gösterilmiştir.

³⁸ Soğangöz, *a.g.t.*, s. 111.

³⁹ VMRO-DPMNE, 120 sandalyeden 37'sini kazanmıştır. Eski komünistlerden oluşan Makedonya Sosyal Demokrat Birliği (SDSM) 31, en büyük Arnavut partisi olan Makedonya Demokratik Refah Partisi 25, Makedonya Reform Güçleri-Liberal Parti 18 sandalye kazanmıştır. John Philips, *Macedonia: Warlords&Rebels in The Balkans*, I.B. Taurus, London, and New York 2004.

Tablo 1: Makedonya Sorunun Oluşumu ve Bağımsızlığa Giden Süreç

Tarih	Olay
3 Mart 1878	Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır. Selanik dışındaki Makedonya toprakları Osmanlı Devleti'nden Bulgaristan'a geçmiştir.
13 Temmuz 1878	Berlin Konferansı ile Ayastefanos Antlaşması geçersiz kabul edilmiş ve Makedonya toprakları tekrar Osmanlı Devleti'ne geçmiştir.
10 Ağustos 1913	Bükreş Antlaşması ile Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan Makedonya'yı Pirin, Ege ve Vardar olarak paylaşmış ve bölgede 500 yıllık Osmanlı hakimiyeti sona ermiştir.
1919	Birinci Dünya Savaşı sonrası Bulgaristan Makedonya topraklarını Sırbistan'a karşı kaybetmiştir.
2 Ağustos 1944	Makedonya Demokratik Halk Cumhuriyeti Vardar Makedonyası'nda kurulmuştur.
29 Kasım 1945	Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti adını almıştır.
25 Ocak 1991	Parlamento tarafından Egemenlik Deklarasyonu kabul edilmiştir ⁴⁰ .
27 Ocak 1991	Kiro Gligorov Makedonya Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.
7 Haziran 1991	Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti'nin adı Makedonya Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir.
8 Eylül 1991	Yapılan referandum sonucunda %96 oranıyla bağımsızlık kararı çıkmıştır.
17 Eylül 1991	Makedonya bağımsızlığını ilan etmiştir.

Makedonya'nın bağımsızlığını ilan etmesi Yunanistan tarafında rahatsızlığa yol açmıştır. Makedonya aynı yıl uluslararası toplum tarafından resmen tanınmak için Avrupa Topluluğu'na (AT) başvuruda bulunmuştur. Burada Yunanistan'ın olumsuz tutumu etkili olmuş ve AT Makedonya'yı tanımamıştır. Bu uluslararası atmosferde Makedonya'yı ilk tanıyan ülke Bulgaristan olmuştur. Yunanistan'ın olumsuz tavrı Birleşmiş Milletler (BM)

⁴⁰ Deklarasyon egemen devletlerin gelecekte oluşabilecek birliğe katılım seçeneğini de içermekteydi.

MAKEDONYA SORUNUNUN KONSTRÜKTİVİZM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Güvenlik Konseyi'nde de etkili olmuş ve BM Makedonya'yı Eski Yugoslavya Cumhuriyeti Makedonya (The Former Yugoslav Republic of Macedonia) adı ile bayraksız tanıdığını beyan eden kararı Aralık 1993 tarihinde kabul etmiştir. ABD ise Yunanistan ile olan problemlerin çözüme kavuşturulması şartı ile tanıma gerçekleştirmiş ancak şartı yerine gelene kadar tam diplomatik ilişkilerin kurulamayacağı beyanında bulunmuştur. Avrupa Birliği (AB) de BM'den iki yıl sonra tıpkı BM gibi yine aynı isimle Makedonya'yı tanıdığını beyan etmiştir.⁴¹ Makedonya bu tarihten sonra komşularıyla ilişkilerini ve AB ile işbirliğini kuvvetlendirmek için adımlar atmıştır. 2001 yılında AB Ortaklık Anlaşması'nı Balkanlar'da imzalayan ilk ülke olmuştur. AB'nin Batı Balkan ülkelerinin kalkınmaları ve üyelik için hazırlık süreçlerini destekleyen İstikrar ve Ortaklık Süreci (Stabilisation and Association Process/SAP) kapsamında Makedonya da aday ülke statüsündedir.

Uluslararası arenada kabul çalışmaları sürerken içeride ise etnik çatışmalar ve huzursuzluklar son bulmamış; özellikle Makedon ve Arnavutlar arasında gerginlik hızla artmaya devam etmiştir. Arnavut Ulusal Kurtuluş Ordusu (NLA), Arnavutlar için daha fazla sivil ve siyasi sosyal hak talebi ile gerilla hareketi başlatmıştır. 2001 yılının ilk aylarında başlayan bu çatışma neredeyse iç savaşa doğru ilerlemiştir. Olaylar neredeyse 200 kişinin hayatını kaybetmesi ve 100 binden fazla kişinin de Makedonya sınırları içinde göç etmesine sebep olmuştur. Arnavutlar Üsküp'ün batısında kalan bir bölgeyi işgale kalkıştıklarında olaya AB ve ABD'nin müdahalesi gecikmemiştir. Daha önce Balkanlar'da yaşanan etnik çatışmaların doğurduğu yıkımlar da göz önüne alınarak her iki tarafın da masaya oturmasına yönelik arabuluculuk çalışmaları yapılmıştır. Böylece 8 ay süren çatışmalardan sonra Makedon ve Arnavut taraflar bir araya gelmiştir. İki hafta süren görüşmelerden sonra 13 Ağustos 2001 tarihinde Ohrid Çerçeve Anlaşması'nı imzalamıştır.

İmzalanan Ohrid Anlaşması ile Arnavutların lehine olacak şekilde yarı ortaklıkçı (semi-consociational) bir devlet yapısının ve oluşturulacak yeni anayasasının yol haritası çıkartılmıştır. Ohrid Anlaşması'nda yasalarda değişiklikler, ortak uzlaşma için bir zaman planlaması gibi unsurlara yer verilmiştir. Anlaşmanın en ilgi çeken tarafı ise özellikle etnik kimliklere saygı göstermesi ve yapılacak yeni düzenlemelerin bu yönde gerçekleştirilmesi için gerekli zemini hazırlamış olmasıdır. Anlaşma etnik çatışmalara teritoryal bir

⁴¹ Nureddin Abdülmecit, *Osmanlı Sonrası Makedonya*, Matüsiteb Yayınları, Üsküp 2008, s. 78.

çözüm getirilmesindense bütünlüğü koruyucu nitelikte yöntemler geliştirilmesini aynı zamanda devletin kimliğini de Makedon-Arnavut bir yapıya dönüştürmeyi amaçlamıştır. Ancak anlaşma ile ilgili bir diğer ilgi çekici durum ise Anlaşma metninin sadece İngilizce dilinde hazırlanmış olmasıdır. Bu durum akıllara iki ihtimal getirmiştir: ya her iki taraf da zaten benimsemedikleri Anlaşma metninin kendi dillerine çevrilmesine gerek bile duymamış ya da çeviriden kaynaklanacak uyuşmazlıklardan kaçınmak için her iki devletin de ana dili dışında ortak başka bir dil kullanımını uygun görmüşlerdir.⁴²

Ohrid Anlaşması ile arada sorunlar devam etse de Makedonlar ve Arnavutlar arasındaki yoğun çatışmaları durdurduğunu ifade etmek mümkündür.⁴³ Ancak Arnavutlar ve Makedonlar arasındaki problemler hala devam etmekte ve zaman zaman yaşanan gerilim artış göstermektedir. Bu kapsamda, Arnavutlar tarafından Ohrid Anlaşması hükümlerinin yerine getirilmediği ve Makedonlar'a Anlaşmada öngörülen yasal hakların tanınmadığı inancı söz konusu gerilimin sebebi olarak kabul edilmektedir. Çünkü bu inanış Makedonların milliyetçilik duygularını kamçılıyarak Arnavutlara karşı olumsuz bir tutum içine girmelerine neden olmaktadır.⁴⁴

Ohrid Anlaşması Makedonya'nın siyasal yapısı ve demokratik gelişimini önemli ölçüde etkileyen bir süreç başlatmıştır. Anlaşmanın on yedinci yılında hala birçok uyuşmazlık ve belirsizlikler yaşanıyor olmasına karşın azınlıklara tanınan hakların iyileştirildiği gözlemlenmektedir. Gelecekte taraflar arasında yaşanması muhtemel çatışmaları ve kayıpları önlemek bununla birlikte Makedonya sınırları içerisinde kalıcı barışı inşa edebilmek adına 2001 yılında başlatılan bu sürecin kararlılıkla devam ettirilmesi ve bu amaçla gerekirse uluslararası desteğin de alınması önemlidir.⁴⁵

Makedonya iç siyasetinde hala etnik çatışmalar ile mücadele ederken dış politikasının en belirleyici aktörlerinden biri olan Yunanistan ile de

⁴² Pınar Gülboy, *Makedonya'da Arnavut-Makedon Çatışması Ve Ohrid Anlaşması, Türkiye-Makedonya İlişkileri*, (Ed.). Yeliz Okay ve Tuncay Babalı, Doğu Kitabevi, İstanbul 2012, s. 108-109.

⁴³ "Aynı yerde, s. 115".

⁴⁴ Çiğdem Aydın Koyuncu ve Samet Yılmaz, "Makedonya'daki İstikrarın Sürdürülebilirliğinin Ohrid Çerçeve Anlaşması Bağlamında Analizi", *International Journal of Social Inquiry*, Cilt / Volume 11, Sayı / Issue 1, 2018, s. 175.

⁴⁵ "Aynı yerde".

MAKEDONYA SORUNUNUN KONSTRÜKTİVİZM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Makedon kimliği üzerine çatışmalar yaşamaya devam etmektedir. Özellikle Makedonya Cumhuriyeti ismi üzerinden devam eden anlaşmazlığın başlangıcı Makedonya'nın bağımsızlığını ilan ettiği tarihe dayanmaktadır. Yunanistan, devletin resmi ismi ve bayrağını kabul etmemiş, bu şekilde yeni kurulan devleti tanımadığı gibi uluslararası alanda da Makedonya'nın tanınırlığını engellemek için elinden geleni yapmıştır. Sonuç olarak Makedonya, BM tarafından bayrağında karakteristik değişiklikler yaparak ve resmi adı dışında anılarak tanınmıştır. AB ise yine resmi adı dışında BM'nin kabul ettiği adıyla Makedonya'nın tanınırlığını kabul ettiyse de tam üyelik ile ilgili olarak Yunanistan ile çözmesi gereken isim sorununu gündeme getirmiştir. Yine aynı sorun, Makedonya'nın NATO üyeliğinin de önünde engel teşkil etmektedir.

Tüm bu gelişmelere karşın, 2018 yılında hem ülkede değişen iktidar⁴⁶ ve konuya yaklaşımının etkisi hem de AB ve NATO üyeliklerini önünü açabilmek adına sorunun çözümü için önemli gelişmeler yaşanmıştır. Makedonya ve Yunanistan tarafları masaya oturmuş ve neticede 17 Haziran 2018 tarihinde taraflar arasında Prespa Anlaşması imzalanmıştır. Bu kapsamda görüşülen çeşitli öneriler arasından “Kuzey Makedonya Cumhuriyeti” adında uzlaşarak konunun çözümü için somut adımlar atılmaya başlanmıştır. Prespa Anlaşması'nda iki önemli noktaya değinmektedir. Bunlardan biri Makedonya'nın anayasal isminin Kuzey Makedonya şeklinde değiştirilmesidir. Bir diğer önemli nokta ise Makedonya'nın Yunanistan ile aralarındaki ihtilafların çözüme kavuşması halinde AB üyeliği önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik husustur. Bu kapsamda Anlaşma önce Makedonya devleti tarafından onaya sunulmuştur. Meclis'te onaylanan Anlaşma Makedonya Cumhurbaşkanı tarafından veto edilmiş ve ikinci kez görüşülmek üzere tekrar meclis gündemine alınarak muhalefetin olumsuz oyuna rağmen tekrar onaylanmıştır. Bu arada devletin anayasal isminin değişecek olması anayasa değişikliğini gerektirmiştir. Söz konusu değişikliğin yapılması için 30 Eylül 2018 tarihinde halk oylaması yapılmıştır⁴⁷. Referanduma katılım %36,91 gibi oldukça düşük bir seviyede kalmasına karşın, katılım sağlayanların %91,46'sı evet oyu kullanırken,

⁴⁶ İktidarın büyük ortağı olan SDSM partisi Avrupa-Atlantik bütünleşmesinin ulusal önceliklerden biri olarak kabul etmekte ve bu sebeple AB ve NATO üyeliklerinin son derece önemli olduğunu düşünmektedir. Ana muhalefet partisi olan milliyetçi VMRO-DPMNE partisinin tüm karşı çıkımlarına rağmen isim değişikliği konusunda son derece olumlu bir tavır sergilemektedir.

⁴⁷ Referandumda “Makedonya ve Yunanistan arasındaki anlaşmayı kabul ederek Avrupa Birliği (AB) ve NATO üyeliğine var mısımız?” sorusu yöneltilmiştir.

%5,65 ise isim değişikliğini onaylamamıştır.⁴⁸ Düşük katılım her ne kadar halkın bu konudaki isteksizliğini gösterse de katılanların büyük çoğunluğunun onayının alınması iktidarın da elini güçlendirmiş ve böylece 11 Ocak 2019 tarihinde Meclis'te ilgili karar onaylanarak isim değişikliği adına önemli bir irade ortaya konmuştur. Yunan Meclisi ise Makedonya'nın isim değişikliği kararının onaylanmasından on dört gün sonra yani 25 Ocak 2019 tarihinde Prespa Anlaşması'nı onaylatmak üzere Meclis gündemine almıştır. Anlaşma, muhalefetin “ulusal bir ihanet” suçlamalarına rağmen kabul edilmiştir.⁴⁹

20 maddeden oluşan Prespa Anlaşması'nın en önemli etkisi isim değişikliği konusu olsa da, Anlaşma genel hatları ile Makedon vatandaşlığı, dili, kültürü ve Makedonya'nın NATO üyeliği gibi konulara da değinmektedir. Her iki devletin de Anlaşma'yı onaylamasına müteakip, taraflar 12 Şubat 2019 tarihinde BM'yi bilgilendirmişlerdir. Böylece Kuzey Makedonya'nın AB üyeliğine yönelik en önemli engel ortadan kalkarken; NATO'ya üyelik protokolü de Yunanistan tarafından onaylanmıştır.

3. Makedonya Sorununu Oluşturan Temel Faktörler ve Sorunun Oluşumunda Konstrüktivist Unsurların Rolü

Makedonya Sorunu her ne kadar Balkan coğrafyasında güncelliğini koruyan bir konu olsa da sorunun başlangıcı aslında 19. yüzyıla kadar gitmektedir. Önceki bölümde de, sorunun başlangıcı kabul edilen ve soruna temel teşkil eden gelişmeler ile sonrasında yaşanan süreç geniş bir şekilde ele alınmıştır. Bu kapsamda, Makedonya'nın uluslararası alandaki konumunu etkileyen ve literatürde Makedonya Sorunu olarak anılan sorunun temel unsurları olarak Makedonya'da yaşayan nüfus yapısı, semboller ve siyasi sınırlar meselelerini işaret etmek yanlış bir ifade olmayacaktır. Özellikle nüfus yapısı ve semboller özelinde oldukça önemli bir rol oynayan kimlik, epistemolojik ve metodolojik bağlamda farklı bakış açılarına sahip olsalar da konstrüktivist yazarların en temel çalışma konularından biridir. Konstrüktivizme göre kimlik ve çıkar arasındaki güçlü ilişki devletlerin dış politikadaki eylemlerini etkileyen önemli bir belirleyici olmasının yanı sıra dost-düşman tanımlamalarının yapılmasında da son derece etkili bir

⁴⁸ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/makedonyadaki-referandumun-resmi-sonuclari-aciklandi/1269831>, (15.11.2018).

⁴⁹ Yeliz Şahin, “İKV'den İsim Sorununun Çözümüne Yönelik Makedonya ile Yunanistan Arasında Varılan Anlaşmaya İlişkin Analiz”, https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=2051&id=3221, (20.03.2021).

MAKEDONYA SORUNUNUN KONSTRÜKTİVİZM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

faktördür. Bu açıdan ele alındığında kimlik, devletlerin dış politikada olası eylemlerini öngörmek için kullanılabilir bir özellik taşımaktadır.⁵⁰ Wendt'e göre, aktörlerin ne oldukları ile ne yaptıkları arasında bir ilişki vardır. Wendt kimliği şu şekilde tanımlamaktadır:

*“Kimlik, amaçsal ve davranışsal eğilimler üreten amaçsal aktörlerin bir niteliğidir. Bu, kimliğin temelinde, bir aktörün kendini algılayışlarında kökleşmiş öznel ya da birim seviyesi niteliğinde olduğu anlamına gelir. Ancak bu algılayışların anlamı genellikle diğer aktörlerin bir aktörü aynı şekilde temsil edip edemeyeceklerine bağlıdır ve bu ölçüde kimlik özneler arası ya da sistemsel niteliğe sahip olacaktır. John bir profesör olduğunu düşünebilir, fakat bu düşünce öğrencileri tarafından paylaşılmazsa o zaman onun kimliği etkileşimlerinde işine yaramayacaktır. Diğer bir deyişle iki düşünce kimliğin parçası olabilir, Benliğe ait düşünceler ve Ötekine ait düşünceler. Kimlikler hem iç hem de dış yapılar tarafından oluşturulurlar”.*⁵¹

Ted Hopf'tan aktaran Özlem⁵² kimliğin meydana getirdiği üç fonksiyondan bahsetmektedir. Bunlardan ilki, kimlikler aktörün kendisine ve diğerlerine kim olduğu ile ilgili bilgi vermektedir. İkincisi, aktöre diğerlerinin kim olduğunu anlatmakta ve üçüncüsü ise aktörün kimlik tanımlaması kapsamında diğer aktörler ve alanlardaki eylem tercihleri ile ilgili hangi seçeneği kullanabileceği ya da çıkara yönelebileceklerini göstermektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi, Makedonya nüfusunu en az sekiz farklı millet oluşturmaktadır ki bu da çok farklı kimlik yapılarının soruna etki ettiğinin önemli bir göstergesidir. Bu milletler içinden özellikle Arnavutlar, Makedonya Sorunu'nun oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Kendi anadillerinde eğitim, siyasi hayata katılım gibi konularda baskı altında tutulan Arnavut azınlık söz konusu alanlarda hak elde etmek amacıyla başkaldırmış hatta zaman zaman şiddete başvurmuştur. Bu süreçte komşu ülkelerde yaşayan Arnavutlardan da destek almaları sorunun uluslararası bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Makedonya yönetimi, aynı kimliği paylaşan Arnavutluk ve Kosova halklarının, Makedonya'da yaşayan Arnavut azınlık ile bir araya gelerek Makedonya topraklarının da bir kısmını içine alan büyük

⁵⁰ Kader Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikasının Analizi (1991-2014)*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sibel Turan, Edirne 2015, s. 25.

⁵¹ Wendt, *a.g.e.*, s. 279.

⁵² Özlem, *a.g.e.*, s. 25.

bir Arnavut devleti kurmasından endişe etmektedir. Bu sebeple Arnavut azınlığa yönelik baskıcı tutumlar arttırılmış ve bu da sorunun daha karmaşık bir hale gelmesine neden olmuştur. Arnavut azınlıklar ve çoğunluğu Makedonlardan oluşan devlet yönetimi arasında oluşan bu sorun söz konusu iki taraf arasındaki etnik ve dini⁵³ farklılıklardan kaynaklanmaktadır.⁵⁴ Makedonlar, Slavların Ortodoks Hristiyan kolundandır. Arnavutlar, Slav olmadıkları gibi Hint-Avrupa coğrafyasında Antik bir topluluk olan İliya kökenlidir ve Müslüman bir toplumdur. Makedonlar ve Arnavutlar, kendilerini diğerinden ayırtmak için dil, tarih, kültür ve din unsurlarını kullanmışlardır.⁵⁵

Makedonya’da 2002 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımına göre,⁵⁶ ki bu tarihten sonra din temel alınarak bir sayım gerçekleştirilmemiştir, ülkede %25,2 oranında Arnavut azınlık yaşamaktadır. Bu oranla, aynı zamanda, ülkede yaşayan en büyük Müslüman azınlık olma özelliğini de taşımaktadır. Bu arada burada yaşayan Arnavut azınlığın Makedon Türklerini bir nevi düşman olarak algıladığı gerçeğini de burada belirtmek gerekmektedir. Baskın Oran,⁵⁷ bu durumu şöyle açıklamaktadır: “...Nitekim Makedonya Türkleri, geçen yılki (1992) seçim kampanyasında, Türk azınlığı Arnavut ve Makedonların ortak düşmanı ilan eden Arnavutların gölgesi altında ve asimilasyon alanındadır.” Ayrıca Oran, bölgede kullanılan “Ben bir Makedon için on Türk vururum, çünkü bizi Osmanlı geri bıraktı” deyimini de paylaşarak şu soruyu yöneltmiştir: “Makedonyalı Türklerin 60’lı yılların lise anularından aktardıkları bu Arnavut deyişi neye dayanıyor?” Oran’a göre, bu deyim Arnavutlara “Arnavut” kimliğini benimsetebilmek için Osmanlı kimliğinden tamamen arındırmak arzusunu yansıtmaktadır.⁵⁸ Yani

⁵³ 2011 yılında yapılan sayım sonuçlarına göre nüfusun din bazındaki oranları: Müslümanlar %56,7, Roman Katolikler %10, Ortodokslar %6,8, Ateist %2,5, Bektaşî (ya da Sufî) % 2,1, diğer %2,1, tanımlanmamış %16,2, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/al.html>, (29.11.2018).

⁵⁴ Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, *Dünya Çatışma Bölgeleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004, s. 639.

⁵⁵ Güner Şabani, *2001 Makedonya Etnik Çatışması ve Çözümü: Çerçeve Anlaşmasına Giden Süreç*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler A.B.D., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Zeynep Güler, İstanbul 2007, s. 82.

⁵⁶ Bknz: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/mk.html>, (29.11.2018).

⁵⁷ Baskın Oran, “Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik (Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme)”, <https://www.researchgate.net/publication/304426243>, (11.10.2018), s. 117.

⁵⁸ “Aynı yerde”.

MAKEDONYA SORUNUNUN KONSTRÜKTİVİZM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Makedonya Devleti sınırları içinde güçlendirilmeye çalışılan bir Arnavut kimliğinin varlığından söz etmek mümkündür. Ayrıca, şunu da belirtmek gerekir ki Makedonya’da yaşayan Ortodoks Arnavutlar tamamen yok olarak Makedonlaşmış ve Katolik Arnavutlar ise Hırvatlaşmıştır. Sadece Müslüman Arnavutlar milliyetçi bir duruş sergilemektedir.⁵⁹ Arnavut milliyetçiliği, tüm Arnavutları tek bir ülkede birleştirmeyi hedeflemektedir ve bu da bu milliyetçiliğin etnik-homojenite açısından karakterini de ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, 1912 yılında kurulmuş olan Arnavutluk Devleti sınırları, “Büyük Arnavutluk” fikrinin benimsediği haritanın tamamını kapsamadığından Arnavut nüfusun büyük kısmı devletin sınırları dışında kalmıştır ki bu da Arnavut milliyetçiliğinin yayılcı bir özellik taşımasının bir sebebi olarak kabul edilmektedir. Söz konusu harita kapsamında olan bölgelerin önemli bir kısmı Sırbistan, Karadağ ve Makedonya’da olması, Arnavut milliyetçiliğinin Slav karşıtı olmasını da açıklayan bir durumdur.⁶⁰ Bu açıklandığı şekli ile milliyetçilik ruhunu Makedonya sınırları içinde de yaşatan Arnavut azınlık, zaman zaman Makedon yönetim ile haklar konusunda karşı karşıya gelmektedir. Bu durum bir süre sonra, bir önceki bölümde de değinildiği üzere, tansiyonu yüksek çatışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. 2001 yılına kadar etnik bir çatışma görüntüsünde olmayan anlaşmazlık, aynı yıl başlayan silahlı çatışma ile ülkeyi iç savaşa sürükleyecek bir tehdit durumuna gelmiştir. Aynı zamanda, iç savaş tehlikesi sebebi ile uluslararası bir hal alan bu meseleyle üçüncü güçler tarafından müdahale edilmiş ve Ohrid süreci böylece başlamıştır. Ohrid’e giderken Makedonya yönetimi etnik ve kimlik meselelerinin önemini farkında olup, bu nedenle hem Arnavutlar hem de uluslararası toplum tarafından Makedon-Arnavut eşitliğinin önündeki en büyük sorun olarak kabul edilen ulus-devlet anlayışını bir kenara bırakarak bu konuda bir taviz vermesi gerektiği anlayışı ile hareket etmiştir. Arnavutlara göre bu çatışmanın altında yatan eşitsizliğin sebebi 1991 yılında kabul edilmiş olan Anayasa’dır. Anayasa’da Makedon halkın ulusal devleti olarak ilan edilen Makedonya Cumhuriyeti’nde yaşayan diğer etnik gruplar veya halkların azınlık olarak tanımlanmaktadır.⁶¹ Aslında 1940’lardan beri benimsenmiş bir ilkeden verilen bu tavizin gerekçesini, gerek Makedon siyasileri gerekse kamuoyu, uluslararası toplum tarafından ülkedeki çatışmanın tırmanmasını engellemek amacıyla yapılan baskıya bağlamıştır.

⁵⁹ “Aynı yerde, s. 118”.

⁶⁰ Hamza Ay, *Makedonya-Arnavutluk İlişkilerinde Arnavutluk Sorunu*, Lagos-A Yayınevi, Üsküp 2006, s. 67.

⁶¹ “Aynı yerde, s. 134”.

Milliyetçi Arnavutlar tarafında sorunun çözümüne yönelik iki ayrı bakış açısından bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki ve ılımlı grup olarak adlandırılabilir grup daha barışçıl bir yol izleyerek başta Dış İşleri Bakanlığı olmak üzere devletin önemli kademelerinde Arnavut varlığının arttırılmasını talep etmişlerdir. Bir diğer grup olan aşırı milliyetçi Arnavutlar ise toprağa dayalı otonom bir yönetim sistemi oluşturarak eşit oranda Arnavut-Makedon temsili olan bir federasyon devleti beklentisi içinde olmuşlardır. Bu talep, Makedonlar tarafından, Makedonya Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğüne bir tehdit olarak algılanmıştır.⁶²

Siyasi ve sosyal temsil hakları sorununun yanı sıra, Arnavutlar kendi dillerini kullanmak isterken, Makedonlar devletin resmi dilinin Makedonca olduğunu ve ülke sınırları içinde herkesin bu dili öğrenerek kullanması gerektiğini düşünmektedir. Bu düşüncenin temelinde elbette ulus devlet olma fikrinin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bu arada Arnavut azınlıklar, Makedonya bayrağını da kullanmak istememektedir. Arnavutların sahip olduğu soyları ve 500 yıllık tarihlerini sembolize eden bayraklarını⁶³ kullanmak arzuları da olmuştur. 1997 yılında Gostivar'da yaşanan bayrak krizi de bu arzunun gerçeğe dönüştürülme çabasından kaynaklıdır. Arnavutların çoğunlukta olduğu bölgelerden biri olan Gostivar'da yaşanan bu gelişme sonrası, belediye başkanı "*Biz Anayasa Mahkemesi'nin hukukunu değil halkımızın hukukunu tanırız. Makedonya yönetiminin tokatına tokatla karşılık vereceğiz. Bu yolda ölmek var, dönmek yok*"⁶⁴ demiştir. Resmi kayıtlara göre, 3 kişinin öldüğü, yüzlerce kişinin yaralandığı ve en az 300 tutuklunun olduğu olayda Makedonya özel kuvvetlerinin Gostivar'da yaşanan protestolara müdahalesi bir hafta sürmüş ve uluslararası örgütlerin de bölgeye girmesi özel kuvvetler tarafından engellenmiştir.⁶⁵

Makedonya'nın kimlik ve buna bağlı normatif unsurlar üzerine yaşadığı diğer sorunların en önemli muhatabının Yunanistan olduğunu ifade etmek mümkündür. Üstelik Yunanistan ile yaşanan isim ve semboller sorunu sadece iki komşu ülke düzeyinde kalmamış uluslararası bir sorun olarak Makedonya için olumsuz sonuçların oluşmasına da neden olmuştur.

⁶² Şabani, *a.g.e.*, s. 82.

⁶³ Bu bayrak, 15. yy. da Osmanlı'ya karşı ayaklanarak Arnavutlar arasında milli kahraman olan Skenderbeg'in sembolünü taşımaktadır.

⁶⁴ Sabah Gazetesi, 27 Mayıs 1997, <http://arsiv.sabah.com.tr/1997/05/26/d05.html>, (30.11.2018)

⁶⁵ Zhidas Daskalovski, "Democratic Consolidation and the 'Stateness' Problem: The Case of Macedonia.", *The Global Review of Ethnopolitics*, Yıl 3, Sayı2, 2004, ss. 52-66, s. 55.

MAKEDONYA SORUNUNUN KONSTRÜKTİVİZM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Yunanistan, bu sorunun sadece tarihsel olgular ve semboller üzerine yaşanan bir anlaşmazlık değil, BM nezdinde, özellikle egemenlik, komşuluk ilişkileri ve toprak bütünlüğü konuları gibi meseleler kapsamında diğer üye ülkeleri de ilgilendiren bir sorun olduğunu belirtmektedir. Durumun uluslararası hukukun temel ilkelerine aykırılık teşkil ettiğini savunmaktadır. Hatta Makedonya'nın irredantist bir saikle hareket ederek Yunanistan'ın ulusal, tarihi ve kültürel mirasını taklit ettiğini iddia etmektedir.⁶⁶

Soğuk Savaş dönemi süresince Makedonya meselesi Yugoslavya ile Yunanistan arasında "hassas" bir konumda olsa da iki devlet birbirlerine yönelik izlediği politikalarda son derece özenli bir tavır benimsemişlerdi. 1940'larda Sosyalist Makedonya Cumhuriyeti'nin ilanı ile Yunanistan bu gelişmeyi protesto ettiyse de Yugoslavya kontrolünde olan bu oluşumu bir süre daha görmezden gelmiştir. Yunanistan tarafından meselenin sorun olarak algılanması ise Yugoslavya'nın dağılmasının ardından Makedonya'nın Makedonya Cumhuriyeti olarak uluslararası alanda kendine yer edinme girişimi ile başlamıştır. Bu noktada Yunanistan, Makedonya'nın kendilerine ait kimlik unsurları olduğunu iddia ettikleri isim ve sembollerini kullanmakla suçlamıştır. Yunanca bir kelime olarak "Makedonya" isminin antik Makedonya Krallığı'na ait olduğunu ve şüpheye yer olmaksızın Yunanistan'ın tarihi ve kültürel bir mirası olduğunu savundu. Yine coğrafi olarak Makedonya isminin Balkanlar'da en büyük kısmı Yunanistan'da olacak şekilde diğer bazı ülkeleri de kapsayan bir bölge olduğunu belirtmiştir.⁶⁷ Bununla birlikte, bugünkü Yunanistan sınırları içinde bulunan ve 2,5 milyon Yunanlının (ayrıca bu topluluk kendilerini yüzyıllardır "Makedon" olarak adlandırmaktadır) yaşadığı bölgenin isminin de Makedonya olduğunu altını çizmiştir. Yani, Yunanistan, Makedonya ismini kullanan bu yeni devletin bir sonraki aşamada Yunanistan'ın kuzeyinde toprak talebinde bulunmasından endişe etmiştir. Bu sebeplerle de Makedonya Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren bu devletin uluslararası alanda tanınırlığını engellemek için çeşitli girişimlerde bulunmuş ve çoğu kez de başarılı olmuştur.

⁶⁶ Yunanistan Dış İşleri Bakanlığı Resmi Web Sitesi <https://www.mfa.gr/en/fyrom-name-issue/>, (28.11.2018).

⁶⁷ Bugünkü Makedonya tarihsel olarak Makedonya topraklarının Vardar Makedonya'sı olarak bilinen bölgesidir. Yunanistan'daki Ege Makedonyası ve Bulgaristan sınırları içinde kalan Pirin Makedonyası da bu tarihsel coğrafyanın diğer bölümleridir. (Cenk Özgen, "Balkanlar'da Güvenliğe Yönelik Bir Tehdit: Yunanistan-Makedonya Anlaşmazlığı", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 14, Sayı 25, 2013, s. 327-345.

Yunan milliyetçileri, kendilerinden ayrı bir Makedon kimliğinin varlığını kabul etmedikleri gibi Makedon dilini de kabul etmemişlerdir.⁶⁸ Makedonca diye bir dilin olmadığını ve hatta Makedonya ulusunun sonradan oluşturulmuş suni ve sahte bir millet olduğunu da iddia etmişlerdir.⁶⁹

Yunanistan esasen Makedonya isminin Yugoslavya dağılmadan önce belirli bir coğrafyayı nitelediğini ve bunun aslında Slavlardan oluşmuş bir etnik gruba atfedilemeyeceğini savunmaktadır. Bu karışıklığı ortadan kaldırmak için de Slav Makedonlarının “Makedonci” ismini kullanması önerisini getirmektedir.⁷⁰ Burada Makedon ulusunun inşa sürecini de ele almak söz konusu durumun daha iyi anlaşılmasını sağlamak açısından önemlidir. Yugoslavya döneminde, Komünist Parti devlet içinde var olan toplumlara Sırp, Hırvatlar, Slovenler olarak anmak yerine bu milletlerin tamamını kapsayacak Güney Slavları tanımını kullanarak tüm etnik bağlantıları ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Komünist Parti federal devlet sistemini geçici bir süreç olarak görüyor, zamanla bu etnik gruplar ve milletlerin birbirleri içinde eriyerek tek bir millet haline geleceğini böylece Yugoslavya’nın tek bir ulus devlet niteliği kazanacağına inanmaktadır. Bu saikle hareket eden Komünist Parti, Makedon ulusunun varlığını kabul ederek Vardar Makedonyası’ndaki hakimiyetini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bunun için bölgede Bulgar kimliğinin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Böylece ileride yaşanabilecek bir self-determinasyon senaryosunda bölgede yaşayan Bulgar kökenli grup yok olduğu için bu bölgenin Bulgaristan ile birleşme ihtimalini de ortadan kaldırmış olacaktır. Bu doğrultuda öncelikle Bulgar dili yerine bir Makedon dili kabul edilmiştir. Ayrıca yine daha önce bahsedilen Makedon Ortodoks Kilisesi’nin kurulması da yine bu amaca yönelik olarak atılmış önemli bir adım olmuştur. Makedon ulusunun inşası sürecinde en önemli dönüm noktası ise Makedon tarihinin yeniden yorumlanması olmuştur. Makedonya Ulusal Tarih Enstitüsü ve Üsküp Üniversitesi kurularak Makedonya ulusunun tarihine ait olaylar ve kişilerin Marksist teoriler ışığında yeniden yorumlanması sağlanarak Makedon ulusunun varlığı ispatlanmaya çalışılmıştır. Elbette tüm bu çalışmalar

⁶⁸ Bilge Ustaoglu, *1990’larda Yunanistan’ın Makedonya Politikası*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Hasan Ünal, Ankara 2011, s. 38.

⁶⁹ Yunanistan Dış İşleri Bakanlığı Resmi Web Sitesi, <https://www.mfa.gr/en/fyrom-name-issue/>, (28.11.2018).

⁷⁰ Evangelos Kofos *Greek Policy Considerations Over FYROM Independence and Recognition*, The New Macedonian Question, Ed. James Pettifer, MacMillan Press, Great Britain 1999, s. 233.

MAKEDONYA SORUNUNUN KONSTRÜKTİVİZM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Sırbistan direktifleri ile yürütülmüştür. Tüm bu gelişmelere karşın Yunanistan ve Bulgaristan ise Makedon ulusunun varlığını hiçbir zaman kabul etmemiştir.⁷¹

Bir Yunanistan Makedonu olan ve aynı zamanda Kuzey Yunanistan Bakanlığı da yapmış olan Nikolas Martis, Makedonya isminin Antik çağlarda sadece Batı Yunanistan'da kurulan Yunan Makedonyası için kullanıldığını belirtmiştir. II. Filip ve İskender dönemlerindeyse bu devletin sınırları genişleyerek Vardar Bölgesi ile Doğu Akdeniz'i de kapsayan bir coğrafyaya yayılmıştır. Martis'e göre, Balkanların bu bölgesinin söz konusu dönemde hüküm süren Antik Makedonya ile hiçbir ilgisi bulunmaması sebebi ile Makedonya Cumhuriyeti tarafından bu ismin kullanılması yanlış bir tutumdur.⁷² Yunan dogmasına göre Antik Makedonlar, birçok Yunan kabilesinden biridir ve Makedonya Cumhuriyeti'nin iddiasının aksine İskender de Yunanistan'ın birleştiricisi olarak kabul edilmektedir.⁷³

Yunanistan için Makedonca dili de sonradan uydurulmuş arkaik Makedon dilidir. Günümüze kadar oldukça sınırlı sayıda materyal ulaşması dolayısıyla bu dilin özüne dair çok az bilgi bulunmasına karşın dil bilimciler yaptıkları çalışmalarda bu dilin Yunan diyalektine yakın olduğunu belirtmektedirler. Üsküplülerin kullandıkları Makedonca ise dilbilimciler tarafından Bulgarca sınıfında değerlendirilmektedir. Bunların yanı sıra birçok dilbilimciye göre antik Makedon dili için kanıt bulma sıkıntısı vardır ve bilinen bazı özel isimler de dilin geneli hakkında fikir yürütmek için yetersiz kalmaktadır. Hatta Balkanlar gibi karışık etnik yapılardan oluşan bir nüfus ve çok eski tarihe sahip olan bir coğrafya için dil akrabalıkları açısından bir değerlendirme yapmak imkansızdır.⁷⁴

Makedonya, Yunanistan'dan çok sonra bağımsızlığını ilan ettiği için aslında kendisine ait olduğuna inandığı Yunanistan toprakları üzerinde bir hak iddiasında bulunamamaktadır.⁷⁵ Makedonya 1991'de bağımsızlığını ilan ettikten sonra benimsediği bazı kriterleri vardır ve bunlardan ödün vermek

⁷¹ Ustaoglu, *a.g.t.*, s. 31.

⁷² "Aynı yerde, s. 41".

⁷³ Drezov Kyril, *Macedonian Identity: An Overview of The Major Claims*, *The New Macedonian Question*, (ed.) James Pettifer, MacMillan Press, Great Britain 1999, s. 48.

⁷⁴ Ustaoglu, *a.g.t.*, s. 43.

⁷⁵ Dejan Marolow, "The Relations Between Macedonia and Greece in the Context of the Name Issue", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 2013, Cilt/Volume 2, Sayı/Number 1 Temmuz/July 2013, s. 24.

istememektedir. Bu doğrultuda, Büyük İskender'in kendi ataları olduğunu iddia ederek bu hanedanın simgesi olan 16 ışınlı Vergina bayrağını kullanmakta ve anayasalarında Yunanistan Makedonlarına da atıfta bulunmaktadır.⁷⁶ Kuruluşundan bugüne kadar Makedonya'da yönetime gelen tüm hükümetler de bu iddiaların arkasında durmuşlardır. Bu durum da Yunanistan'ın endişelerinde haklı oldukları çıkarımı yapmalarını sağlamıştır.

Yunanistan ve Makedonya isim sorununda 1995 yılında önemli bir gelişme kaydedilerek iki devlet arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Yunanistan Makedonya'yı "Eski Yugoslavya Cumhuriyeti Makedonya" ismi ile uluslararası alanda tanıyacağını kabul etmiştir. Ancak daha sonra anlaşma hükmünü yerine getirmemiştir. Bunun üzerine, Makedonya konuyu Uluslararası Adalet Divanı'na götürmüş ve haklı bulunmuştur.⁷⁷ İsim sorununda son gelinen nokta ise Makedonya'da isim değişikliği ile ilgili yapılan referandum ve Prespa Anlaşması ile birlikte yaşanan gelişmeler olmuştur. Referanduma katılım düşük olsa da katılanların büyük bir çoğunluğunun Makedonya Cumhuriyeti ismini Kuzey Makedonya olarak değiştirilmesine "evet" diyerek, hem uluslararası tanınırlık sorununu çözmek hem de Avrupa-Atlantik Entegrasyon sürecine katılım ve Avrupa Birliği üyeliği gibi meseleleri de artık çözüme kavuşturma isteği açık bir şekilde ortaya koyulmuştur. Sonrasında her iki devletin Parlemantosu'nda da kabul edilen anlaşma ile başta isim sorunu olmak üzere dil, kültürel unsurlar ve uluslararası örgütlere üyelik gibi konularda da şimdiye kadar atılmış en somut adım olmuştur. Böylece devletin adı Kuzey Makedonya olarak değişmiş ve Yunanistan hükümeti üyelikler önündeki engelleri de kaldırmaya başlamıştır. Ancak bu noktada hatırlatmak gerekir ki her iki ülkede de bu Anlaşmaya yönelik ciddi muhalefet oluşmuş, hatta söz konusu muhalefet boyutu azımsanmayacak bir şiddette kendini göstermiştir. Makedonya'da ana muhalefet ve Cumhurbaşkanı tarafından veto edilen Anlaşma hükümlerinin uygulanmasına yönelik yapılması gereken anayasa değişikliği referandumuna halk katılımı %50'nin altında kalmıştır. Bazı çevrelerce, bu durum halkın konuya olumsuz yaklaşımı olarak kabul edilmektedir. Yunanistan tarafında da ana muhalefet tarafından oldukça sert eleştiriler almış olan Anlaşma metni muhalefetin olumsuz oyuna rağmen çoğunluğun olumlu oyu ile kabul edilmiştir.

⁷⁶ Galip Çağ, "Dağılan Yugoslavya'nın Ardından Makedonya ve Türkiye", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2012, Cilt 1, Sayı 1, s. 206-207.

⁷⁷ Asiye Şimşek, *Makedonya İle Yunanistan Arasındaki 'İsim Sorunu'nda Rol Oynayan Temel Parametrelerin Analizi*, Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Gül Tuba Dağcı, Yalova 2015, s. 19.

MAKEDONYA SORUNUNUN KONSTRÜKTİVİZM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Yunanistan ile Makedonya arasında isim sorunu yanı sıra bayrak, anayasa ve semboller konusunda da anlaşmazlıklar bulunmaktadır. İsim sorunundan sonra bu iki devlet arasındaki en önemli ikinci sorun on altı ışınlı Vergina Güneşidir/Yıldızıdır. Aslında, 1977 yılına kadar bir sorun değilken birdenbire her iki devlet tarafından da ulusal kültürel miras olarak kabul edilmesi bu sembolü önemli bir çekişme konusu haline getirmiştir. II. Filip'in mezar kalıntılarının bulunmasıyla dönemin Yunan Başbakanı Büyük İskender'i Yunanistan'ın birleştiricisi ve antik Helen ile modern Helenlerin arasındaki bağ ve sürekliliği temsil eden sembolü olarak ilan etmiştir. Buna karşın Makedonya da 1992 yılında Vergina Güneşini ulusal sembol olarak kabul etmiş ve bayraklarında kullanmaya başlamıştır. Yunanistan bu durumu ulusal kültürlerine ait mirasın gaspı olarak değerlendirmektedir. Bu durum iki ülke arasında "Vergina Sendromu" olarak da adlandırılan bir soruna dönüşmüştür.⁷⁸ Bulunan mezar kalıntılarının Vergina bölgesinde olması, Makedon Krallığının Yunanistan sınırları içerisinde olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Makedonya'nın hem Vergina güneşini ulusal sembollerini olarak kabul etmesi hem de bu sembolü bayrağında kullanması, Yunanistan tarafından bir kez daha ülkelerinin toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır. Yunanistan Olimpiyat Oyunları, BM ve diğer devletlerdeki temsilcilikler gibi çeşitli yerlerde Makedonya bayrağının kullanımı ile ilgili engellemelerde bulunmuştur. Hatta Makedonya FYROM (Former Yugoslav Republic of Macedonia- Eski Yugoslavya Cumhuriyeti Makedonya) adıyla BM'ye kabul edildiğinde bile mevcut bayrağı göndere çekilmemiştir. Nihayetinde 1993 yılında on altı ışınlı Vergina'yı ulusal sembol olarak meclisinde kabul etmiştir. 1995 yılında ise Makedonya ve Yunanistan arasında bir uzlaşma sağlanmış ve Makedonya bayrağını değiştirmeyi kabul etmiştir.⁷⁹

Aslında, Makedonya'nın kökenini İskender'e dayandırarak bir anlamda Slav aslını inkar ettiği ve kendine yeni bir kimlik oluşturma hareketi içinde olduğunu söylemek yanlış bir ifade olmayacaktır. Bunun en önemli göstergesi ise Makedonya yönetiminin başlatmış olduğu "Üsküp 2014" projesidir. Gerçekleştirilmesi için yaklaşık 500 milyon €'luk⁸⁰ bir bütçe ayrılan bu proje kapsamında, şehrin komünist görüntüden arındırılarak antik mimari ile yeniden inşa edilmesi planlanmıştır. Şehirdeki eski binalar antik

⁷⁸ Ustaoglu, *a.g.t.*, s. 45-46.

⁷⁹ "Aynı yerde, s. 47".

⁸⁰ <http://www.balkaninsight.com/en/gallery/skopje-2014>, (03.12.2018).

mimariye göre restore edilmiş, şehrin birçok yerine devasa büyüklükte heykeller dikilmiştir ki bu heykellerin en büyüğü Büyük İskender'e aittir. Her ne kadar şehri yeni bir görüntüye kavuşturacak olsa da ülke genelinde özellikle Arnavut ve Türk azınlıklar tarafından ülkenin genel etnik ve tarihi yapısını yansıtmadığı gerekçesi ile oldukça eleştirilmiştir.

Makedonya ve Yunanistan arasındaki bir diğer anlaşmazlık konusu da anayasa meselesidir. Makedonya'nın bağımsızlığını ilan ettikten sonra mecliste hazırladığı anayasada geçen bazı hükümler Yunanistan'ı rahatsız etmiştir. Yunanistan'ın tepkisi çeken özellikle iki madde vardır:⁸¹

“Madde 3: “Makedonya Cumhuriyeti toprakları bölünemez ve devredilemez. Makedonya Cumhuriyeti'nin mevcut sınırları ihlal edilemez. Makedonya Cumhuriyeti'nin sınırları yalnızca Anayasa'ya uygun olarak değiştirilebilir.”

Madde 49: “Cumhuriyet, ülke dışına göç eden Makedonların olduğu gibi komşu ülkelerde yaşayan Makedon halkından insanların kültürel gelişimine yardım eder ve onlarla ilişkilerini geliştirir. Cumhuriyet, yurt dışındaki Cumhuriyet yurttaşlarının kültürel, ekonomik ve sosyal haklarını korur.”

Önsöz ile birlikte yorumlandığında madde 3 Yunanistan'ın toprak bütünlüğüne tehdit oluştururken, madde 49 ise Yunanistan içinde Makedon kimliği ile yaşayan grup için irredantist ortamı destekleyen bir durum ortaya çıkarmıştır. Bu madde aynı zamanda Makedonya hükümetine bir bahane yaratarak Yunanistan'ın iç işlerine karışma yetkisi de vermiştir⁸². Bunun üzerine Makedonya, 3. maddeye “*Makedonya Cumhuriyeti'nin komşu devletlere karşı hiçbir toprak talebi yoktur.*” cümlesini ekleyerek 3. paragrafta da “*Makedonya Cumhuriyeti'nin sınırları yalnızca Anayasa'ya uygun olarak ve gönüllülük ilkesine ve genel kabul görmüş uluslararası normlara dayanarak değiştirilebilir*” şeklinde değişiklik yapmıştır. 49. maddeye ise “*Cumhuriyet, başka ülkelerin egemenlik haklarına ve içişlerine karışmayacaktır*” cümlesini eklemiştir.

⁸¹ Constitution of the former Yugoslav Republic of Macedonia, 1991, [http://eudo.citizenship.eu/NationalDB/docs/MAC%20Constitution%20\(amended%20by%20XXX\)%20eng.pdf](http://eudo.citizenship.eu/NationalDB/docs/MAC%20Constitution%20(amended%20by%20XXX)%20eng.pdf), (28.11.2014).

⁸² Ad-Dustour Floudas, “Pardon? A Conflict for a Name? FYROM's Dispute With Greece Revisited”, *The New Balkans*, Ed. Kourvetaris et al., Columbia University Press, 2002, ss: 85-117.

MAKEDONYA SORUNUNUN KONSTRÜKTİVİZM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Sonuç

Konstrüktivist yazarlar, uluslararası ilişkiler kuramında, geleneksel konulara ve problemlere yeni yorumlamalar getirmişlerdir. Bu kapsamda egemenlik ve anarşi kavramları rasyonalistlerden farklı olarak ontolojik bir düzlemde ele alınmıştır. Anarşi ve egemen devletin veri kabul edildiği neo-realist ve neo-liberallerin aksine, konstrüktivistler anarşinin kültürel yapısı ile egemen devletin gelişim sürecine odaklanmışlardır. Bu bağlamda kimlik, norm, dil, özneler arası anlam ve sosyal etkileşim gibi sosyal inşaların hem ampirik hem de kuramsal olarak önemini anlatan çalışmalar gerçekleştirilmişlerdir.⁸³ Aslında konstrüktivist yazarları bir araya getiren ortak nokta “dünya siyaseti, sosyal etkileşim sayesinde nasıl inşa ediliyor?” sorusu olmuştur. Konstrüktivizmin bu soruya yanıt oluşturacak iki temel önermesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, uluslararası politikanın yapısının maddi değil sosyal değerler üzerine kurulmuş olduğu; ikincisi ise bu değerlerin, aktörlerin kimlik ve çıkarlarına dolayısıyla eylemlerine de şekil verdiğidir.⁸⁴

Makedonya Cumhuriyeti etnik kimlik açısından oldukça zengin bir oluşuma sahiptir. Ancak, bu etnik gruplar birlikte yaşamak yerine birbirinden ayrı gruplar şeklinde yaşamaya devam etmiş, mensubu oldukları ırklar ile gurur duymuş ve kendi ulusal benliklerini korumayı tercih etmişlerdir. Özellikle Makedonlar ve Arnavutlar arasında bölgeye ilk kimin yerleştiği çekişmesi de söz konusudur ki her iki grup da bölgeye önce yerleşen milletin kendileri olduğunu iddia etmektedir. Makedonya'nın toprak bütünlüğünü tehdit ettiğini düşünerek Arnavutlar üzerinde kimlik unsurlarına yönelik ciddi baskılar oluşturarak Makedonların bu tavrı dış politika eylemlerini de şekillendirmeye başlamıştır. Bu kapsamda Arnavutluk ile geliştirdiği ilişkiler ve Ohrid görüşmeleri bu sürecin bir sonucudur. Başka bir deyişle, mesele konstrüktivist açıdan ele alındığında, Makedonya'nın kurumsal kimlik öğelerinin devletin çıkarlarını ve dolayısıyla eylemlerini de şekillendirdiği gözlemlenmektedir.

Özellikle Yunanistan ile yaşanan isim sorunu başta olmak üzere anayasa ve semboller ile ilgili meseleler de konstrüktivist bağlamda ele alındığında Makedonya Sorununu oluşturan bir diğer meseledir. Hatta Makedonya Cumhuriyeti'ni uluslararası alanda tanınmasının engellenmesine

⁸³ Küçük, *a.g.m.*, s. 785.

⁸⁴ Helin Sarı Ertem, “*Kimlik ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği” ve “Güvenliğin Kimliği”*”, 2012, s. 181. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/84501>, (12.10.2018).

kadar giden süreçte, semboller ve anayasa konuları da bu sorunun diğer parçalarını oluşturmaktadır ki konstrüktivist çerçevede bu durum sosyal kimliğin dış politikaya etkisi olarak açıklanabilir.

Devletler, ulus varlıklarının antik çağlara kadar uzanmasını bir itibar meselesi olarak ele almaktadır. Ancak özellikle Balkanlar gibi birbirinden farklı ve büyük imparatorluklara ev sahipliği yapmış topraklarda kimlikler arası kesin çizgiler çizmek oldukça zordur. Makedonya da resmi olarak kuruluşundan itibaren iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilememesi, uluslararası örgütlere kabul edilmeme ve uluslararası alanda tanınmama gibi birtakım sorunlar yaşamıştır. Bu sorunların temelinde yatan temel unsur ise kimlikler üzerinde yaşanan anlaşmazlıklardır.

Önceki bölümlerde belirtildiği üzere Makedon ulusu aslen Slav ırkından olup çeşitli sebepler ile sonradan inşa edilmiştir. Makedonların etnik kökeninin antik çağlarda Büyük İskender'e kadar dayandığını iddia ederek Makedonya Krallığı'nın kalıntılarını kültürel miras olarak benimsemeleri bu inşa sürecinde komşusu Yunanistan ile aralarının açılmasına; Makedonya ismini kullanmaları ise uluslararası boyutta bir krize sebep olmuştur.

Yunanlılar, her ne kadar, sonradan Tito hükümeti eliyle oluşturulan Makedon kimliğinin sahte ve suni olduğunu iddia etmekteyse de Makedonya, 1945'ten beri "Üsküplüler" değil Makedonya Cumhuriyeti olarak Yugoslavya'nın diğer cumhuriyetleri gibi uluslararası toplum nezdinde kabul görmüş bir isim olmuştur. İsim kullanımı ile ilgili Yunanistan'ı rahatsız eden en önemli sebeplerden biri Makedonya ismi ile anılan ve üzerinde yaşayanların kendilerini Makedon olarak adlandırdığı Kuzey Yunanistan bölgesi ile ilgilidir. Coğrafi olarak tarihi bir alanı niteleyen ve zaman içinde üç farklı bölgeye bölünmüş bir coğrafya ismi olan Makedonya ismini kullanmaları Yunanistan tarafından irridentist bir politika olarak algılanmaktadır. Hem ülkenin kuzeyinde yaşayan Yunan Makedon halk açısından hem de tarihi Makedonya coğrafyasının Yunanistan sınırları içinde kalan bölgelerinde hak iddia etme ihtimali açısından Yunanistan Makedonya Cumhuriyeti'nin varlığını kabul etmediği gibi, uluslararası alanda da tanınmasını engellemektedir. Bunun temelini de Makedonların sonradan inşa ettikleri kimliğin, Yunan mirasına haksız yere sahip çıkarak uluslararası hukuk düzenine aykırı davrandıkları iddiasıdır. Makedonya ise, sınırları içinde yaşayan çok çeşitli etnik kimliği gerekçe göstererek, Makedonya isim hakkının kullanımını antik çağlar ile arasında kurduğu bağa dayandırmaktadır. Öyle ki bunu ispatlamak için başkentini antik çağlara ait

MAKEDONYA SORUNUNUN KONSTRÜKTİVİZM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

bir ruha kavuşturmak amacıyla yeniden inşa etmeye başlamıştır. Aslında bu durum da açıkça göstermektedir ki Tito'nun başlattığı ulus inşası Makedonya'da bugün hala devam etmektedir. Bu noktada, Yunanistan'ın tüm karşı çıkışlarına ve ortaya koyduğu tezlere rağmen, yaklaşık 80 yıl önce başlatılan Makedon ulusunun inşasının henüz tamamlandığı söylenemez.

Makedonlar öncelikle ortak bir tarih ve semboller grubu üzerinden kendilerine ait normatif değerler yaratırken diğer taraftan ülkenin başkentini, inşa ettikleri bu yeni kimliğe uygun yeniden düzenlemektedirler. Yunanistan ile yaşadığı isim sorunu son yapılan Prespa Anlaşması ile çözüme ulaşmış gibi görünse de Makedonya'nın antik Makedon Krallığı'na yaptığı atıf ile Büyük İskender'e sahip çıkarak semboller üzerinden kendine ait bir Makedon kimlik yaratma çabaları devam ettiği sürece Yunanistan'ın Makedonya'ya yönelik yukarıda anlatılandan farklı bir politika gütmeme ihtimali devam etmektedir. Bu ihtimalin oluşmasında şüphesiz Anlaşma onay sürecinde varlığı görmezden gelinemeyecek ana muhalefetin etkisi önemlidir. Ancak şimdilik bu Anlaşma ile gerek uluslararası tanınma gerekse AB ve NATO gibi üyelikleri önündeki engeller büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Diğer taraftan bir Makedon ulusu inşa ederken, oldukça fazla sayıda etnik kimlikten oluşmuş bir nüfusun en büyük ikinci kesimini oluşturan Arnavutlara bir azınlık sınıflandırmasıyla yaklaşmak tek bir ulus oluşturma çabalarını baltalarken, Makedonya'nın dış politikada iyi komşuluk ilişkileri beklentisine de zarar vermeye devam edecektir.

Elbette burada cevaplanması gereken ve bir sonraki çalışmalara konu olabilecek bir soru da gündeme gelmektedir: Bu denli çeşitli etnik kimlikten oluşan bir topluluğun tek bir ulus inşa etmesi mümkün müdür? Konstrüktivist bağlamda ele alındığında kimliklerin inşası mümkün olduğu gibi kimlikler tarafından oluşturulan eylemler de yapıyı oluşturur ve yapı yine kimlik ve çıkarların inşasını etkiler. Bu süreç sürekli bir devinim şeklinde tekrarlanır. Dolayısıyla Makedonya'da gelecekte oluşturulabilecek tek bir ulus kimliği konstrüktivizmin de ontolojik ve epistemolojik iddialarını doğrular nitelikte bir gelişme olacak tam tersi bir durum ise üzerinde çalışılması gereken farklı konular ve sorunlar ortaya çıkaracaktır.

KAYNAKÇA

Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/makedonyadaki-referandumun-resmi-sonuclari-aciklandi/1269831>, (15.11.2018).

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 15. Baskı. Alkım Yayınevi, İstanbul 2005.

ARSLAN, Esat, “Kimikleşme ve Küresel Kimlik Oluşumunda Makedonya”, *Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri*, 5-7 Ekim 2012 Isparta, ss. 419-434.

ATEŞ, Davut, “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Orta yol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt X, Sayı 1, Haziran 2008, ss. 213-235.

AY, Hamza, *Makedonya-Arnavutluk İlişkilerinde Arnavutluk Sorunu*, Lagos-A Yayınevi, Üsküp 2006.

AYDIN KOYUNCU, Ç. ve Yılmaz, S., “Makedonya’daki İstikrarın Sürdürülebilirliğinin Ohrid Çerçeve Anlaşması Bağlamında Analizi”, *International Journal of Social Inquiry*, Cilt / Volume 11 Sayı / Issue 1, 2018 ss./pp. 155-181.

CAĞ, Galip, “Dağılan Yugoslavya’nın Ardından Makedonya ve Türkiye”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2012, Cilt 1, Sayı 1, ss. 197-216.

DASKALOVSKI, Zhidas, “Democratic Consolidation and the ‘Stateness’ Problem: The Case of Macedonia”, *The Global Review of Ethnopolitics*, 2004, Yıl 3, Sayı 2, ss. 52–66.

DREZOV, Kyril, “Macedonian Identity: An Overview of The Major Claims”, *The New Macedonian Question*, Ed. James Pettifer, MacMillan Press, Great Britain 1999.

DURMAZ, Mustafa, “Makedonya Sorunu ve Yunanistan’ın İsim Uzlaşmazlığı”, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM - UHAD)*, 2015, Sayı 3, ss. 59-68.

MAKEDONYA SORUNUNUN KONSTRÜKTİVİZM BAĞLAMINDA
DEĞERLENDİRİLMESİ

ERIKSEN, Thomas Hylland, *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*, PlutoPress, Colorado 1993.

FLOUDAS, Ad-Dustour, “Pardon? A Conflict for a Name? FYROM’s Dispute with Greece Revisited”, *The New Balkans*, Ed. Kourvetaris et al., Columbia University Press, 2002, ss 85-117.

GÖNLÜBOL, Mehmet, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, 9. Baskı Ankara 1996.

GÜLBOY, Pınar, “Makedonya’da Arnavut-Makedon Çatışması Ve Ohrid Anlaşması”, *Türkiye-Makedonya İlişkileri*, edit. Okay, Yeliz - Babalı, Tuncay, Doğu Kitabevi, İstanbul 2012, ss. 101-116.

İNAT, Kemal ve BALCI, Ali, “Makedonya: Balkanlarda Tarihi Miras Kavgası ve Etnik Çatışma”, *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları*, Ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran ve M Ataman, Nobel Yayınları, Ankara ve İstanbul, 2010, ss. 639-654.

İNAT, Kemal, Duran Burhanettin, Ataman Muhittin, *Dünya Çatışma Bölgeleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi VIII, I. Meşrutiyet ve Islahat Devirleri (1876-1907)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

KAYA, Cansel, *Makedonya Sorununun Tarihsel Gelişimi*, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mesut Hakkı Caşın, İstanbul 2011.

KAYA, Sezgin, “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2009, Cilt 63 Sayı 3, ss. 83-111.

KODAL, Tahir, “Makedonya’nın Bağımsızlığı’nı Kazanması Ve Türkiye”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Journal of Modern Turkish History Studies*, 2014, 14/29 (Güz/Autumn), ss. 377-396.

KOFOS, Evangelos, “Greek Policy Considerations Over FYROM Independence and Recognition”, *The New Macedonian Question*, Ed. James Pettifer, MacMillan Press, Great Britain 1999, ss. 226-262.

KÜÇÜK, Mustafa, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Konstrüktivist Dönüşü Anlamak”, *Ege Akademik Bakış*, 2009, 9, (2), ss. 771-795.

MARLOW, Dejan, “The Relations Between Macedonia and Greece in the Context of the Name Issue”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 2013, Cilt/Volume 2, Sayı/Number 1, Temmuz/July 2013, ss. 23-34.

NUREDDİN, Abdülmecit, *Osmanlı Sonrası Makedonya*, Matüsiteb Yayınları, Üsküp 2008.

OKUR, Mehmet, “The Times Gazetesine Göre Makedonya” Sorunu (1918-1945) *Karadeniz Araştırmaları*, 2012, Kış, Sayı 32, ss. 29-44.

ORAN, Baskın, “Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik (Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme)”, <https://www.researchgate.net/publication/304426243>, (11.10.2018).

Özgen, Cenk. “Balkanlar’da Güvenliğe Yönelik Bir Tehdit: Yunanistan-Makedonya Anlaşmazlığı”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 14, Sayı 25, 2013, ss. 327-345.

ÖZLEM, Kader, *Türkiye’nin Balkan Türkleri Politikasının Analizi (1991-2014)*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sibel Turan, Edirne 2015.

PHILIPS, John, *Macedonia: Warlords&Rebels in The Balkans*, I.B. Taurus, London and New York 2004.

POULTON, Hugh, *Who Are the Macedonians*, Indiana University Press, Indianapolis 2000.

REUS-SMIT, Chris, “The Constructivist Turn: Critical Theory After the Cold War,” Canberra: Australian National University, Dept. of International Relations, *Working Paper*, No. 1996/4, 1-20.

SARI ERTEM, Helin, “Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: Kimliğin Güvenliği ve Güvenliğin Kimliği”, *Güvenlik Stratejileri*

MAKEDONYA SORUNUNUN KONSTRÜKTİVİZM BAĞLAMINDA
DEĞERLENDİRİLMESİ

Dergisi, Yıl 8, Sayı 16, 2012 ss. 177-237,
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/84501>, (12.10.2018).

SELVER, Mustafa, *Balkanlara Stratejik Yaklaşım ve Bosna*, Birinci Basım, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2003.

SOĞANGÖZ, Murat, *Makedonya Krizi ve ODGP'nin Rolü*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Çağrı Erhan, Ankara 2007.

ŞABANI, Güner, *2001 Makedonya Etnik Çatışması ve Çözümü: Çerçeve Anlaşmasına Giden Süreç*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler A.B.D., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Zeynep Güler, İstanbul 2007.

ŞAHİN, Yeliz, “İKV’den İsim Sorununun Çözümüne Yönelik Makedonya ile Yunanistan Arasında Varılan Anlaşmaya İlişkin Analiz”, 20 Mart 2021, https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=2051&id=3221, (28.11.2018).

ŞİMŞEK, Asiye, *Makedonya İle Yunanistan Arasındaki ‘İsim Sorunu’nda Rol Oynayan Temel Parametrelerin Analizi*, Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Gül Tuba Dağcı, Yalova 2015.

TÜRKEŞ, Mustafa ve Uzgel İlhan, *Türkiye'nin Komsuları*, Birinci Baskı, İmge Kitapevi, İstanbul 2002.

USTAOĞLU, Bilge, *1990'larda Yunanistan'ın Makedonya Politikası*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Hasan Ünal, Ankara 2011.

UZER, Tahsin, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, İkinci Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

Yunanistan Dış İşleri Bakanlığı Resmi Web Sitesi,
<https://www.mfa.gr/en/fyrom-name-issue/>, (28.11.2018).

WENDT, Alexander, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.

_____, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Politikası*, Çev: Helin Sarı Ertem ve Suan Gülfer İhlamur Öner, Küre Yayınları, İstanbul 2016.

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/al.html>, (29.11.2018).

Constitution of theformer Yugoslav Republic of Macedonia-1991, [http://eudo-citizenship.eu/NationalDB/docs/MAC%20Constitution%20\(amended%20by%20XXX\)%20eng.pdf](http://eudo-citizenship.eu/NationalDB/docs/MAC%20Constitution%20(amended%20by%20XXX)%20eng.pdf), (28.11.2018).

RUSSIA IN THE WESTERN BALKANS: A RECEDING POWER

Fatma Aşlı KELKİTLİ*

ABSTRACT

This study explores Russia's efforts to move closer to the Western Balkan states of Bosnia-Herzegovina, Montenegro, North Macedonia and Serbia which have expedited following the fall-out with the EU and the USA because of Crimea. Russia has intensified its dialogue with some political parties in these states, invested in key sectors of the economies of these countries' and enhanced military cooperation with some of them. Russia's efforts up to now have yielded mediocre results. The political influence of the EU in the region has increased to the detriment of Russia, Moscow has been surpassed by Brussels in the economic realm and all of these states with the exception of the Republika Srpska in Bosnia-Herzegovina continue to maintain military relations with the EU and NATO.

Keywords: Russia, Western Balkans, Political Alliance Formation, Economic Expansion, Security Cooperation

BATI BALKANLAR'DA RUSYA: GERİLEYEN BİR GÜÇ

ÖZ

Bu çalışma AB ve ABD ile Kırım nedeniyle yaşanan sürtüşme sonrasında hızlanan Rusya'nın Batı Balkan devletlerinden Bosna-Hersek, Karadağ, Kuzey Makedonya ve Sırbistan'ı yanına çekme çabalarını inceler. Rusya bu ülkelerdeki bazı siyasi partiler ile diyalogunu arttırmış, bu ülkelerin ekonomilerindeki kilit sektörlere yatırım yapmış ve bazıları ile askeri işbirliğini geliştirmiştir. Rusya'nın şu ana kadarki gayretleri vasat sonuçlar vermiştir. AB'nin bölgedeki nüfuzu Rusya'nın aleyhine artmaktadır, Moskova ekonomik düzlemde Brüksel'in gölgesinde kalmıştır

* Assoc. Prof. Dr., Istanbul Arel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, Istanbul, ORCID: orcid.org/0000-0002-0164-8736, E-mail: aslikelkitli@arel.edu.tr, kelkitlikongur@yahoo.com

ve Bosna-Hersek'in Sırp Cumhuriyeti entitesi dışında bütün bu devletler AB ve NATO ile askeri bağlarını korumaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Batı Balkanlar, Siyasi İttifak Oluşumu, Ekonomik Yayılma, Güvenlik İşbirliği

Introduction

In the post-Cold War period, the Western Balkans did not appear to be vital to Russia's national interests. Russia held back during the break-up of Yugoslavia and the subsequent conflicts in Bosnia-Herzegovina, Kosovo and Macedonia, acknowledging the growing importance of the United States and Europe in the region. In July 2003, Russia withdrew its peacekeepers from Bosnia-Herzegovina and Kosovo and limited its interest in the Western Balkans to marketing its hydrocarbon resources to regional states. However, this situation changed with the launch of an Association Agreement between the European Union (EU) and Ukraine in 2012. Russia considered this move a gross encroachment on its sphere of influence and began an active policy of derailing the Euro-Atlantic aspirations of some Western Balkan countries, namely, Bosnia-Herzegovina, Montenegro, North Macedonia and Serbia.

Russia did not share borders with the Western Balkans, nor did it feel a direct threat from them. Russia's objection to North Atlantic Treaty Organization's (NATO) inclusion of the Western Balkans stemmed primarily from the fear that renewed NATO enlargement would imbue the Alliance with renewed zeal and determination to extend membership to Georgia and Ukraine. Such a development posed a security risk to Moscow, as the two countries shared land borders with Russia. The fact that the EU took the Western Balkans under its wing did not augur well for Russia either, as membership of the Union would require political adjustment on the part of the Western Balkan countries in terms of energy agreements, visa systems and the implementation of sanctions policy against Russia¹

Russia intended to pursue a policy of disruption in the Western Balkan region which aimed to drag out the resolution of the regional disputes, delay and if possible, obstruct the integration of the Western

¹ Maxim Samorukov, "Russia and the Western Balkans: A Last Stand or More of the Same?", *Carnegie Moscow Center*, 04 September 2019, <https://carnegie.ru/2019/09/04/russia-and-western-balkans-last-stand-or-more-of-same-pub-79796>, (21.02.2021).

Balkan states to the EU and NATO. The endurance of regional conflicts, political instability, weak institutions and social tensions in the Western Balkans would urge the EU to devote more attention, time and resources to its near neighbourhood, thus would have less desire and wherewithal to make significant headway in its Eastern Partnership initiative which anticipated building stronger political and economic ties with the former Soviet states of Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Moldova and Ukraine which Russia still considered as part of its near abroad. In line with this reasoning, the February 2013 Foreign Policy Concept stated that the Balkan region was of great strategic importance to Russia and declared that it intended to develop comprehensive pragmatic and equitable cooperation with the countries of the region.² Shortly after the declaration of the Concept, Moscow threw its weight more strongly behind nationalist, illiberal, Eurosceptic political groups in Bosnia-Herzegovina, Macedonia, Montenegro and Serbia, augmented loans and investments offered to these countries and even expedited military collaboration with some of them.

This article argues that all the Russian attempts whose chief aim has been to counter the West's advances in former Soviet geography which are deemed detrimental to Russian interests, has not paid off well. The political factions backed up by Moscow were either removed from power or were side-lined by their pro-Western rivals. Russia could not surpass the EU as the major trade partner, investor and financial aid provider of the Western Balkan countries. Furthermore, being part of the NATO proved to be much more an attractive security option for most of the Western Balkan states than a vague military association with Russia. This paper, which is divided into three parts, examines the Russian efforts in the political, economic and security spheres to strengthen its hand in the Western Balkans and explores the reasons of their moderate success.

1. Russia's Search for Political Allies in the Western Balkans

Russia attached particular importance to the consolidation of political ties with the like-minded political parties in target countries. Moscow improved relations with the nationalist and conservative Internal Macedonian Revolutionary Organization – Democratic Party for

² The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, "Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation", 18 February 2013, http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICk6BZ29/content/id/122186, (22.05.2020).

Macedonian National Unity (VMRO-DPMNE) in Macedonia and retained bonds with the small pro-Russian parties of Democratic Party of Serbs in Macedonia (DPSM) and United Macedonia. The country closed ranks with the Russophile formations of New Serb Democracy (NSD/NOVA) and Democratic People's Party (DNP) in Montenegro following the deterioration of relationship with the ruling Social Democratic Party (DPS). The Alliance of Independent Social Democrats (SNSD), the governing party of the Republika Srpska (RS) entity of Bosnia-Herzegovina, came out as one of the close allies of Russia in the Western Balkans while in Serbia Moscow preferred playing the ruling Serbian Progressive Party (SNS) against the small pro-Russian nationalist parties such as Democratic Party of Serbia (DSS), Dveri, Serbian People's Party (SNP) and Serbian Radical Party (SRS).

The VMRO-DPMNE had erstwhile a pro-EU and pro-NATO orientation. However, as the accession process dragged on for long time mostly as a result of the Greek veto over the country's name, the Party lost its enthusiasm and became much more receptive to the Russian overtures. The turning point came in February 2015 when Zoran Zaev, the leader of the Social Democratic Union (SDSM), the major opposition party in Macedonia accused the Prime Minister Nikola Gruevski who also served as the head of the VMRO-DPMNE, along with his Counter-intelligence Chief Saso Mijalkov, of organizing the wire-tapping of more than 20,000 people, including ambassadors, journalists, judges, politicians and religious leaders.³ Following the incident, while the EU expressed its concerns regarding the rule of law, fundamental rights and freedom of media in Macedonia⁴ and mass protests broke out against the ruling regime in the country, Russia defined the event as a foreign ploy and claimed that Gruevski came under fire because of his refusal to join sanctions against Russia as well as his support for the Russian-initiated Turkish Stream natural gas project.⁵ Russia

³ Kole Casule, "Macedonia Opposition Leader Says PM Ordered 'Massive Wire-tapping'", *Reuters*, 09 February 2015, <https://www.reuters.com/article/us-macedonia-opposition-wiretapping/macedonia-opposition-leader-says-pm-ordered-massive-wire-tapping-idUSKBN0LD1U120150209>, (22.05.2020).

⁴ "Wiretap Scandal Threatens Democracy in Macedonia", *Euractiv*, 23 April 2015, <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/wiretap-scandal-threatens-democracy-in-macedonia/>, (22.05.2020).

⁵ The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, "Foreign Minister Sergey Lavrov's Remarks and Answers to Questions During Government Hour at the Federation Council of the Federal Assembly", 20 May 2015,

RUSSIA IN THE WESTERN BALKANS: A RECEDING POWER

also stood by the Gruevski government concerning the shoot-outs in Kumanovo where the Macedonian security forces and Albanian militants clashed and 18 people lost their lives. Russian Foreign Minister Sergey Lavrov criticized the EU for condoning Albanian expansionism and denying the existence of an organizational force behind the skirmish.⁶

The VMRO-DPMNE, despite coming first in December 2016 general election, failed to form the new government much to the disappointment of Russia. The new government led by Zaev pursued a resolute policy of drawing closer to the EU and kept Russia at arm's length which was revealed initially with the expulsion of a Russian diplomat from Macedonia out of solidarity with the Union in the wake of the Skripal poisoning case in March 2018.⁷ Zaev's boldest move came out on June 17, 2018, with the signing of the Prespa Agreement with Greece which changed the name of the country to North Macedonia, thus removing the main obstacle towards its membership to the EU and NATO.⁸

The referendum process of the Prespa Agreement engendered the coming into light of the implicit rivalry between the Euro-Atlantic institutions and Russia in Macedonia. The NATO Secretary General Jens Stoltenberg, the then High Representative of the EU for Foreign Affairs and Security Policy Federica Mogherini, German Chancellor Angela Merkel, Austrian Chancellor Sebastian Kurz and the then US Defense Secretary Jim Mattis visited Skopje and urged the Macedonian people to give their approval to the agreement. Merkel even stated that she hoped Macedonians would vote for the name change and start accession talks with NATO and the EU.⁹ Russia, on the other hand, extended support to the pro-Russian

http://www.mid.ru/en_GB/press_service/minister_speeches/-/asset_publisher/7OvQR5KJWVmR/content/id/1299243, (22.05.2020).

⁶ "Macedonia Terrorist Raid May be Linked to Country's Support of Russia – Lavrov", *RT*, 16 May 2015, <https://www.rt.com/news/259245-machedonia-shooting-russia-support/>, (22.05.2020).

⁷ "Expelled Russian Diplomat Leaves Macedonia", *TASS*, 02 April 2018, <http://tass.com/politics/997204>, (22.05.2020).

⁸ Republic of North Macedonia Ministry of Foreign Affairs, "Final Agreement for the Settlement on the Name Issue", 17 August 2018, <https://mfa.gov.mk/en/page/8/post/1511/konechen-dogovor-za-reshavanje-na-makedonsko-grchkiot-spor-za-imeto-i-za-strateshko-partnerstvo>, (22.05.2020).

⁹ "US Says Russia Meddling in Macedonia Ahead of Name Referendum", *DW*, 17 September 2018, <https://www.dw.com/en/us-says-russia-meddling-in-macedonia-ahead-of-name-referendum/a-45515175>, (22.05.2020).

parties and some nationalist groups which called on their followers to either vote against or boycott the referendum. These were the DPSM, the coalition partner of the Gruevski government that also signed a declaration for the creation of a militarily neutral zone in the Balkans with United Russia, Russia's ruling party in June 2016¹⁰ and United Macedonia which opted for stronger ties with Russia and Serbia. Prominent Russian nationalist figures such as Aleksandr Dugin¹¹ and Leonid Savin who had connections to the Russian foreign policy circles came together with representatives from the United Macedonia in conferences and training sessions in Skopje during the spring of 2018 and fanned the anti-EU and anti-NATO sentiments in the country.¹² There were also allegations voiced by Zaev in the summer of 2018 which pointed finger at Russia. He claimed that Ivan Savvidis, the Greek-Russian businessman and former parliamentarian from United Russia with close links to the Kremlin, spent significant amounts of money to rally some politicians, nationalist organizations as well as fans of the Vardar football club against the Prespa Agreement and the referendum process.¹³

More than 90 percent of the Macedonian citizens who participated in the referendum that took place on September 30, 2018, endorsed the Prespa Agreement. However, the voter turnout was 36.8 percent, much lower than the required threshold of 50 percent.¹⁴ The Macedonian government, apprehensive of such a result, had announced that the referendum would be of consultative, rather than binding nature.¹⁵ This paved the way for realization of constitutional amendments through the

¹⁰ "Putin's Party Signs 'Military Neutrality' Agreements with Balkan Parties", *Balkan Insight*, 29 June 2016, <https://balkaninsight.com/2016/06/29/putin-s-party-signs-military-neutrality-agreements-with-balkan-parties-06-29-2016/>, (22.05.2020).

¹¹ Eleonora Tafuro Ambrosetti, "There is Life Behind the EU: Russia, Turkey and China in the Western Balkans", *ISPI*, 16 May 2018, <https://www.ispionline.it/it/publicazione/there-life-beyond-eu-russia-turkey-and-china-western-balkans-20528>, (22.05.2020).

¹² "Could Macedonia Become Russia's Satellite?", *b92*, 08 June 2018, https://www.b92.net/eng/news/world.php?yyyy=2018&mm=06&dd=08&nav_id=104363, (22.05.2020).

¹³ Margarita Assenova, "Moscow Pushes to Derail Macedonia's NATO Membership", *Eurasia Daily Monitor*, Volume XV, No 117, 06 August 2018, <https://jamestown.org/program/moscow-pushes-to-derail-macedonias-nato-membership/>, (22.05.2020).

¹⁴ Simon Tisdall, "Result of Macedonia's Referendum is Another Victory for Russia", *The Guardian*, 01 October 2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/oct/01/result-of-macedonia-referendum-is-another-victory-for-russia>, (22.05.2020).

¹⁵ Cvete Koneska, "The Macedonia Name Dispute: A Few Drivers and Spoilers of Success", *Insight Turkey*, Volume XXI, No 2, Spring 2019, p. 4.

Macedonian Assembly and the approval of the Prespa Agreement on January 11, 2019. With Greek Parliament's approval that came on January 25, 2019, the major hurdle to Macedonia's NATO and the EU membership was finally cleared.¹⁶ Russia, probably out of a desire not to further alienate Macedonia, declared that although it was not against the new name of the country, it opposed bending of rules to drive the country to NATO.¹⁷

Russia had a good rapport with Montenegro's DPS until the latter decided to shift towards the West and imposed sanctions on Russia in the spring of 2014 due to its Crimean policy. Russia then gravitated to the NSD/NOVA and DNP which were eager to strengthen ties with Russia and enunciated that they would lift sanctions against Moscow once they came to power in Montenegro.¹⁸ The head of the NSD/NOVA Andrija Mandic visited Russia as part of a Montenegrin delegation in February 2016 and was received by the State Duma Spokesperson Sergey Naryshkin¹⁹ who also served as main contact for Russia to develop relations with the far-left and far-right parties in Europe.²⁰ The NSD/NOVA and DNP also put signature to the declaration with United Russia for the establishment of a militarily neutral territory in the Balkans in June 2016 and commenced a campaign of referendum on Montenegro's NATO membership.

The contention between DPS and the NSD/NOVA and DNP over Montenegro's entry into NATO exploded on October 16, 2016, on the day of parliamentary elections in the country. The Montenegrin security forces arrested 20 Serbians and Montenegrins on the charges of attempting a coup

¹⁶ Paul Stronski and Annie Himes, "Russia's Game in the Balkans", *Carnegie Endowment for International Peace*, 06 February 2019, <https://carnegieendowment.org/2019/02/06/russia-s-game-in-balkans-pub-78235>, (22.05.2020).

¹⁷ The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, "Foreign Minister Sergey Lavrov's Remarks and Answers to Media Questions at a News Conference on the Results of Russian Diplomacy in 2018", 16 January 2019, http://www.mid.ru/en/web/guest/meropriyatiya_s_uchastiem_ministra/-/asset_publisher/xK1BhB2bUjd3/content/id/3476729, (22.05.2020).

¹⁸ "Montenegro Opposition Democratic Front, If Victorious in Upcoming Elections Will Support Russia and Promise to Lift Sanctions", *NRT 24*, 13 October 2016, <http://nrt24.ru/en/143837-2?language=de>, (22.05.2020).

¹⁹ "Russia Officially Supports Montenegrin Opposition", *Defend Democracy Press*, 05 February 2016, <http://www.defenddemocracy.press/1135/>, (22.05.2020).

²⁰ Naryshkin was appointed as Chief of Russia's Foreign Intelligence Service (SVR) a few months later in September 2016.

and assassinating the Prime Minister Milo Djukanovic.²¹ Shortly after, two Russian GRU officers were charged by the Montenegrin Special Prosecutor of backing the plot in order to impede the country's accession to NATO. Mandic and the leader of DNP Milan Knezevic were also indicted for organizing the activities of plotters and assisting in the distribution of funds.²² Russia dismissed the accusations vehemently. Lavrov also did not abstain from picking on both the Montenegrin government and NATO. He inveighed against the Montenegrin leadership for sidestepping democratic procedures by refusing to carry out a referendum on NATO membership although the polls demonstrated that substantial number of Montenegrin citizens was against entry into NATO.²³ He also accused NATO of consolidating the dividing lines in Europe and loosening the architecture of European security.²⁴

Russia had as its staunchest ally the SNSD of RS and its leader Milorad Dodik in the Western Balkans. While Dodik supported the Russian foreign policy moves wholeheartedly, Russia protected Dodik when he drew strong reaction from the West owing to his nationalist and secessionist stance in Bosnia-Herzegovina. When the RS organized a referendum on September 25, 2016, in defiance of a Constitutional Court ruling to maintain January 9 as the national day, the day the Bosnian Serbs proclaimed their so-called state in 1992, Russia claimed that the plebiscite neither posed any threat to the territorial integrity of Bosnia-Herzegovina nor violated the principles of Dayton Agreement.²⁵ Russia had also voted against a draft

²¹ Mark Galeotti, "Do the Western Balkans Face a Coming Russian Storm?", *European Council on Foreign Relations*, 04 April 2018, https://www.ecfr.eu/publications/summary/do_the_western_balkans_face_a_coming_russian_storm, (22.05.2020).

²² Reuf Bajrovic, Vesko Garcevic and Richard Kraemer, "Hanging by a Thread: Russia's Strategy of Destabilization in Montenegro", *Foreign Policy Research Institute*, 03 July 2018, p. 10, <https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2018/07/kraemer-rfp5.pdf>, (22.05.2020).

²³ The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, "Foreign Minister Sergey Lavrov Speaks and Takes Questions During the Forum, Russia-Land of Opportunity", 15 March 2018, http://www.mid.ru/en/web/guest/o-situacii-vokrug-otravlenia-s.skrupala-i-ego-doceri-v-velikobritanii/-/asset_publisher/milpunj3lj96/content/id/3120578, (22.05.2020).

²⁴ The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, "Foreign Minister Sergey Lavrov Interviewed by Bulgarian Journal International Relations", 02 March 2018, http://www.mid.ru/en/web/guest/maps/bg/-/asset_publisher/10DICiVBpk4q/content/id/3105914, (22.05.2020).

²⁵ The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, "Press Release on Foreign Minister Sergey Lavrov's Telephone Conversation with German Foreign Minister and OSCE Chairperson-in-Office Frank-Walter Steinmeier", 29 September 2016,

resolution on July 8, 2015, on commemoration of the 20th anniversary of the Srebrenica genocide in the United Nations Security Council on the grounds that it put the blame for the “tragedy exclusively on the Serbs, disregarding the fact that the Serbs were also victims in that tragedy”.²⁶ Dodik, on the other hand, had obstructed Bosnia-Herzegovina from joining the EU and USA’s sanctions on Russia due to its intervention in Crimea in March 2014.²⁷ Moreover, the RS led Bosnian authorities to abstain from voting for the United Nations General Assembly (UNGA) resolution “The territorial integrity of Ukraine” in the same month.²⁸ The SNSD also further closed ranks with Russia by signing the declaration with United Russia for the creation of a militarily neutral area in the Balkans in June 2016.

Russia managed to be on good terms both with the ruling SNS and the smaller pro-Russian parties such as DSS, Dveri, SNP and SRS in Serbia. The SNS, despite having adopted reformist and pro-EU policies in the wake of commencement of the accession negotiations with the EU in January 2014, still tried hard to sustain a working relationship with Russia. Friendly ties with Moscow became much more critical for Belgrade in the winter of 2018 when protests against the Serbian President Aleksandr Vucic and the government have mounted up following remarkable decline in media freedom and increasing pressure on non-governmental organizations in the country. Accordingly, in March 2019 the SNS hammered out a joint statement with United Russia to improve strategic partnership between the two countries.

The DSS, Dveri, SRS, along with SNP, which was also part of the government, opposed integration to the EU, rejected any kind of cooperation with NATO and supported a closer political, economic and security alliance with Russia. Representatives from all of these parties visited Crimea and

http://www.mid.ru/en/web/guest/telefonnye-razgovory-ministra/-/asset_publisher/KLX3tiYzsCLY/content/id/2478984, (22.05.2020).

²⁶ The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, “Foreign Ministry Statement on UN Security Council Voting on the British Draft Resolution on the Srebrenica Massacre in July 1995”, 08 July 2015,

http://www.mid.ru/en/web/guest/foreign_policy/international_safety/conflicts/-/asset_publisher/xIEMTQ3OvzcA/content/id/1549415, (22.05.2020).

²⁷ “Serbs Won’t Let Bosnia Join Sanctions against Russia”, *b92*, 26 March 2014, https://www.b92.net/eng/news/region.php?yyyy=2014&mm=03&dd=26&nav_id=89781, (22.05.2020).

²⁸ United Nations, “Resolutions Adopted by the General Assembly at its 68th Session”, 27 March 2014, <http://research.un.org/en/docs/ga/quick/regular/68>, (22.05.2020).

endorsed that the Peninsula belonged to Russia.²⁹ DSS, Dveri and SNP also put signature to the cooperation declaration with United Russia in June 2016 which called for the formation of a militarily neutral zone in the Balkans. The Serbian government, in an attempt not to lag behind the opposition, backed up the Russian position regarding the Crimean matter by abstaining from voting UNGA resolution “The territorial integrity of Ukraine”. The then Serbian President Tomislav Nikolic also announced that Serbia would not impose sanctions on Russia as it would have grave and very harmful consequences for Serbian interests.³⁰

Russia’s endeavour to increase the number of allies in the Western Balkans in the wake of the fall-out with the USA and EU over the Crimean matter produced meagre results. The governments of North Macedonia and Montenegro grew away from Moscow at least in the political sphere and speeded up efforts to become part of the EU. The Serbian government needed to walk on thin ice while balancing its ultimate goal of EU membership with pro-Russian views of some segments of its population. Only the RS moved closer to Russia as its separatist line in Bosnia-Herzegovina did not find much reception in the West.

2. Russia’s Economic Incursion in the Western Balkans

Russia tried to boost bilateral trade with Bosnia-Herzegovina, Montenegro, North Macedonia and Serbia and made also use of other economic instruments such as investments and loans to leave its imprint on the region. Yet, Moscow fell behind of the EU largely in this struggle as the Union became the major trade partner, investor as well as financial assistance provider of these countries. Furthermore, Russia also had to compete with other aspiring actors such as China, Turkey and the Gulf countries which showed economic interest in the Western Balkans.

²⁹ “Serbia Should Seek Closer Ties with Russia, Find Alternative to EU”, *Sputnik*, 30 October 2015, <https://sputniknews.com/politics/201510301029335204-serbian-politician-ties-with-russia/>, (22.05.2020), “Serbian Politician Visits Crimea, Says ‘Peninsula Belongs to Russia’”, *I12.international*, 17 March 2017, <https://i12.international/politics/serbian-politician-visits-crimea-says-peninsula-belongs-to-russia-15127.html>, (22.05.2020), and Maja Zivanovic, “Ukraine Tells Serbia to Respect its Sovereignty”, *Balkan Insight*, 08 November 2017, <https://balkaninsight.com/2017/11/08/ukraine-ask-serbia-to-respect-its-sovereignty-and-integrity-11-07-2017/>, (22.05.2020).

³⁰ Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Serbia, “Nikolic, Patrushev Discuss Regional Security, Cooperation”, 27 October 2016, <http://www.mfa.gov.rs/en/daily-survey-rss/15861-daily-survey-27102016>, (22.05.2020).

RUSSIA IN THE WESTERN BALKANS: A RECEDING POWER

Russia's trade with its strategic partner Serbia amounted to 2.6 billion euros in 2018 that corresponded to 6.9 percent of Serbia's total trade volume.³¹ Although bilateral trade between the two countries recorded nearly two percent increase in 2018³², it paled in comparison to Serbia's 24.1 billion-euro trade with the EU which constituted 64.6 percent of the country's total trade. The EU also took the lead in terms of Foreign Direct Investment (FDI) flowing to the country. 11.3 billion euro-worth FDI poured into Serbia from the EU between 2010-2017 mostly, to banking and telecommunications sectors³³ whereas Russian investments in the Serbian economy stood at 3.5 billion euros³⁴ and were concentrated on energy and banking sectors.

Lukoil, Russia's oil giant acquired a 79.5 percent stake in Serbia's number two fuel retailer Beopetrol in 2003.³⁵ Gazprom's oil subsidiary Gazprom Neft bought 51 percent of the shares in Naftna Industrija Srbije (NIS) oil and gas company in 2008 for 400 million euros although the market value of the company was estimated to oscillate around 600 million euros to 800 million euros.³⁶ Serbia, which was more than 90 percent dependent on Russian natural gas desired to be part of the Russian-led gas pipeline projects in Southeastern Europe at least to generate transit fees. Belgrade's hopes in this direction were dashed when the planned South Stream gas pipeline scheme was shelved due to Bulgarian withdrawal from

³¹ European Commission Directorate-General for Trade, "European Union, Trade in Goods with Serbia", 06 March 2019, https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_serbia_en.pdf, (05.06.2019).

³² The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, "Comment by the Information and Press Department Regarding Foreign Minister Sergey Lavrov's Talks with Serbian First Deputy Prime Minister and Minister of Foreign Affairs Ivica Dacic", 16 April 2019, http://www.mid.ru/en/web/guest/komentarii_predstavatelya/-/asset_publisher/MCZ7HQuMdqBY/content/id/3617079, (22.05.2020).

³³ The Delegation of the European Union to the Republic of Serbia, "Benefits from Serbia-EU Trade", 08 June 2019, <https://europa.rs/serbia-and-the-eu/trade/benefits-from-serbia-eu-trade/?lang=en>, (22.05.2020).

³⁴ President of Russia, "Meeting with President of Serbia Aleksandar Vucic", 02 October 2018, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/58675>, (22.05.2020).

³⁵ Sergey Sutyurin, Olga Trofimenko, Irina Vorobieva, Peter Zashev, Alexander Abramkov and Bojan Pantic, "Russian Investments in the Balkans: Expectations and Realities-The Special Case of Lukoil", *Journal of East-West Business*, 2018, p. 12.

³⁶ Filip Vojvodovic-Medic, "How to Downsize Russia in the Balkans", *GMF*, 21 February 2018, <http://www.gmfus.org/blog/2018/02/21/how-downsize-russia-balkans>, (22.05.2020).

the project over the EU's objections. Serbia then became part of the TurkStream gas pipeline project which replaced the South Stream and started gas deliveries to Bulgaria in January 2020.

Moskovska Banka which became part of the Russian VTB Group in 2011 opened its first branch in Belgrade as a greenfield investment in 2008. The Bank was renamed to VTB Banka Beograd in 2013 and ranked 23rd in terms of assets among the 30 banks operating in Serbia by the end of December 2016.³⁷ Sberbank acquired the shares of Austrian Volksbank International in 2012 which had significant retail and commercial banking operations in Balkan and Central and Eastern European states, including Serbia. Sberbank stuck to the lending policy of its predecessor however, and did not issue much credit to the large private companies in Serbia as they were vulnerable to political penetration.³⁸

Russia played second string to the EU in terms of loans extended to Serbia as well. While the EU provided more than 4.3 billion euro-worth loans and 3.6 billion euro-worth grants to Serbia in various fields such as agriculture, environment, infrastructure, public administration, rule of law and social development³⁹, Russia's loans granted to Serbia amounted to 1.2 billion euros and they were mostly lent as infrastructural aid and direct budgetary support.⁴⁰

Russia's trade with Montenegro ran around 215 million euros in the last decade.⁴¹ Moscow did not find itself a place among Podgorica's major trade partners in 2018. The EU, with 1.4 billion euro-worth trade with Montenegro topped the list, followed by Serbia (583 million euros) and

³⁷ "Russians Consider Selling VTB Banka Beograd", *Central European Financial Observer.eu*, 31 March 2017, <https://financialobserver.eu/recent-news/russians-consider-selling-vtb-banka-beograd/>, (05.06.2019).

³⁸ Center for the Study of Democracy, *Assessing Russia's Economic Footprint in the Western Balkans: Corruption and State Capture Risks*, Sofia 2018, p. 39.

³⁹ The Delegation of the European Union to the Republic of Serbia, "EU Assistance to Serbia", 08 June 2019, <https://europa.rs/eu-assistance-to-serbia/?lang=en>, (22.05.2020).

⁴⁰ European Parliament Directorate-General for External Policies Policy Department, *Serbia's Cooperation with China, the European Union, Russia and the United States of America*, 21 November 2017, p. 22, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/603854/EXPO_STU\(2017\)603854_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/603854/EXPO_STU(2017)603854_EN.pdf) (22.05.2020).

⁴¹ Center for the Study of Democracy, *Assessing Russia's Economic Footprint in Montenegro*, Sofia 2018, p. 6.

China (272 million euros).⁴² Russia performed better in FDI. The total value of FDI flowing into Montenegro from Russia since the country's independence in 2006 had been nearly 31 percent of Gross Domestic Product (GDP) whereas the EU's contribution to total FDI in Montenegro had been 32 percent of the GDP.⁴³ The rest of the FDI was realized by China, United Arab Emirates (UAE), Azerbaijan and Norway.⁴⁴

Russia mostly invested in industry, tourism, real estate and energy fields in Montenegro. One of Russia's wealthy businessmen, Oleg Deripaska acquired a controlling stake in Kombinat Aluminijuma Podgorica (KAP), the aluminium smelter company in 2005 which accounted for 15 percent of Montenegro's GDP and 51 percent of its exports through Cypriot Central European Aluminium Company (CEAC).⁴⁵ However, the KAP went bankrupt in 2013 after it could not pay its debts to the state company, Electrical Enterprise of Montenegro (ECPG) because of the global economic crisis of 2008-2009 that triggered a drastic decrease in aluminium prices.

Russia directed its investments to the tourism and real estate sectors after the failure of the KAP deal and achieved better results. The number of the Russian tourists visiting Montenegro for their summer vacations stepped up strikingly following the clinching of a visa-exemption agreement between the two countries in 2008. The number of Russian citizens that set foot in Montenegro went up to 350,000s from 61,000s in a decade and they made up 25 percent of the total tourist population of the country.⁴⁶ Moreover, many Russian firms purchased the communist-era hotels in attractive locations in the wake of the privatization process after independence and transformed them into luxurious hotels and summer

⁴² European Commission Directorate-General for Trade, "European Union, Trade in Goods with Montenegro", 06 March 2019, https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_montenegro_en.pdf, (09.06.2019).

⁴³ EU Data, "Montenegro on Its European Path", May 2019, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/near_factograph_montenegro.pdf, (09.06.2019).

⁴⁴ "Montenegro to Join EU by 2025", *Arton Capital*, 31 October 2018, <https://www.artoncapital.com/industry-news/montenegro-news/montenegro-to-join-eu-by-2025/>, (09.06.2019) and "Montenegro: Foreign Investment", <https://en.portal.santandertrade.com/establish-overseas/montenegro/investing>, (09.06.2019).

⁴⁵ Dimitar Bechev, "The 2016 Coup Attempt in Montenegro: Is Russia's Balkans Footprint Expanding?", *Foreign Policy Research Institute*, April 2018, p. 6, <https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2018/04/BechevFinal2018.pdf>, (09.06.2019).

⁴⁶ Bechev, *ibid.*, p. 6 and p. 12.

resorts to appeal to affluent Russian and European vacationers.⁴⁷ Russian citizens also bought land along with residential and commercial properties on the sea coast especially in the towns of Budva and Herceg Novi. The number was estimated to stand at 70,000 properties in 2014.⁴⁸

Russia did not have significant investments in the energy sector of the Montenegrin economy as the energy needs of the country were satisfied by local hydropower plants and imported fuel.⁴⁹ Lukoil invested in one of the largest energy companies in Montenegro, Roksped that engaged in petroleum trade and became the second largest retail supplier in the country. Novatek, another Russian energy company formed a joint venture with Italy's ENI in 2006 and received a 30-year subsea oil and gas exploration concession in the Adriatic Sea.⁵⁰

Russia, different from Serbia did not offer any financial aid to Montenegro in the form of loans for infrastructural development.⁵¹ The EU has up to date provided the largest amount of financial assistance to Montenegro. The figure ran around 1.5 billion euros which was distributed in the form of pre-accession funds, European Investment Bank loans, Western Balkans Investment Framework grants and inclusive quality education and employment support.⁵²

Russia became the fifth largest trade partner of Bosnia-Herzegovina in 2018, with trade turnover between the two countries reaching to 513 million euros.⁵³ Besides, the RS carried out 75 percent of its overall foreign

⁴⁷ Center for the Study of Democracy, *Assessing Russia's Economic Footprint in the Western Balkans*, p. 49.

⁴⁸ Center for the Study of Democracy, *Assessing Russia's Economic Footprint in the Western Balkans*, p. 51.

⁴⁹ Roman Mamchits, "Russian Investors to Lose Montenegro", *Invest Foresight*, 25 April 2018, <https://investforesight.com/russian-investors-to-loose-montenegro/>, (09.06.2019).

⁵⁰ Center for the Study of Democracy, *Assessing Russia's Economic Footprint in Montenegro*, p. 11.

⁵¹ Marta Szpala, "Montenegro Seeks Alternatives to Cooperation with Russia", *Central European Financial Observer.eu*, 08 November 2017, <https://financialobserver.eu/cse-and-cis/montenegro/montenegro-seeks-alternatives-to-cooperation-with-russia/>, (10.06.2019).

⁵² EU Data, "Montenegro on Its European Path", *ibid.*

⁵³ European Commission Directorate-General for Trade, "European Union, Trade in Goods with Bosnia-Herzegovina", 06 March 2019, https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_bosnia-herzegovina_en.pdf, (10.06.2019).

RUSSIA IN THE WESTERN BALKANS: A RECEDING POWER

trade with Moscow.⁵⁴ Yet, Russia still lagged far behind the EU (10 billion euros) and was also overwhelmed by Serbia (1.7 billion euros), China (703 million euros) and Turkey (609 million euros). Russia's FDI performance in Bosnia-Herzegovina demonstrated similar trends with its trade figures. Between May 1994 and December 2017, Russia carried out 347 million euro-valued FDI in the country, ranking behind Austria (1.3 billion euros), Croatia (1.2 billion euros), Serbia (1 billion euros), Slovenia (528 million euros) and the Netherlands (360 million euros).⁵⁵ While the EU's investments in the country were focused on manufacturing, financial services and telecommunications fields, Russian companies mostly preferred investing in energy and banking sectors.

Russia's state oil company Zarubezhneft acquired the ownership of RS's two oil refineries, Rafinerija Nafta Brod and the Modrica oil refinery following a privatization tender in 2007. Zarubezhneft also took hold of 80 percent of shares in Nestro Petrol, a wholesale and retail fuel supplier company, which became the largest gas station chain in Bosnia-Herzegovina.⁵⁶ In December 2017 Russia's Gazprom LNG also signed an agreement with the Serbian GAS RES to establish a joint venture for the construction of a LNG plant near the city of Zvornik in RS.⁵⁷

The first Russian bank that set foot in Bosnia-Herzegovina became the IEFK Bank in 2007 which was renamed as the MF Banka Banja Luka in 2010 after its acquisition by MCC Mikrofin Banja Luka. The Bank had a 1.2 percent market share and mostly served small and medium enterprises and micro businesses in the country.⁵⁸ Sberbank entered the Bosnian market

⁵⁴ President of Russia, "Meeting with President of Republika Srpska Entity of Bosnia and Herzegovina Milorad Dodik", 30 September 2018, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/58662>, (10.06.2019).

⁵⁵ Foreign Investment Promotion Agency of Bosnia and Herzegovina, "FDI Position and Performance", <http://www.fipa.gov.ba/informacije/statistike/investicije/default.aspx?id=180&langTag=en-US>, (10.06.2019).

⁵⁶ Center for the Study of Democracy, *Assessing Russia's Economic Footprint in Bosnia and Herzegovina*, Sofia 2018, p. 9.

⁵⁷ The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, "Foreign Minister Sergey Lavrov's Remarks and Answers to Questions at the Joint News Conference following Talks with President of Republika Srpska (Bosnia and Herzegovina) Milorad Dodik", 21 September 2018, http://www.mid.ru/en/web/guest/meropriyatiya_s_uchastiem_ministra/-/asset_publisher/xK1BhB2bUjd3/content/id/3348662, (10.06.2019).

⁵⁸ European Fund for Southeast Europe, "EFSE Strengthens Partnership with MF Banka to Support Small Businesses in BiH", 24 October 2016, <https://www.efse.lu/news->

after its capture of the shares of Austrian Volksbank International in 2012. The Bank was mostly focused on corporate finance and energy projects in the country and became the sixth largest financial corporation in Bosnia-Herzegovina by assets.⁵⁹

Bosnia-Herzegovina has continued to receive significant amounts of foreign aid from the EU in the post-war period. The Union has allocated more than three billion euro-worth financial assistance to the country in the form of pre-accession funds, European Investment Bank loans, Western Balkans Investment Framework grants, disaster relief fund and refugee support in the last 20 years.⁶⁰ Russia's financial assistance to Bosnia-Herzegovina on the other hand, was extended to the RS, mostly in the form of emergency assistance and direct budgetary support.⁶¹

Russia's trade with Macedonia remained at marginal level (117 million euro in 2017)⁶² despite the increase in Macedonia's agricultural exports to Russia following the Russian embargo on the EU farm products after the Crimean crisis. The EU however, had a 70.5 percent share in Macedonia's trade in 2017, followed by Serbia (5.9 percent share), China (3.8 percent share), Turkey (3.2 percent share) and South Africa (2 percent share).⁶³ The Union held its ground as the main investor in the country as well. 46.5 percent of the total FDI that flew into Macedonia in 2017⁶⁴

events/news/detail/efse-strengthens-partnership-with-mf-banka-to-support-small-businesses-in-bih/, (10.06.2019).

⁵⁹ Center for the Study of Democracy, *Assessing Russia's Economic Footprint in the Western Balkans*, p. 39.

⁶⁰ EU Data, "Bosnia and Herzegovina on Its European Path", 16 May 2018, <https://europa.ba/?p=56734>, (11.06.2019).

⁶¹ RWR Advisory Group, "Strategic Analysis: Russian Business Activity in Bosnia-Herzegovina", <https://www.rwradvisory.com/russian-activity-in-bosnia-herzegovina-abstract/>, (10.06.2019).

⁶² "Russia's Trade with Macedonia", *Russian Foreign Trade*, 14 February 2018, <http://en.russian-trade.com/reports-and-reviews/2018-02/russian-trade-with-macedonia-in-2017/>, (11.06.2019).

⁶³ European Parliament, "FYR Macedonia: Economic Indicators and Trade with EU", 02 May 2018, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2018/620197/EPRS_ATA\(2018\)620197_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2018/620197/EPRS_ATA(2018)620197_EN.pdf), (11.06.2019).

⁶⁴ EU Data, "North Macedonia on Its European Path", May 2019, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/near_factograph_north_macedonia.pdf, (11.06.2019).

originated from the EU countries whereas Russia's contribution to the FDI output in the country was 1 percent.⁶⁵

The Russian investments in Macedonia were mostly concentrated on energy and pharmaceutical sectors. Although the country was dependent on coal and oil as the major energy resources, it has commenced to utilize natural gas in order to reduce high levels of air pollution. Russia and Macedonia signed an agreement in 2013 for the construction of a gas pipeline to transfer Russian gas to Macedonia. The Russian company Stroytransgaz began construction of the Klecovce-Negotino pipeline in 2015 and completed it in 2016.⁶⁶ Thus, Macedonia started to receive Russian gas through the Serbian gas system. Lukoil, similar to Montenegro, expanded its market presence in Macedonia and become the second largest retail supplier of fuels.⁶⁷ Russian firms also ran some energy businesses in Macedonia through third countries. The Russian Solway which was registered in Switzerland operated a lead, zinc and copper mine while the TKG through an offshore company in Cyprus operated the joint venture TE-TO combined cycle heat and power plant.⁶⁸ Russia's pharma investment in Macedonia came off in 2012 when Prodis, the subsidiary of Russian Protek Group kicked off its operation in Skopje.⁶⁹

The EU, similar to the cases of Serbia, Montenegro and Bosnia-Herzegovina became the major financial donor of Macedonia. The Union provided more than two billion euro aid to the country in the form of pre-accession funds, European Investment Bank loans and Western Balkans Investment Framework grants.⁷⁰ Russia, however, did not extend any financial support to the country.

⁶⁵ Katarina Anđelković, "Assessing Russia's Economic Footprint in the Western Balkans", *European Western Balkans*, 08 March 2018, <https://europeanwesternbalkans.com/2018/03/08/assessing-russias-economic-footprint-western-balkans/>, (11.06.2019).

⁶⁶ Center for the Study of Democracy, *Assessing Russia's Economic Footprint in the Western Balkans*, p. 28.

⁶⁷ Center for the Study of Democracy, *Assessing Russia's Economic Footprint in the Western Balkans*, p. 35.

⁶⁸ Center for the Study of Democracy, *Assessing Russia's Economic Footprint in Macedonia*, Sofia 2018, p. 3 and p. 10.

⁶⁹ Government of the Republic of North Macedonia, "Plant Prodis of Russian Pharmaceutical Holding Protek Group Opens", 31 October 2012, <https://vlada.mk/node/4855?ln=en-gb>, (11.06.2019).

⁷⁰ EU Data, "North Macedonia on Its European Path", *ibid.*

Russia's attempts to boost its economic presence in the Western Balkans have been partially successful. Investments realized by the Russian companies in energy, banking, real estate and tourism sectors of Bosnia-Herzegovina, Montenegro, North Macedonia and Serbia loomed large in the economies of these countries' and urged them to preserve some kind of a workable association with Moscow. Yet, Russia's bilateral trade statistics with these countries lagged far behind the EU and the country also had to compete with other ambitious powers such as China and Turkey in the region. Furthermore, Russia proved to be no match for the EU in terms of the amount and diversity of the financial aid extended to these Western Balkan countries.

3. Russia's Endeavour to Build up Security Cooperation in the Western Balkans

Russia's collaboration with the Western Balkan states in the security sphere remained limited to strengthening military ties with Serbia and the RS. Moscow extended arms, military equipment and training to militarily neutral Serbia and the anti-NATO RS. Montenegro, which became part of the NATO in June 2017 and North Macedonia that was invited to begin accession talks with the Alliance in July 2018 and participated to the organization as a full member in March 2020, however, eschewed from establishing military association with Russia.

Russian-Serbian security relationship gained momentum in April 2013 when Serbia acquired observer status in the Parliamentary Assembly of the Russian-led Collective Security Treaty Organization.⁷¹ Shortly after, in November 2013, the two countries signed a defense agreement which encompassed cooperation in education of Serbian officers in Russia as well as joint participation in military exercises.⁷² Accordingly, since 2015, Serbian soldiers have been taking part in Slavic Brotherhood drills along with their Belarusian and Russian counterparts. Furthermore, Russia and

⁷¹ "Afghan and Serbian Parliaments Acquire Observer Status at CSTO PA", *Radio Belarus*, 12 April 2013, <http://radiobelarus.by/en/content/afghan-and-serbian-parliaments-acquire-observer-status-csto-pa>, (24.06.2019).

⁷² Ministry of Defence Republic of Serbia, "Agreement on Defence Signed between Serbia and the Russian Federation", 13 November 2013, <http://www.mod.gov.rs/eng/5824/potpisan-sporazum-o-saradnji-srbije-i-ruske-federacije-u-oblasti-odbrane-5824>, (24.06.2019).

Serbia also carry out the Brotherhood of Aviators exercise on a yearly basis.⁷³

The Russian-Serbian Humanitarian Center at Nis that was inaugurated in April 2012 became another contact point of security cooperation between Russia and Serbia. The Center, according to formal declarations, aimed to help prevention and elimination of natural disasters and technological accidents in Serbia and the neighbouring countries.⁷⁴ Fire fighting, demining and combating floods could be named as the main activities of the center. Although Lavrov underlined that the Center had put out fires, demined more than four million square metres of land⁷⁵ and helped Serbia to deal with the flood which hit the country in 2014⁷⁶, some US and European security officials claimed that the Center might be used as an intelligence gathering station by Russia taking into account the closeness of the facility to the U.S. base of Bondsteel in Kosovo, if Serbia granted diplomatic immunity to its Russian personnel as per the Russian request.⁷⁷

Russia's supply of armament and military equipment to the Serbian army became another significant aspect of defense cooperation between the two countries. In December 2016 Russia declared its donation of six MiG-29 Fulcrum fighter jets, 30 T-72 tanks and 30 BRDM-2 reconnaissance vehicles to Serbia.⁷⁸ Belgrade has also been for some time discussing the

⁷³ The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, "Foreign Minister Sergey Lavrov's Statement and Answers to Media Questions at a Joint News Conference Following Talks with Serbian First Deputy Prime Minister and Minister of Foreign Affairs Ivica Dacic", 17 April 2019, http://www.mid.ru/en/web/guest/meropriyatiya_s_uchastiem_ministra/-/asset_publisher/xK1BhB2bUjd3/content/id/3618519, (24.06.2019).

⁷⁴ Russian-Serbian Humanitarian Center, "About Us", <http://en.ihc.rs/about> (24.06.2019).

⁷⁵ The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, "Foreign Minister Sergey Lavrov's Interview with Sputnik News Agency", 13 December 2016, http://www.mid.ru/en/web/guest/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2561259, (24.06.2019).

⁷⁶ The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, "Foreign Minister Sergey Lavrov's Interview with Serbian Information Agency BETA", 19 February 2018, http://www.mid.ru/en/web/guest/meropriyatiya_s_uchastiem_ministra/-/asset_publisher/xK1BhB2bUjd3/content/id/3084489, (24.06.2019).

⁷⁷ Michael Birnbaum, "Russia's Low-cost Influence Strategy Finds Success in Serbia", *The Washington Post*, 03 October 2018, https://www.washingtonpost.com/world/europe/russias-low-cost-influence-strategy-finds-success-in-serbia--with-the-help-of-fighter-jets-media-conspiracies-and-a-biker-gang/2018/10/03/49dbf48e-8f47-11e8-ae59-01880eac5f1d_story.html?noredirect=on&utm_term=.ddfc4e893bd3, (24.06.2019).

⁷⁸ Dimitar Bechev, *Rival Power: Russia's Influence in Southeast Europe*, Yale University Press, New Haven 2017, p. 189.

purchase of Buk – M1 and Buk – M2 air defense systems and Tunguska anti-aircraft missiles from Moscow.⁷⁹ Despite the burgeoning security cooperation with Russia, Serbia did not abstain from strengthening its military bonds with the NATO and the EU. Serbia joined the NATO's Partnership for Peace (PfP) programme in 2006 and signed an Individual Partnership Action Plan (IPAP) with NATO in 2015 which permitted the Alliance to receive the right to use the Serbian infrastructure. Furthermore, between the years 2012 and 2017, while Serbia carried out 98 military exercises with the NATO, it held only 12 similar drills with Russia.⁸⁰ The country expedited its security collaboration with the EU as well. In September 2017 Serbia became part of the EU's Balkan Battlegroup⁸¹ at the military police and staff officer levels which was founded to provide quick military responses to the crisis situations especially in the Balkan region.⁸² Serbia has also been participating to the EU's peacekeeping missions in Mali and Somalia and its training mission in Central African Republic.⁸³

Bosnia-Herzegovina, similar to Serbia hammered out a PfP programme with the NATO in 2006. The country hammered out an IPAP in 2008 and was invited to join the Membership Action Plan (MAP) in 2010 on the condition that all the immovable defense property would be registered to the state.⁸⁴ Although 32 of total 57 military sites have been registered, not a single defense property on the territory of the RS has been registered up to now.⁸⁵ This situation emanated from the unwelcoming approach of the RS

⁷⁹ "Serbian President Lauds Military-Technical Cooperation with Russia", *TASS*, 17 January 2019, <https://tass.com/defense/1040501>, (24.06.2019).

⁸⁰ Slavisha Batko Milacic, "Vladimir Putin in Serbia – Brotherhood and Geopolitics", *International Affairs*, Volume 25, January 2019, <http://en.interaffairs.ru/experts/804-vladimir-putin-in-serbia-brotherhood-and-geopolitics.html>, (24.06.2019).

⁸¹ The Balkan Battlegroup which was originally named as HELBROC was led by Greece and encompassed also Bulgaria, Cyprus, Romania and Ukraine.

⁸² "Serbia Became a Part of the EU Battle Group: What is HELBROC", *Telegraf*, 28 September 2017, <https://www.telegraf.rs/english/2899520-serbia-became-a-part-of-the-eu-battle-group-what-is-helbroc>, (24.06.2019).

⁸³ European Parliament Directorate-General for External Policies Policy Department, *Serbia's Cooperation with China, the European Union, Russia and the United States of America*, p. 38.

⁸⁴ North Atlantic Treaty Organization, "Relations with Bosnia and Herzegovina", 06 December 2018, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49127.htm, (24.06.2019).

⁸⁵ NATO Parliamentary Assembly, Defence and Security Committee (DSC): Subcommittee on Future Security and Defence Capabilities (DSCFC) Mission Report, 01 March 2019, p. 3, <https://www.nato-pa.int/download-file?filename=sites/default/files/2019-03/2018%20->

leadership to Bosnia-Herzegovina's NATO membership. Dodik stated many times that the RS would not allow Bosnia-Herzegovina to be part of the NATO as it supported maintaining neutrality.⁸⁶ Moreover, the parliament of the RS passed a resolution in October 2017 which declared the neutrality of the entity in relation to military alliances.⁸⁷ This negative attitude of the RS with regard to the NATO paved the way for closer security cooperation with Russia. The parties have been collaborating on matters such as intelligence gathering, counter-terrorism and combating cybercrimes since 2016.⁸⁸ Russian intelligence officers have also been training the RS's special police forces both in Banja Luka and Moscow. Russia provided arms and military equipment to the RS as well. In February 2018, a shipment of 2,500 Russian-made automatic rifles arrived at Banja Luka through Serbia.⁸⁹ There existed also reports which stated that the RS was about to buy Russian-manufactured anti-aircraft Igla 1-V missiles to mount on helicopters.⁹⁰

Russia's overture to Montenegro in the fall of 2013 for the temporary mooring of Russian warships at the ports of Bar and Kotor that might presage a future Russian demand of a naval base in the country was discountenanced by the Montenegrin government which was not enthusiastic about any kind cooperation with Russia in the defense field.⁹¹ The acceleration of Montenegro's membership process to the NATO was another disappointment for Russia. Although Russia starting with 2014, described the possible accession of Montenegro to NATO as irresponsible

%20MISSION%20REPORT%20DSC%20BIH%20AND%20SERBIA%20-%2020254%20DSCFC%2018%20E.pdf, (24.06.2019).

⁸⁶ "Republika Srpska President Says He Will Not Allow Bosnia and Herzegovina to Join NATO", *TASS*, 09 October 2018, <https://tass.com/world/1025062>, (24.06.2019).

⁸⁷ Mladen Lakić, "Bosnia Should Recognise Crimea as Russian, Says Dodik", *Balkan Insight*, 09 October 2018, <https://balkaninsight.com/2018/10/09/crimes-is-part-of-russia-dodik-says-10-09-2018/>, (24.06.2019).

⁸⁸ Vera Mironova and Boydan Zawadewicz, "Putin Is Building a Bosnian Paramilitary Force", *Foreign Policy*, 08 August 2018, <https://foreignpolicy.com/2018/08/08/putin-is-building-a-bosnian-paramilitary-force/>, (24.06.2019).

⁸⁹ Nicholas Waller, "Russian-made Arms Shipment to Bosnian Serbs Sends Out Alarms", *New Europe*, 16 February 2018, <https://www.neweurope.eu/article/russian-made-arms-shipment-bosnian-serbs-sends-alarms/>, (24.06.2019).

⁹⁰ Reuf Bajrovic, Richard Kraemer and Emir Suljagic, "Bosnia on the Chopping Block: The Potential for Violence and Steps to Prevent It", *Foreign Policy Research Institute*, March 2018, p. 6, <https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2018/03/updated-bosnia-2018.pdf>, (24.06.2019).

⁹¹ Reuf Bajrovic, Vesko Garcevic and Richard Kraemer, "Hanging by a Thread: Russia's Strategy of Destabilization in Montenegro", p. 7.

and provocative, it failed to prevent its realization.⁹² North Macedonia's impending accession to the NATO after the coming into force of the name-change agreement in January 2019 drew again reaction from Russia despite the absence of any substantial military bond between the two countries. Russian President Vladimir Putin for instance, accused Washington and its allies of inciting destabilization in the Balkans which according to his contention would increase mistrust and tension in Europe.⁹³

Russia's endeavour to enhance cooperation with the Western Balkan states in the defense realm yielded meagre payoffs. Russia could not hinder the expansion of NATO to encompass Montenegro and North Macedonia. Furthermore, although Moscow retains significant military ties with Serbia via weapon and military equipment transfers and military exercises, Belgrade is in a growing security association with both the EU and NATO. Russia's views concerning the expansion of NATO in the Western Balkans coincide mostly with the RS with which it sustains considerable military ties through armament exchanges and training.

Conclusion

The wars in Bosnia-Herzegovina and Kosovo as well as the crisis in Macedonia had come at a time while Russia was trying to pull itself together in the midst of political overhaul, economic travail, weakening military power and declining morale. Russia preferred dancing to the tune of the EU and the USA during these conflicts although the divergence of opinion between Moscow and the Western capitals had been manifest especially during the Kosovo War. Concomitant to the rising confidence of the country in the wake of the soaring energy prices in mid-2000s along with the stabilization of the political system with the inauguration of Putin as the new President brought out a renewed Russian interest in the Western Balkans. Still, Russian activities in the region during this period were mostly focused on reviving the economic ties with the Western Balkan states via hammering

⁹² "Why Is Russia Opposed to Montenegro Joining NATO?", *Russia Beyond*, 15 December 2015, https://www.rbth.com/international/2015/12/15/why-is-russia-opposed-to-montenegro-joining-nato_551179, (24.06.2019).

⁹³ Helena Smith, "Putin Says US Wants to 'Assert Dominance' in Balkans as Macedonia Changes Name", *The Guardian*, 16 January 2019, <https://www.theguardian.com/world/2019/jan/16/putin-says-us-wants-to-assert-dominance-in-balkans-as-macedonia-changes-name>, (24.06.2019).

RUSSIA IN THE WESTERN BALKANS: A RECEDING POWER

out energy deals without much talk of political alliance and security collaboration.

Russia's pursuit of a more assertive and compelling foreign policy line in the Western Balkans to lure Bosnia-Herzegovina, Macedonia, Montenegro and Serbia into its fold came into open as a result of the Crimean crisis which widened the gap between Russia and the West to a great extent. Subscribed to a neorealist world view that postulated an international system governed by anarchy and designated survival as the ultimate goal of a state which could be achieved only through reliance on its own capacity and resources, Russia aimed to maintain its position as a great power amid competition with other influential actors such as the US, China, the EU and Japan. Therefore, Moscow perceived NATO's enlargement policy and the EU's Eastern Partnership scheme as direct threats to its well-being and national interests as these two initiatives would help the EU and NATO to expand their geopolitical outreach to the detriment of Russia. Furthermore, they might also alienate some of the former Soviet states from Moscow which were still deemed crucial for Russian security. Russia attempted to balance the moves of the EU and NATO in Eastern Europe and the South Caucasus by taunting them with its onslaughts in the Western Balkan states that were exposed to its interference. Accordingly, Moscow stepped up its efforts towards backing up like-minded leaders and political factions, laying its capital in key sectors such as energy, banking and tourism and strengthening military collaboration via provision of military paraphernalia and training in these countries.

Russia's foreign policy line with regard to the Western Balkans produced moderate results. Russia sustains close political relations with Serbia and the RS. However, North Macedonia considerably grew apart from Russia after the change of government. Moreover, Russia's sharp criticism of Montenegro's leadership in the course of NATO accession process estranged the country from Russia to a large extent. On the economic front, Russia is not a match for the EU in terms of trade volume or the amount and diversity of the financial aid allocated to the Western Balkan states. The EU capital surpassed the Russian businesses in each sector save energy in the economies of these countries' as well. On the military sphere, membership to NATO prevailed over any kind of security partnership with Russia for Montenegro and Macedonia while Serbia, the strategic partner of Russia in the Balkan region, retains military ties not only with Russia but also with the EU and NATO. Only the RS, notorious with its secessionist

tendencies and disagreements with the central government of Bosnia-Herzegovina relies largely on Russian weapons and equipment. All in all, it can be said that integration to the Euro-Atlantic structures continues to prioritize over any kind of tactical alignment with Russia for nearly all of the Western Balkan countries.

BIBLIOGRAPHY

BECHEV, Dimitar, *Rival Power: Russia's Influence in Southeast Europe*, Yale University Press, New Haven 2017.

CENTER FOR THE STUDY OF DEMOCRACY, *Assessing Russia's Economic Footprint in Bosnia and Herzegovina*, Sofia 2018.

CENTER FOR THE STUDY OF DEMOCRACY, *Assessing Russia's Economic Footprint in Macedonia*, Sofia 2018.

CENTER FOR THE STUDY OF DEMOCRACY, *Assessing Russia's Economic Footprint in Montenegro*, Sofia 2018.

CENTER FOR THE STUDY OF DEMOCRACY, *Assessing Russia's Economic Footprint in the Western Balkans: Corruption and State Capture Risks*, Sofia 2018.

KONESKA, Cvete, "The Macedonia Name Dispute: A Few Drivers and Spoilers of Success", *Insight Turkey*, Volume XXI, No 2, Spring 2019, pp. 1-11.

SUTYRIN, Sergey, TROFIMENKO, Olga, VOROBIEVA, Irina, ZASHEV, Peter, ABRAMKOV, Alexander and PANTIC, Bojan, "Russian Investments in the Balkans: Expectations and Realities-The Special Case of Lukoil", *Journal of East-West Business*, 2018, pp. 1-21.

Internet Sources

"Afghan and Serbian Parliaments Acquire Observer Status at CSTO PA", *Radio Belarus*, 12 April 2013, <http://radiobelarus.by/en/content/afghan-and-serbian-parliaments-acquire-observer-status-csto-pa>, (24.06.2019).

RUSSIA IN THE WESTERN BALKANS: A RECEDING POWER

ANDELKOVIC, Katarina, "Assessing Russia's Economic Footprint in the Western Balkans", *European Western Balkans*, 08 March 2018, <https://europeanwesternbalkans.com/2018/03/08/assessing-russias-economic-footprint-western-balkans/>, (11.06.2019).

ASSENOVA, Margarita, "Moscow Pushes to Derail Macedonia's NATO Membership", *Eurasia Daily Monitor*, Volume XV, No 117, 06 August 2018, <https://jamestown.org/program/moscow-pushes-to-derail-macedonias-nato-membership/>, (22.05.2020).

BAJROVIC, Reuf, GARCEVIC, Vesko, and KRAEMER, Richard, "Hanging by a Thread: Russia's Strategy of Destabilization in Montenegro", *Foreign Policy Research Institute*, 03 July 2018, 1-16, <https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2018/07/kraemer-rfp5.pdf>, (22.05.2020).

BAJROVIC, Reuf, KRAEMER, Richard, and SULJAGIC, Emir, "Bosnia on the Chopping Block: The Potential for Violence and Steps to Prevent It", *Foreign Policy Research Institute*, March 2018, pp. 1-14, <https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2018/03/updated-bosnia-2018.pdf>, (24.06.2019).

BECHEV, Dimitar, "The 2016 Coup Attempt in Montenegro: Is Russia's Balkans Footprint Expanding?", *Foreign Policy Research Institute*, April 2018, pp. 1-14, <https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2018/04/BechevFinal2018.pdf>, (09.06.2019).

BIRNBAUM, Michael, "Russia's Low-cost Influence Strategy Finds Success in Serbia", *The Washington Post*, 03 October 2018, https://www.washingtonpost.com/world/europe/russias-low-cost-influence-strategy-finds-success-in-serbia--with-the-help-of-fighter-jets-media-conspiracies-and-a-biker-gang/2018/10/03/49dbf48e-8f47-11e8-ae59-01880eac5f1d_story.html?noredirect=on&utm_term=.ddfc4e893bd3, (24.06.2019).

CASULE, Kole, "Macedonia Opposition Leader Says PM Ordered 'Massive Wire-tapping'", *Reuters*, 09 February 2015, <https://www.reuters.com/article/us-macedonia-opposition-wiretapping/macedonia-opposition-leader-says-pm-ordered-massive-wire-tapping-idUSKBN0LD1U120150209>, (22.05.2020).

FATMA ASLI KELKITLI

“Could Macedonia Become Russia’s Satellite?”, *b92*, 08 June 2018, https://www.b92.net/eng/news/world.php?yyyy=2018&mm=06&dd=08&nav_id=104363, (22.05.2020).

EU DATA, “Bosnia and Herzegovina on Its European Path”, 16 May 2018, <https://europa.ba/?p=56734>, (11.06.2019).

EU DATA, “Montenegro on Its European Path”, May 2019, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/near_factograph_montenegro.pdf, (09.06.2019).

EU DATA, “North Macedonia on Its European Path”, May 2019, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/near_factograph_north_macedonia.pdf, (11.06.2019).

EUROPEAN COMMISSION DIRECTORATE-GENERAL FOR TRADE, “European Union, Trade in Goods with Bosnia-Herzegovina”, 06 March 2019, https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_bosnia-herzegovina_en.pdf, (10.06.2019).

EUROPEAN COMMISSION DIRECTORATE-GENERAL FOR TRADE, “European Union, Trade in Goods with Montenegro”, 06 March 2019, https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_montenegro_en.pdf, (09.06.2019).

EUROPEAN COMMISSION DIRECTORATE-GENERAL FOR TRADE, “European Union, Trade in Goods with Serbia”, 06 March 2019, https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_serbia_en.pdf, (05.06.2019).

EUROPEAN FUND FOR SOUTHEAST EUROPE, “EFSE Strengthens Partnership with MF Banka to Support Small Businesses in BiH”, 24 October 2016, <https://www.efse.lu/news-events/news/detail/efse-strengthens-partnership-with-mf-banka-to-support-small-businesses-in-bih/>, (10.06.2019).

EUROPEAN PARLIAMENT, “FYR Macedonia: Economic Indicators and Trade with EU”, 02 May 2018,

RUSSIA IN THE WESTERN BALKANS: A RECEDING POWER

[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2018/620197/EPRS_ATA\(2018\)620197_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2018/620197/EPRS_ATA(2018)620197_EN.pdf), (11.06.2019).

EUROPEAN PARLIAMENT DIRECTORATE-GENERAL FOR EXTERNAL POLICIES POLICY DEPARTMENT, *Serbia's Cooperation with China, the European Union, Russia and the United States of America*, 21 November 2017, pp. 1-57, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/603854/EXPO_STU\(2017\)603854_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/603854/EXPO_STU(2017)603854_EN.pdf), (22.05.2020).

“Expelled Russian Diplomat Leaves Macedonia”, *TASS*, 02 April 2018, <http://tass.com/politics/997204>, (22.05.2020).

FOREIGN INVESTMENT PROMOTION AGENCY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA, “FDI Position and Performance”, <http://www.fipa.gov.ba/informacije/statistike/investicije/default.aspx?id=180&langTag=en-US>, (10.06.2019).

GALEOTTI, Mark, “Do the Western Balkans Face a Coming Russian Storm?”, *European Council on Foreign Relations*, 04 April 2018, https://www.ecfr.eu/publications/summary/do_the_western_balkans_face_a_coming_russian_storm, (22.05.2020).

GOVERNMENT OF THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA, “Plant Prodis of Russian Pharmaceutical Holding Protek Group Opens”, 31 October 2012, <https://vlada.mk/node/4855?ln=en-gb>, (11.06.2019).

LAKIC, Mladen, “Bosnia Should Recognise Crimea as Russian, Says Dodik”, *Balkan Insight*, 09 October 2018, <https://balkaninsight.com/2018/10/09/crimes-is-part-of-russia-dodik-says-10-09-2018/>, (24.06.2019).

“Macedonia Terrorist Raid May be Linked to Country’s Support of Russia – Lavrov”, *RT*, 16 May 2015, <https://www.rt.com/news/259245-machedonia-shooting-russia-support/>, (22.05.2020).

MAMCHITS, Roman, “Russian Investors to Lose Montenegro”, *Invest Foresight*, 25 April 2018, <https://investforesight.com/russian-investors-to-loose-montenegro/>, (09.06.2019).

FATMA ASLI KELKITLI

MILACIC, Slavisha Batko, “Vladimir Putin in Serbia – Brotherhood and Geopolitics”, *International Affairs*, Volume 25, January 2019, <http://en.interaffairs.ru/experts/804-vladimir-putin-in-serbia-brotherhood-and-geopolitics.html>, (24.06.2019).

MINISTRY OF DEFENCE REPUBLIC OF SERBIA, “Agreement on Defence Signed between Serbia and the Russian Federation”, 13 November 2013, <http://www.mod.gov.rs/eng/5824/potpisan-sporazum-o-saradnji-srbije-i-ruske-federacije-u-oblasti-odbrane-5824>, (24.06.2019).

MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF SERBIA, “Nikolic, Patrushev Discuss Regional Security, Cooperation”, 27 October 2016, <http://www.mfa.gov.rs/en/daily-survey-rss/15861-daily-survey-27102016> (22.05.2020).

MIRONOVA, Vera and ZAWADECWICZ, Boydan, “Putin Is Building a Bosnian Paramilitary Force”, *Foreign Policy*, 08 August 2018, <https://foreignpolicy.com/2018/08/08/putin-is-building-a-bosnian-paramilitary-force/>, (24.06.2019).

“Montenegro: Foreign Investment”, <https://en.portal.santandertrade.com/establish-overseas/montenegro/investing>, (09.06.2019).

“Montenegro Opposition Democratic Front, If Victorious in Upcoming Elections Will Support Russia and Promise to Lift Sanctions”, *NRT 24*, 13 October 2016, <http://nrt24.ru/en/143837-2?language=de>, (22.05.2020).

“Montenegro to Join EU by 2025”, *Arton Capital*, 31 October 2018, <https://www.artoncapital.com/industry-news/montenegro-news/montenegro-to-join-eu-by-2025/>, (09.06.2019).

NATO PARLIAMENTARY ASSEMBLY, Defence and Security Committee (DSC): Subcommittee on Future Security and Defence Capabilities (DSCFC) Mission Report, 01 March 2019, pp. 1-8, <https://www.nato-pa.int/download-file?filename=sites/default/files/2019-03/2018%20-%20MISSION%20REPORT%20DSC%20BIH%20AND%20SERBIA%20-%2020254%20DSCFC%2018%20E.pdf>, (24.06.2019).

RUSSIA IN THE WESTERN BALKANS: A RECEDING POWER

NORTH ATLANTIC TREATY ORGANIZATION, “Relations with Bosnia and Herzegovina”, 06 December 2018, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49127.htm, (24.06.2019).

PRESIDENT OF RUSSIA, “Meeting with President of Republika Srpska Entity of Bosnia and Herzegovina Milorad Dodik”, 30 September 2018, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/58662>, (10.06.2019).

PRESIDENT OF RUSSIA, “Meeting with President of Serbia Aleksandar Vucic”, 02 October 2018, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/58675>, (22.05.2020).

“Putin’s Party Signs ‘Military Neutrality’ Agreements with Balkan Parties”, *Balkan Insight*, 29 June 2016, <https://balkaninsight.com/2016/06/29/putin-s-party-signs-military-neutrality-agreements-with-balkan-parties-06-29-2016/>, (22.05.2020).

REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS, “Final Agreement for the Settlement on the Name Issue”, 17 August 2018, <https://mfa.gov.mk/en/page/8/post/1511/konechen-dogovor-za-reshavanje-na-makedonsko-grchkiot-spor-za-imeto-i-za-strateshko-partnerstvo>, (22.05.2020).

“Republika Srpska President Says He Will Not Allow Bosnia and Herzegovina to Join NATO”, *TASS*, 09 October 2018, <https://tass.com/world/1025062>, (24.06.2019).

“Russia Officially Supports Montenegrin Opposition”, *Defend Democracy Press*, 05 February 2016, <http://www.defenddemocracy.press/1135/>, (22.05.2020).

RUSSIAN-SERBIAN HUMANITARIAN CENTER, “About Us”, <http://en.ihc.rs/about>, (24.06.2019).

“Russia’s Trade with Macedonia”, *Russian Foreign Trade*, 14 February 2018, <http://en.russian-trade.com/reports-and-reviews/2018-02/russian-trade-with-macedonia-in-2017/>, (11.06.2019).

“Russians Consider Selling VTB Banka Beograd”, *Central European Financial Observer.eu*, 31 March 2017, <https://financialobserver.eu/recent-news/russians-consider-selling-vtb-banka-beograd/>, (05.06.2020).

RWR ADVISORY GROUP, “Strategic Analysis: Russian Business Activity in Bosnia-Herzegovina”, <https://www.rwradvisory.com/russian-activity-in-bosnia-herzegovina-abstract/>, (10.06.2019).

SAMORUKOV, Maxim, “Russia and the Western Balkans: A Last Stand or More of the Same?”, *Carnegie Moscow Center*, 04 September 2019, <https://carnegie.ru/2019/09/04/russia-and-western-balkans-last-stand-or-more-of-same-pub-79796>, (21.02.2021).

“Serbia Became a Part of the EU Battle Group: What is HELBROC”, *Telegraf*, 28 September 2017, <https://www.telegraf.rs/english/2899520-serbia-became-a-part-of-the-eu-battle-group-what-is-helbroc>, (24.06.2019).

“Serbia Should Seek Closer Ties with Russia, Find Alternative to EU”, *Sputnik*, 30 October 2015, <https://sputniknews.com/politics/201510301029335204-serbian-politician-ties-with-russia/>, (22.05.2020).

Serbian Politician Visits Crimea, Says ‘Peninsula Belongs to Russia’”, *112.international*, 17 March 2017, <https://112.international/politics/serbian-politician-visits-crimea-says-peninsula-belongs-to-russia-15127.html>, (22.05.2020).

“Serbian President Lauds Military-Technical Cooperation with Russia”, *TASS*, 17 January 2019, <https://tass.com/defense/1040501>, (24.06.2019).

“Serbs Won’t Let Bosnia Join Sanctions against Russia”, *b92*, 26 March 2014, https://www.b92.net/eng/news/region.php?yyyy=2014&mm=03&dd=26&nav_id=89781, (22.05.2020).

SMITH, Helena, “Putin Says US Wants to ‘Assert Dominance’ in Balkans as Macedonia Changes Name”, *The Guardian*, 16 January 2019, <https://www.theguardian.com/world/2019/jan/16/putin-says-us-wants-to-assert-dominance-in-balkans-as-macedonia-changes-name>, (24.06.2019).

STRONSKI, Paul and HIMES, Annie, “Russia’s Game in the Balkans”, *Carnegie Endowment for International Peace*, 06 February 2019, <https://carnegieendowment.org/2019/02/06/russia-s-game-in-balkans-pub-78235>, (22.05.2020).

RUSSIA IN THE WESTERN BALKANS: A RECEDING POWER

SZPALA, Marta, “Montenegro Seeks Alternatives to Cooperation with Russia”, *Central European Financial Observer.eu*, 08 November 2017, <https://financialobserver.eu/cse-and-cis/montenegro/montenegro-seeks-alternatives-to-cooperation-with-russia/>, (10.06.2019).

TAFURO AMBROSETTI, Eleonora, “There is Life Behind the EU: Russia, Turkey and China in the Western Balkans”, *ISPI*, 16 May 2018, <https://www.ispionline.it/it/publicazione/there-life-beyond-eu-russia-turkey-and-china-western-balkans-20528>, (22.05.2020).

THE DELEGATION OF THE EUROPEAN UNION TO THE REPUBLIC OF SERBIA, “Benefits from Serbia-EU Trade”, 08 June 2019, <https://europa.rs/serbia-and-the-eu/trade/benefits-from-serbia-eu-trade/?lang=en>, (22.05.2020).

THE DELEGATION OF THE EUROPEAN UNION TO THE REPUBLIC OF SERBIA, “EU Assistance to Serbia”, 08 June 2019, <https://europa.rs/eu-assistance-to-serbia/?lang=en>, (22.05.2020).

THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF THE RUSSIAN FEDERATION, “Comment by the Information and Press Department Regarding Foreign Minister Sergey Lavrov’s Talks with Serbian First Deputy Prime Minister and Minister of Foreign Affairs Ivica Dacic”, 16 April 2019, http://www.mid.ru/en/web/guest/kommentarii_predstavatelya/-/asset_publisher/MCZ7HQUMdqBY/content/id/3617079, (22.05.2020).

THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF THE RUSSIAN FEDERATION, “Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation”, 18 February 2013, http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCk6BZ29/content/id/122186, (22.05.2020).

THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF THE RUSSIAN FEDERATION, “Foreign Minister Sergey Lavrov’s Interview with Serbian Information Agency BETA”, 19 February 2018, http://www.mid.ru/en/web/guest/meropriyatiya_s_uchastiem_ministra/-/asset_publisher/xK1BhB2bUjd3/content/id/3084489, (24.06.2019).

THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF THE RUSSIAN FEDERATION, “Foreign Minister Sergey Lavrov’s Interview with Sputnik

News Agency”, 13 December 2016,
http://www.mid.ru/en/web/guest/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2561259, (24.06.2019).

THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF THE RUSSIAN FEDERATION, “Foreign Minister Sergey Lavrov Interviewed by Bulgarian Journal International Relations”, 02 March 2018,
http://www.mid.ru/en/web/guest/maps/bg/-/asset_publisher/10DICiVBpk4q/content/id/3105914, (22.05.2020).

THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF THE RUSSIAN FEDERATION, “Foreign Minister Sergey Lavrov’s Remarks and Answers to Media Questions at a News Conference on the Results of Russian Diplomacy in 2018”, 16 January 2019,
http://www.mid.ru/en/web/guest/meropriyatiya_s_uchastiem_ministra/-/asset_publisher/xK1BhB2bUjd3/content/id/3476729, (22.05.2020).

THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF THE RUSSIAN FEDERATION, “Foreign Minister Sergey Lavrov’s Remarks and Answers to Questions at the Joint News Conference following Talks with President of Republika Srpska (Bosnia and Herzegovina) Milorad Dodik”, 21 September 2018,
http://www.mid.ru/en/web/guest/meropriyatiya_s_uchastiem_ministra/-/asset_publisher/xK1BhB2bUjd3/content/id/3348662, (10.06.2019).

THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF THE RUSSIAN FEDERATION, “Foreign Minister Sergey Lavrov’s Remarks and Answers to Questions During Government Hour at the Federation Council of the Federal Assembly”, 20 May 2015,
http://www.mid.ru/en_GB/press_service/minister_speeches/-/asset_publisher/7OvQR5KJWVmR/content/id/1299243, (22.05.2020).

THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF THE RUSSIAN FEDERATION, “Foreign Minister Sergey Lavrov Speaks and Takes Questions During the Forum, Russia-Land of Opportunity”, 15 March 2018,
http://www.mid.ru/en/web/guest/o-situacii-vokrug-otravlenia-s.skrupala-i-ego-doceri-v-velikobritanii/-/asset_publisher/miIpunj3lj96/content/id/3120578, (22.05.2020).

THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF THE RUSSIAN FEDERATION, “Foreign Minister Sergey Lavrov’s Statement and Answers

RUSSIA IN THE WESTERN BALKANS: A RECEDING POWER

to Media Questions at a Joint News Conference Following Talks with Serbian First Deputy Prime Minister and Minister of Foreign Affairs Ivica Dacic”, 17 April 2019, http://www.mid.ru/en/web/guest/meropriyatiya_s_uchastiem_ministra/-/asset_publisher/xK1BhB2bUjd3/content/id/3618519, (24.06.2019).

THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF THE RUSSIAN FEDERATION, “ Press Release on Foreign Minister Sergey Lavrov’s Telephone Conversation with German Foreign Minister and OSCE Chairperson-in-Office Frank-Walter Steinmeier”, 29 September 2016, http://www.mid.ru/en/web/guest/telefonnye-razgovory-ministra/-/asset_publisher/KLX3tiYzsCLY/content/id/2478984, (22.05.2020).

THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF THE RUSSIAN FEDERATION, “Foreign Ministry Statement on UN Security Council Voting on the British Draft Resolution on the Srebrenica Massacre in July 1995”, 08 July 2015, http://www.mid.ru/en/web/guest/foreign_policy/international_safety/conflict_s/-/asset_publisher/xIEMTQ3OvzcA/content/id/1549415, (22.05.2020).

TISDALL, Simon, “Result of Macedonia’s Referendum is Another Victory for Russia”, *The Guardian*, 01 October 2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/oct/01/result-of-macedonia-referendum-is-another-victory-for-russia>, (22.05.2020).

UNITED NATIONS, “Resolutions Adopted by the General Assembly at its 68th Session”, 27 March 2014, <http://research.un.org/en/docs/ga/quick/regular/68> (22.05.2020).

“US Says Russia Meddling in Macedonia Ahead of Name Referendum”, *DW*, 17 September 2018, <https://www.dw.com/en/us-says-russia-meddling-in-macedonia-ahead-of-name-referendum/a-45515175>, (22.05.2020).

VOJVODOVIC-MEDIC, Filip, “How to Downsize Russia in the Balkans”, *GMF*, 21 February 2018, <http://www.gmfus.org/blog/2018/02/21/how-downsize-russia-balkans>, (22.05.2020).

WALLER, Nicholas, “Russian-made Arms Shipment to Bosnian Serbs Sends Out Alarms”, *New Europe*, 16 February 2018, <https://www.neweurope.eu/article/russian-made-arms-shipment-bosnian-serbs-sends-alarms/>, (24.06.2019).

FATMA ASLI KELKITLI

“Why Is Russia Opposed to Montenegro Joining NATO?”, *Russia Beyond*, 15 December 2015, https://www.rbth.com/international/2015/12/15/why-is-russia-opposed-to-montenegro-joining-nato_551179, (24.06.2019).

“Wiretap Scandal Threatens Democracy in Macedonia”, *Euractiv*, 23 April 2015, <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/wiretap-scandal-threatens-democracy-in-macedonia/>, (22.05.2020).

ZIVANOVIC, Maja, “Ukraine Tells Serbia to Respect its Sovereignty”, *Balkan Insight*, 08 November 2017, <https://balkaninsight.com/2017/11/08/ukraine-ask-serbia-to-respect-its-sovereignty-and-integrity-11-07-2017/>, (22.05.2020).

YANGINLAR, KİLİSELER VE HAVRALAR: OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYBOSNA’DA GAYRİMÜSLİM MABETLERİNİN MEŞRULAŞMA SÜRECİ

Aşkın KOYUNCU*

ÖZ

Osmanlı Devleti’nde 1856 Islahat Fermanı’na kadar Gayrimüslimlere yönelik şer’î kısıtlamaların başında yeni kilise ve havra inşa etme yasağı geliyordu. Fetih döneminde Gayrimüslimlere bırakılan mabetlerin kadı ilâmı, şeyhülislam fetvası ve sultanın fermanıyla aslına uygun olarak tamirine izin veriliyordu. Sonradan yapılmış mabetlerin yıkılması zorunluydu. Bu kurallar yeni kurulan şehirler için de geçerliydi. Osmanlılar tarafından kurulan bir şehir olmasına rağmen Saraybosna’da 16. yüzyılda birer Ortodoks ve Latin kilisesi ile bir havra inşa edilmiştir. Bunların nasıl yapıldığı, neden yıkılmadığı ve nasıl meşrulaştığı meselesi çalışmamızın esasını oluşturmaktadır. Osmanlı şehirlerinde siyaseten izin verilen, hoşgörülen ve şeriata aykırı olarak inşa edilen mabetlerin tamir sürecinde şikâyet olmadığı takdirde kadimliğine hükmedilerek meşrulaştırılması mümkündür. Osmanlı döneminde Saraybosna’da yirmiden fazla büyük yangın yaşanmış ve bazılarında kilise ve havralar da yanmıştır. Makalemizde tamir ve inşa sürecinde uygulanan şer’î prosedürü ve yangınların Saraybosna’daki mabetlerin meşrulaştırılmasında veya genişletilmesinde nasıl bir vasıta olarak kullanıldığını ele alacağız. Ayrıca, belge ve sicillerde kullanılan standart ifadelerin geçerliliğini inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Saraybosna, Yangınlar, Kilise, Havra, Şer’î Hukuk

FIRES, CHURCHES AND SYNAGOGUES: THE LEGITIMATION PROCESS OF NON-MUSLIM

* Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Çanakkale, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6866-1249>, E-posta: askinkoyuncu@comu.edu.tr

OPEN ACCESS

© Copyright 2021 Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi

SANCTUARIES IN SARAJEVO DURING THE OTTOMAN PERIOD

ABSTRACT

The prohibition of building new churches and synagogues was one of the most important religious restrictions conducted upon non-Muslims until the Imperial Edict of 1856 during the Ottoman Empire. Sanctuaries, which remained in the hands of non-Muslims at the time of the conquest were allowed to be restored in their original forms after the ilam (judicial decree) of the kadi, fatwa of Shaykh al-Islam and the Sultan's firman. However, it was necessary to demolish the sanctuaries built after the conquest. These rules were also valid for newly established cities. Although Sarajevo was a city founded by the Ottomans, an Orthodox church, a Latin church and a synagogue were built in the 16th century. Questions of how these sanctuaries were created, why they were not destroyed and how they were legitimized are the main topic of our study. In the Ottoman cities, the churches and synagogues that were politically permitted or tolerated and that built in violation of Sharia could be legitimized during the reparation process by concluding that they remained from the time of conquest provided that there were no objection. More than twenty great fires occurred in Sarajevo during the Ottoman period. Churches and synagogues were also burned in some of them. In this article, we will try to show the sharia procedure applied in the reparation and reconstruction process and how fires were used as a means of legitimizing or expanding sanctuaries in Sarajevo. We will also examine the validity of standard expressions used in the official documents and registers.

Keywords: Sarajevo, Fires, Churches, Synagogues, Sharia Law

Giriş

İslam hukukunda Gayrimüslim mabetlerinin statüsü bölgenin İslam hâkimiyetine giriş şekline bağlıydı. Fethedilen şehirlerdeki kilise, havra, manastır, deyr, bia vs. mabetler Gayrimüslimlerden alınabilir, camiye dönüştürülebilir, başka amaçla kullanıma tahsis edilebilir veya yıkılabilir. Sulhen alınan şehirlerdeki mabetlerin statüsü ise teslim şartlarına bağlıydı. Osmanlı Devleti'nde, fetihle alınan şehirlerde genellikle en büyük mabet, fetih sembolü olarak camiye dönüştürülürken, diğerleri iade edilmiştir. Teslim olan şehirlerde ise mabetlere dokunulmamıştır. Hanefi fıkhında bir bölgenin İslam hâkimiyetine nasıl girdiğine bakılmaksızın şehirlerde yeni kilise, havra, manastır vb. inşası yasaktı. Bu durum yeni kurulan şehirler için de geçerliydi. Fetihden sonra inşa edildiği anlaşılan (hâdis) mabetlerin yıkılması zorunluydu. Fetih sırasında mevcut olup Gayrimüslimlere bırakılan

YANGINLAR, KİLİSELER VE HAVRALAR: OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYBOSNA'DA GAYRİMÜSLİM MABETLERİNİN MEŞRULAŞMA SÜRECİ

ve çeşitli sebeplerle tamire muhtaç olan mabetlerin onarımı veya yeniden inşası mümkündü. Osmanlı uygulamasında bunun için kadı ilâmı, şeyhülislamın fetvası ve sultanın fermanı gerekiyordu. Ayrıca, binanın aynı malzeme kullanılarak ve aslına uygun şekilde genişletilmeden, yükseltilmeden ve ilave yapılmadan tamiri zorunluydu. Bunun ihlali halinde binanın veya ilave edilen kısımların yıkılması emrediliyordu. Bu ilkeler resmîyette 1856 Islahat Fermanı'na kadar sıkı biçimde uygulandı.¹

Saraybosna, Osmanlı döneminde kurulduğu halde şehirde zamanla bir Ortodoks kilisesi, bir Latin kilisesi ve bir de havra zuhur etmiştir. Bunların nasıl ortaya çıktığı, neden yıkılmadığı ve nasıl meşrulaştığı meselesi çalışmamızın ana problematiğini oluşturmaktadır. Ancak, bu durum Saraybosna'ya mahsus değildir ve Osmanlı döneminde gerek Balkanlar'da gerekse Anadolu'da pek çok yeni kilise, havra ve manastır inşa edilmiştir. Buna fetihle alınmış kentler de dâhildir. Buna karşılık, sonradan ihdâs edilen mabetlerin yıkımı hakkında da çok sayıda örnek mevcuttur. Yeni Gayrimüslim mabetlerinin ortaya çıkışını fermanlar, fetva literatürü, kanunnâmeler ve resmî vesikalarla açıklamak mümkün görünmemektedir. Osmanlı döneminde Saraybosna'da 1480-1879 yılları arasında yirmiyi aşkın büyük yangın yaşanmıştır.² Bunların bir kısmında kilise ve havralar da yanmış veya zarar görmüştür. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde kilise ve havra hukuku ışığında Saraybosna'da sonradan ihdâs edilen ve siyaseten izin verilen mabetlerin şer'î açıdan meşrulaştırılmasında ve hatta genişletilmesinde yangınların ne şekilde kullanıldığı, yangınlardan sonra tamir ve inşa sürecinin nasıl işlediği, Müslüman ahalinin tepkisi ve belgelerde kullanılan klişe terimlerin geçerliliği incelenecektir.

¹ İslam ve Osmanlı hukukunda Gayrimüslim mabetleri hakkında bkz. Rossitsa Gradeva, "Ottoman Policy towards Christian Church Buildings", *Etudes Balkaniques*, No. 4, 1994, p. 15-36; Kemal Beydilli, "Osmanlı Döneminde Kilise Siyasetinden Bir Kesit: II. Mahmud Devrinde Kilise Tamiri", *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, Ed. Azmi Özcan, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, s. 255-266; M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul 2004, s. 287-304; Nuran Koyuncu, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyetleri Bağlamında Mâbedlerin Hukuki Statüsü*, Adalet Yayınevi, Ankara 2014, s. 85-132; Aşkın Koyuncu, "Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl 12, S. 16, 2014, s. 35-55.

² Hamdija Kreševljaković, "Požari u Sarajevu do 1879 godine", *Kalendar "Islamski svijet"*, 1933/34., str. 28-34, nakleden Rašid Hajdarević, "Prihodi i rashodi Gazi Husrev-begova vakufa u Sarajevu za period 1248-1251. (1832.-1835.)", *Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke*, Kn. V-VI, 1978, str. 23. Geniş bilgi için bkz. Aşkın Koyuncu, "Osmanlı Dönemi'nde Saraybosna Yangınları (1697-1878)", *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, VI/2, 2020, s. 47-94.

1. Saraybosna'nın Kuruluşu ve Gayrimüslim Mabetlerinin Ortaya Çıkışı

Saraybosna'nın bânisi 1430-1463 yıllarında Üsküp, 1464-1470 yıllarında ise Bosna sancakbeyi olan Gazi İsa Bey'dir.³ Osmanlılar, müstakbel Saraybosna'nın yakınındaki Hodidede Kalesi'ni 1435'te, Vrhbosna bölgesini ise 1448-1451'de hâkimiyetleri altına alarak Üsküp Sancağı'na bağladılar.⁴ Osmanlı Devleti'nde padişahların ve ümeranın fethedilen bölgelerde şehirciliğin gelişimi ve tebaanın din, eğitim, sosyal, ekonomik, sağlık vb. ihtiyaçlarının giderilmesi için vakıf eserler inşa etmesi yaygındı.⁵ Yenipazar, Saraybosna ve Hezargrad örneklerinde olduğu gibi bazen vakıfların etrafında yeni şehirler doğuyordu. 1489 tahrir defterine göre Saraybosna, İsa Bey tarafından bugünkü Bendbaşı mevkiindeki Brodec köyünün ekinliği üzerinde kurulmuştur.⁶ İsa Bey'in, yaptırdığı saraydan dolayı burası daha 1455 tahririnde *vilâyet-i Hodidede* ve *vilâyet-i Sarayovası* adıyla kaydedilmiştir.⁷ İsa Bey, 1457'de Milačka Nehri'nin soluna Hünkâr Camisi ile bir zaviye, hamam ve imaret, nehir üzerine bir köprü (Hünkâr

³ Hatice Oruç, "15.-16. Yüzyıllarda Saraybosna", *CIÉPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XVII. Sempozyum Bildirileri, 18-23 Eylül 2006, Trabzon*, Yay. Haz. Kenan İnan-Yücel Dursun, KATÜ Yayınları, Trabzon 2011, s. 391-392; Hatice Oruç, "Bosna Sancağında Şehirlerin Kuruluşunda Vakıfların Rolü: Yeni Bazar ve Saraybosna Örneği", *Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyumu*, Yay. Haz. Fahamettin Başar, Mehmet Kurtoğlu, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 2013, s. 170-171.

⁴ Oruç, "15.-16. Yüzyıllarda", s. 392; Muhammed Aruçi, "Saraybosna", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, s. 128.

⁵ Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s. 11-13; Oruç, "Bosna Sancağında", s. 169; Ahmet Köç, "Osmanlı Devleti'nde Devlet-Tekke İlişkisinin Önemli Bir Tanığı: Halveti Şeyhi Sofyalı Bâli Efendi ve Vakıfları", *Belleten*, LXXX/289, 2016, s. 798; Ahmet Köç, "Osmanlı Devleti'nde Hazine Gelirlerinden Vakıflara Yapılan Tahsisatlar", *Vakıflar Dergisi*, S. 39, 2013, s. 103-104.

⁶ İlhan Şahin, "Osmanlı Döneminde Sarayova (Saraybosna)'nın Kuruluşu ve Yükselişi (1455-1561)", *Bosna-Hersek, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, İstanbul 1992, s. 22; İlhan Şahin, "Osmanlı Belgeleri Işığında Sarayova (Saraybosna)'nın Kuruluşu ile İlgili Yeni Tespitler", *Uluslararası Dünden Bugüne Bosna-Hersek ve Aliya İzzetbegoviç Sempozyum Bildirileri*, Ed. Zekeriya Kurşun vd., FSMVÜ, Gaziosmanpaşa Belediyesi, İstanbul 2019, s. 47; Behiya Zlatar, "XVI. Yüzyılda Saraybosna", *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, Cilt V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 595; Oruç, "15.-16. Yüzyıllarda", s. 392; Hatice Oruç, "Bosna Sancağında", s. 171; Michael Ursinus, *Sarajevo, an Ottoman City of Many Names and Disputed History*, Max-Weber-Stiftung, Bonn 2015, p. 16-20.

⁷ Hatice Oruç, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 18, 2005, s. 252, 256; Oruç, "15.-16. Yüzyıllarda", s. 391-392.

**YANGINLAR, KİLİSELER VE HAVRALAR: OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYBOSNA'DA
GAYRİMÜSLİM MABETLERİNİN MEŞRULAŞMA SÜRECİ**

Köprüsü) ve değirmen, nehrin karşısına da bir han, bedesten, kervansaray ve dükkânlar inşa ettirmiştir.⁸ Bu eserler Saraybosna'nın çekirdeğini oluşturmuştur. Bosna'nın fethinden sonra sancak merkezi olan Sarayovası, ümera, ulema ve hayır sahiplerinin kurdukları vakıflarla tipik bir Osmanlı kenti olarak hızla gelişmiştir. Saraybosna, 1521-1541 yılları arasında üç defa Bosna sancakbeyi olan Gazi Hüsrev Bey döneminde altın çağını yaşamıştır. Hüsrev Bey, kurduğu vakıflar ve inşa ettirdiği eserler sebebiyle şehrin ikinci kurucusu sayılmaktadır.⁹ Saraybosna'daki ilk kilise de O'nun zamanında ortaya çıkmıştır. Ancak, öncelikle şer'î hukuk ve mabetlerin hukukî statüsü bakımından, fetih döneminden itibaren şehirdeki Gayrimüslim nüfus hareketlerinin gözden geçirilmesi elzemdir.

Tablo 1. 15.-16. Yüzyılda Saraybosna Nüfusu¹⁰

Sene	Müslüman				Ortodoks				Katolik		Yahudi	
	Mah.	Hane	Müc.	Bive	Mah.	Hane	Müc.	Bive	Mah.	Hane	Mah.	Hane
1455						59						
1468-1469		5				65	15	5				
1485		42				103				8		
1489	3	92+2			1	94	8	6	1	7		
1516	15	881	366	36		86		15		66		
1528-1530	32	1041 +30	568 +2		1	23						
1540	41	1371 +23	1107 +1		1	24		11				
1565	63	3772 +11	2010 +2		2	100		4				
1604	91	3901 +13	1492		2	103					1	3

1455'te Tornik (Torakovişte) adlı pazaryerinde 59 Hristiyan hane yazılmıştır.¹¹ İsa Bey'in yaptırdığı Hünkâr Camii çevresinde Müslüman

⁸ Behija Zlatar, "XV. ve XVI. Yüzyıl Saraybosna Vakıfları", *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu: İstanbul-Edirne 9-10-11 Mayıs 2012*, Ed. Mehmet Kurtoğlu, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2012, s. 58; Zlatar, "XVI. Yüzyılda Saraybosna", s. 595; Oruç, "15.-16. Yüzyıllarda", s. 392-393; Oruç, "Bosna Sancağında", s. 171; Aruçi, *a.g.m.*, s. 128.

⁹ Hatice Oruç, "Gazi Hüsrev Bey'in Saraybosna'daki Vakıfları", *Belleten*, LXXIII/268, 2009, s. 645-667; Oruç, "15.-16. Yüzyıllarda", s. 394; Oruç, "Bosna Sancağında", s. 172; Zlatar, "XVI. Yüzyılda Saraybosna", s. 596; Oruç, "XV. ve XVI. Yüzyıl Saraybosna Vakıfları", s. 59.

¹⁰ Oruç, "15.-16. Yüzyıllarda", s. 395-409. Müslümanlara ilave edilen nüfus Varoş Mahallesi'nde kaydedilmiştir. Şahin, "Osmanlı Döneminde", s. 22-23; Şahin, "Osmanlı Belgeleri", s. 48-49; Aruçi, *a.g.m.*, s. 129.

¹¹ Oruç, "15.-16. Yüzyıllarda", s. 395.

iskânı başlamış ve 1468-1469'da “*nefs-i bazar-ı Torakovişte/Trgovište*”de ilk Müslüman nüfus kaydedilmiştir. Saraybosna, 1485'te “*nefs-i bazar-ı Torakovişte, el-meşhur be-Saray*”, 1489'da ise “*Nefs-i Saray Pazarı*” olarak yazılmıştır.¹² Oruç, Saraybosna'nın Osmanlılardan önce Torakovişte adıyla bilinen pazaryerinden farklı bir yerde kurulduğunu, burasının zamanla işlevini yitirdiğini ve 1468-69 tahrir defterinde *Eski Torakovişte* olarak kaydedildiğini belirtmiştir.¹³ Tahrirlerdeki Gayrimüslim nüfus devamlılığı Saraybosna'nın Eski Torakovişte'yi içine aldığını gösterir. Burası Başçarşı'nın kuzeyinde olmalıdır. Ursinus, Atik Varoş'un çarşının kuzeyinde olduğu kanaatinde.¹⁴ Dolayısıyla Eski Torakovişte ile Atik Varoş muhtemelen aynı yerdir. Nitekim, 1462 tarihli İsa Bey vakfiyesinde Varoş'un yanı sıra Atik Varoş'tan, Gayrimüslim mezarlığından ve İslam kabristanından söz edilmektedir.¹⁵

Nüfus verileri incelendiğinde, İsa Bey'in vakıf eserlerini inşa ettiği yerin yakınında kurulan pazaryerinde daha 1455'te kayıtlı olan Ortodoks ahalinin şehirdeki ilk Gayrimüslim unsur olduğu; sonraki tahrirlerde de bunların devamlılık arz ettiği; Müslüman nüfus iskânının en başından teşvik edildiği; 1485'ten itibaren Dubrovnikli Katolik tüccarların şehre yerleştiği; 16. yüzyıl başlarında Müslüman nüfusun büyük bir çoğunluğa ulaştığı ve şehir nüfusunun 1516'da 5.500'ü, 1565'te ise 21.000'i aştığı görülmektedir. Osmanlı kentlerinin genelinde olduğu üzere Saraybosna'da da etnik-dinsel cemaatler ayrı mahallelerde ikamet ediyordu. Ortodokslar, Başçarşı'nın yukarısında Cemaat-i Gebran ve Varoş Mahallesi'nde yaşıyordu. Katolikler, 16. yüzyılın ikinci yarısında Latinlik adlı ayrı bir mahallede oturuyorlardı.¹⁶ Ancak, Katolik nüfus tahrirlere yansımamıştır. Yahudi nüfus varlığına da tahrirlerde ilk defa 1604'te rastlansa da Sefarad Yahudilerinin bir kısmı 16. yüzyıl ortalarında Saraybosna'ya yerleşmeye başlamıştır. 1565 yılına ait üç mahkeme kaydında Saraybosna'da Yahudi tüccarlardan bahsedilmektedir. Bunların 10-15 hane dolayında oldukları sanılmaktadır.¹⁷ Berbassa-Rodrigue 1565'te 15 hane Musevi'nin Saraybosna'ya yerleştiğini, 1581'de sayılarının

¹² Oruç, “15. Yüzyılda Bosna”, s. 256-257; Oruç, “Bosna Sancağında”, s. 171; Şahin, “Osmanlı Döneminde”, s. 22; Şahin, “Osmanlı Belgeleri”, s. 46-47.

¹³ Oruç, “15. Yüzyılda Bosna”, s. 256-257; Oruç, “Bosna Sancağında”, s. 171.

¹⁴ Ursinus, *a.g.e.*, s. 18-21.

¹⁵ *Bosna-Hersek Vakfiyeleri*, Ed. Mevlüt Çam-Rahman Ademi, Cilt 2, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 2016, s. 774-75.

¹⁶ A. Popovic, “Sarajevo”, *The Encyclopaedia of Islam*, Vol. IX, Brill, Leiden 1997, p. 30.

¹⁷ Noel Malcolm, *Bosna*, Türkçesi: Aşkın Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul 1999, s. 185, 453; Robert J. Donia, *Sarajevo: A Biography*, Hurst & Company, London 2006, s. 15.

YANGINLAR, KİLİSELER VE HAVRALAR: OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYBOSNA'DA
GAYRİMÜSLİM MABETLERİNİN MEŞRULAŞMA SÜRECİ

60 haneye çıktığını belirtmişlerdir.¹⁸ Malcolm, Saraybosna Musevilerinin Habsburglarla olan mücadeleye verdikleri destekten dolayı 1577'de mahalle kurmalarına izin verildiğini iddia etmiştir.¹⁹

Saraybosna'da ilk ortaya çıkan Gayrimüslim mabedi Sırp kilisesidir. Sözlü kültürde kilisenin Gazi Hüsrev Bey'in sancakbeyliği döneminde inşa edildiği, kurucusunun ise Marka Kraljević'in (ö.1395) kardeşi Andrija olduğu kanaati hâkimdir.²⁰ Saraybosnalı Molla Mustafa (1730?-1809) kilisenin yapılmasını şöyle açıklamıştır: “*Saray kilisası Gazi Hüsrev Bey gününe dek hiç yog imiş. Sonra Gazi Hüsrev Bey'in kölesi Kraleviç Marko'nun karındaşı Matiyaş ricası ile müceddeden çıtdan bina. Ve Hüsrev Bey izin vermiş. Ve çitli olmuş bunca yıl...*”²¹ Hacı Hüseyinzâde Muvakkit Salih Sıdkı Efendi de (1825-1888) H. 940 (1533) senesine kadar Hristiyanların ibadet yerleri olmadığından Hüsrev Bey'den ibadethane yapmak için ruhsat istediklerini ve Hüsrev Bey'in izniyle ahşap bir kilise inşa ettiklerini belirtmiştir.²² Popovic, Ortodoks kilisesinin 1528'de,²³ Moreau ise 1539'da kurulduğunu aktarmıştır.²⁴ Malcolm, Ortodoks kilisesinin 16. yüzyıl ortalarında inşa edilmiş olabileceği kanaatindedir.²⁵ Skarić, Ortodoks kilisesinin Gazi Hüsrev Bey zamanında inşa edildiği yönündeki yaygın inanışa rağmen, yapının tarihinin daha eski olabileceği ihtimali üzerinde durur.²⁶ Ona göre, Saraybosna'daki Ortodoks kilisesi Osmanlı öncesinden kalma çok eski bir kilisenin temelleri üzerine yapılmıştı, fakat fetih zamanında kilise yoktu. Çünkü, kilisenin bulunduğu mevki Gazi İsa Bey Vakfı'na ait olduğu ve Varoş Mahallesi'nde vakfın arazileri bulunduğu halde 1462 tarihli vakfiyede sınırlar tarif edilirken kiliseden bahsedilmiyordu.²⁷ Skarić, kilisenin 15. yüzyıl sonu

¹⁸ Esther Berbassa-Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri (14-20. Yüzyıllar)*, Çev. Ayşe Atasoy, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 89-90.

¹⁹ Malcolm, *a.g.e.*, s. 185.

²⁰ Hamid Hadžibegić, “Stara pravoslavna crkva u Sarajevu po turskim dokumentima u njenom muzeju”, *Naše starine*, II, 1954, s. 145.

²¹ *XVIII. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası*, Haz. Kerima Filan, Connectum, Saraybosna 2011, s. 212, v. 146b.

²² Salih Efendi Hadžihusejinović Muvekkit, *Povijest Bosne*, Kn. I, prevodioci Lamija Hadžiosmanović, Fehim Nametak, Salih Trako, El-Kalem, Sarajevo 1999, s. 130, 476.

²³ Popovic, *a.g.m.*, s. 30.

²⁴ Miza Moreau, “The Evolution of an Urban Form: Six Centuries of an Ethnically Diverse Sarajevo”, *The Ethnically Diverse City*, Eds. Frank Eckardt-John Eade, Berliner Wiss.-Verlag, Berlin 2011, s. 585.

²⁵ Malcolm, *a.g.e.*, s. 131.

²⁶ Vladislav Skarić, *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do Austro-Ugarske okupacije*, Izdanje Opštine Grada Sarajeva, Sarajevo 1937, str. 56.

²⁷ Vakfiye metni için bkz. *Bosna-Hersek Vakfiyeleri*, s. 773-776.

ve 16. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olabileceği kanaatindedir.²⁸ Diğer taraftan, Pljevlja (Taşlıca) prensi Mihailo'nun Saraybosna'ya gönderdiği bir papazın Hristiyanların İslamlaşmasından yakındığı ve 1516'da bir ilahi kitabı yazdığı bilinmektedir.²⁹ Bununla birlikte, bir papaz olması kilisenin varlığı için somut bir delil sayılamaz. Zira, yüksek sesle olmamak kaydıyla papaz eşliğinde evlerde İncil, ilahi okumak, dua etmek veya vaftiz, evlenme, cenaze vb. işler için papaz bulundurulması şer'an serbestti.³⁰ Skarić'e göre, kilisenin yanında H. 946'da (1539-1540) veya daha önce yapılmış bir okul vardı. Bu tarihte Rahip Rake'nin kızı Pava, Varoş Mahallesi'ndeki 18x24 arşın ebatlarındaki arsasını çocuklara İncil öğretmeleri için papazlara bağışlamıştı.³¹ Nilević'e göre, aslında bu kayıt o sırada Saraybosna'da hiç papaz olmadığına, fakat kilisenin olduğu yerde bir ibadethanenin varlığına işaret ediyordu.³² Skarić, 1570'te kilisenin Radovan Blažević ve Ilija Cvjetković adlı iki papazının bulunduğunu, kiliseye İpek'teki Patrikhane kilisesine benzer bir altar konulduğunu ve kilisenin 8,3x7,7 m. ebatlarında olup yüksekliğinin de 7 metreden az olduğunu belirtmiştir.³³ Hadžibegić, 18. yüzyılda tamir sürecine ait fermanlardaki *feth-i hâkânîden berü yedlerinde ibkâ olunan kilise* vb. ifadelerin Varoş'taki Ortodoks kilisesinin fetihle Hristiyanlara bırakıldığına işaret etse de bunlardan bir sonuç çıkarmanın güç olduğunu ve 1485, 1489, 1516 ve 1520-21 tahrirlerinde şehirde kilisenin varlığına dair hiçbir ipucu bulunmadığını belirtir. Ancak, Varoş-ı Bâlâ'nın İsa Bey zamanında mevcut olduğuna dikkat çekerek 1485'te 100 haneden fazla olan Hristiyanların bir kiliseleri olabileceği ihtimalini de göz ardı etmez.³⁴ Nüfus verileri kilisenin bulunduğu yerde Hristiyan nüfus devamlılığını gösterse de fetih dönemi kaynaklarında kilisenin varlığına dair hiçbir işaret yoktur. Folklorik ürünlerde kronolojik tutarsızlık ve menkıbevi öğeler iç içe geçmiştir. Her halükârda Gazi Hüsrev Bey, kilise inşası sürecinin bir parçası gibi görünmektedir. Ancak, bunun yeni bir kilise inşası mı, yoksa fetih öncesinden kalma bir mabet kalıntısı üzerine yeniden yapılmış bir kilise mi olduğu bilinmemektedir. Bizim kanaatimiz Gazi Hüsrev Bey'in Ortodokslara yeni bir kilise inşa etme izni verdiği yönündedir.

²⁸ Hadžibegić, *a.g.m.*, s. 146.

²⁹ Skarić, *a.g.e.*, s. 56; Boris Nilević, "Kulturna misija srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini 1463-1557. Godine", *Prilozi*, XX/212, 1985, s. 122; Boris Nilević, "O postanku stare pravoslavne crkve u Sarajevu", *Historijska traganja*, No. 5, 2010, str. 83.

³⁰ Koyuncu, "Çanakkale Örneği", s. 46.

³¹ Skarić, *a.g.e.*, s. 56; Nilević, "Kulturna misija", s. 118; Skarić, "O postanku", s. 83.

³² Nilević, "O postanku", s. 85.

³³ Skarić, *a.g.e.*, s. 63.

³⁴ Hadžibegić, *a.g.m.*, s. 145-149.

YANGINLAR, KİLİSELER VE HAVRALAR: OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYBOSNA'DA
GAYRİMÜSLİM MABETLERİNİN MEŞRULAŞMA SÜRECİ

Katolik kilisesi ve havranın fetih döneminde mevcut olup olmadığını tartışmak gereksizdir. Skarić, ne zaman yapıldığı meçhul ise de 1590'larda küçük bir Katolik kilisesinin mevcut olduğunu aktarmıştır.³⁵ Yahudi havrası ise H. 1140-1141 (1727-28) tarihli Saraybosna Şeriye Sicili'ndeki bir kayda göre (Ek 1), Yahudilerin ikameti için büyük bir han inşa ettiren Siyavuş Paşa'nın onayı ile hanın bitişiğinde 1581'de yapılmıştır:

*“989 tarihinde Siyavuş Paşa-yı Atik Rumili Beylerbeyi iken ba‘zı umür-
i mühimmelerine binâen Saraybosna'ya hîn-i teşriflerinde o zaman
Yahudiler medine-i Saray'ın birkaç mahallelerine yayılmış
bulunmasıyla ve hakikaten millet-i merkûme bir taraftan ehl-i
mülevves sahibleri ve 'adem-i takayyüdlerinden ekser def'âlar
aralarında harik zuhur ide geldiği a'yân-ı memleket müşârünileyh
paşa hazretlerine millet-i mezbûre İslam mahallelerinden dür ve tatlil
olunmaları zımnında istid'â itdiklerinden paşa-yı müşârünileyh hem
İslamın istidâsına mucib ve hem millet-i mezkûrenin gönüllerini kesr
itemek için ba'de'l-müşâvere Yahudilere mahsus bir han-ı kebir inşa
iderek vakfını evlâdına meşrûta idüb perakende bir sinagori yapmak
için ruhsat ve icâzet i'tâ eylemiştir.”³⁶*

Buna göre, Siyavuş Paşa, ileri gelen bazı Müslümanların çeşitli mahallelerde dağınık halde yaşayan ve tertipsizlikleri ve dikkatsizlikleri yüzünden pek çok yangın çıkmasına sebep olan Yahudilerden şikâyetle İslam mahallelerinden uzaklaştırılmalarını istemeleri üzerine hem Müslümanların talebini yerine getirmek hem de Yahudileri gücendirmemek için Yahudilere mahsus büyük bir han inşa ettirerek vakfını evlâdiyete bağlamıştır. Ayrıca, yanına bir sinagog yapmaları için Yahudilere resen izin vermiştir. Siyavuş Paşa'nın hem şehirde ticareti geliştirmek için Yahudi yerleşimini teşvik ettiği hem de kendi vakıflarına gelir temin etmek amacıyla bu hanı inşa ettirdiği ve havra yapımına da göz yumduğu söylenebilir. Sicilde aktarılan bilgi geç döneme ait ve muhtemelen sözlü kültüre dayalı olsa da tarihsel açıdan tutarlıdır. Havranın, hanla eş zamanlı yapıldığı konusunda kuşku yoktur.³⁷ *Siyavuş Paşa Mirası (Siavuş-paşına daire)* denilen 46 odalı ve iç avlulu bu han, Museviler tarafından *Îl Cortijo (Avlu)*, Müslümanlar tarafından *Büyük Avlu/Velika Avliya* ve *Çifuthâne (Yahudihane)* olarak anılmıştır. Yahudilerin yaşadığı mahalle daha sonra Siyavuş Paşa Mahallesi veya Çifuthâne olarak

³⁵ Skarić, *a.g.e.*, s. 84.

³⁶ Saraybosna Şeriye Sicilleri, No. 4, H. 1140-1141/1727-1728, s. 85.

³⁷ Popovic, *a.g.m.*, s. 30; Malcolm, *a.g.e.*, s. 186, 187; Donia, *a.g.e.*, s. 15; Moreau, *a.g.m.*, s. 585.

adlandırılmıştır.³⁸ Yahudilere iltizamla kiraya verilen bu handan Siyavuş Paşa vakıflarına 1709-1710'da 6.000 akçe, 1799-1800'de 14.400 akçe, 1844'te ise 120 kuruş gelir kaydedilmiştir.³⁹

Meseleye şer'î hukuk açısından bakılacak olursa, üç mabedin de ortaya çıkışı şeriata aykırıdır. Katolik kilisesi ve havra bir tarafa, Ortodoks kilisesinin de tamirinden veya yeniden inşasından söz edilebilmesi için fetih sırasında mevcut olup Hristiyanların elinde bırakılmış olması gerekiyordu. Sonradan yapılmış kilise ve havraların da teorik olarak ayakta kalmaları mümkün değildi. Bundan dolayı, Skarić'in fetih zamanında kilise olmadığı, ancak, kilisenin çok eskiden kalma bir mabedin harabeleri üzerine inşa edilmiş olabileceği iddiası doğru kabul edilse bile, bu durum kilisenin yeniden inşası için şer'î bir dayanak teşkil etmez. Çünkü, şehirlerde sonradan yapılmış kiliselerin her koşulda yıkılması gerektiği konusunda açık fetvalar mevcuttur. Şeyhülislam Ebussuud Efendi (1545-1574), fetih esnasında kilise olmayan bir kalenin varoşuna yerleşen Gayrimüslimlerin eskiden burada kiliseleri olduğu iddiasıyla müceddeden kilise inşa etmelerini caiz görmemiş ve kalede Cuma namazı kılındığı takdirde yıkılması gerektiğine hükmetmiştir. Aynı şekilde, Cuma namazı kılınan, mektebi olan ve Kur'an-ı Kerim okunan kasabalarda da zimmîlerin sonradan inşa ettikleri kiliselerin yıkılması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁰ 1516 tarihli Bosna Livası Kanunnâmesi'nde yer alan

“Ba'zı yerlerde kadîm kâfir zamânından berü kilise olmayan yerlerde kilise ihdâs olunmuş, anın gibi cedîd ihdâs olunmuş kiliseler yıkdırılıp ve içinde oturup, tecessüs-i ahvâl idüb diyâr-ı küffâra haber eden keferenin ve papasların muhkem haklarından geline ve siyâsetler oluna. Ve yollarda haçlar vaz' olunmuş, hedm olunup min-ba'd itdirmeyeler. Ve iderlerse idenlere siyâset oluna. Ve kangı kadının kadılığında olup men' ü def' itmeye, azline sebep ola.”

ifadeleri Osmanlı Devleti'nin nev-zuhur kiliseler konusundaki resmî politikasını gösteren örneklerden biridir. Bu ifadeler 1530 ve 1542 tarihli Bosna kanunnâmelerinde de tekrarlanmıştır.⁴¹ Burada Katolik kiliseleri ve

³⁸ Skarić, *a.g.e.*, s. 64; Popovic, *a.g.m.*, s. 30; Malcolm, *a.g.e.*, s. 186; Donia, *a.g.e.*, s. 15.

³⁹ Reyhan Şahin Allahverdi, *İsmiyle Yaşayanlar: Siyavuş Paşa ve Vakıfları*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 143-148, 188.

⁴⁰ M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussu'ûd Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı: Fetâvâ-yı Ebussu'ûd Efendi*, Şûle Yayınları, İstanbul 1998, s. 166; Koyuncu, “Çanakkale Örneği”, s. 44.

⁴¹ Koyuncu, “Çanakkale Örneği”, s. 42-43; Zafer Gölen, “Tanzimât Döneminde Bosna Hersek'te Kilise İnşa ve Onarım Faaliyetleri”, *Bellekten*, LXV/242, 2001, s. 226.

YANGINLAR, KİLİSELER VE HAVRALAR: OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYBOSNA'DA
GAYRİMÜSLİM MABETLERİNİN MEŞRULAŞMA SÜRECİ

papazlarının kast edildiği açıktır. Ancak, Ortodoks kilisesi görünüşe göre tam da bu sırada yapılmıştır.

Osmanlı döneminde Gayrimüslimlerin zamanla şer'î yasak ve kısıtlamaları aşmak için türlü hilelere başvurdukları, kadıları ve yerel yöneticileri rüşvetle elde edip yalancı şahitler vasıtasıyla sahte ilâm almayı başardıkları ve hatta fırsat buldukça kilise, havra ve manastırları genişlettikleri malumdur.⁴² Buna karşılık, devletin çıkarları ve dönemsel olarak değişen stratejik kaygılar bazen şer'î kuralların esnetilmesini ve hatta delinmesini görmezden gelmeyi gerektiriyordu. Nitekim, Saraybosna, Rusçuk, Hezargrad, Tatarpazarcık, Hasköy, Yenişehir, Köprülü, Mostar, Çanakkale gibi Osmanlı döneminde kurulan veya köyden kente dönüşen şehirlerin dışında İstanbul, Selanik, Edirne, Dimetoka, İzmir, Balıkesir, Sofya, Şumnu, Kandiye, Safed vs. eski şehirlerde de zamanla yeni kilise ve havralar ortaya çıkmıştır.⁴³ 1478'de hiç Yahudi nüfus bulunmayan Selanik'te 1550'de 22,⁴⁴ 1613'te ise 27 sinagog kaydedildiğini özellikle belirtmemiz gerekir.⁴⁵ Literatürde Hanefi fihına göre sultanın Gayrimüslimler için yeni mabet yapımına izin vermeye yetkili olduğu ileri sürülmüşse de⁴⁶ Tanzimat öncesinde reyanın başvurusu ve ihtiyaçlarına binaen şehirlerde yeni kilise-havra inşasına resmen izin veren bir padişah fermanı bulunmadığı gibi, bu yetkinin kullanıldığına dair somut bir örnek de yoktur. Öte yandan, yukarıda sayılan şehirlerdeki bütün örnekleri rüşvetle açıklamak da makul değildir.

Saraybosna'da kamu yararı ilkesinden hareketle Gayrimüslimlere ibadethane ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda müsamaha gösterilmiştir. Gazi Hüsrev Bey'in Ortodoks kilisesi yapımına, Siyavuş Paşa'nın ise Yahudi havrası inşasına siyaseten göz yumdukları anlaşılmaktadır. Bu sebeple devletin sosyal, ekonomik ve siyasi çıkarları doğrultusunda meseleye pragmatik ve idare-i maslahat yoluyla bir çözüm bulunduğunu söylemek

⁴² Machiel Kiel, *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period*, Assen/Maastricht, Van Gorcum, 1985, s. 201-202; Gradeva, "Ottoman Policy", s. 28-30; Bernard Lory, "The Vizier's Dream: 'Seeing St. Dimitar' in Ottoman Bitola", *History and Anthropology*, Vol. 20, No. 3, 2009, s. 309-312; Koyuncu, "Çanakkale Örneği", s. 51-53.

⁴³ Koyuncu, "Çanakkale Örneği", s. 48-54.

⁴⁴ Kiel, *a.g.e.*, s. 202.

⁴⁵ Demirel, Muammer, "Construction of Churches in Ottoman Provinces", *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, Vol. II, Eds. Colin Imber et al, I.B. Tauris, London & New York 2005, s. 13.

⁴⁶ Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, s. 22; Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 287-288.

mümkündür. Öte yandan, şer'î yasak ve kısıtlamaların tatbikinde merkezden uzaklaştıkça veya gayrimüslim nüfus yoğunluğu arttıkça daha esnek davranıldığı bir vakıdır. Yayçe'nin 1527'de, Klis Sancağı'nın 1537'de, Bihaç'ın 1592'de fethedildiği düşünülürse Bosna'nın serhat bölgesi olması, ekonomik ve ticari bakımdan kentin geliştirilmesi mecburiyeti ve siyasi açıdan Gayrimüslim ahalinin sadâkatini arttırma gibi hususların da hesap edilmiş olması muhtemeldir. Diğer taraftan, Osmanlıların Katoliklere karşı Ortodoksları himaye ettiği ve 16. yüzyılda kuzey Bosna'da Gostović, Gomionitsa, Lomnitsa, Moştanica, Ozren, Papraća (1547), Rmanj ve Tamna'da Ortodoks manastırları inşa edildiği malumdur.⁴⁷ Malcolm, Rmanj Manastırı'na ait en eski kaydı 1515 yılına ait olduğunu, 1532'de ise Bosna metropolitinin varlığının bilindiğini belirtmiştir.⁴⁸ Macar tehlikesinin bertaraf edilmesinden sonra Saraybosna'da Katolik kilisesi inşasına da tolerans gösterilmiş olmalıdır. Yahudi nüfus yerleşiminin ticareti geliştirmek için desteklendiği dikkate alınırsa havra yapımına da siyasi ve ekonomik kaygılarla gayriresmi olarak ruhsat verildiği söylenebilir. Belki de Malcolm'un dediği gibi Habsburglara karşı verdikleri desteğin mükâfati olarak Yahudilerin havra inşasına müsaade edilmiştir.

2. Yangınlar ve Meşruyet Mücadelesi

Yangınlar, depremler, zamanın tahribatı ve çeşitli sebeplerle ortaya çıkan tamir zarureti, Osmanlı şehirlerinde siyaseten göz yumulan veya şeriata aykırı biçimde rüşvet vs. ile sonradan yapılan Gayrimüslim mabetlerinin meşrulaştırılması ve mevcutların genişletilmesi için bir fırsat yaratıyordu. Hatta şeriata uygun olarak suret, tasvir, ikona koyulmaksızın ve yüksek sesle olmamak şartıyla papaz eşliğinde İncil, ilahi vs. okunmasına izin verilen evlerin veya misafirhanelerin (papazevi) eskiden kilise olduğu iddiasıyla kiliseye dönüştürülmesi için imkânlar zorlanıyordu. Şehirdeki binaların ve Gayrimüslim mabetlerinin envanteri tutulmadığı için, kadı, naip, yerel yöneticiler ve Müslüman şahitler söz konusu mabedin kadimliği veya herhangi bir temelin üzerinde fetih döneminde kilise olduğu ve fakirlikten dolayı yaptırılmadığı konusunda ikna edilebilirse şer'î mevzuatın aşılması, müceddeden kilise inşası veya tamiri için ilâm, fetva ve ferman temini teknik olarak mümkündür. Kadıların görev süresinin ortalama bir buçuk-iki yıl

⁴⁷ Kiel, *a.g.e.*, s. 95; Machiel Kiel, "Müzakere", *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, Ed. Azmi Özcan, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, s. 274; Malcolm, *a.g.e.*, s. 130-131; Gradeva, "Ottoman Policy", s. 28. Bosna-Hersek'te Katolik manastırlarının gerilemesi hakkında bkz. Gölen, *a.g.m.*, s. 223, 224.

⁴⁸ Malcolm, *a.g.e.*, s. 131.

YANGINLAR, KİLİSELER VE HAVRALAR: OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYBOSNA'DA
GAYRİMÜSLİM MABETLERİNİN MEŞRULAŞMA SÜRECİ

olduğu düşünülürse her yeni kadı, Gayrimüslimler için yeni bir ümit demektir. Yeni sancakbeyi ve valinin ikna edilmesi ve kendi lehlerine yalancı şahitlik yapacak kişilerin bulunmasıyla gerekli ön koşullar sağlanmış oluyordu. Ancak, Müslüman ahalinin de şikâyetine meydan verilmemesi gerekiyordu. Bunun için gözden uzak, dikkat çekmeyen, Müslüman mahallelerinden görülmeyecek şekilde ahşap ve zemin ve mekândan kazanmak için -hepsi de sonradan ihdâs edilmiş olan Tatarpazarcık'taki Sv. Bogoroditsa Kilisesi, Rusçuk'taki Sv. Troitsa Kilisesi ve Surp Astvazazin Kilisesi, Çanakkale'deki Surp Kevork Kilisesi örneklerinde olduğu gibi- yarı gömülü kilise yapımı tercih ediliyordu.⁴⁹ Çan kulesi koyul(a)madığından süreç sessiz sedasız yürütülmeye çalışılıyordu. Kilisenin hâdis olduğu şikâyetiyle yıkılması halinde mesele küllenmeye bırakılıyor ve yeniden teşebbüse geçilmesi için uygun ortam kollanıyordu. Yangınlardan sonra veya çeşitli sebeplerle tamire girilmesi, kilise ve havraların büyütülmesi ve farklı malzemedeki yapılması için bir fırsat yaratıyordu. Bazen Müslüman ahalinin şikâyetleri de işe yararıyordu.

Osmanlı döneminde Saraybosna'da yangınlar hayatın rutinleri arasındaydı ve neredeyse her 15-20 yılda bir büyük yangın yaşanıyor. Ortodoks kilisesinin yangınlar sebebiyle tamirine dair ilk kayıtlar 17. yüzyılın başlarına aittir. Skarić, 1616'da veya daha önce çıkan bir yangında Hristiyan mahallesi ve Ortodoks kilisesi yandığı için yapılan başvuru üzerine I. Ahmed tarafından verilen bir fermanla 1616'da kilisenin yeniden inşa edildiğini kaydetmiştir. 1644'te Başçarşı civarında çıkan bir yangında kilise tekrar yanmıştır.⁵⁰ Hadžibegić, bugün müze olarak kullanılan Saraybosna Ortodoks kilisesinde dördü 17. yüzyıla, diğerleri 18.-19. yüzyıla ait üç yüzden fazla Osmanlı belgesi bulunduğunu ve bunlardan otuzunun kilisenin tamiri hakkında olduğunu aktarmıştır. Ayrıca, günümüze ulaşan en eski tamir belgesinin 1729 yılına ait olduğunu; müzede mahfuz kayıp evrak listesine göre yangınlar sonrasında kilisenin tamir edilmesi hakkında 1616, 1645 ve 1658'de üç ferman, 1645'te bir buyruldu ve 1644-45'te iki hüccet verildiğini belirtmiştir.⁵¹ Günümüze ulaşamayan bu belgeler Ortodoks kilisesinin tamiri hakkında bilinen en eski örneklerdir. Bunların içeriğini bilememekle birlikte, şer'î formülasyona uygun olarak reyanın kilisenin kadim olduğu ve fetih

⁴⁹ Kiel, *Art and Society*, s. 204; Rossitsa Gradeva, "On Zimmis and Their Church Buildings: Four Cases from Rumeli", *War and Peace in Rumeli: 15th to Beginning of 19th Century*, The Isis Press, İstanbul 2008, pp. 190, 191, 210, 211; Gradeva, "Ottoman Policy", s. 34; Lory, *a.g.m.*, s. 310; Koyuncu, "Çanakkale Örneği", s. 50, 66.

⁵⁰ Skarić, *a.g.e.*, s. 92.

⁵¹ Hadžibegić, *a.g.m.*, s. 45.

ellerinde bırakıldığı iddiasıyla “*vaz-ı kadîmi ve heyet-i asliyesi üzere*” tamirine veya yeniden inşasına izin verilmesi talebinde buldukları ve bunun şer‘î mevzuata uygun bir dille ilâma dökülüp valinin takririyle birlikte ferman talebinde bulunulduğunu söylemek mümkündür. Şeyhülislam Ebussuud ve Feyzullah Efendilerin (1688, 1695-1703) fetvaları bu tür durumlarda nasıl hareket edilmiş olabileceğine dair ipuçları vermektedir. Şöyle ki, bir yangından sonra kademine dair herhangi bir itiraz olmazsa kilisenin tamirine izin verilmesinin önünde engel yoktu. Şehrin fetih şekline veya kilisenin hâdis olduğuna dair ihtilaf ve itirazlar olursa iddiayı ispat için açık delil gerektiğinden yine kilisenin kadimliğine hükmedilirdi. Mabedin sonradan yapıldığını iddia edenlerin o zamana kadar neden sessiz kaldıklarını da açıklamaları gerekiyordu. Fetih döneminden kimsenin kalmaması ve ulema elinde fethin şekline dair yazılı bir belge olmaması halinde şehrin sulh yoluyla alındığına ve kilisenin fetih döneminde zimmilerin elinde bırakıldığına kanaat getirilip tamirine izin verilirdi.⁵² Bu tür durumlarda her iki şeyhülislam da meselenin zimmiler lehine çözümlenmesine hükmetmişlerdir. Dolayısıyla siyaseten hoşgörülen veya rüşvet vs. sayesinde yapılmış yeni kiliselerle havraların meşruiyetlerini zamanın kendisinden aldıkları söylenebilir. 1616’da fetih dönemine tanık olan kimse kalmadığı için kilisenin kadimliğine hükmedilmiş olmalıdır. Böylece, en geç 1616’daki tamirde kilise artık meşrulaşmış ve alınan fetva ve fermanlar sonraki tamiratlarda emsal olarak kullanılmıştır. Aynı durum Katolik kilisesi ve havra için de geçerlidir.

1655’te Bosna Piskoposu Maravić, Saraybosna’da 100 hanede 600 Katolik yaşadığını ve bir kiliseleri olduğunu kaydetmiştir. 1656’da Milačka Nehri’nin sağında bütün çarşığı küle çeviren büyük yangında Varoş’taki Ortodoks kilisesi ve Latinlik’teki Katolik şapeli de yanmıştır. Skarić, Ortodoks cemaatinin kiliseyi yeniden inşa edebilmek için iki yıl boyunca ferman teminine çalıştığını, bu uğurda çeşitli yerlere 64.500 akçe dağıtıldığını ve 1658’de 42.000 akçe masrafla kilisenin yeniden inşa edildiğini iddia etmiştir.⁵³ Skarić, burada meselenin rüşvetle çözüldüğünü ve dağıtılan rüşvetin kilisenin maliyetinden daha yüksek olduğunu ileri sürmüştür. 1616’daki yangından sonra kilisenin meşruiyet sorunu kalmadığından bu iddia gerekli ilâm, hüccet ve ferman temini sürecini hızlandırmak için sarf edilmiş bir meblağ bağlamında değerlendirilebilir. Diğer taraftan, Skarić, 1660 tarihli bir kayda göre, kilisenin 11 arşın 1 parmak uzunluğunda, 10 arşın

⁵² Düздаğ, *a.g.e.*, s. 167; Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Haz. Süleyman Kaya, Klasik, İstanbul 2009, s. 125-126; Koyuncu, “Çanakkale Örneği”, s. 45.

⁵³ Skarić, *a.g.e.*, s. 93.

YANGINLAR, KİLİSELER VE HAVRALAR: OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYBOSNA'DA
GAYRİMÜSLİM MABETLERİNİN MEŞRULAŞMA SÜRECİ

3 parmak genişliğinde ve 9 arşın 3 parmak yüksekliğinde olduğunu belirterek bunların 1570'teki ebatlarla örtüştüğünü ve kiliselerin genişletilmeden ve yükseltilmeden orijinal şekil ve ebatlarıyla tamir edilmesi ilkesinden dolayı aynı kaldığını savunmuştur.⁵⁴ Katolik kilisesi de bu sırada tamir edilmiş olmalıdır. Ancak, onun tamirine ilişkin elimizde belge yoktur. Fakat şer'î meşruiyet için *hin-i fetihde ellerinde bırakılmış kadim kilise olduğu* iddiasının burada da kullanılarak gerekli izinlerin alındığı ve kilisenin tamir edildiği söylenebilir. Çünkü, 1661'de Saraybosna'yı ziyaret eden Evliya Çelebi, Sırp ve Latin kiliselerinin mamur, fakat küçük olduklarını, çanlı manastır bulunmadığını ve Yahudilerin de bir sinagogu olduğunu kaydetmiştir.⁵⁵

Saraybosna, 1683-1699 Osmanlı-Kutsal İttifak Harpleri esnasında Savoy Prensi Eugene komutasındaki Avusturya birlikleri tarafından 24 Ekim 1697'de işgal edilmiş ve yağmalandıktan sonra baştanbaşa yakılmıştır.⁵⁶ Bosna Valisi Halil Paşa'nın 1700'de İstanbul'a gönderdiği bir rapora göre, şehirdeki 104 camiden 92'si yanmıştır.⁵⁷ Yangından sadece birkaç cami kurtulabilmiş, Ortodoks kilisesi yağmalanmış, Katolik kilisesi yanmış ve Müslüman ve Yahudiler de esir edilmiştir.⁵⁸ Havra da yanan binalar arasındaydı.⁵⁹

1697'deki yangından sonra Ortodoksların kilisenin tamiri için kadıya yaptıkları başvuru hem Osmanlı müsamahasını hem de sonradan inşa edilen mabetlerin nasıl meşrulaştığını göstermesi bakımından önemlidir. Kadı efendinin, Ortodoks cemaatinin talebini şeriata uygun bir şekilde formüle ederek İstanbul'a ilettiği anlaşılmaktadır. Buna göre, Yukarı Varoş Mahallesi'nde sakin ehl-i zimmet reayası kadıya müracaat ederek fetihten beri ellerinde bırakılmış olan kadim kilisenin büyük yangında yanarak yıkıldığı gerekçesiyle tamirine izin verilmesi için keşif yapılmasını ve bir hüccetle bunun kayıt altına alınmasını istemişlerdir. Ayrıca, hariçten taş ve ağaç konulmamak şartıyla ve kendi enkazı ile şeriatın izin verdiği ölçüde eski şekliyle genişletilmeden ve yükseltilmeden tamirine engel olunmaması için meselenin Sultan'ın onayına sunulmasını rica etmişlerdir. Bunun üzerine,

⁵⁴ Skarić, *a.g.e.*, s. 63.

⁵⁵ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, V. Kitap, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 213.

⁵⁶ Donia, *a.g.e.*, s. 24.

⁵⁷ Hamdija Kreševljaković, "Požari, poplave i zarazne bolesti u Sarajevu (Od 1480. do 1878.)", *Kalendar Napredak*, XVII/1928, str. 149; Oruç, "Bosna Sancağında", s. 173.

⁵⁸ Skarić, *a.g.e.*, s. 113.

⁵⁹ Popovic, *a.g.m.*, s. 30.

talep İstanbul'a iletilmiş ve gerekli fetvanın alınmasından sonra Divân-ı Hümâyûn'da görüşülerek 2-11 Ocak 1700'de kilisenin yeniden inşası için Saraybosna kadısına hitaben bir ferman gönderilmiştir (Ek 2).⁶⁰

“Südde-i sa’âdetime mektub gönderüb nefs-i medine-i Saray’da varoş-ı bâlâda sâkin ehl-i zimmet re’âyası şer’-i şerîfe varub varoş-ı mezburda vâki’ feth-i hâkânîden berü yedlerinde terk olunan kadîmi kilise mukaddema vâki’ olan harik-i ‘azîmde muhterik ve münhedim olmağla ma’rifet-i şer’le üzerine varılıb şer’le keşf ve hüccet olundukda hâricden ahcâr ve eşcâr vaz’ olunmamak üzere kendü nukzu ile mesâg-ı şer’î olduğu mertebe vaz’-ı kadîmi üzere bilâ-tevsî’ ve lâ-terfi’ ta’mirine mümâna’ât olunmamak üzere emr-i şerîfim virilmek ricâsına ‘arz itdikleri ecilden vech-i meşrûh üzere ta’mirine mümâna’ât olunmamak üzere hüküm yazılmışdır.”

Bu belge, Saraybosna Ortodoks kilisesinin tamirine ilişkin günümüze ulaşan en eski tarihlî örnektir. Benzer bir sürecin yukarıda belirtildiği üzere 1616, 1645 ve 1658’de de yaşandığı varsayımında bulunulabilir. İstanbul’a gönderilen metindeki *“Feth-i hâkânîden berü yedlerinde terk olunan kadîmi kilise”* ifadesi dikkat çekicidir. *Hîn-i fetihden berü yeddimize terk ve ibkâ olunan...*, *feth-i hâkânîde/hîn-i sulhde yeddimizde bırakılan...* vb. ifadeler Osmanlı döneminde Gayrimüslimlerin bir kilise ve havranın tamir veya yeniden inşası için kadıya müracaat edebilmelerinin ön koşuluydu ve şeyhülislam fetvalarının başlıca dayanağıydı. Aksi halde şer’an icazet verilemezdi. Dolayısıyla bu iddialar zimmilerin başvurularında kullanılan standart kalıplardan biridir. Bu örnek şer’î prosedür yerine getirilebildiği takdirde meselenin çözümünün mümkün olduğunu göstermektedir. Ancak, zimmilerin taleplerini şeriata uygun bir şekilde ifade ederek süreci başlatmada kilit rolün kadıda olduğu unutulmamalıdır.

1697’deki yangından sonra havranın ne zaman ihya edildiği bilinmese de Ortodoks kilisesi ile aynı dönemde tamir edilmiş olması muhtemeldir. Buna karşılık, Skarić, Latin kilisesinin arsasının boş kaldığını, *Crkvina (Kiliselik)* denilen araziye 1727’de rahiplerin çocukları eğitmesi için bir okul yapıldığını ve Katolik kilisesinin ancak 1854’te yeniden inşa edildiğini belirtmiştir.⁶¹ Saraybosna, Katolik Prens Eugene ve Avusturya

⁶⁰ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d.), No. 111, Hüküm 746, Evâsıt-ı Receb 1111 (2-11.1.1700).

⁶¹ Skarić, *a.g.e.*, s. 113, 117, 127.

YANGINLAR, KİLİSELER VE HAVRALAR: OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYBOSNA'DA
GAYRİMÜSLİM MABETLERİNİN MEŞRULAŞMA SÜRECİ

ordusu tarafından yakıldığı için Osmanlıların Katolik kilisesinin yeniden inşasına izin vermediği anlaşılmaktadır.

Saraybosna, 18. yüzyılda pek çok yangına sahne olmuştur. 1724'te çıkan ve Başçarşı ve çevresinde etkili olan büyük bir yangında hem Ortodoks kilisesi hem de havra tamamen yanmıştır. Bosna Valisi Ahmed Paşa döneminde, H. 1142 senesi Şaban ayında (19 Şubat-20 Mart 1730) havranın eski şekliyle tamiri için Musevilere bir fermanla izin verilmiştir.⁶² Diğer taraftan, 1724 yangını Ortodoks kilisesinin hem büyütülmesine hem de ahşap yerine taştan inşa edilmesine fırsat vermiştir. Bu sebeple şehirde yıllarca süren tartışmalar yaşanmıştır. Molla Mustafa, kilisenin H. 1140'a (1727-1728) kadar çıtılı (ahşap) olarak geldiğini belirttikten sonra kale inşaatı esnasında Vali Ahmed Paşa'nın kale dülgerlerini tayin edip taştan bina olunmasına izin verdiğini kaydetmiştir.⁶³ Keza, Muvakkit Salih Efendi de ahşap mütevazi kilisenin H. 1140'a kadar geldiğini, Vali Ahmed Paşa'dan aldıkları izinle Hristiyanların taştan büyük bir kilise yaptıklarını aktarmıştır.⁶⁴ Skarić, Hristiyanlara karşı hoşgörülü Ahmed Paşa sayesinde kilisenin kârgir olarak ve genişletilerek yeni baştan inşa edildiğini belirtmiştir.⁶⁵

III. Ahmed'in evâhir-i Rebiülâhir 1142 (12-21 Kasım 1729) tarihli bir fermanına göre, Saraybosna'da çıkan yangında Sırp ve Rum reayasına mahsus kadim kilise tamamen yandığından dolayı reayanın kilisenin şeriata uygun olarak önceki şekliyle tamirine izin verilmesi için takdim ettiği arzuhal üzerine, kadı tarafından oluşturulan bir heyetle mahallinde yaptırılan keşifte kilisenin 23 arşın (17,5m) uzunluğunda, 21 arşın (16m) genişliğinde, 13 arşın (10m) yüksekliğinde olduğuna ve 3 kapısı ve 8 penceresi bulunduğuna dair bir hüccet hazırlanmıştır. Ardından kadı efendi, reayanın kilisenin *vaz'-ı kadîmi üzere bilâ-tevsi' ve lâ-terfi' tamirine* ruhsat talepleriyle gidebilecekleri başka kiliseleri olmadığından şehirde ikametlerinin buna bağlı olduğu beyanlarına binaen kilisenin tamirine izin veren bir ferman gönderilmesi için bir ilâm hazırlamış ve vali takririyle konu İstanbul'a bildirilmiştir. Bunun üzerine, III. Ahmed, reayanın "*yedlerinde olan fetâvâ-yı şerife mucibince feth-i hâkânîden berü yedlerinde terk olunmuş kilise ise vaz'-ı kadîmi üzere bilâ-tevsi' ve lâ-terfi' bir nesne ziyade itmeksizin*" kilisenin tamirini onaylamıştır. Ayrıca, vali ve kadıya fetih zamanında ellerinde bırakılmış kadim kilise ise reayanın engellenmemesi, rencide edilmemesi ve kilisenin

⁶² BOA, Cevdet-Adliye (C.ADL), 87/5203, 1 Zilhicce 1207 (10.7.1793).

⁶³ *Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası*, s. 212, v. 146b.

⁶⁴ Hadžihusejinović, *a.g.e.*, s. 130, 476.

⁶⁵ Hadžibegić, *a.g.m.*, s. 146.

aslına uygun şekilde genişletilmeden ve yükseltilmeden tamir edilmesi hususlarına dikkat etmelerini emretmiştir. Ahmed Paşa, 16 Şaban 1142'de (6 Mart 1730) bir buyruldu ile kadı, mütesellim ve diğer görevlilere fermanı tebliğ etmiştir. Naip Abdullah da kilisenin eski haliyle tamir edilmesinin Sultan'ın fermanı ve Bosna divanının buyruldu ile onaylandığını 10 Mart'ta bir mürâsele ile piskopos ve rahiplere bildirmiştir. Böylece, tamir süreci hemen başlamış ve inşaat beş ayda bitirilmiştir. Hristiyan cemaati, ardından rutin olarak valiye başvurarak kilisenin ferman, buyruldu ve mürâseleye uygun biçimde tamir edildiğini belirtmiş ve durumun bir keşifle kayda geçirilmesini istemiştir. Ahmed Paşa, bu talebi 30 Zilhicce 1142'de (13 Temmuz 1730) naibe iletmiştir. Naip ve mütesellim aynı gün birkaç Müslümanla mimar Rade veled-i Petrov'dan oluşan bir komisyon kurmuş ve yapılan incelemede kilisenin verilen ruhsat doğrultusunda tamir edildiği onaylanmıştır. Hatta, komisyon, kilisenin ruhsatta belirtilenden biraz daha küçük yapıldığını, 21 arşın (16m) uzunluğa, 18,5 arşın (14m) genişliğe ve 9 arşın (7m) yüksekliğe sahip olduğunu ve 8 penceresi ve 3 kapısı bulunduğunu tespit etmiştir. Naibin aynı gün sonucu bildirmesi üzerine Ahmed Paşa, 16 Temmuz'da kilisenin verilen izin doğrultusunda tamir edildiğini, reyanın bu konuda rencide ve rahatsız edilmemesi gerektiğini ilan etmiştir. Böylece, kilisenin tamir süreci teknik olarak tamamlanmıştır. Normal koşullarda ikinci keşiften sonra konunun kapanması gerekiyordu. Ancak, belli ki inşaatın başından beri şehirde bir rahatsızlık söz konusuydu ve Müslüman cemaat duruma tepkiliydi. Tamir, keşif ve tescil işleminin bu denli hızlı yapılması da muhtemelen bundan kaynaklanıyordu. Bu sebeple Ortodoks cemaati valinin tebligatını yeterli bulmayarak şikâyetleri engellemek için tamirin aslına uygun biçimde yapıldığının bir fermanla tasdikini istedi. III. Ahmed, evâil-i Rebiülevvel 1143'te (14-23 Eylül 1730) kilisenin verilen şer'î izin çerçevesinde tamir edildiği tescillenmişse tekrar keşif yapılmasına lüzum olmadığını bildiren yeni bir ferman gönderdi. Fermanın Kadı Mustafa tarafından onaylı bir sureti piskoposa verildi. Müslüman ahalinin itirazlarını sürdürmesi üzerine, yeni Kadı Seyyid Abdullah, 1 Receb 1143'te (10 Ocak 1731) kilisenin Sultan'ın fermanı ve valinin buyruldu doğrultusunda tamir edildiğini, bunun hüccet ve buyruldu ile onaylandığını, reayaya dışarıdan kimsenin müdahale etmemesi ve baskı yapmaması gerektiğini bir ilâmla duyurdu. Yeni vali Osman Paşa da 4 Şevvâl 1143'te (12 Nisan 1731) kadim kilisenin Sultan'ın fermanı, şer'î hüccet ve vali buyruldu doğrultusunda tamir edildiğini ve dışarıdan müdahale edilmemesi gerektiğini ilan etti. Beş yıl sonra, Kadı Mustafa, 4 Şaban 1149'da (7 Aralık 1736), 1731 tarihli ilâmın aynısını neşretti. Vali Hekimoğlu Ali Paşa, 14 Safer 1150'de (13 Haziran 1737) reyanın kilise konusunda sıkıştırılmasını ve reyadan herhangi bir şey

YANGINLAR, KİLİSELER VE HAVRALAR: OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYBOSNA'DA
GAYRİMÜSLİM MABETLERİNİN MEŞRULAŞMA SÜRECİ

(para) talep edilmesini yasakladı. Vali Yeğen Mehmed Paşa da 23 Zilkâde 1156'da (8 Ocak 1844) kilisenin ruhsatsız tamir edildiği bahanesiyle reayadan para talebini yasaklayan bir buyruldu yayınladı. Nihayet Vali Ali Paşa da 15 Rebiülevvel 1158'de (14 Nisan 1745) 1730 yılında tamiratın verilen ruhsata uygun yapıldığını tescil eden komisyon raporunu tekrar onayladı ve kilisenin tamirinin doğruluğu meselesinin daha fazla kurcalanmasını yasakladı.⁶⁶

Skarić, yangından sonra Ortodoks ahalinin kiliseyi yalnızca tamir değil, aynı zamanda sağlam ve daha büyük bir şekilde inşa etmeyi amaçladığını; ancak, şer'î açıdan bunun mümkün olmadığını ve hükümetin kiliselerin onarımına sadece eski hali ve boyutlarda yapılması şartıyla izin verdiğini bildiklerinden şer'î yasağı rüşvetle aştıklarını iddia etmiştir. Skarić'e göre, bunun için gerekli yerlere büyük meblağda rüşvet dağıtılmış ve nihayet 1729 Kasım'ında ferman elde edilmişti. Fermanda kilisenin eski boyutlarıyla tamirine ruhsat verildiği vurgulandığı halde, izin verilen ölçüler (17,5x16x10m) gerçek boyutların çok üzerindeydi. Dolayısıyla İstanbul'a gönderilen ilâmda farklı ebatlar bildirilmişti. Kilise inşaatı yüzünden ahali ve kilise yönetimi çok borçlanmış ve bunun sıkıntısı yıllarca sürmüştü.⁶⁷ Skarić'in rüşvet iddialarına karşılık, bütün bu süreci kilise müzesindeki Osmanlı belgeleri üzerinden açıklamaya çalışan Hadžibegić, vali, kadı, naip, mütesellim, komisyon ve merkezi hükümeti içine alan bir rüşvet çarkının düşük ihtimal olduğu kanaatindedir. Ahalinin kilisenin usule aykırı genişletildiği itirazlarını şüphe uyandırıcı bulsa da bunun ispatlanmadığını belirtir. Ayrıca, 1660'taki ebatların kilisenin iç bölümüne ait olabileceği ve burasının bir bölme veya duvarla geri kalan kısımdan ayrılmış olabileceği düşüncesindedir.⁶⁸

Bu verilere göre kilise, şeriata aykırı olarak hem büyütülmüş hem de farklı malzemeden inşa edilmiştir. 1700'deki Divân-ı Hümâyûn kaydı ve 1729 tarihli femandaki "*feth-i hâkânîden berü yedlerinde terk olunmuş kilise*" iddiası reayaya aittir ve femandaki "*ise*" ifadesi bunu doğrulamaktadır. Hadžibegić'in aktardığı Osmanlı belgelerinde Şeyhülislamdan fetva alındığına dair hiçbir iz yoktur. Bilakis iznin "*yedlerinde olan fetâvâ-yı şerife mucibince*" verildiği ve reayanın önceki tamirlere ilişkin fetva, ferman vs. belgeleri emsal tutmak için sakladığı anlaşılmaktadır. Tamirin "*vaz'-ı kadîmi üzere bilâ-tevsî' ve lâ-terfi*" olmak

⁶⁶ Hadžibegić, *a.g.m.*, s. 147-149.

⁶⁷ Skarić, *a.g.e.*, s. 118-119.

⁶⁸ Hadžibegić, *a.g.m.*, s. 149.

üzere verilmesi de klasik formülasyona uygundur. Ancak, 1570 ve 1660'daki ebatlara bakılırsa kilisenin iki misli büyütüldüğü kesindir. Evliya Çelebi'nin de Ortodoks ve Latin kiliselerini *kenîsecik* olarak tanımladığını hatırlatmamız gerekir. Naip ve mütesellimin şaşkıncu bir hızla aynı gün komisyon kurup kilisenin verilen hüccet ve izne uygun tamir edildiğini tescil ederek valiye göndermesi de dikkat çekicidir. Müslüman ahalinin en az on beş yıl süren itiraz ve şikâyetleri de ortada şüpheli bir durum olduğunun ispatıdır. Keza, Sultan'ın yeniden keşif yapılmasına gerek görmemesi, vali, kadı ve naibin değişmesine rağmen tamiratın ruhsata uygun yapıldığı konusunda ısrar edilmesi de mühimdir. Diğer taraftan, kilisenin şeriata aykırı olarak büyütüldüğü şikâyetleri bir süre sonra reayaya baskı ve para koparma vesilesine dönüşmüştür.

Bu örnekte kilisenin önceki ebatlarından daha büyük inşa edilmesi dışında, kendi malzemesi ile tamir ve inşa edilmesi ilkesi de ihlal edilmiştir. Aslında, bu ilkenin her zaman uygulanabildiğini söylemek pratik açıdan mümkün değildir. Ayrıca, burada bir tamir veya yeniden inşa değil, aynı yerde daha büyük ve farklı malzemenin yepyeni bir kilise inşası söz konusudur. Ebussuud Efendi'nin bu tür durumlara göz yumanların azline, kilisenin yıkılmasına ve önceki gibi bina edilmesine dair fetvası mevcuttur.⁶⁹ Şer'î hukukun bütün devirler için geçerliliği ve Hanefî fıkında bir şeyhülislamın verdiği fetvanın sürekliliği prensibine göre kilisenin yıkılması gerekiyordu. Ancak, idarecilerin kararlı tutumu ile mesele küllenmeye bırakıldı.

1683 Viyana bozgununun yaralarının sarılması sürecinde Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa döneminde (1689-1691) pek çok kilisenin tamirine izin verilmiş,⁷⁰ eski malzemenin kullanılması usulü gevşetilmiş ve yeni malzeme kullanımına onay vermeye başlanmıştır.⁷¹ Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi (1718-1730) ise kârgir yerine ahşap malzemeyle tamir edilen ve öncekinden daha alçak yapılan bir kilise kubbesinin eski şeklinden farklı olduğu için yıkılamayacağına hükmetmiştir. Keza, binanın tamirinde kendi enkazının yetmemesi durumunda dışarıdan kereste ve sair malzeme getirilebileceğine dair fetva vermiştir.⁷² Ancak, resmî belgelerde

⁶⁹ Düzdağ, *a.g.e.*, s. 168.

⁷⁰ Beydilli, *a.g.m.*, s. 258.

⁷¹ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi, Ankara 2001, s. 233; Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 294; Koyuncu, "Çanakkale Örneği", s. 47.

⁷² Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behçetü'l-Fetâvâ*, Haz. Süleyman Kaya vd., Klasik, İstanbul 2011, s. 181.

YANGINLAR, KİLİSELER VE HAVRALAR: OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYBOSNA'DA
GAYRİMÜSLİM MABETLERİNİN MEŞRULAŞMA SÜRECİ

kilise ve havraların *vaz'-ı kadîmi ve heyet-i asliyesi üzere* tamir ve inşa edilmesi konusundaki vurgu Islahat Fermanı'na kadar devam etmiştir.⁷³ Bu durum Beydilli'nin de işaret ettiği üzere savaş ve buhran dönemlerinde şer'î hukukun tatbikindeki katı kurallarının yumuşatılmasına ve gayrimüslimlerin durumlarını iyileştirici tedbirler alınmasına iyi bir örnektir.⁷⁴ Kanaatimize göre, Saraybosna Ortodoks kilisesinin daha büyük ve kârgir olarak inşası meselesini açıklamak için rüşvet iddiası yeterli değildir. Karlofça Antlaşması'nda yaşanan toprak kayıpları, 1697'deki büyük yangının Saraybosna'da etkilerinin devam etmesi, 1718 Pasarofça Antlaşması'nda Belgrad'ın kaybı gibi hadiselerden dolayı, kilise konusu reyanın sadâkatini arttırmak için bir vesile olarak kullanılmış olmalıdır. 1727-28'de Ahmed Paşa'nın Saraybosna Kalesi'nin inşasına girişmesi esnasında reyanın nakit yardımına karşılık bir jest yapılmış olması da muhtemeldir. Aslında burada da meselenin devletin çıkarları doğrultusunda siyaseten çözümlendiğini söylemek mümkündür. Şöyle ki, Osmanlı Devleti, Karlofça Antlaşması'ndan sonra Avusturya sınırındaki kalelerin tamiri ve yenilenmesine koyulmuş, bu süreç Pasarofça Antlaşması'ndan sonra da devam etmişti.⁷⁵ 1697 yılındaki Avusturya saldırısı 150-200 askerin ancak sığabildiği kalenin şehrin savunması için yetersizliğini ispatlamıştı. Bu sebeple Boşnak Ahmed Paşa'nın valiliği döneminde ihtiyaç halinde ahalinin de sığınabileceği büyük ve modern bir kale yapılmasına karar verilmişti.⁷⁶ Skarić'in dediği gibi reyanın daha büyük ve sağlam bir kiliseye, Ahmed Paşa'nın da şehrin savunmasını güçlendirmek amacıyla yapılacak kale için finansmana ihtiyacı vardı. Muhtemelen yapılan pazarlıklar neticesinde reyanın talebine uygun bir ilâm ve takrirle konu Sultan'a aktarılmış; Sultan da vilayetten gelen talep doğrultusunda bir ferman göndermiştir.

1751 Ağustos'unda kilisenin bazı kısımları yandı. 9 Eylül 1751'de Saraybosna Kadısı Yusuf Efendi tamir için bir ilâm hazırladı, ayrıca Bosna valisi, tamire muhtaç mahalleri bildiren bir buyruldu ile durumu İstanbul'a ilettiler.⁷⁷ Burada da yine vilayetin talebi doğrultusunda gerekli iznin verildiğini söylemek mümkündür.

⁷³ Koyuncu, "Çanakkale Örneği", s. 53-54.

⁷⁴ Beydilli, *a.g.m.*, s. 258.

⁷⁵ Ömer Gezer, *Kale ve Nefer Habsburg Serhaddinde Osmanlı Askeri Gücü (1699-1715)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2020; Eyüp Kul, "Bosna Sancağı'nda Yapılan Kale Tamirleri (1705-1715)", *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, Ed. Zafer Gölen, Abidin Temizer, C. 3, Ankara 2016, s. 1045-1066.

⁷⁶ Skarić, *a.g.e.*, s. 120.

⁷⁷ Hadžibegić, *a.g.m.*, s. 147.

Şehirde kilise ve havrayı da etkileyen bir diğer büyük yangın 29 Haziran 1788’de meydana geldi. Siyavuş Paşa Mahallesi’nde Büyük Çıfuthâne yanında zengin bir Yahudi’ye ait bir evde çıkan yangında Başçarşı, 17 han, 50-60 kahvehane ve saat kulesi yandı. Molla Mustafa’nın “*Fethden soñra şehriümüzde hezār kerre yangı olmuştur, böyle yangı bir zemān olmamışdur.*” şeklinde tarif ettiği yangında Ortodoks kilisesi de yanmış ve ayrıca kiliseye sığınan altı Hristiyan da hayatını kaybetmişti. Cıvardaki Hristiyanların kiliseye bir şey olmaz inancıyla koyduğu mal ve eşyalar da küle dönmüştü.⁷⁸ Yahudi havrası da yangında ilk yanan binalar arasındaydı. Her iki mabedin tamir süreci Avusturya ve Rusya ile devam eden savaşlar yüzünden ancak beş yıl sonra başlayabildi.

Ortodoksların kilisenin tamiri için yaptıkları başvuru üzerine kadı, kilisenin mevcut durumunu ve tamire muhtaç mahallerini bildiren bir ilâm hazırlayarak reayanın mahzar ve arzuhalleriyle beraber İstanbul’a iletmiştir. Bunun üzerine, III. Selim, gerekli fetvanın alınmasından sonra Bosna valisi ve Saraybosna kadısına hitaben evâsıt-ı Receb 1207’de (22 Şubat- 3 Mart 1793) bir ferman göndermiştir (Ek 3). Fermana göre, Rum ve Sırp reayası 1202 senesinde çıkan yangında kadim kiliselerinin çatısı, avlusu etrafındaki duvarları ve sundurma saçakları yandığından ve o zamandan beri çatısız kemer açıkta kalıp yağmurlar sebebiyle kemerin sıvaları bozulduğundan ayinlerini yapmakta zorluk çektiklerini ve yakınlarda gidebilecekleri başka kiliseleri olmadığından şehirde ikametlerinin buna bağlı olduğunu belirterek “*yedlerinde olan fetâvâ-yı şerife mucibince vaz‘-ı kadîmi üzere tamir ve termim olunmasını müş‘ir fermân-ı âlişân*” gönderilmesi niyaz ve istirhamıyla kadıya bir arzuhal takdim etmişlerdir. Saraybosna kadısı da reayanın ricasını bir ilâmıla İstanbul’a bildirmiştir. III. Selim’in fermanından reayanın III. Ahmed’in fermanını da dayanak olarak kullandığı anlaşılmaktadır:

“Kilisa-yı mezbûr cedd-i emcedim merhûm ve mağfîret-nişan Sultan Ahmed Han tabeserâhu zamanında dahi muhterik olub ta‘miri niyaz olundukda yedlerinde olan fetâvâ-yı şerife mucibince feth-i hâkânîden berü yedlerinde terk olunmuş kilise ise vaz‘-ı kadîmi üzere bilâ-tevsî‘ ve lâ-terfî‘ bir nesne ziyade itmeksizin ta‘mirine mümâna‘ât olunmamak üzere virilan emr-i şerif dahi ibraz olunmağla...”

⁷⁸ Saraybosnalı Molla Mustafa’nın *Mecmuası*, s. 188-190, v. 56a-b; Skarić, *a.g.e.*, s. 127; Fatma Sel Turhan, “Molla Mustafa’nın İzinde 18. Yüzyılda Bosna’da Sosyal Hayat”, *Avrasya Etüdleri*, S. 48, 2015/2, s. 80-81.

YANGINLAR, KİLİSELER VE HAVRALAR: OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYBOSNA'DA
GAYRİMÜSLİM MABETLERİNİN MEŞRULAŞMA SÜRECİ

ifadesi bunu doğrulamaktadır. Bunun üzerine, III. Selim de kilisenin tamire muhtaç mahallerinin “*vech-i şer’î ve vaz’-ı kadîmi üzere bilâ-tevsî’ ve lâ-terfî’ bir nesne ziyâde ve ilâve olunmaksızın ta’mirine*” engel olunmamasını ferman buyurmuştur. Ayrıca, bu bahaneyle “*hilâf-ı emr ve rıza reâyâdan akçe ahzine cesâretten ve vaz’-ı kadîmi tecâvüz ve ziyâde bir nesne ihdâsına ruhsatdan*” son derece kaçınılması uyarısında bulunmuştur. Ardından tamir sürecinde reayadan “*sırren ve alenen bir akçe ve bir habbe kimesne tarafından alınmak ve aldırılmak lazım gelürse*” cüret edenin şiddetle cezalandırılacağı tehdidiyle vali ve kadıyı bu konuya dikkat etmeleri hususunda uyarmıştır.⁷⁹ Ferman, Sadrazam Mehmed Paşa’nın mektubu ile birlikte 31 Mart’ta Bosna’ya ulaştıktan sonra, Vali Hüsameddin Paşa tarafından ertesi gün bir buyrulduyla kadı ve ilgililere tebliğ edilmiştir.⁸⁰ Reayanın keşif yapılması talebi üzerine, Kadı Es-Seyyid Osman Efendi’nin görevlendirdiği Naip Sadık Efendi ile başmimarın da olduğu bir komisyon tarafından 5 Haziran 1793’te kilisenin tamire muhtaç kısımları, bunların şekil ve nitelikleri tek tek kayda geçirilmiştir. Buna göre, Rum ve Sırp reayasına mahsus *kenise-i kadimenin* 14 arşın uzunluğundaki kiremit örtülü ahşap kubbesi ve kemerleri yandığından müceddeden bina olunması, kiremitlerinin değiştirilmesi, kubbe ve kemerlerin sıvanması ve kilisenin dört tarafındaki sundurma saçaklarının da müceddeden inşası gerektiği tespit edilmiştir. Ayrıca, 38x9,5- 41,5x11,5- 38,5x9,5- 36,5x9,5 arşın ebatlarındaki avlu duvarları yandığından tamir edilmelerine karar verilmiştir. Keza, papaz odası ile üst kattaki odanın yanmış olan ikişer adet pencerelerinin tamir edilmesi ve yine yanmış olan üç kapının (cümle kapısı, bahçe kapısı, orta kapı) da yenilenmesi gerektiği saptanmıştır. Hazırlanan keşif defterinin sicile işlenmesiyle tamir aşamasına geçilmiştir.⁸¹ Kilisenin tamirine 9 Haziran’da başlanmıştır.⁸² Tamirat bittikten sonra Ortodoks ahalinin tamiratın keşfe uygun yapıldığına dair kendilerine bir hüccet verilmesini istemeleri üzerine Naip Sadık Efendi, Mimar Hasan Ağa ve Müslüman ahalinin şahitliğinde kilisenin rahipleri ve Ortodoks ahalinin huzurunda 21 Aralık 1793’te tekrar keşif yapılmıştır. İkinci keşifte reayanın kilisenin kadim taş duvarları, kubbesi, 3 demir kapısı ve 8 penceresi yangında zarar görmediğinden tamir edilmediklerini beyanları kaydedilmiş; yanmış olan ahşap kubbesi üzerindeki

⁷⁹ Saraybosna Şeriye Sicilleri, No. 33, s. 158; Şejh Sejfuddin Kemura, “Stara hrišćanska crkva u Sarajevu”, *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, XXIII/1911, str. 298, 299.

⁸⁰ Saraybosna Şeriye Sicilleri, No. 33, s. 159; Kemura, *a.g.m.*, s. 299.

⁸¹ Saraybosna Şeriye Sicilleri, No. 33, s. 189, 190, 25 Şevvâl 1207 (5.6.1793); Kemura, *a.g.m.*, s. 300.

⁸² *Saraybosnalı Molla Mustafa’nın Mecmuası*, s. 212, v. 146b.

çatısı, sıvası, avlu etrafındaki duvarları, sundurma saçakları ve müştemilattaki ek binalar tek tek incelenerek şer'î ruhsata uygun olarak tamir, tecdid ve bina edildikleri onaylanmıştır. Ayrıca, keşif defterindeki uzunluk, genişlik, yükseklik, miktar ve sayı konusuna da riayet edildiği mimar tarafından kayıt altına alınmıştır. Kendilerine müracaat edilen yaşlı ve güvenilir Müslümanlar da kilisenin önceki haliyle onarıldığına ve fazladan bir şey ilave edilmediğine şahitlik yapmışlardır. Bunun üzerine, keşif tamamlanarak durum Naip Sadık Efendi, Kethüda Abdülvahid Efendi, Çukadar Hasan Ağa ve Muhzır Hasan Beşe tarafından 21 Aralık 1793'te sicile kaydettilmiş ve *şühûdü'l-hâl* olarak bulunan sekiz Müslümanın onayı ile tescil edilmiştir.⁸³ 1730'da kilisenin itiraz ve şikâyetlere yol açan taştan ve daha büyük inşa edilmesinden sonraki yeni hâl ve şeklinin 63 yıl sonraki tamirat sürecindeki bütün belgelerde *vaz'-ı kadîmi ve heyet-i asliyesi* olarak tanımlandığını vurgulamamız gerekir. Diğer taraftan, tamir bittikten sonra bazı görevlilerin sırf cürüm isnat edebilmek için kiliseyi teftiş bahanesiyle reayaya baskı yapmaları üzerine, Ortodoks ahali durumu bir arzuhalle İstanbul Rum Patrikliğine şikâyet ederek şeriata aykırı olarak kendilerine baskı yapılmaması için bir ferman gönderilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine, III. Selim, herhangi bir sebeple reayadan para istenmemesi, reyanın ayınlarına müdahale edilmemesi ve baskı yapılmaması için 7 Ağustos 1794'te vali ve kadıya hitaben yeni bir ferman göndermiştir.⁸⁴ Öte yandan, 1800'de Ortodoks kilisesinin avlu duvarları tamir edilmiş, 1821 ve 1841'de de küçük bir tamirattan geçirilmiştir.⁸⁵

Havranın tamiri meselesine gelince; Saraybosna Yahudi tâifesi 1793'te kadıya başvurarak beş yıl önceki büyük yangında Siyavuş Paşa Vakfı Mahallesi'nde eskiden beri kullandıkları havranın (*ez-kadim yeddimizde terk olan ma'bedhânemiz*) ahşap binası yandığından dolayı tamirine şiddetle ihtiyaç duyduklarından, hallerine merhameten *yedlerinde bulunan fetva-yı şerif* gereği havranın *vaz'-ı kadîmisi üzere iâde ve tamirine* izin veren bir fermanın inayet ve ihsan buyrulması niyaz ve istirhamlarının İstanbul'a iletilmesini rica etmişlerdir. Kadı Es-Seyyid Osman Efendi, havra konusunda Yahudilerin iddialarının sözüne güvenilir Müslümanlar tarafından onaylandığını belirttikten sonra, daha önce H. 1142 yılı Şabanında (19 Şubat-20 Mart 1730) havranın eski haline iade ve tamirine izin veren ferman gereğince bu defa da onay verilmesi hususunu 10 Temmuz 1793'te İstanbul'a

⁸³ Saraybosna Şeriye Sicilleri, No. 34, s. 66, 17 Cemâziyelevvel 1208 (21.12.1793).

⁸⁴ Saraybosna Sırp Ortodoks Kilisesi Müzesi, III. Selim fermanı, Evâil-i Muharrem 1209 (29.7-7.8.1794).

⁸⁵ Hadžibegić, *a.g.m.*, s. 147.

YANGINLAR, KİLİSELER VE HAVRALAR: OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYBOSNA'DA
GAYRİMÜSLİM MABETLERİNİN MEŞRULAŞMA SÜRECİ

arz etmiştir.⁸⁶ Buna göre, Yahudiler 1730'da havranın yeniden inşası için aldıkları fetva ve fermanı muhafaza etmekte olup, bunu taleplerine dayanak olarak kullanmışlardır. Saraybosna Yahudileri ardından bizzat Rikâb-ı Hümâyûn'a bir arzuhal takdim ederek "*kadîmden kendülere mahsus bir aded sinavileri*" büyük yangında yandığından dolayı tamire muhtaç olduğu beyanlarını tasdik eden kadı ilâmı verildiğini bildirip "*vaz'-ı kadîmi üzere bilâ-tevsî' ve lâ-terfî' tamir ve termimi*" hususunu rica etmişlerdir. Şeyhülislam Dürrizâde Es-Seyyid Mehmed Arif Efendi'nin verdiği fetvaya istinaden III. Selim, havranın tamirini onaylamış ve Saraybosna kadısı ile âyân ve zâbitânına 21 Nisan-1 Mayıs 1794 tarihli bir fermanla havranın aslına uygun olarak tamiri konusunda Yahudilerin engellenmemesi, bu bahaneyle hiç kimse tarafından reyadan gizli veya açık akçe talep edilmemesi, Yahudilere hiçbir şekilde cebir ve tazyikte bulunulmaması ve havranın uzunluk ve genişlik bakımından eskisini bir karış ve bir parmak geçmesine müsaade edilmemesini emretmiştir.⁸⁷ Ferman, 5 Aralık'ta Saraybosna'ya ulaşmış ve bir buyruldu ile kadı ve Yahudi cemaatine duyurularak ön keşif aşamasına geçilmiştir. Saraybosna Yahudileri, almış oldukları ferman ve buyruldu çerçevesinde havranın tamirine başlayabilmek için "*feth-i hâkânîden berü yedlerinde terk olunmuş sinaviden olmağın vaz'-ı kadîmi üzere bilâ-tevsî' ve lâ-terfî' tamir ve termime muhtac olan mahallerinin keşfi*" için kadıya müracaat etmişlerdir. Bunun üzerine, Kâtip Mehmed Said Efendi ve Müslüman ahalinin huzurunda mimar marifetiyle 7 Temmuz 1795'te yapılan keşifte kiremit örtülü kemeri, duvarları, pencereleri, musandıraları (raf), kapıları, merdiven vs. yeniden inşası ve tamire muhtaç kısımları, bunların uzunluk ve nitelikleri tek tek tespit edilmiş ve hazırlanan keşif defteri sicile kaydedilmiştir.⁸⁸ Burada Yahudilerin havranın fetih sırasında ellerinde bırakıldığını iddia ettikleri görülmekte ise de aslında konuyu şer'î hukuka uygun bir şekilde formüle eden kişi kâtiptir. Şer'î izin prosedürünün tamamlanmasından sonra havra tamir edilmiştir. Ardından, rutin şekilde Yahudilerin tamiratın keşif defterine uygunluğunun tasdikini istemeleri üzerine, Kâtip Mehmed Said Efendi, mimarbaşı Hasan Ağa, on iki Müslüman şahit ve Yahudi cemaati huzurunda 22 Şubat 1796'da yapılan ikinci keşifte havranın keşif defterindeki bilgilere uygun olarak tamir ve yeniden inşa edildiği onaylanmıştır. Bilgisine başvuru ihtiyar ve tarafsız Müslümanlar da havranın eski hal ve şekliyle ve herhangi bir ilave yapılmaksızın tamir edildiğine şahadet etmişlerdir. Bunun üzerine, Mehmed Said Efendi durumu

⁸⁶ BOA, C.ADL, 87/5203, 1 Zilhicce 1207 (10.7.1793).

⁸⁷ Saraybosna Şeriye Sicilleri, No. 35, s. 58, Evâhir-i Ramazan 1208 (21.4-1.5.1794).

⁸⁸ Saraybosna Şeriye Sicilleri, No. 35, s. 146, 19 Zilhicce 1209 (7.7.1795).

kayda geçirmiş ve beraberinde gönderilen Mehmed Çukadar ve Muhzır Salih ile birlikte keşif sonucunu kadıya teslim etmişlerdir. Şahit olarak bulunan on iki Müslümanın da onayı ile keşif sonucu tescil edilmiştir.⁸⁹ Böylece, 1788 yangınından sonra havranın yeniden ihyası sekiz yılı bulmuştur.

Kilise ve havraların tamir sürecinde yaşanan aksaklık ve talihsizlikler bazen sürecin uzamasına yol açabiliyor ve şüphe uyandırıyor. İnşaatin yarım kalması veya çökmesi durumunda şer'î prosedürün en baştan başlaması gerekiyordu. Kullanılacak malzemenin tedarik edilememesi, tamirin ertelenmesi veya bir yıldan fazla ara verilmesi halinde yeni baştan ilâm ve ferman alınması gerekiyordu. Bazen de yerel veya merkezi hükümet çeşitli gerekçelerle reayanın taleplerini bekletiyordu. Bu da tamirin yıllar sürmesine ve reayanın mağduriyetine sebep oluyordu.⁹⁰ Nitekim, Yahudi havrasının aradan on yıl geçmeden 1805'te yeniden yanması ile yıllar süren bir tamir mücadelesi başladı. Yahudi cemaati kadıdan havranın tamiri için bir ilâm aldıktan sonra Rikâb-ı Hümâyûn'a bizzat bir arzuhal takdim ettiler ve Siyavuş Paşa Mahallesi'nde bulunan sinavilerinin (havralarının) çıkan bir yangında yandığını ve duvarlarının yıkıldığını belirterek ellerindeki fetva ve kadı ilâmı gereği "*bilâ-terfi' ve bilâ-tevsî' tamirine ruhsat*" verilmesini istediler. Sadâret Kaymakamı, Saraybosna'da bundan önce çok yangın çıktığı duyulmuş olup o sırada havranın da yandığının kadı ilâmıyla doğrulandığını belirterek, havranın tamirine ruhsat verilirse meselenin fetva makamına iletilmesi, bu konuda akçe talebiyle kimsenin rencide edilmemesi ve şeriatın izin verdiği ölçüde bir ferman gönderilmesi hususunu Sultan'ın onayına sunmuştur. III. Selim de telhisin üzerine "*Vech-i şer'î üzere müsaade oluna*" şeklinde bir not düşmüştür.⁹¹ Evâsıt-ı Zilkâde 1220'de (31 Ocak-9 Şubat 1806) Bosna valisine, Saraybosna kadısına, âyân ve zâbitânına hitaben bir ferman gönderilmiş ve şer'î kurallar çerçevesinde havranın önceki ölçülerinde olmak kaydıyla tamirine onay verildiği bildirilmiş; Yahudi cemaatinin engellenmemesi, fakat havranın yükseklik ve genişlik bakımından "*vaz'-ı kadîmini bir karış ve bir parmak*" geçmesine izin verilmemesi, gizli veya aleni para talebiyle Yahudi cemaatine baskı yapılmaması ve rencide edilmemeleri emredilmiştir.⁹² Bu doğrultuda Sadrazamın mektubu ve vali buyruğusu üzerine kadı tarafından cemaate mürâsele gönderilmesinden sonra, bir komisyon kurularak ön keşif yapılmış ve havranın ebatlarının ve tamire muhtaç yerlerinin deftere kaydedilmesinin ardından tamire izin

⁸⁹ Saraybosna Şeriye Sicilleri, No. 36, s. 72, 13 Şaban 1210 (22.2.1796).

⁹⁰ Beydilli, *a.g.m.*, s. 256-266.

⁹¹ BOA, Hatt-ı Hümâyûn (HAT), 1494/99, tt. 29 Zilhicce 1220 (20.3.1806).

⁹² BOA, C.ADL, 49/2972, Evâsıt-ı Zilkâde 1220 (31.1-9.2.1806).

YANGINLAR, KİLİSELER VE HAVRALAR: OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYBOSNA'DA
GAYRİMÜSLİM MABETLERİNİN MEŞRULAŞMA SÜRECİ

verilmiş olmalıdır. Ancak, talihsizlikler Yahudi cemaatinin peşini bırakmamış görünmektedir. Nitekim, 1806 yılında inşaat tamamlanmak üzere iken havranın kubbesi çökmüştür.⁹³ Bundan dolayı, inşaat yarım kalmış ve süreç en başa dönmüştür. Üstelik, bu sefer ilâm alınması çok uzun sürmüştür. Bosna Valisi İbrahim Paşa'nın 22 Ocak 1812'de Sadâret'e gönderdiği kâimede belirtildiğine göre havranın eski haliyle bina ve tamiri için Yahudilere verilen ferman gereği inşaata başlanmış ise de dört duvarı ve kimeri tamamlanmak üzereyken yağın şiddetli yağmur sebebiyle kemer yıkılmış ve etrafı açık kalmıştır. İbrahim Paşa, bu sebeple havranın eski şekliyle bina edilmesi ve kemerinin de asıl haliyle inşası için Yahudi cemaatinin yeniden kendilerine bir kıta ferman ihsan edilmesini talep ettiklerini belirterek Saraybosna kadısının ilâmıyla birlikte durumu bir kâime ile İstanbul'a iletmiştir.⁹⁴ Yapılan incelemede 1806 yılında havranın "vaz'-ı kadîmi ve hey'et-i asliyesi vechile bilâ-tevsî' ve lâ-terfi' ta'mirine ruhsat verilmiş olduğu" tespit edilmiştir. 1 Mayıs 1812'de Sadrazam tarafından Sultan'a sunulan takirde Yahudi cemaatinin bu konuda daha önce de bir arzuhal ile müracaat ettikleri, konunun Galata'daki sinagog ve keşişhaneler meselesi ile birlikte takdim edildiği belirtilmiştir. Bunun üzerine, II. Mahmud "Bosna'da olan Yehud sinavisi 'ilâmu tarihi yirmi beş senesi Recebinden (2-31 Ağustos 1810) olub der-dest-i bina kazâen münhedim olsa cümlemin meşhûdu olur. Bunda şübhe vardır. Galata'daki sinavi dahi beş sene evvel me'zun olmuşlar da ne için te'hir olunmuş, bunları birikdirüb şimdi tehâcüm neden lazım geldi. Bosna'da olan şübhelidir. Ana 'amel olunmaz." diyerek başvuruyu reddetmiştir.⁹⁵ Böylece, aradan iki yıl daha geçmiştir. Saraybosna Yahudilerinin 1814 Haziran'ında Rikâb-ı Hümâyûn'a sundukları başka bir arzuhal meselenin neden geciktiğini açıklığa kavuşturmaktadır. Buna göre, H. 1220'de (1805) çıkan yangında havranın yanması ve duvarlarının yıkılması sebebiyle kadı tarafından verilen ilâm doğrultusunda şer'î kurallara uygun şekilde tamir edilmesine bir fermanla izin verilmesinden sonra havranın bina ve inşasına başlandığı halde, tamamlanmak üzere iken kubbenin çökmesinden dolayı inşaat yarım kalmıştı. Bu sebeple kubbenin eski haliyle yeniden inşa edilmesi için tekrar ferman ihsan buyrulması niyazıyla H. 1225 senesinde (1810) Saraybosna kadısından aldıkları yeni bir ilâmla Sadâret'e başvurmuşlar ise de Rus Harbi sebebiyle bu tür taleplerin değerlendirilmesi vakt-i âsûdeye tâlik buyrulmuştu. Bundan dolayı, Yahudiler harbin bitmesini ve ortamın normalleşmesini beklemişler; ardından bir kez daha başvurarak

⁹³ Skarić, *a.g.e.*, s. 127.

⁹⁴ BOA, HAT, 779/36514, 7 Safer 1227 (22.1.1812).

⁹⁵ BOA, HAT, 287/17234, 18 Rebiülâhir 1227 (1.5.1812).

kubbenin vaz’-ı kadîmi üzere bilâ-tevsî’ ve lâ-terfi’ ve hey’et-i asliyesi üzere bina ve inşasına izin verilmesini istemişlerdi (Ek 4).⁹⁶

Divân-ı Hümâyûn Kalemî’nde yapılan araştırmada havranın tamiri için Evâsıt-ı Zilkâde 1220’de (31 Ocak-9 Şubat 1806) ferman gönderildiği tespit edilmiştir. II. Mahmud, fermanın üzerinden çok zaman geçmesinden dolayı konunun mahallinden tekrar sorulmasını emretmiş; Sadrazam da 18 Temmuz 1814’te bir buyruldu ile Bosna valisi, Saraybosna kadısı ve vücuhan “*kizb ve irtikâbdan ârî olarak keyfiyetin sıhhat ve hakikati ne vehile ise*” İstanbul’a bildirilmesini istemiştir.⁹⁷ Öyle anlaşılıyor ki, II. Mahmud, meseleye yalan ve rüşvet karıştırıldığına ve havranın büyütölmek istendiğine inanıyordu. Bu sebeple Bosna valisi ve Saraybosna kadısına havranın daha önce bina ve inşa edilirken eski şekliyle mi inşa edildiği ve kubbenin yıkılmasının sebebinin ne olduğu hususunun konuya vâkıf olanlardan soruşturulmasını ve meselenin iç yüzünün araştırılarak hakikatin “*şekk ve şüpheden ârî ve kizb ve irtikâbdan berî olarak vukû’u ve sıhhati üzere*” arz ve ilâm edilmesini emretmiştir. Bunun üzerine, Bosna Valisi Silahdar Ali Paşa ve Saraybosna kadısı El-hâc Abdülfettah Efendi tarafından görevlendirilen mübaşir ve zâbitân tarafından konuya vâkıf olan Müslümanların huzurunda yeniden keşif yapılmış ve konuyu bilenlerden soruşturulmuştur. Buna göre, daha önce verilen ferman doğrultusunda havra eski hal ve şekliyle inşa edildikten sonra tekneye benzer kubbesi yaş iken kalıpları çıkarıldığından dolayı, kubbe baştanbaşa yıkıldığı gibi havranın içindeki bazı kısımların da yıkılmasına yol açtığı tespit edilmiştir. Böylece, yapılan keşif ve muayene sonucu meselenin belirtildiği şekliyle cereyan ettiği hususu, olaya vâkıf olan ve sözüne güvenilir kişilerin şahitliği ile kayıt altına alınmıştır. Silahdar Ali Paşa, 4 Şubat 1815 tarihli iki kadı ilâmıyla birlikte durumu 10 Şubat 1815’te Sadâret’e bildirmiştir.⁹⁸ Havranın kubbesinin ve yıkık mahallerinin yeniden inşası konusu 11 Mart 1815’te Sultan’ın onayına arz edilmiştir.⁹⁹ Bundan sonra fetva verilmesi ve ferman gönderilmesinin önünde engel kalmamış görünse de süreç çeşitli sebeplerle yine uzamıştır. Skarić, 1788’de yanan havranın tamirine kiliseden daha sonra başladığını, Yahudilerin 1794 Nisan’ında tamir için gerekli fermanı elde ettiklerini, 1806’da inşaat bitmek üzere iken kubbenin çöktüğünü ve yeni fermanı ancak

⁹⁶ BOA, C.ADL, 49/2972; BOA, HAT, No. 623/30793, 2 Şaban 1229 (20.6.1814).

⁹⁷ BOA, C.ADL, 49/2972, 10 Şaban 1229 (28.7.1814).

⁹⁸ BOA, HAT, 424/21808-D, 23 Safer 1230 (4.2.1815); BOA, HAT, 425/21812-C, 23 Safer 1230 (4.2.1815); BOA, HAT, 424/21808-A, 29 Safer 1230 (10.2.1815).

⁹⁹ BOA, HAT, 425/21827, 29 Rebiülevvel 1230 (11.3.1815).

YANGINLAR, KİLİSELER VE HAVRALAR: OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYBOSNA'DA GAYRİMÜSLİM MABETLERİNİN MEŞRULAŞMA SÜRECİ

1814'ten sonra alabildiklerini aktarmıştır.¹⁰⁰ Popovic ise 1788'de yanan havranın 1821'de tamamen yenilendiğini belirtmiştir.¹⁰¹ Skarić ve Popovic, 1796'daki tamirden sonra havranın 1805'te yeniden yandığı hususunu gözden kaçırmışlardır. Bu verilere göre havranın yeniden inşası 16 yılı bulmuştur.

Arşiv belgeleri ve şeriye sicilleri tamir ve yeniden inşa sürecinin her anının kayıt ve gözlem altında olduğu izlenimi verecek kadar ayrıntılı bilgiler içermektedir. İlâm, ferman, buyruldu, keşif hüccetleri vs. belgelerde reayanın beyanları, kullanılan terminoloji ve ifadeler, üslup ve anlatım dili standart bir formdadır ve herhangi bir usulsüzlük yapılmasının adeta imkânsız olduğu hissi uyandırmaktadır. Ancak, görüldüğü üzere şeriata aykırı örnekler de eksik değildir. Nitekim, Ortodoks kilisesinin 1793'teki tamiri esnasında birinci ve ikinci keşifte pencere ve kapılarla ilgili kayıtların farklılığı bazen keşif konusunda gerekli özenin gösterilmemiş olabileceğine işaret eder. Ayrıca, reayanın rencide edilmemesi ve reayadan para alınmaması konusunda yöneticilerin devamlı uyarılması dikkate değerdir. Beydilli de fermanlardaki sürekli ikazlara rağmen genel olarak kilise ve havra tamiri sürecine rüşvet karıştığı kanaatinde dir.¹⁰² Gayrimüslimlerin şer'î engelleri aşmak için rüşvet dahil türlü yöntem ve hilelere başvurmaları kadar, şer'î yasak ve kısıtlamalardan şahsi menfaat temin etmek isteyen mürtekipilerin çıkmış olması da bir vakıadır.

3. Tanzimat Dönemi'nde Saraybosna Mabetleri

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile din, mezhep, cins ve ırk farkı gözetmeksizin eşitlik prensibinin benimsenmesine rağmen, Tanzimat'ın ilk evresinde kilise ve havra hukukundaki geleneksel uygulamalar, kadı ilâmı, fetvahaneden şer'î uygunluk için fetva verilmesi ve bunun üzerine ferman gönderilmesi usulü devam etti. 10 Nisan 1848'de Bosna Valisi Tahir Paşa, Bosna'da yaşanan karışıklıklar sebebiyle vilayette kilise tamir sürecinde fiili bir değişiklik yaşandığı ve reayadan kilise tamir talebi geldiğinde ilâm alınmadan vali buyrulduyuyla ruhsat verilmesi usulünün benimsenmiş olduğunu bildirdi. Ayrıca, İzvornik ve Yenipazar sancaklarındaki kiliselerin tamiri için metropolit ve reayanın buyruldu verilmesini isteklerini belirtti ve bunun şer'î prosedüre aykırı olduğu gerekçesiyle reddedilmesinin "*şu vakt-i nâzikede sızlanmalarına*" yol açacağı beyanıyla eskisi gibi buyruldu ile mi

¹⁰⁰ Skarić, *a.g.e.*, s. 127.

¹⁰¹ Popovic, *a.g.m.*, s. 30.

¹⁰² Beydilli, *a.g.m.*, s. 262.

halledilmesi, yoksa gerekli ilâmlar alındıktan sonra mı sürecin başlatılması konusunda İstanbul'dan görüş sordu. Vali, ret kararı verilirse bunun doğrudan İstanbul'dan metropolitlere bildirilmesini istedi. 17 Haziran 1848'de yapılan Meclis-i Vükela toplantısında Bosna'da teamül hükmüne giren uygulamanın şeriata aykırı olduğu halde, talebin reddedilerek ilâm alındıktan sonra sürecin yeniden başlatılması istenirse, bunun “*Hristiyan takımının kırılmalarını mucib olacağından ve bu dahi şu vakitte münasib olmayacağı*” değerlendirmesiyle “*mahallince sabık ve emsali misillü iktizasına bakılması yolunda valiye cevap yazılması*” hususu Sultan'ın onayına sunuldu. Sultan Abdülmecid de 19 Haziran'da bunu tasdik etti.¹⁰³ Buna karşılık, Gölen, 1853'e kadar Travnik ve Mostar'da kadı ve müftü ilâmı alınması usulünün devam ettiğini ortaya koymuştur.¹⁰⁴ Bu örnekler her başvurunun kendi içinde değerlendirildiğini, bölgenin nüfus yapısına ve duruma göre farklı yöntemler izlendiğini göstermektedir.

1849-1851 yıllarında çıkan isyanların bastırılmasından sonra Tanzimat Fermanı Bosna'da uygulamaya koyuldu. Bosna Eyaleti'nde Katolik reyanın talepleri doğrultusunda Sultan, 1853 baharında altı kilisenin tamiri dışında üç adet yeni kilise inşasını onayladı.¹⁰⁵ Bu durum, yeni bir devrin başlangıcına işaret ediyordu. Ardından, Bosna ve İzvornik Ortodoks metropolitleri 8 yeni kilise inşasına, 8 papazevi ve 6 kilisenin tamirine ve 2 kilisenin yıkılarak yeniden yapılmasına izin verilmesini istediler. Gerekli keşif yapıldıktan sonra izin verileceği Ortodoks cemaatine de bildirildi.¹⁰⁶ Osmanlı hükümetinin Katolik ve Ortodoks reyanın yeni kilise taleplerini dikkate alması hem bölgedeki gerilimi azaltmak hem de Avusturya ve Sırbistan'ın politikalarına bir cevap niteliğindedir.

Tanzimat dönemindeki gelişmelerin Saraybosna'ya da önemli yansımaları oldu. 1852'de çıkan büyük yangından sonra Ebniye Nizamnamesi yürürlüğe konulduğu gibi, 1853'te Ortodoks kilisesi tamir edildi. Ayrıca, Katolik kilisesi de 1853-1854'te yeniden inşa edildi.¹⁰⁷ Katolik ve Ortodoksların şikâyetlerini gidermek adına bazı yeni kiliselerin inşasına ve genişletilmesine izin verilmesi Saraybosna Yahudilerini de cesaretlendirdi ve

¹⁰³ BOA, Bâb-ı Âsafî, Âmedî Kalemi (A.AMD), 4/74, 17 Receb 1264 (17.6.1848); BOA, İrade-Hariciye (İ.HR), 46/2166, Lef 1, 3 Cemâziyelâhir 1264 (10.4.1848), Lef 2, 17 Receb 1264 (19.6.1848).

¹⁰⁴ Gölen, *a.g.m.*, s. 228.

¹⁰⁵ “Aynı yerde, s. 230”.

¹⁰⁶ “Aynı yerde, s. 233-235”.

¹⁰⁷ Skarić, *a.g.e.*, s. 217.

YANGINLAR, KİLİSELER VE HAVRALAR: OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYBOSNA'DA
GAYRİMÜSLİM MABETLERİNİN MEŞRULAŞMA SÜRECİ

Yahudiler havralarının harap ve dar olmasından dolayı genişletilmesi için Bosna Valisi Hurşid Paşa'ya bir arzuhal sundular. Mühendis Eşref Efendi tarafından yapılan keşifte havranın uzunluk ve genişliğine dörder arşın ilavesine izin verilirse sıkıntının giderileceği rapor edildi. Ancak, kiliseler için resmî izin verilirken havranın unutulduğu anlaşıldı. Bunun üzerine, Hurşid Paşa ve Bosna İdare Meclisi, Yahudilerin taleplerinin kabul edilmemesinin “*me'yusiyetlerini mûcib olacağı*” beyanıyla havranın genişletilmesini 18 Nisan 1853'te Sultan'ın onayına sundu. Sultan Abdülmecid, 10 Mayıs'ta “*her sınıf ve tebaanın istihsâl-i esbâb-ı asâyiş ve hoşnudileri matlûb ve mültezem bulunmuş*” olduğundan Yahudilerin istediği şekilde “*havranın tûlen ve 'arzen dörder arşın*” genişletilmesini onayladı (Ek 5).¹⁰⁸ Görüldüğü üzere Tanzimat Dönemi'nde kilise ve havra tamir sürecinde şeriata uyma, ilâm ve fetva alma zorunluluğu siyasi koşullarla birdenbire yerini tebaanın memnun edilmesi önceliğine bırakmıştır. Dolayısıyla daha Islahat Fermanı ilan edilmeden bu doğrultudaki ilk adımlardan birisi Bosna Vilâyeti'nde atılmıştır. Bu örneklerde de zamanın ruhu ve devletin çıkarları, siyaseten şer'î hukukun göz ardı edilmesine yol açmıştır. Nihayet Islahat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlıcılık ideolojisi ve eşit haklara sahip vatandaşlık anlayışından hareketle Gayrimüslim tebaanın hakları genişletilmiştir. Bu bağlamda cizyenin ilgası dışında kilise ve havra tamir ve inşası konusundaki yasak ve kısıtlamalar da kaldırılmış; daha da önemlisi imparatorluk genelinde yenilerinin yapımına izin verilmiştir. Tamir konusunda mahalli yetkililerin onayı yeterli görülmüş, yenilerinin yapımı için Sultan'dan izin alınması usulü benimsenmiştir. Ayrıca, ilâm ve fetva verilmesi şartı da kaldırılmış ve zimmet hukuku terk edilmiştir.¹⁰⁹ Nitekim, 1864 yılında Saraybosna Ortodokslarının Ayas Paşa Mahallesi'nde yeni bir kilise inşası istekleri Sultan Abdülaziz tarafından onayladığı gibi, kilise inşaatının tamamlanabilmesi için Sultan'ın ayrıca 30.000 kuruş yardım yapması Ortodoks ahalinin şükranlarına yol açmıştır.¹¹⁰ Ancak, kiliselerde çan çalınması konusundaki hassasiyet Osmanlı hâkimiyetinin sonuna kadar devam etmiştir.

¹⁰⁸ BOA, İ.HR, 98/4784, Lef 1, 9 Receb 1269 (18.4.1853), Lef 3, 1 Şaban 1269 (10.5.1853).

¹⁰⁹ Beydilli, *a.g.m.*, s. 256; Koyuncu, “Çanakkale Örneği”, s. 54.

¹¹⁰ BOA, İ.HR, 211/12188, Lef 1, 29 Cemâziyelâhir 1281 (29.11.1864), Lef 2, 1 Şaban 1281 (30.12.1864); BOA, İ.HR, 212/12298, Lef 2, 17 Ramazan 1281 (13.2.1865).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde Islahat Fermanı'na kadar İslam hukuku çerçevesinde yeni kilise ve havra inşası yasak olmasına rağmen, zaman içinde gerek eski gerekse Osmanlılar tarafından kurulan yeni şehirlerde az miktarda da olsa kilise ve havra yapımına müsamaha gösterilmiştir. Bir tarafta şer'î hukuk kuralları sıkı biçimde uygulanmaya çalışılırken, diğer tarafta bu tür örneklerin varlığı çelişki gibi görünse de Osmanlı Devleti'nde bölgesel ve dönemsel olarak farklı uygulamaların yaşandığını ve sosyo-ekonomik, siyasi ve pragmatik sebeplerle Gayrimüslimlerin ibadethane ihtiyacının giderilmesine zaman zaman göz yumulduğunu söylemek mümkündür. Saraybosna, Osmanlılar tarafından kurulmasına rağmen, şehirde 16. yüzyılda iki kilise ve bir havra ortaya çıkmıştır. Gazi Hüsrev Bey, Siyavuş Paşa, Bosnalı Gazi Ahmed Paşa gibi devlet adamlarının Hristiyan ve Yahudilerin ibadethane ihtiyacını kamu yararı ilkesinden hareketle siyaseten çözdükleri anlaşılmaktadır. Bu tür mabetler yangın vs. sebeplerle zamanla tamire muhtaç hale geldiğinde kadimliklerine hükmedilerek gerekli ilâm, fetva ve fermanların verildiği görülmektedir. Bir kez fetva ve ferman alındıktan sonra da söz konusu mabetler meşruiyet kazanmış ve bu durum sonraki tamir süreçlerinde de emsal teşkil etmiştir. Bu sebeple Saraybosna'daki Ortodoks kilisesi ve havranın tamir sürecindeki ilâm ve fermanlarda karşılaşılan “*feth-i hâkânîden berü yedlerinde ibkâ olunan kadim kenîse*”, “*ez-kadim yeddimizde terk olan ma'bedhânemizin*”, “*kadimden kendülere mahsus bir aded sinavileri*”, “*feth-i hâkânîden berü yedlerinde terk olunmuş sinaviden olmağın*” vb. ifadeler hiç şaşkırtıcı değildir ve konunun şeriata uygun biçimde formülasyonundan ibarettir. Keza, Gayrimüslim mabetlerinin önceki hal ve şekliyle genişletilmesine, yükseltilmesine fırsat verilmeden tamir edilmesine engel olunmaması, bu konuda reayanın rencide edilmemesi, reyadan gizli veya açık para alınmaması, aksine hareket edenlerin cezalandırılacağı konusunda vali, kadı ve yerel yöneticilerin sürekli uyarılması şer'î hukuk konusundaki hassasiyetin dışavurumudur. Buna rağmen, zaman zaman şer'î sınırların aşıldığı ve suiistimallerin olduğu da muhakkaktır. Hristiyan ve Yahudilerin ısrarlı biçimde amaçlarına ulaşana kadar mücadeleyi sürdürdükleri ve bazı mürtekiplerin de bundan yararlanmaya çalıştıkları bir vakıadır. Dolayısıyla bazen siyaseten, bazen hoşgörü, bazen de rüşvet yoluyla reayanın ibadethane sıkıntılarının çözümlendiği söylenebilir. Tanzimat döneminde zimmet hukukunun rafa kaldırılması, devletin çıkarlarının her koşulda öncelikli olduğunu gösterir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âsafî, Âmedî Kalemî (A.AMD), 4/74.

Cevdet-Adliye (C.ADL), 49/2972, 87/5203.

Hatt-ı Hümayûn (HAT), 287/17234, 424/21808, 424/21808-A, 424/21808-D, 425/21812-C, 425/21827, 586/28828-J, 586/28828-K, 623/30793, 779/36514, 1494/99.

İrade-Hariciye (İ.HR), 46/2166, 98/4784, 211/12188, 212/12298.

Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d.), 111/746.

Kitap ve Makaleler

ALLAHVERDİ, Reyhan Şahin, *İsmiyle Yaşayanlar: Siyavuş Paşa ve Vakıfları*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2020.

ARUÇI, Muhammed, "Saraybosna", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, ss. 128-132.

BERBASSA, Esther- Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri (14-20. Yüzyıllar)*, Çev. Ayşe Atasoy, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

BEYDİLLİ, Kemal, "Osmanlı Döneminde Kilise Siyâsetinden Bir Kesit: II. Mahmud Devrinde Kilise Tamiri", *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, Ed. Azmi Özcan, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, ss. 255-266.

Bosna-Hersek Vakfiyeleri, C. 2, Ed. Mevlüt Çam-Rahman Ademi, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 2016.

BOZKURT, Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996.

DEMİREL, Muammer, "Construction of Churches in Ottoman Provinces", *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, Vol. II, Eds. Colin Imber et al, I.B. Tauris, London & New York, 2005, ss. 211-224.

DONIA, Robert J., *Sarajevo: A Biography*, Hurst & Company, Londra 2006.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussu'ûd Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı: Fetâvâ-yı Ebussu'ûd Efendi*, Şûle Yayınları, İstanbul 1998.

ERCAN, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi, Ankara 2001.

Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, V. Kitap, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

GÖLEN, Zafer, "Tanzimât Döneminde Bosna Hersek'te Kilise İnşa ve Onarım Faaliyetleri", *Bellekten*, LXV/242, 2001, ss. 215-242.

GRADEVA, Rossitsa, "On Zimmis and Their Church Buildings: Four Cases from Rumeli", *War and Peace in Rumeli: 15th to Beginning of 19th Century*, The Isis Press, İstanbul 2008, ss. 179-213.

_____, "Ottoman Policy towards Christian Church Buildings", *Etudes Balkaniques*, No. 4, 1994, pp. 15-36.

HADŽIBEGIĆ, Hamid, "Stara pravoslavna crkva u Sarajevu po turskim dokumentima u njenom muzeju", *Naše starine*, II, 1954, str. 145-150.

HAJDAREVIĆ, Rašid, "Prihodi i rashodi Gazi Husrev-begova vakufa u Sarajevu za period 1248-1251. (1832.-1835.)", *Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke*, Kn. V-VI, 1978, str. 23-43.

HADŽIHUSEJINOVIĆ, Salih Efendi Muvekkit, *Povijest Bosne*, Kn. I, prevodioci Lamija Hadžiosmanović, Fehim Nametak, Salih Trako, El-Kalem, Sarajevo 1999.

KEMURA, Šejh Sejfuđdin, "Stara hrišćanska crkva u Sarajevu", *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, XXIII/1911, str. 297-302.

KENANOĞLU, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul 2004.

YANGINLAR, KİLİSELER VE HAVRALAR: OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYBOSNA'DA
GAYRİMÜSLİM MABETLERİNİN MEŞRULAŞMA SÜRECİ

KIEL, Machiel, *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period*, Assen/Maastricht, Van Gorcum 1985.

_____, “Müzakere”, *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, Ed. Azmi Özcan, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000, ss. 267-274.

KOYUNCU, Aşkın, “Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl 12, S. 16, 2014, ss. 35-87.

KOYUNCU, Nuran, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyetleri Bağlamında Mâbedlerin Hukuki Statüsü*, Adalet Yayınevi, Ankara 2014.

KÖÇ, Ahmet, “Osmanlı Devleti'nde Devlet-Tekke İlişkisinin Önemli Bir Tanığı: Halveti Şeyhi Sofyalı Bâlî Efendi ve Vakıfları”, *Bellekten*, LXXX/289, 2016, ss. 797-821.

_____, “Osmanlı Devleti'nde Hazine Gelirlerinden Vakıflara Yapılan Tahsisatlar”, *Vakıflar Dergisi*, S. 39, 2013, ss. 103-114.

KREŠEVLJAKOVIĆ, Hamdija, “Požari, poplave i zarazne bolesti u Sarajevu (Od 1480. do 1878.)”, *Kalendar Napredak*, XVII/1928, str. 148-151.

LORY, Bernard, “The Vizier's Dream: 'Seeing St. Dimitar' in Ottoman Bitola”, *History and Anthropology*, Cilt. 20, No. 3, 2009, ss. 309-316.

MALCOLM, Noel, *Bosna*, Türkçesi: Aşkın Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul 1999.

MOREAU, Miza, “The Evolution of an Urban Form: Six Centuries of an Ethnically Diverse Sarajevo”, *The Ethnically Diverse City*, Eds. Frank Eckardt-John Eade, Berliner Wiss.-Verlag, Berlin 2011, ss. 579-599.

NILEVIĆ, Boris, “O postanku stare pravoslavne crkve u Sarajevu”, *Historijska traganja*, No. 5, 2010, str. 81-87.

_____, “Kulturna misija srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini 1463-1557. Godine”, *Prilozi*, XX/212, 1985, str. 115-140.

ORUÇ, Hatice, “15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 18, 2005, ss. 249-271.

_____, “15.-16. Yüzyıllarda Saraybosna”, *CIÉPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XVII. Sempozyum Bildirileri, 18-23 Eylül 2006, Trabzon*, Yay. Haz. Kenan İnan-Yücel Dursun, KATÜ Yayınları, Trabzon 2011, ss. 391-409.

_____, “Bosna Sancağında Şehirlerin Kuruluşunda Vakıfların Rolü: Yeni Bazar ve Saraybosna Örneği”, *Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyumu*, Yay. Haz. Fahamettin Başar, Mehmet Kurtoğlu, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 2013, ss. 169-173.

_____, “Gazi Hüsrev Bey’in Saraybosna’daki Vakıfları”, *Belleten*, LXXIII/268, 2009, ss. 645-670.

POPOVIC, A., “Sarajevo”, *The Encyclopaedia of Islam*, Vol. IX, Brill, Leiden 1997, ss. 28-34.

Saraybosna Şeriye Sicilleri, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Saraybosna/ İSAM Kütüphanesi, İstanbul, No. 4, 33, 34, 35, 36.

SEL TURHAN, Fatma, “Molla Mustafa’nın İzinde 18. Yüzyılda Bosna’da Sosyal Hayat”, *Avrasya Etüdlere*, S. 48, 2015/2, ss. 65-99.

SKARIĆ, Vladislav, *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do Austro-Ugarske okupacije*, Izdanje Opštine Grada Sarajeva, Sarajevo 1937.

ŞAHİN, İlhan, “Osmanlı Döneminde Sarayova (Saraybosna)’nın Kuruluşu ve Yükselişi (1455-1561)”, *Bosna-Hersek, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, İstanbul 1992, ss. 21-29.

_____, “Osmanlı Belgeleri Işığında Sarayova (Saraybosna)’nın Kuruluşu ile İlgili Yeni Tespitler”, *Uluslararası Dünden Bugüne Bosna-Hersek ve Aliya İzzetbegoviç Sempozyum Bildirileri*, Ed. Zekeriya Kurşun vd., FSMVÜ, Gaziosmanpaşa Belediyesi, İstanbul 2019, ss. 45-51.

Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behçetü'l-Fetâvâ*, Haz. Süleyman Kaya vd., Klasik, İstanbul 2011.

YANGINLAR, KİLİSELER VE HAVRALAR: OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYBOSNA'DA
GAYRİMÜSLİM MABETLERİNİN MEŞRULAŞMA SÜRECİ

Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, Haz. Süleyman Kaya, Klasik, İstanbul 2009.

URSINUS, Michael, *Sarajevo, an Ottoman City of Many Names and Disputed History*, Max-Weber-Stiftung, Bonn 2015.

YEDİYILDIZ Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye 'de Vakıf Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.

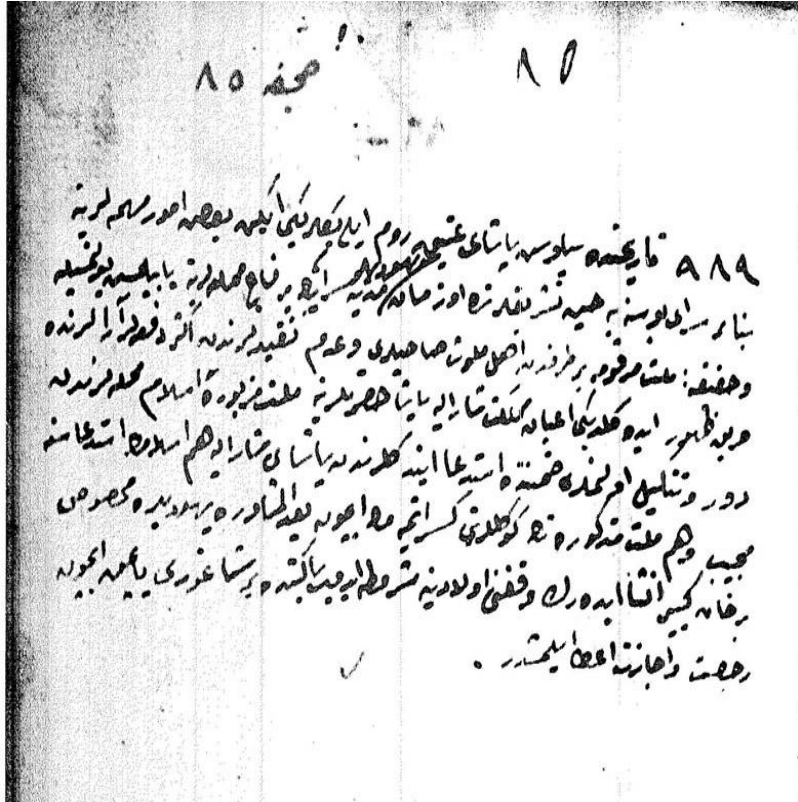
ZLATAR, Behija, "XV. ve XVI. Yüzyıl Saraybosna Vakıfları", *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu: İstanbul-Edirne 9-10-11 Mayıs 2012*, Ed. Mehmet Kurtoğlu, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 2012, ss. 57-61.

_____, "XVI. Yüzyılda Saraybosna", *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, Cit V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 595-600.

XVIII. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası, Haz. Kerima Filan, Connectum, Saraybosna 2011.

EKLER

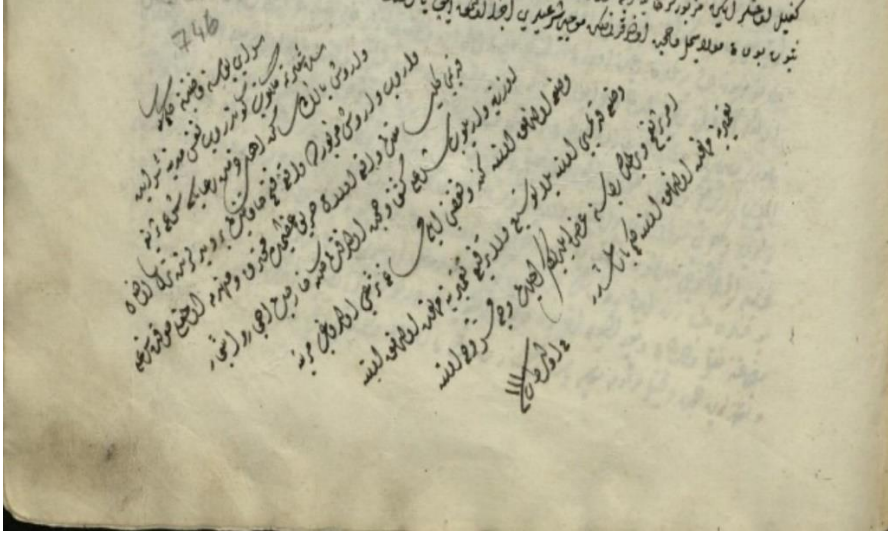
Ek 1. Rumeli Beylerbeyi Siyavuş Paşa, Çıfuthâne ve havranın inşası hakkındaki sicil kaydı

Saraybosna Şeriye Sicilleri, No. 4, H. 1140-1141/1727-1728, s. 85.

YANGINLAR, KİLİSELER VE HAVRALAR: OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYBOSNA'DA
GAYRİMÜSLİM MABETLERİNİN MEŞRULAŞMA SÜRECİ

Ek 2. Saraybosna Ortodoks kilisesinin tamiri hakkında Divân-ı
Hümâyûn kaydı

BOA, A.DVNS.MHM.d., No. 111, Hüküm 746, Evâsıt-ı Receb 1111 (2-11 Ocak 1700).

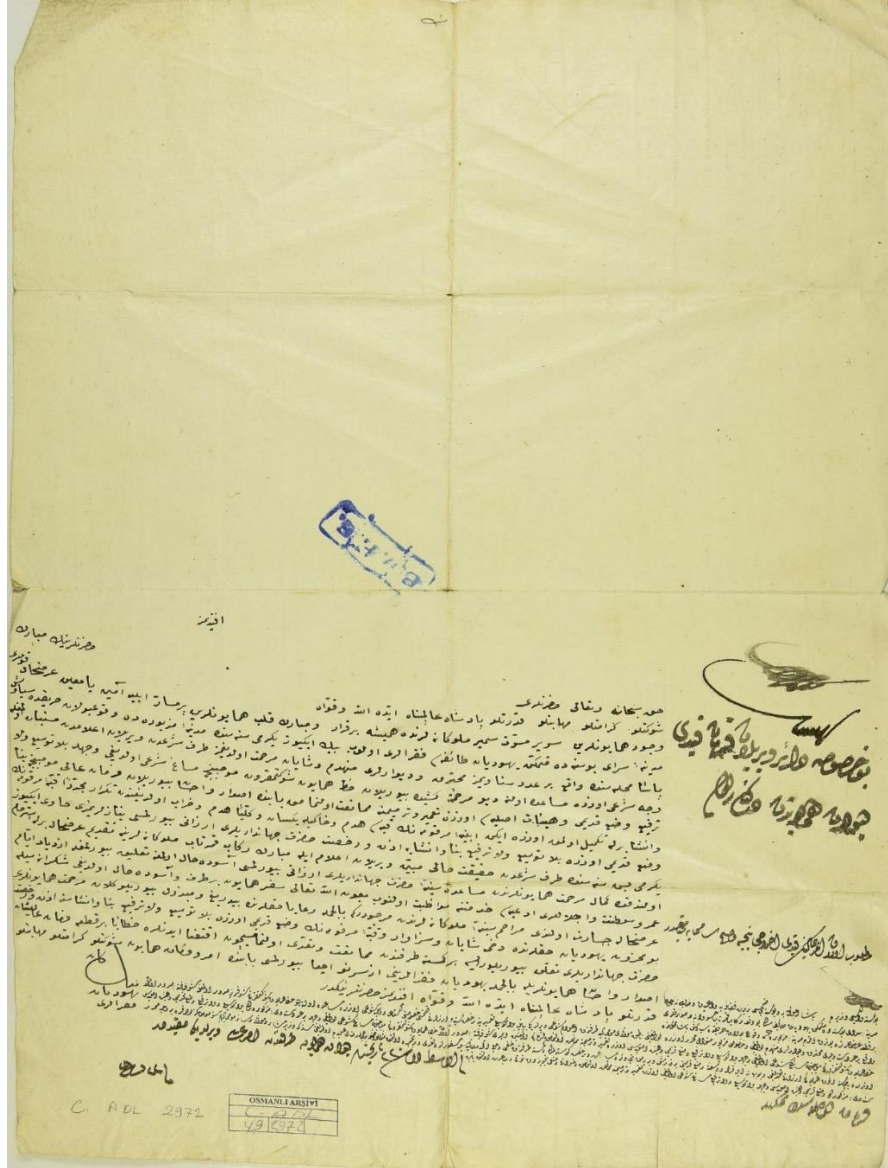
Ek 3. Saraybosna Ortodoks kilisesinin tamiri hakkındaki III. Selim'in fermanının sureti

Saraybosna Şeriye Sicilleri, No. 33, s. 158, Evâsıt-ı Receb 1207 (22 Şubat-3 Mart 1793).

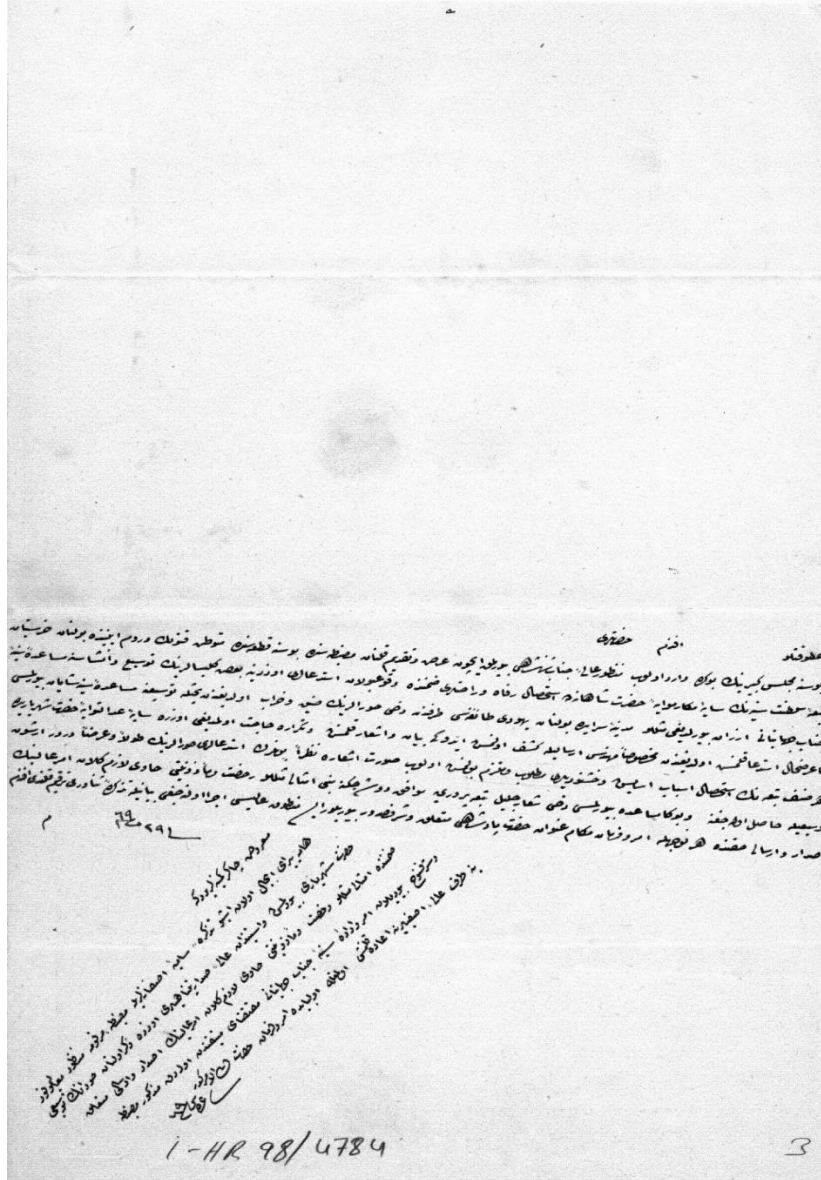
YANGINLAR, KİLİSELER VE HAVRALAR: OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYBOSNA'DA
GAYRİMÜSLİM MABETLERİNİN MEŞRULAŞMA SÜRECİ

Ek 4. Havranın tamiri için Saraybosna Yahudi Cemaati'nin takdim ettiği
arzuhal (1814)

BOA, C.ADL, No. 49/2972.

Ek 5. Sultan Abdülmecid'in Saraybosna Yahudi havrasının genişletilmesine dair iradesi

BOA, İ.HR, No. 98/4784, Lef 3, 1 Şaban 1269 (10 Mayıs 1853).

OSMANLI DEVLETİ İLE SIRBİSTAN ARASINDA “OYNAK SINIR”: TIMOK NEHRİ’NİN MECRASININ DEĞİŞMESİ VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR (1849-1874)

Gürsoy ŞAHİN*

ÖZ

Araştırmanın amacı Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasında sınır teşkil eden Timok Nehri’nin aşırı yağmurlar sebebiyle taşması sonucunda “*oynak sınır*” oluşumu ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sorunları irdelemektir. Timok Nehri’nin 1849 yılında yağmurlar sebebiyle yatak değiştirmesi, sınırda bulunan Berkofça köyündeki Osmanlı ahalisinin topraklarının Sırp tarafında kalmasına sebep olmuştur. Bilahare 1872 yılında taşkına sebep olduğu gerekçesiyle nehir kenarındaki Osmanlı ahalisine ait değirmenlerin bendleri Sırlar tarafından yıkılmış, aynı zamanda nehrin yatağı da değiştirilmiştir. Bunun üzerine Baley köyündeki Osmanlı ahalisinin arazileri Sırp tarafında kalmıştır. Taraf hükümetleri, ahali arasında yaşanabilecek çatışmaları önlemek için karma bir komisyon oluşturarak sınır meselesini çözmeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sınır, Sırbistan, Timok Nehri, Osmanlı Devleti, Bulgaristan

“THE UNSTABLE BORDER” BETWEEN THE OTTOMAN EMPIRE AND SERBIA: DRAIN CHANGE OF THE TIMOK RIVER AND THE ENCOUNTERED PROBLEMS (1849-1874)

ABSTRACT

The aim of this research was to investigate the formation of an “*unstable border*” due to the flooding of the Timok River which served as the border between Serbia and the Ottoman Empire due to heavy rainfalls and the resulting problems. The fact that the Timok River changed the river bed due to rain in 1849 meant that

* Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Afyonkarahisar, ORCID: orcid.org/0000-0002-7817-2043, E-posta: gsahin@aku.edu.tr

the land of the Ottomans, who lived in the village in Berkofça on the border remained on the Serbian side. Afterwards, for the reason that it caused the flood in 1872, the dams of the mills on the banks of the river, which belonged to the Ottoman people were demolished by the Serbs, and the river bed was also changed. Thereupon, the lands of the Ottoman people in Baley village were left on the Serbian side. Governments tried to solve the border issue by establishing a mixed commission to prevent the conflicts that might arise within the community.

Keywords: Border, Serbia, Timok River, Ottoman Empire, Bulgaria

Giriş

Devletler hukuku açısından sınır; bir devletin ülkesini diğer devletlerin topraklarından veya sahipsiz bir araziden yahut açık denizden ayıran farazi bir çizgidir. Ülkelerin sınırları suni ve tabii sınırlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Suni sınırlar, doğal sınırların dikkate alınmaması ya da doğal sınır teşkil edecek yer şekillerinin bulunmaması sebebiyle belirli esaslar çerçevesinde saptanırdı. Bu tür sınırlar, enlem ve boylam dereceleri esas alınarak (jeodezik) veya eğriler, düz hatlar ve yarım daireler gibi çeşitli geometrik modellemeler esas alınarak belirlenirdi. Tabii sınırlar ise iki ülke arasındaki dağlar, göller, çöller ve nehirler gibi doğal unsurlar göz önünde tutularak çizilen sınırlardı. Tabii sınırların en belirginini dağ veya sıradağlardı. Sınırların belirlenmesinde başvurulan doğal işaretlerden bir diğeri akarsulardı. Sınır oluşturan akarsular, sınırın tespiti bakımından çeşitli özellikler taşımaktaydı. Zira akarsu yatakları zaman zaman değişebildiği için genişliği ve derinliği bakımından sabit ölçülerde değildi. Bu bakımdan akarsular “*oynak sınır hatları*” olarak kabul edilmektedir.¹ Bu anlamda 1833’ten itibaren Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında sınır olarak tespit edilen Timok Nehri’nin 1849’dan itibaren aşırı yağmurlar sebebiyle taşması ve akabinde ortaya çıkan sorunlar, oynak sınır tartışmalarıyla ilgili ilginç bir örneklik oluşturmaktadır.

Malum olduğu üzere Osmanlı-Sırp ilişkilerinin geçmişi XIV. yüzyıla kadar gitmektedir. XV. yüzyılda Osmanlı egemenliğine dahil edilen Sırp toprakları, XIX. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı yönetiminde kaldı.²

¹ Bahadır Apaydın, “5 Aralık 1857 Tarihli Osmanlı Devleti-Rusya Sınır Anlaşması”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 5, Sayı 18, 2009, s. 85-87.

² Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi, 18-19. Yüzyıllar*, çev. İ. Durdu-H. Koç-G. Koç, 2. Baskı, Küre Yay., İstanbul 2009, s. 32, 42, 218; A. Hajek, “Sırbistan”, *İslam Ansiklopedisi*, 10, MEB Yayınları, İstanbul 1980, s. 560.

OSMANLI DEVLETİ İLE SIRBİSTAN ARASINDA "OYNAK SINIR": TİMOK NEHRİ'NİN
MECRASININ DEĞİŞMESİ VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR (1849-1874)

Bu makalenin konusunu oluşturan Timok Nehri, Bulgaristan coğrafyasında Vidin sancağının Vidin kazasına bağlı bir nahiye olan Timok'la aynı adı taşıyan bir nehirdir. Vidin Prenslığı, Yıldırım Bayezid'ın Niğbolu'da Haçlı ordularını bozguna uğrattıktan sonra Prens İvan Sracimir'i Bursa'ya götürmesi ile Osmanlı Devleti'ne katıldı.³

Osmanlı'nın kuzey sınırını korumak için bir kale işlevi gören Vidin şehri, Tuna Nehri'nden gelebilecek muhtemel saldırılara karşı da bir üs olarak kullanılmaktaydı. Fetihlerden sonra Anadolu'dan gelen Türk göçmenler iskân edilmekle birlikte şehir çoğunlukla Hristiyanların yaşadığı bir bölge olarak kaldı.⁴ Farklı kaynaklara göre ise XVI. yüzyılda Müslüman nüfusun gayrimüslimlere oranla %23 arttığı Vidin, tam bir Türk-Osmanlı şehri görünümüne kavuştu.⁵ Şehir, Macarlar ile Habsburgların savaşları sırasında çeşitli kereler saldırılara uğramış ve her seferinde tahrip olmuştu. Vidin, Karlofça Antlaşması'na (1699) göre Osmanlılara bırakıldı.⁶ 1714 yılında başlayan Osmanlı-Avusturya savaşları 1718'de Pasarofça Antlaşması ile sona erince Vidin sancağının kuzeybatı kısmı yani Timok bölgesini içerecek şekilde bütün Kuzey Sırbistan, Osmanlı idaresinden Habsburg İmparatorluğu'na geçti.⁷ Bu süreçte Osmanlı yöneticileri buradaki kaleyi daha da güçlendirdi.⁸

1701 yılında Vidin'in kazaları Bane, İsfelik, Polmiye ve Timok'tu.⁹ 1795-1807 yılları arasında Pazvandoğlu Osman tarafından yönetilen şehirde¹⁰ Pazvandoğlu'nun zirai mülkleri Sahra, Girbune ve Timok mukataalarında bulunan arazi ile değirmen, çiftlik ve çayırardan

³ Machiel Kiel, "Vidin", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt 43, TDV Yay., İstanbul 2013, s. 103-104.

⁴ Kiel, *a.g.m.*, s. 104.

⁵ Hava Selçuk, *Tuna Boyunda Bir Osmanlı Kenti Vidin -XIX.Yüzyıl-*, Çizgi Kitabevi, Konya 2013, s. 25.

⁶ Kiel, *a.g.m.*, s. 105.

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, (Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar)*, Cilt IV, 1. Kısım, 7. Baskı, TTK Yay., Ankara 2011, s. 144; Uğur Kurtaran, "Pasarofça Antlaşması'na Göre Yapılan Sınır Tahdit Çalışmaları ve Belirlenen Yeni Sınırlar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 11, No. 55, (Şubat 2018), s. 285-300.

⁸ Kiel, *a.g.m.*, s. 105.

⁹ Mahir Aydın, *Vidin Kalesi: Tuna Boyu'ndaki İnci*, Ötüken Yay., İstanbul 2015, s. 75.

¹⁰ Kiel, *a.g.m.*, s. 105.

oluşmaktaydı.¹¹ Toprakları son derece verimli olan Vidin şehri buğday, üzüm, bal ve et açısından da son derece zengindi. Kale dışındaki toprak sahibi Bulgarlar, tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktaydı.¹² Kırım Savaşı'ndan önce Vidin kazası altmış dört köyü kapsamakta, Türkçe konuşan Müslüman ahali sadece Vidin şehri ile Akçar ve Florentin köylerinde yaşamaktaydı.¹³

1804 yılında Osmanlı idaresine karşı isyan eden Sırlar, bağımsızlık tarihlerinde Timok bölgesinin Osmanlı idaresinden kurtarılmasına büyük önem atfetmektedir. Sırlar, 1804'te Şumadiya'da başlattıkları isyanı müteakip Timok bölgesini kurtarmak için harekete geçmişlerdi. Üç sene devam eden mücadele sonunda Velko Petroviç adındaki bir sergerdenin idaresindeki asiler Türk kuvvetlerine hücum ederek 1807'de mahalli bir zafer kazanmış, 1810 yılında ise Türk kıtalarını bölgeden tamamen çıkarmışlardı. Bölge 1813'te tekrar Osmanlı kuvvetleri tarafından kontrol altına alınmış, o sırada haydut Velko Petroviç de burada ölmüştü. Böylece Timok havalisi Vidin'e bağlanmıştı.¹⁴

Rusya'nın desteği ile 1829 Edirne Antlaşması akabinde Sırlara özerklik yolunda yeni haklar tanındı.¹⁵ Bilahare 17 Ekim 1830'da verilen bir imtiyaz fermanıyla Osmanlı yönetimi, Sırların muhtariyetini tanıdı ve Sırlar içişlerinde bağımsız bir prenslik haline geldi.¹⁶ Bu muhtariyetin ardından II. Mahmud tarafından Sırbistan'a yeni topraklar verilmiştir ki bu alanlardan birisi de Timok'tu. 1832'de Prens Miloş'un Kruşevaç bölgesinde gerçekleştirdiği isyan başlangıçta engellendi.¹⁷ Ancak bilahare Sırp Prensligi tarafından asilere gönderilen kuvvetlerin yardımı ile Türk askerleri bölgeyi terke mecbur kaldı. Böylece 1833'de Timok'un Sırp Prensligine ilhaki resmiyet kazandı.¹⁸ Sonuçta Timok Nehri, Osmanlı Devleti ile Sırp Prensligi

¹¹ Nagehan Üstündağ Özdemir, *18. Yüzyılda Vidin Şehrinin Sosyo-Ekonomik Panoraması (1790-1808)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Yunus Koç, Ankara 2014, s. 288.

¹² Aydın, a.g.e., s. 150; Ayşe Kayapınar, "Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin", *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2015, Sayı 1, s. 101.

¹³ Kiel, a.g.m., s. 105.

¹⁴ BCA, 030.10.00.00/251.696.11.7.

¹⁵ Şerafeddin Turan, "1829 Edirne Antlaşması", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1-2, 1951, s. 111-151.

¹⁶ Halil Kurt – Mehmet Hacısalihoğlu, "Sırbistan", *DİA*, Cilt 37, TDV Yay., İstanbul 2009, s. 123.

¹⁷ BCA, 030.10.00.00/251.696.11.7.

¹⁸ Hatta 1933 yılında bölgenin Türklerden kurtuluşunun 100. Yıldönümü kutlanmış, bu sırada gerçekleştirilen sinema filmi gösterimine Türkiye tepki göstermiştir. BCA, 030.10.00.00/251.696.11.8.

OSMANLI DEVLETİ İLE SIRBİSTAN ARASINDA "OYNAK SINIR": TİMOK NEHRİ'NİN MECRASININ DEĞİŞMESİ VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR (1849-1874)

arasında sınır olarak kabul edildi. Bu dönemde Sırbistan olarak tanımlanan bölge; doğuda Timok Nehri, batıda Drina Nehri, kuzeyde Sava ve Tuna nehirleri, güneyde Şar Dağları arasında kalan bölgeden oluşmaktaydı.¹⁹

Çalışmada Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasında sınır olarak tespit edilen Timok Nehri'nin 1849 yılından itibaren aşırı yağmurlar sonucu taşması ve mecrasının değişmesiyle ortaya çıkan sınır problemleriyle bu sorunların giderilmesine yönelik çabalar Osmanlı arşivindeki belgeler ışığında ortaya konulmaya çalışıldı. Keza nehir kenarındaki değirmenlerin bendlerinin taşkınlara sebep olduğu gerekçesiyle 1872 yılında Sırp tarafından yıkılması ve nehrin yatağının değiştirilmesi ve Osmanlı ahalisinin arazilerinin Sırp tarafında kalması da değerlendirildi.

1. 1849 Yılında Timok Nehri'nde Yaşanan Taşkın ve Ortaya Çıkan Sorunlar

Avrupa'nın Amazonu olarak da tanımlanan Tuna Nehri, yüzyıllar boyunca Avrupa kıtasının hem tabiatını hem de medeniyetini etkilemiş bir nehidir. Yaklaşık 3 bin kilometre uzunluğundaki Tuna Nehri'ne Belgrad'ı geçtikten sonra birçok akarsu katılmaktadır. Bu nehirlerden üç büyüğü Vidin'in batısındaki Sava, Morava ve Timok Nehirleridir.²⁰ Araştırma konusunu oluşturan Timok Nehri, günümüzde 202 km uzunluğu ile Doğu Sırbistan'ın en büyük nehri olup Tuna'nın Sırbistan'daki son koludur.²¹ Salnamelerde de Timok Nehri'nin Sırbistan'dan çıkıp Vidin kazasında Rakofça-i Sağır köyünün alt tarafında Tuna Nehri'ne karıştığı ifade edilmektedir.²²

Halen Sırbistan Cumhuriyeti topraklarından akan nehir, Bregovo'da 17,5 km²³ boyunca Doğu Sırbistan ile Batı Bulgaristan arasındaki sınırı

¹⁹ Nurbanu Duran, *Sırbistan Emareti Öncesi Belgrad: 1792-1830*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mahir Aydın, İstanbul 2019, s. 7-8.

²⁰ Aydın, *a.g.e.*, s. 15, 17.

²¹ Jovana Brankov, Dragana Milijašević, Ana Milanović, "The Assessment of The Surface Water Quality Using The Water Pollution Index: A Case Study of The Timok River (The Danube River Basin), Serbia", *Archives of Environmental Protection*, Vol. 38, No. 1, 2012, s. 50-51.

²² *Salnâme-i Vilayet-i Tuna*, 1. Defa, Tuna Vilayeti Matbaası, 1285/1868 s. 120; *Salnâme-i Vilayet-i Tuna*, 6. Defa, Matbaa-i Vilayet-i Tuna, Rusçuk 1290/1873, s. 322.

²³ United Nations. Economic Commission for Europe, Rainer Enderlein, *Our Waters: Joining Hands Across Border First Assessment of Transboundary*,

oluşturur. Karadeniz havzasının bir parçası olan Timok Nehri'nin ortalama akış hızı $24 \text{ m}^3\text{s}^{-1}$ ve maksimum $40 \text{ m}^3\text{s}^{-1}$ olarak tespit edilmiştir.²⁴ Coğrafi açıdan nehir havzası $43^\circ 15'$ ve $44^\circ 15'$ kuzey enlemi ve $21^\circ 30'$ ve $22^\circ 45'$ doğu boylamı arasında yer almakta ve 4.547 km^2 'lik bir alanı kaplamaktadır.²⁵ Tuna, Timok ve bölgedeki diğer nehirlerin su potansiyelinin çok fazla olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Tuna Nehri'nin aşırı yağmurlar sonucunda bir gecede 10 m. yükselebildiği kaynaklarda ifade edilmektedir. Suyun bol olmasının sonucunda toprağın verimliliği başta olmak üzere su değirmeni, su dolabı, çiftlik ve kovanlık alanlar gibi kaynaklar elde edilmiştir.²⁶

1.1. Sınır Sorununun Ortaya Çıkması

Sırbistan'a muhtariyet verilmesi ve 1833'ten itibaren Timok'un Sırp Prensiğine ilhakı bu tarihlerden sonra Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasındaki sınır problemlerini beraberinde getirmiştir. Timok Nehri'nin taşması sonucunda nehir yatağının değişmesi ve Osmanlı ahalisinin bazı tarla ve çayırlarının Sırp tarafında kalması iki taraf ahalisi arasında gerginliğe neden olmaktadır. Sırb tarafının Osmanlı ahalisine karşı tutumu ve ahalinin arazisini kullanamaması, büyük bir infial yaratmaktaydı. Olay giderek çıkmaz hale gelince bölge ahalisi bir arzuhalle yaşadıkları sorunları dile getirdi.

Sorunla ilgili tespit edilen ilk arşiv belgesi 1849 yılının ilk günlerine aittir. Belgede ifade edildiği üzere Osmanlı toprağı Vidin'in Sahra nahiyesine bağlı Berkofça köyünden bir grup ahali bir arzuhal kaleme aldı. 11 Ocak 1849 tarihli belgede, kesin tarih bildirilmemekle birlikte bir süre önce Timok Nehri'nin aşırı yağmurlar sebebiyle taşıdığı, bunun sonucu olarak nehrin yatağının değiştiği ve köy ahalisinden altmış üç kişinin tarla ve çayırlarının Sırbistan tarafında kaldığından söz edilmekteydi. Ahali dilekçede, taşkının daha önce (muhtemelen 1847'de (H.1263))

https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/blanks/assessment/assessmentweb_full.pdf, (03.09.2020).

²⁴ Radmila Pivić vd., "Water from the Timok River in Serbia: Estimation of Its Suitability for Arable Soil Irrigation", *23rd International Symposium on Analytical and Environmental Problems*, October 9-10, 2017, Edt: Tünde Alapi - István Ilisz, Szeged, Hungary 2017, s. 283-288. http://www2.sci.u-szeged.hu/isaep/index_htm_files/Proceedings_of_ISAEP_2017.pdf, (04.09.2020).

²⁵ Brankov, Milijašević, Milanović, *a.g.m.*, s. 50-51.

²⁶ Aydın, *a.g.e.*, s. 15-16; Üstündağ Özdemir, *a.g.t.*, s. 81-82, 126.

OSMANLI DEVLETİ İLE SIRBİSTAN ARASINDA "OYNAK SINIR": TİMOK NEHRİ'NİN
MECRASININ DEĞİŞMESİ VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR (1849-1874)

gerçekleştiğini, aynı yılın yaz aylarında herhangi bir engelle karşılaşmadan Sırp tarafında kalan tarlalarında ziraata devam ettiklerini ancak 1848 (H.1264) yılı yaz aylarından itibaren hayvan hastalığı olduğu gerekçesiyle Sırp yetkililer tarafından sınıra bir karakol yapıldığını ve kimsenin geçmesine izin verilmediğini bildirmekteydi.

Taşkından bir süre sonra yaşanan gelişmeler Osmanlı ahalisini daha da sıkıntıya sokmuştu. Zira 1849 (H.1265) yılında Osmanlı tebaasının mülkü olan arazilere Sırp zabıtlar tarafından el konulmaya ve Sırp ahaliye taksim edilmeye başlanmıştı. Osmanlı ahali bu yapılanlar karşısında uğradıkları haksızlığın ve yanlışın düzeltilmesi amacıyla üç kez mahalli yöneticilere arzuhal vererek, tarla ve çayırlarının Sırp tarafına geçtiğini bildirdi. Ancak Sırp yöneticiler tarafından meseleyle ilgili herhangi bir cevap verilmeyip konu sürüncemede bırakıldı. Bunun üzerine tekrar dilekçe veren ahali, "*Sırb tarafına mı göç edelim, yoksa ecdadımızdan kalan hanelerimizi terk edip nereye gidelim*" sorusunu sorarak mevcut duruma serzenişte bulundu. Ahali adına Alemdar ve Herdasa adlı kişiler arzuhalin sonunda tarla ve çayırlarının kurtarılması hususunda taleplerini tekrarladı.²⁷

Ahalinin dilekçesi üzerine Vidin valisi Hüseyin Paşa, 11 Ocak 1849'da Bâbıâli'ye gönderdiği yazıda Timok Nehri'nin taşması ve akabinde yaşanan durumu arz etti. Yazıda, Berkofça köyü ahalisinin şikayetleri aktarıldı. Bu kapsamda nehrin taşkından dolayı ahalinin tarla ve çayırlarının önemli bir kısmının Sırp toprakları tarafında kaldığı, benzer şekilde Sırp ahalisinden bir kısmının çayırlarının da Vidin tarafında bulunduğu dile getirildi. Belgede çayırları Osmanlı tarafında kalan Sırp ahalisine çayırlarını kullanma konusunda herhangi bir engel çıkarılmadığı ifade edilmekteydi. Hukukun gereği olarak Berkofça köylülerinin de tarla ve çayırlarını kullanmalarına izin verilmesi ve Sırp yetkililerinin Osmanlı ahalisinin topraklarını "*zabt etmek sevdasından vazgeçmeleri*" gerektiği birkaç defa Sırp emaretine yazılmıştı. Ancak Sırp yetkililer hiçbir şekilde cevap vermedi. Yazıda Sırp'ların son zamanlarda Osmanlı tebaasının tarla ve çayırlarını taksim etmeye niyetlendikleri hatırlatılırken, bu durumun sorunu daha da büyütebileceği ve Sırp ahalisine karşı düşmanlığa sebep olabileceği dile getirildi. Sonuç olarak Berkofça köyü ahalisinin tarla ve çayırlarına

²⁷ BOA, A.MKT., 196/49, 2-1; Gönderilen arzuhal zarfının üzerinde bu hususun Sırp idaresi ile müzakere edildikten sonra alınacak cevabın Berkofça köyü ahalisine iletilmesi kaydı düşüldü. BOA, A.MKT., 196/49, 3-1.

gerçekleşen müdahalenin sona erdirilmesinin gerektiği ve bu durumun Dersaadet'te bulunan Sırp kapı kethüdasına bildirilmesi istendi.²⁸

1.2. Sınır Sorununun Çözümüne Yönelik Çalışmalar

Osmanlı sınırlarına Sırp'ların müdahalesinin engellenmesi hususu ve yapılması gerekenler hükümet yetkilerince müzakere edilmeye başlandı. Problemin birkaç kez Sırp idaresine yazıldığı ve henüz bir cevap alınmadığı, bu sebepten konunun söz konusu idare ile tarafsız bir şekilde müzakere edilerek neticelendirilmesi kararlaştırıldı.²⁹ Bu bağlamda 9 Mayıs 1849'da Bâbîâli'den Vidin valisine gönderilen yazıda Timok Nehri'nin taşmasından faydalanarak Sahra nahiyesine bağlı Berkofça köyü ahalisinin tarlalarını zapteden Sırp yetkililerle tekrar görüşülmesine dair emir verildi. Belgede sorun özetlenerek Sırp ahalisinin Vidin tarafında kalan arazilerini kullanmasına karıştırılmadığı, aynı şekilde Sırp'ların da Sahra nahiyesine bağlı Berkofça köylülerinin taşkın sebebiyle karşı tarafta kalan arazilerinin ziraatına karıştırılmaması gerektiği bildirildi. Keza ahalinin eskiden beri işledikleri tarla ve çayırlarına sahip çıkmaları konusunda herhangi bir engel çıkarılmaması hakkında emir verildi.³⁰

Sorunla ilgili yazışmaların ve müzakerelerin uzunca bir süre devam ettiği görülmektedir. Bu anlamda 1852 yılına ait belgelerde Timok Nehri'nin mecrasının değişmesiyle arazileri Sırbistan'da kalan reayanın zararlarının giderilmesi hususu müzakere edilmeye devam edildi.³¹ Konu 18 Haziran 1852 Perşembe günü toplanan Meclis-i Vükela gündemine geldi. Müzakereler sırasında taşkın sonucunda söz konusu arazinin Sırp tarafında kaldığı, bununla birlikte uygulanmakta olan karantina ve diğer sebepler ile Sırp yönetimi ve ahalisinin bağlılığına da hanel getirmemek için bu yerlerin bedelinin sahiplerine verilerek satın alınıp Sırp tarafına bırakılması ihtimali dile getirildi.

Meclis-i Vükela'da esasen Sırp arazisinin de Osmanlı Devleti'nin mülkü olduğu ancak idaresinin bir imtiyaz halinde bulunduğu ve vergisinin de suret-i maktua şeklinde olduğundan bahsedilmişti. Keza söz konusu arazinin kiracısı konumunda olan reayanın arazilerini satıp akçelerini almaları konusunda bir mahzur görmeyebilecekleri bildirilmekteydi. Ancak

²⁸ BOA, A.MKT., 196/49, 1-1.

²⁹ BOA, A.MKT., 196/49, 4-1.

³⁰ BOA, A.MKT., 163/47, 1-1.

³¹ BOA, A.AMD., 41/20, 1-1.

OSMANLI DEVLETİ İLE SIRBİSTAN ARASINDA "OYNAK SINIR": TİMOK NEHRİ'NİN
MECRASININ DEĞİŞMESİ VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR (1849-1874)

konu müzakere edilirken, söz konusu arazilerin Sırlara bırakılmasının mahallince olumsuz sonuçları olacağı bildirilerek nehrin bundan sonra yine taşkın sonucu mecrasını değiştirme ihtimali dile getirildi. Zabtiye Müşiri Hayreddin Paşa, mevcut şartlarda verilecek kararın bilahare gerçekleşecek mecra değişmelerine de emsal oluşturacağını bildirdi. Ayrıca söz konusu arazinin epeyce bir yer olduğu, bu arazinin Sırbistan'a bırakılması halinde alınan vergilerin azalacağı, ayrıca reayanın ziraat alanlarının ellerinden çıkacağı ve oranın öşür ve diğer gelirinden de hazinenin mahrum kalacağı mütalaasında bulunarak buna müsaade edilmemesi gerektiğini dile getirdi.³²

Belgelerde ifade edildiği üzere köy ahalisinden altmış üç kişinin tarlalarının Sırp tarafında kaldığı, bahsedilen arazinin tespit edilerek sahiplerine teslim edilmesi ve sorunun çözülmesi hususunda daha önce Bâbîâlî'den Sırp yetkililere tahrirat yazılmıştı. Ancak bir cevap alınamadı.³³ Meclis-i Vükela'nın müzakereleri sırasında, 3 Ağustos 1852 tarihinde Sadrazam Koca Mustafa Reşid Paşa tarafından da ihtilafli arazinin tespit edilmesi ve gerçek sahibi olan ahaliye teslim edilmesi konusunda bir tahrirat gönderildiği ifade edildi. Belgede köy ahalisinin arazisinden epeyce bir yerin Sırbistan tarafında kaldığı, ahalinin mülkü ve hakları olan bu yerlerin kendilerine terk ve teslim edilmesinin hakkaniyetin gereği olduğu bildirildi. Öte yandan Sırp milletine padişahın ihsanı olarak verilmiş olan imtiyaz gereğince Sırbistan'ın sınırlarının belirli bir usul çerçevesinde belirlendiği de zikredildi.

Osmanlı ahalisinin Sırp tarafında kalan topraklarını kullanamamasının nedenlerinden birisi olarak Sırların karantina uygulaması gösterilmekteydi. Bu kapsamda Sırlar, topraklarının muhafazası ve millete hizmet maksadıyla belirli mahallerde karantinahaneler oluşturmuş, farklı ülkelerden Sırbistan'a gelecek olanların karantinada bekletilmesi kuralı konulmuştu. Buna göre ülke dışından gelenlere uygulandığı gibi Berkofça'dan tarlalarına gitmek isteyen ahalinin de karantinada beklemesi ve sadece belirli alanlardan ülkeye girip çıkmaları gerektiği dile getirildi. Bu durum ise tarla ve çayırlarına gitmek isteyen ahalinin çeşitli şekillerde alıkonulmasına ve bekletilmesine sebep olmaktadır. Müzakereler sırasında bu tür sorunların ve tartışmaların yaşanmaması için Timok civarındaki ahalinin arazilerini işlemek ve ziraat etmek için "*her nereden isterlerse geçmelerine irade-i ruhsat olunması*"

³² BOA, A.AMD., 41/20, 1-1.

³³ BOA, A.AMD., 41/20, 1-1.

şeklinde bir yaklaşımın yürürlükte olan nizamnameleri ortadan kaldıracığı, karantina usulü ve nizamını tamamen bozacağı değerlendirildi. Keza bu durumun iki taraf yönetimleri tarafından da kabul olunamayacağı nizamnamelerde açıkça belirtilmiş olduğu hatırlatıldı. Diğer taraftan söz konusu tarlaların Berkofça köyü ahalisine teslim edilmeyip hiçbir şey yapılmadan öylece bırakılması halinde de büyük bir haksızlık yapılmış olacağı ve zarara sebebiyet verileceği, bu durumun ise Osmanlı yönetim anlayışına aykırı olacağı ifade edildi.³⁴

Netice itibariyle sorunun, hem yürürlükteki nizamnamelere uygun hem de Berkofça köyü ahalisine bir merhametsizlik yapılmadan ve zarara sebep olmadan çözümlenmesinin gerektiği ifade edildi. Bunun ise ancak ahalinin kendi rızalarıyla söz konusu tarlaları Sırp ahalisine satarak bedellerini alması şeklinde sonuçlandırılmasıyla mümkün olacağı dile getirildi. Sadaret makamı tarafından şayet bu öneri uygun görülürse Vidin valisi Hüseyin Paşa tarafından gerekli işlemlerin yapılabileceği bildirildi.³⁵

1.3. Sımr Sorununun Sonucu

Meclis-i Vükela'nın müzakereleri sonucunda konunun çok yönlü değerlendirilmesi, sorunla ilgili gerekli incelemeleri yapmak için bir memur ve özel bir mühendis görevlendirilmesi kararlaştırıldı. Bu görevlilerin gerek bahsi geçen yerleri ve gerekse daha önceki taşkınlara sebebiyle gerçekleşen mecrâ değişiklikleri ile sınırdaki çitin eski mevkiini incelemesi, arazinin verimine bakılması ve Sırp tarafına da bir yazı yazılarak oradan da memurların görevlendirilmesinin tavsiye edilmesi uygun görüldü.³⁶

Verilen karar üzerine Seraskerlik makamına bir yazı yazıldı. Yazıda sorundan bahsedildikten sonra Sırp tarafından gelen cevap hakkında müzakerelerde bulunmak, bölgede gerekli tespit ve keşfi yapmak için bir memur ve bir mühendisin görevlendirilerek Vidin'e gönderilmesi gerektiği bildirildi.³⁷ Bunun üzerine iki topçu binbaşısıyla Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun Birinci Kaymakamı Hacı Mehmed Sadık Bey görevlendirildi.³⁸ Gerekli yazışmaların ardından 19 Mayıs 1853'de Osmanlı ile Sırp memur ve

³⁴ BOA, *İ.DH.*, 262/16258, 1-1.

³⁵ BOA, *İ.DH.*, 262/16258, 1-1.

³⁶ BOA, *İ.DH.*, 262/16258, 2-1.

³⁷ BOA, *A.MKT.NZD.*, 68/5, 1-1.

³⁸ BOA, *HR.MKT.*, 238/99, 1-1.

OSMANLI DEVLETİ İLE SIRBİSTAN ARASINDA "OYNAK SINIR": TİMOK NEHRİ'NİN MECCRASININ DEĞİŞMESİ VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR (1849-1874)

mühendislerinden oluşan komisyon, Timok Nehri'nin eski meccrası ile yeni durumu gösteren bir haritayı ortaklaşa hazırladı.³⁹ Komisyon haritayı hazırlamış olsa da konunun Kırım Savaşı sebebiyle sürüncemede kaldığı anlaşılmaktadır.

Sorun 1858 yılında yeniden gündeme geldi. Konuyla ilgili Tophane-i Amire Müşirliğine yazılan 24 Mayıs 1858 tarihli tezkerede Timok Nehri'nin meccrasının değişmesinden dolayı Berkofça köyü ahalisinden altmış üç nefer Hristiyan'ın arazisinin Sırp tarafına geçmiş olduğu hatırlatıldı. Tezkerede 1853 senesinde iki topçu binbaşısıyla Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun Birinci Kaymakamı Hacı Mehmed Sadık Bey'in, Sırp tarafının memurları ile birlikte ihtilafli yerin haritasını hazırlayarak Bâbîâli'ye teslim ettikleri bildirildi. Söz konusu haritanın 1858 yılında halen kalemde mevcut olduğu anlaşılacakla birlikte belgeler arasında harita dışında herhangi bir rapor tespit edilemedi. Bu sebepten konunun Divan-ı Hümayun'da müzakereleri sırasında Kaymakam Sadık Bey'in bölgeyle ilgili tespit ve gözlemlerini bizzat aktarmak için hazır bulunması istendi.⁴⁰ Öyle anlaşılıyor ki mesele prensipte çözülmüş ancak pratikte farklı sorunlar devam etmişti. Şöyle ki arazinin yer tespiti yapılmış, belirli işaretler konularak Berkofça ahalisinin ziraat etmeleri uygun görülmüştü. İlk sene Sırp hükümeti bu duruma izin vermiş ancak ertesi sene köyün on sekiz saat uzağında Rakovica iskele geçidinden dolaşım pasaportla geçtikten sonra ziraat etmeleri gerektiği ifade edilmişti. Bu durumun uygulanmasının mümkün olamadığı anlaşılınca ahali arazilerini hukuken kaybetmemek için topraklarını cüzi bir miktar karşılığında Sırlara kiralamaya başlamışlardı.⁴¹

2. 1872 Yılında Yaşanan Taşkın ve Ortaya Çıkan Sorunlar

Timok Nehri'nin meccrasının değişmesi bir süre sonra Osmanlı ile Sırp ahalisi arasında yeniden sorun teşkil etmeye başladı. Öncelikle 1862'de,⁴² bilahare 1872 yılından itibaren taraflar arasında daha öncekine benzer ihtilafların ortaya çıktığı görülmektedir. Sırp ahalisi, Timok Nehri

³⁹ 1/5000 ölçekli harita için bkz. BOA, *HRT.h.*, 261/1.

⁴⁰ BOA, *HR.MKT.*, 238/99, 1-1; BOA, *HR.MKT.*, 248/90, 1-1; BOA, *HR.MKT.*, 248/90, 1-2.

⁴¹ BOA, *HR.SYS.*, 1393/16, 4-2, 4-3.

⁴² Sahra kazasına bağlı Direç köyü ahalisinin Rakofça-i Sağır (Rakoviçe-i Sağır) köyü önünde ve Timok Nehri üzerinde inşa etmiş oldukları değirmen bendine taşkına sebep olduğu gerekçesiyle Sırların müdahalesi hakkında bkz. BOA, *HR.MKT.*, 411/43; Bölgenin keşfi amacıyla Sırp yetkililer tarafından memurlar görevlendirildiğinin haber alınması üzerine Osmanlı yetkilileri tarafından da Erkan-ı Harp Miralay Tevfik Bey, Sırbistan Komiseri Ali Bey ve diğer memurlar ile keşif yapılması kararlaştırıldı. BOA, *HR.MKT.*, 437/32, 3.

GÜRSOY ŞAHİN

kıyısında bulunan Baley köyü yakınında mevcut dört adet değirmenin bendleri sebebiyle nehrin taşıdığı ve arazilerine zarar verdiğini ileri sürerek nehrin yatağını ve akış yönünü değiştirmişlerdi. Bunun üzerine köy ahalisinin hem önemli miktarda arazisi Sırp tarafına geçmiş hem de nehir kenarında faaliyet gösteren değirmenler atıl kalmıştı. Keza çayırlara ot biçmeye giden köy ahalisinin hayvanları karakoldaki neferler tarafından kurşunlanarak telef edildi. Sorun ilk olarak 30 Mayıs 1872 ve 18 Haziran 1872 tarihlerinde 326 ve 396 numaralı arızalar ile hükümete bildirildi.⁴³ Sırpların bölgeye yeni bir karakol inşa ettiği de 24 Ekim 1872 tarih ve 400 numaralı arıza ile şikayet konusu edildi.⁴⁴ Köylülerin konuyla ilgili verdikleri dilekçede bildirildiği üzere yapılan incelemede Sırp ahalisinin haksız olduğu anlaşılmaktaydı. Bu sebepten Sırplar, Baley köyü ahalisinden bir miktar arazi satın almak için el altından pazarlığa girişmişler ve bin iki yüz (1.200) kadar Macar altını teklif ederek bölgede nüfuz sahibi olmaya çalışmışlardı.⁴⁵

Aradan geçen zaman içerisinde Osmanlı ahalisi, dilekçelerine herhangi bir cevap alamamıştı. Bunun üzerine köylüler yeniden harekete geçti. Değirmen sahiplerinin sorununun halledilmesi için Baley köyünün muhtar-ı evveli 25 Aralık 1872 tarihinde köy ahalisi adına Vidin mutasarrıflığına tekrar dilekçe verdi. Dilekçede; Baley köyünün yüz yirmi hanelik nüfusa sahip olduğu, ahalinin köyün sınırları içerisinde olan ve çok eskiden beri sahip oldukları ata arazilerinin Timok Nehri'nin yatağı değiştirildiği için Sırp tarafında kaldığı ve Sırp yetkililer tarafından arazinin zabt edildiği bildirildi. Bölge arazisinin son derece verimli olduğu, satılması halinde iki yüz-üç yüz bin (200-300 bin) kuruş değerinde bir bedeli olacağı ifade edildi. Sırp topraklarına katılan araziden sonra ellerinde kalan tarlaların, köylülerin geçimlerini temin etmeye yetmeyeceği bildirilirken nehrin köyün hemen önünden akmaya başladığı için ileride köy için büyük tehlike oluşturabileceği de dile getirildi. Dilekçede nehrin yatağının değiştirilmesinden bir süre sonra Sırp ahalisinin Baley köyündeki ahaliye arazilerini satın alma teklifinde bulunduğu da hatırlatıldı. Köylüler ise "*satılık arazileri olmadığı*"nı söyleyerek teklifi reddetmişlerdi. Neticede Baley köyü ahalisi söz konusu arazinin kendilerine iadesi hususunda Sırp yetkililerine emir verilmesi talebini dile getirdi.⁴⁶

⁴³ BOA, *HR.MKT.*, 775/71, 8.

⁴⁴ BOA, *HR.MKT.*, 775/71, 6.

⁴⁵ BOA, *HR.SYS.*, 1393/16, 1-1.

⁴⁶ BOA, *HR.SYS.*, 1393/16, 7-1.

OSMANLI DEVLETİ İLE SIRBİSTAN ARASINDA "OYNAK SINIR": TIMOK NEHRİ'NİN MECRASININ DEĞİŞMESİ VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR (1849-1874)

Vidin mutasarrıfı tarafından 29 Aralık 1872'de konuyla ilgili kaleme alınan yazıda, Sırların Timok Nehri'nin doğal mecrasını değiştirerek kendi topraklarında kalan Baley köyü arazisine gerçekleşen tecavüzlerinin ortadan kaldırılması yönünde iletilen ve bir süredir tekrarlanan şikayetlere rağmen Sırp yöneticilerinden henüz bir cevap alınmadığı dile getirildi. Bunun üzerine köy ahalisinin arazilerine gerçekleşen müdahalenin önlenmesi hususunda yeniden şikayet ve talepte buldukları bildirildi.⁴⁷

Sırların nehrin akışına müdahale ederek, akış yönünü değiştirmeleri bir nevi tecavüz sayılabilir. Bu durum ahaliler arasında da düşmanlığa neden olmaktadır. Çünkü belgelerde ifade edildiği üzere Sırların bölgedeki bu türden müdahaleleri daha önceki yıllarda da söz konusu olmuştur. Mesela 1869 (1285) senesi Ağustosunda Belgradçık kazasına bağlı Vilaçoviç Balkanında sınır hattının iki yüz metre ilerisinde bulunan alan Sırlar tarafından çit içine alınmıştı. Bu şekilde nehrin kaynak⁴⁸ bölgesi de bir oldu bitti ile Sırp tarafına geçmişti. Sırların bu oldu bittileri ahali arasındaki tedirginliği daha da artırdı. Nitekim sınır bölgesinde geniş araziye sahip olan (gospodar) Süleyman Ağa'nın çayırını biçmek üzere gitmiş olan görevli, birkaç Sırp tarafından silahla yaralanmıştı.⁴⁹ Bu tür olayların çoğunlukla zabtiyeler tarafından gerçekleştirildiği anlaşılınca bir özel komisyon kurulmasına karar verildi.⁵⁰

2.1. Sorunun Çözümüne Yönelik Girişimler: Komisyon Oluşturulması

Sorunun çözümü konusunda gecikmeden harekete geçildi. 21 Haziran 1872 tarih ve 198 numaralı telgrafname ile komisyonun kurulması kararlaştırıldı. Ön inceleme için görevlendirilen memurlar Bregovo köyünün arazisinde ve Timok Nehri üzerinde bulunan iki adet değirmen ile Sırların değirmenlerinin bendlerindeki ihtilafın keşf ve muayenesi hususunda gerekli araştırmaları yaparak raporlarını 29 Haziran 1872 tarihinde tamamladı. Hazırlanan takrire göre Timok Nehri'nin mecrasına Sırlar tarafından bendler inşa ettirilerek nehrin yatağı Baley köyü önüne çevrilmişti. Sırlar, bununla da kalmamış kendi taraflarına geçen Baley köyü arazisi üzerine bir

⁴⁷ BOA, *HR.SYS.*, 1393/16, 1-1.

⁴⁸ Bir nehrin hangi noktasında olursa olsun; kaynak yönü yukarı, akış yönü de aşağı olarak tanımlanır. Aydın, *a.g.e.*, s. 16.

⁴⁹ BOA, *HR.MKT.*, 775/71, 4.

⁵⁰ BOA, *HR.MKT.*, 775/71, 3.

de karakol inşa etmişlerdi. Köy ahalisi tarafından verilen dilekçelerde bu durum açıklanmıştı.⁵¹ Yaşanan problemle ilgili Vidin'in eski mutasarrıfı Aziz Paşa da bizzat bilgi vermişti. Buna göre Sırplar, Bregovo köyü çayırlarını kendi sınırı içerisine almak için nehrin mecrasına bir sed yaparak nehrin yönünü Baley köyünün önüne çevirmişlerdi. Ayrıca köyün karşısına bir de karakol inşa edilmişti.⁵²

Osmanlı memurlarının yaptıkları ön keşif ve yazışmalar akabinde iki tarafın yetkililerinden oluşan bir karma komisyon kurulması kararlaştırıldı. Bu anlamda 29 Nisan 1873'te Tuna Vilayetinden Seraskerlik makamına çekilen telgrafta, Vidin kazasının Sırp sınırında ihtilaf konusu mahallerin yerinde keşfi için bir karma komisyon kurulması kararlaştırıldığı, bu komisyonda bir erkanı harp zabitanın de bulunmasının gerekli görüldüğü bildirilmişti. Yazıda, Sırplar tarafından seçilen memurların birkaç güne kadar gönderileceği, gecikme yaşanmaması için ehliyet sahibi bir zabitan seçilerek Vidin'e hemen gönderilmesi hususunun İkinci Ordu Komutanlığına telgrafla tebliğ edilmesi talep edildi.⁵³

Seraskerlik makamı 6 Mayıs 1873'te karma komisyonda görev yapmak üzere Vidin kalesi Topçu Kaymakamı Mehmed Said Bey'in tayin edildiğini telgrafla bildirdi. Said Bey'in yanında bölgenin haritasını yapmak ve raporların hazırlanmasında görev almak üzere Erkan-ı Harb Kolağası Veli Bey görevlendirildi. Keza Meclis-i İdareden Osman Bey de görevliler arasındaydı.⁵⁴

2.2. Komisyonun Çalışmaları ve Bölgenin Haritasının Hazırlanması

Kaymakam Mehmed Said, Meclis-i İdareden Osman ve Erkan-ı Harb Kolağası Veli Beylerden oluşan komisyon 16 Haziran 1873 tarihinde çalışmalarına başladı. Osmanlı memurları, Sırp hükümeti tarafından görevlendirilen memurlar ile bir araya geldi. Komisyonun görevi ihtilafli değirmenler ve arazi ile ilgili keşif yaparak sorun hakkında nihai bir karar vermektir. Komisyonun çalışma usulünün tespit edilmesi sırasında Sırp üyeler ilk etapta nehrin kaynak mahalline gitmek üzere görevlendirilmediklerini ifade ettiler. Bunun üzerine durum Bâbâîli'ye

⁵¹ BOA, *HR.MKT.*, 437/32, 24.

⁵² BOA, *HR.MKT.*, 775/71, 5.

⁵³ BOA, *HR.SYS.*, 1393/17, 3-1.

⁵⁴ BOA, *HR.SYS.*, 1393/16, 3-1.

OSMANLI DEVLETİ İLE SIRBİSTAN ARASINDA "OYNAK SINIR": TIMOK NEHRİ'NİN
MECRASININ DEĞİŞMESİ VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR (1849-1874)

bildirildi. Yetkililer, Sırp kapıkethüdalığına tebligatta bulunarak memurların kaynak mahalline gitmeleri için talimat verilmesini sağladı. Bilahare Sırp memurları hududun başlangıcı olan Halovo isimli köyden Timok Nehri boyunca Tuna'ya kadar bütün değirmenlerin bendlerini incelemek istediklerini ifade edince mesele farklı bir boyuta taşındı. Osmanlı memurları aldıkları talimat gereği tartışma konusu olan dört adet değirmenden başkasını incelemek hususunda kendilerine müsaade edilmediğini dile getirdi. Müzakereler sürecinde Bâbiâli'den alınan telgrafta Sırp komiserliğinin diğer değirmenler hakkında beyan edecekleri fikir ve değerlendirmelere iştirak edilmeyip yalnız tartışmalı değirmenler hakkında karar verilmesi ve mütalaaların doğrudan Bâbiâli'ye bildirilmesi emredildi.⁵⁵ Bu şekilde keşifle ilgili temel prensipler tespit edilmiş oldu.

Karma komisyonun çalışmaları sonucunda 12 Ağustos 1873'te Osmanlı adına Erkan-ı Harp Kolağası Veli Bey ve Sırp mühendisi öncelikle Sırp sınırı olarak kabul edilen Timok Nehri'nin Baley köyü topraklarından ayırdığı arazinin haritasını hazırlayıp kopyalarını çıkardı.⁵⁶ Veli Bey, 12 Ağustos 1873 tarihinde Seraskerlik makamına hitaben yazdığı raporda Sırp sınırı olan Timok Nehri üzerinde tartışmalı olan mahallerin tespiti ve düzeltilmesi amacıyla kurulan karma komisyonun çalışmaları sonucunda haritanın hazırlandığını, söz konusu komisyonda gerçekleşen müzakereler sonucunda ortaya çıkan kanaat ve sonucun da rapor olarak hazırlandığını kaydetti.

Veli Bey'in bildirdiğine göre Timok Nehri üzerinde bulunan tartışmalı bölgelerden birincisi Baley köyü civarıydı. Timok Nehri'ne Sırp tarafından gerçekleştirilen müdahaleler ve bend yapımı sebebiyle nehir eski mecrasını terk ederek Baley köyü önünden akmaya başlamıştı. Bunun sonucunda köy ahalisinin tapulu arazisinden 481 dönümlük (sonuç raporunda 480 dönüm) kısmı Sırp tarafına geçti. Gerçekleştirilen inceleme ve keşiften nehrin mecrasının değişmesinin sebebinin tamamen Sırpların müdahaleleri olduğu anlaşılmıştı. Bununla beraber Sırpların söz konusu yere yeni bir karakol yaparak araziye haksız yere kendi tasarruflarına almış oldukları da ortaya çıkarıldı.

Sadrazamlık makamı söz konusu arazi hakkında detaylı bir inceleme sonucunda kesin bir karar verilip meselenin neticelendirilmesi taraftarıydı.

⁵⁵ BOA, *HR.SYS.*, 1393/16, 4-1.

⁵⁶ BOA, *HR.SYS.*, 1393/17, 1-1.

Ayrıca her iki tarafta kalacak arazilerin bozulmayacak şekilde işaretler konularak muhafaza altına alınması ve neticenin bildirilmesi istendi. Ancak Sırp komisyon memurları söz konusu araziler hakkında kesin karar verilmesine izinleri olmadığını bildirerek yalnızca yapılan keşif ve incelemeleri içeren mazbatadan iki adet düzenleyerek Bâbîâli ve Sırp emaretine takdim edilmesini teklif etti.⁵⁷ Osmanlı komisyonu bu isteğin Sadaret emrine aykırı olduğunu ifade etmişlerse de Sırp lar bu hususta ısrarcı oldu. Nihayetinde sadece protokol düzenlenmesine karar verildi.

Erkan-ı Harb Kolağası Veli Bey'in ifadesine göre gerçekleştirilen keşif ve incelemelerin tamamının protokole yazılmasını Sırp komisyon memurları kabul etmedi. Bunun üzerine inceleme sonuçlarının iki tarafın komisyon memurları tarafından ayrı protokollere yazılarak mühürlenmesi teklif edildi. Sırp komisyon memurları yazılacak maddelerin tamamıyla yazılmasına da rıza göstermemiş, bazı maddelerin çıkarılması hususunda ısrarcı olmuşlardı. Bu süreçte düzenlenecek protokole Osmanlı memurları tarafından yazılması gereken maddeler, gerekli evraklar ve hazırlanan haritanın kopyası Tuna Vilayeti ve Bâbîâli'ye gönderilmiş ve cevap gelene kadar vakit kaybetmemek için Timok Nehri arazisinde tartışma konusu olan dört adet değirmen meselesi de değerlendirilmeye başlanmıştı. Yirmi günden fazla Osmanlı ve Sırp memurları gerekli haritanın suretini çizmekle meşgul oldu. İncelenen dört değirmen hakkında henüz kesin bir karar verilemeden Sırp memurlar nehrin üzerindeki değirmenlerin bendlerinin birbirini etkilediğini ifade ederek bütün değirmenlerin incelenmesi gerektiğini bildirdi. Ancak Osmanlı yetkilileri tartışma konusu olan ve atıl kalmış dört adet ihtilafli değirmenin incelenmesi gerektiğini diğer değirmenler hakkında herhangi bir problem olmadığını tekrar dile getirdi. Veli Bey'in ifadelerine göre Sırp memurları otuz seneden beri problemsiz işleyen Osmanlı ahalisine ait otuzdan fazla değirmeni tatil etmek ve bununla beraber zikr olunan araziden istifade etmek amacındaydı.

Veli Bey'in bildirdiğine göre Sırp tarafının tavrı sebebiyle hakkaniyet çerçevesinde bir iş görülemeyeceği anlaşılınca söz konusu değirmenler hakkında gerçekleştirilen incelemeleri içeren mazbata ve layiha, Tuna Vilayeti ile Sadaret makamına takdim edildi. Öte yandan Vidin kazasından keşif için memur edilen azalar –muhtemelen zaman kazanmak için– istifa etti, yerlerine de yeni memurlar tayin olunmadı. Bu şartlarda bir netice alınamayacağı anlaşıldı. Ayrıca Sadaretin emrettiği Belgradçık

⁵⁷ BOA, *HR.SYS.*, 1407/1, 1-1.

OSMANLI DEVLETİ İLE SIRBİSTAN ARASINDA "OYNAK SINIR": TİMOK NEHRİ'NİN
MECRASININ DEĞİŞMESİ VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR (1849-1874)

kazasında ve çit yolunda bulunan kaynak mahallerine gidilemediği de ifade edildi.⁵⁸

2.3. Komisyonun Hazırladığı Rapor

Karma komisyon ilk raporunu 16 Ağustos 1873 tarihinde müsvedde olarak hazırladı.⁵⁹ Ancak teşkil edilen komisyonun Sırp memurları raporu imzadan imtina edince taraflar arasında yazışmalar uzadı.⁶⁰ Sonuçta 21 Aralık 1873 tarihinde farklı bir rapor daha hazırlandı. Hazırlanan bu raporda ilk olarak komisyonun kurulma amacı belirtilerek sorun özetlendi. Komisyon memurlarının 18 Haziran 1873 tarihinden itibaren birkaç defa ihtilafli bölgede buluşarak bahsedilen arazide keşif ve incelemelerde bulunduğu, şahit olunan, tespit edilen hususların bir rapor olarak kaleme alındığı bildirildi. Raporda dört madde ortak olmakla birlikte bunun dışındaki görüş ve değerlendirmeler farklı kaydedildi. Bir başka ifadeyle taraflar ortak bir karara varamadıkları için raporlarda her iki tarafın görüş ve itirazları ayrı ayrı ifade edildi.

Raporun birinci maddesine göre 12 Kasım 1871'de Timok Nehri eski mecrasını terk ederek Baley köyünün önünden ve bölgedeki bir değirmenin harkından akmaya başladı. Komisyon tarafından çizilen haritadan anlaşılacağı üzere adı geçen köy ahalisine ait araziden beş yüz yetmiş yedi bin yedi yüz yirmi (577.720) metrekaare ve dört yüz seksen (480) dönüm genişliğinde arazi Sırbistan tarafında kaldı.

İkinci maddede ifade edilen husus nehrin eski mecrasına döndürülme çabası ile ilgiliydi. Belgeye göre 1872 yılının Mayıs ayında Baley köyü ahalisi bir bend inşa ederek Timok Nehri'ni eski mecrasına çevirmeye çalışmışlardı. Ancak bu bend derhal Sırp yetkilileri tarafından yıkılmış, yeniden yapılması da engellenmişti. Keza nehrin eski mecrası kıyısında bulunan Sırp karakolu, nehrin yeni mecrasının yakınına yeniden inşa edildi. Ayrıca yine Sırplar, nehrin eski mecrasından akmasını tamamen önlemek için 1872 yılı Ağustos ayında bir bend inşa ederek yukarıda bahs edilen araziyi Sırp topraklarıyla birleştirdi.

⁵⁸ BOA, *HR.SYS.*, 1407/1, 1-1; Harita ve layihalar 27 Ağustos 1873'de Sadaret makamına arz edilmiş, 3 Aralık 1873'te karma komisyon tarafından da tasdik olunmuştur. BOA, *HR.SYS.*, 1393/16, 2-1; BOA, *HR.SYS.*, 1393/17, 3-1.

⁵⁹ BOA, *HR.MKT.*, 797/48.

⁶⁰ BOA, *HR.MKT.*, 800/98.

Üçüncü maddeye göre 1872 yılının başlarında Sırp ahalisinden Dimitri Milodonivin ve İstipolçe İzdiravkovin adlı kişiler Osmanlı arazisini almak için teklifte bulunmuşlardı. Dimitri ve İstipolçe, Berkofçalı Yuvan Nakro, Kobişnicalı Kristo İstakonob ve Yinkotin isimli kişilere 2.400 Nemçe altını karşılığında arazilerini satmayı teklif etmiş ve pay olarak da 20 adet Nemçe altını vermişlerdi. Ancak iki taraf hükümetlerinin buna rıza göstermemesi ve olur vermemesi ile araziye satın almak amacıyla verdikleri paylar kendilerine iade edildi ve teklifleri reddedildi.

Dördüncü maddeye göre 1873 yılında bahsi geçen arazi üzerinde yetişen otları biçirmek üzere iki taraftan birer görevli seçilmişti. Baley köyü ahalisi ile Sırp lar beraberce otları biçmişlerdi. Otların yarısı çalışanların yevmiesine ayrılmış, kalanı açık artırma usulüyle 50,5 (elli buçuk) Nemçe altını bedelle ahaliye satılmıştı. Otların satışından elde edilen meblağ hak elde edecek tarafa verilmek üzere Vidin hükümet sandığında muhafazaya alındı.⁶¹

Bu dört madde mesele ile ilgili yaşanan gelişmeleri aktarmaktaydı. Raporun geri kalan kısmında Osmanlı ve Sırp tarafının meseleye bakışını ortaya koyan görüşler ayrı ayrı sunulmaktaydı. Taraflar bu konuda uzlaşma sağlayamadı ve nehrin yatağını değiştirmesi hususunda her iki taraf da kendi görüşünü savundu. Rapordan anlaşılacağı üzere sınırla ilgili Sırp tarafının birden fazla eylemi bulunmaktaydı. Sırp lar nehrin yatağını değiştirmekle kalmamış aynı zamanda nehrin eski yatağına dönmesini engellemek için bend inşa etmişlerdi. Üstelik bir de karakol inşa edilerek tamamen fiziki şartlar sebebiyle Sırp tarafına geçen araziye bir oldu bitti ile Sırp topraklarına katmak için sistematik bir çaba göstermişlerdi.

2.4. Osmanlı ve Sırp Komiserlerinin Değerlendirme ve İtirazları

İlk olarak Osmanlı komiserleri konuyla ilgili görüşlerini rapora kaydetti. Sırp yetkililerin iddiasına göre Timok Nehri'nin eski mecrasının değişmesinin sebebi Baley köyü ahalisinin 1859-1860 (H.1276) senesinde köyün önündeki araziye bir adet değirmen inşa etmeleri ve bu değirmenin çalışmasına yetecek kadar su akıtmak için bir hark açmalarıydı. İddiaya göre değirmen Timok Nehri'nin taşması sonucu tamamen harab oldu. Ayrıca bahsedilen arazi nehrin öte tarafında kaldı. Aradan bir sene geçtikten sonra değirmenin yeri değiştirilerek haritada özel işaretle gösterilen mevkide

⁶¹ BOA, *HR.MKT.*, 797/48; BOA, *HR.SYS.*, 1393/17, 7-1.

OSMANLI DEVLETİ İLE SIRBİSTAN ARASINDA "OYNAK SINIR": TIMOK NEHRİ'NİN
MECRASININ DEĞİŞMESİ VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR (1849-1874)

yeniden inşa edildi. Türk tarafı buna itiraz etmekteydi. Zira Osmanlı komiserine göre nehrin yatak değiştirmesinin sebebi Sırp ahalisinden Yuvan⁶² İstifanoyik ile ortağı tarafından 1865-1866 (H.1282) senesinde haritada işaret olunan yerde bir adet değirmenin inşa edilmesiydi. Bu değirmenin bendi zaman içerisinde nehrin eski mecrasının dolmasına sebep oldu. Hazırlanan haritadan da nehrin eski mecrasında bahsedilen değirmenin üst tarafından başlayarak Timok Nehri'nin mecrasının değiştiği yere kadar kum ile ve alt tarafının da su ile dolduğu anlaşılmaktaydı. Bu suretle Timok Nehri, doğal olarak mecrasını değiştirmeye meyletti. Sonuç olarak nehrin suyunun üçte birlik kısmı nehir yatağından ve üçte ikilik kısmı da Baley köyü değirmeninin harkından akmaya başladı. Bunun üzerine Baley köyü ahalisi meşru haklarını korumak niyet ve maksadıyla kendi değirmenleri harkının başında bir bend inşa etmeye girişti. Ancak Sırp yetkililer tarafından bu bend yıkılarak tekrar yapımına engel olundu. Ardından Sırp nehrin eski mecrasına on beş metre genişlikte bir sed yaptı. Böylece Timok Nehri'nin suları tamamen Baley köyü değirmeni harkından akmaya başladı. Sonuç olarak bölgedeki arazi, arsa, ev ve sair yerler tamamen Sırp toprakları tarafında kaldığı gibi Baley köyü değirmeni ile Sırp tarafındaki değirmenin harap ve atıl durumda kalmasına sebep olundu.

Sırp komiserlerine göre nehrin mecrasının değişmesi Baley köyü ahalisinin inşa ettikleri değirmenin bendinden kaynaklanmaktaydı. İfadelere göre Timok Nehri'nin mecrasını değiştirmesi değirmeninin bendinin haritada gösterildiği gibi yüksek olması ve harkın da eski mecrada açılmasıydı. 1871 senesi kış mevsiminde aşırı yağışlar sonucu nehir taşmış, sular da doğal olarak Baley köyünün değirmeni harkına doğru meyletmişti. Sırp komiserlere göre benzer şekilde 1848-1849 (H.1265) senesi ilkbahar aylarında ekte takdim olunan⁶³ bir adet küçük haritadan anlaşılacağı üzere nehir eski mecrasını terk edip Baley köyü değirmeni harkına doğru akmaya başlamıştı. Komiserlerin ifadelerine göre kısa yol ve akıntı ortaya çıkması ile başlayan yatak değişikliği Baley köyü ahalisinin nehre bend yapması üzerine engellenmişti. Sırp görüşüne göre şayet bu olmasaydı daha o vakit nehrin mecrası değişmiş olacaktı.⁶⁴

Baley köyü ahalisi 1872 senesinde meydana gelen taşkın ve nehrin yatak değiştirmesi üzerine yine bir takım teşebbüslerle Timok Nehri'ni eski

⁶² Harita üzerinde ve Sırp tarafının değerlendirmelerinde "Danilo" olarak kaydedilmiştir.

⁶³ Belge eklerinde bu harita mevcut değildir.

⁶⁴ BOA, *HR.SYS.*, 1393/17, 7-1.

GÜRSOY ŞAHİN

mecrasından akıtmaya kalkışmışlar ise de bu durum Sırp tarafından engellenmişti. Danilo İstifanoyik ve ortaklarının değirmeni, haritada gösterildiği üzere bahsedilen mevki ve mahallin uzağında idi. Keza Baley köyü değirmeni bendinden aşağıda bulunması nedeniyle mecra değişimine sebep olması mümkün görünmemekteydi. Sırp komisyonu, Osmanlı komiserlerinin suyun üçte ikilik kısmı Baley köyü önünden ve üçte birlik kısmı eski mecradan aktığı şeklinde ısrar etmelerine bir mana veremediklerini bildirdi. Sırp komiserlere göre bir nehrin suyu hangi tarafa daha fazla meyil eder ve oradan akarsa o tarafı nehri kabul etmek lazımdı.

Osmanlı komiserleri, konuyla ilgili Sırp komiserlerinin iddialarına itirazda bulundu. Sırp komiserleri tarafından bahsedilen ve Timok Nehri'nin 1865 yılında Baley köyü önünden aktığını gösteren haritadan o vakitlerde nehrin köy değirmeni harkından şiddetli bir şekilde aktığı anlaşılmaktaydı. Ancak nehrin 1871 senesine gelinceye kadar eski mecrasını terk ettiği veya değiştirdiğinin örneğinin bulunmadığı kaydedildi. Bu durum gerçekleştirilen incelemeler sonucunda anlaşılmış, civardaki köy ahalisi de aynı durumu teyit etmişti.

Osmanlı komiserleri, Sırp komiserlerinin iddia ettiği gibi nehrin 1865'te mecrasını değiştirdiği ve köy ahalisinin de birtakım uğraşlarla suyu eski yatağına çevirdikleri iddiasını kabul etmemekteydi. Keza değirmen bendinin nehrin yatağını değiştirmesinin mümkün olmadığı da ifade edilmekteydi. Bu durum gerek o sırada ihtilafli olan diğer değirmenlerin keşfi için bölgeye gelen memurların gerekse Baley ve Bregovo köyü ahalisinin ifadelerinden teyit edilmişti. Sonuç olarak Timok Nehri mecrasını sebepsiz olarak değiştirmiş olsa bile Sırp'ların eski mecra üzerine bend inşa etmesi ve yeni mecra kenarına yani Baley köyü arazisine yeni bir karakol inşa etmesi hakkaniyet kaidesine uymamaktaydı.

Türk tarafının değerlendirmelerine karşılık Sırp komiserleri de bazı itirazlarda bulundu. Sırp komiserlere göre 1865 senesinde Timok Nehri eski mecrasını terk edip Baley köyü değirmeni harkından akmaya başlamıştı. Bunun üzerine köy ahalisi derhal müdahale ederek bir takım işlemler sonucunda suyu yine eski mecrasına döndürmeyi başarmış, dolayısıyla problemle ilgili Osmanlı hükümetine müracaata lüzum görülmemiştir.⁶⁵ Danilo İstifanoyik isimli Sırpın değirmeninin bendi ile nehrin eski mecrası üzerinde inşa olunan bendin Timok Nehri'nin tamamen eski mecradan

⁶⁵ BOA, *HR.SYS.*, 1393/17, 7-2.

OSMANLI DEVLETİ İLE SIRBİSTAN ARASINDA "OYNAK SINIR": TİMOK NEHRİ'NİN
MECRASININ DEĞİŞMESİ VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR (1849-1874)

akmasına mani olduğu şeklindeki Osmanlı komiserlerinin değerlendirmeleri de kabul edilmemekteydi.

Sırp karakolunun eski yerinden Baley köyü arazisi üzerine nakli konusunda bilgi veren komiserlere göre nehrin mecrasının değişmesinden dolayı söz konusu arazi Sırp tarafına geçti. Dolayısıyla yapılan işlem sınırın korunması esasına uygundu. Keza bahsedilen arazi hakkında iki taraf hükümeti arasında karar verilip sınır tespit edilinceye kadar etrafına çit çekilmeyerek bölge geçici sınır olarak kabul edildi.

Sırp komiserler, Bregovo köyündeki Sırp arazisi hakkında Osmanlı komiserleri tarafından dile getirilen hususlar hakkında da değerlendirmeler yaptı. Buna göre söz konusu arazideki durum Baley köyü arazisine asla benzememekteydi. Verilen bilgilere göre 1833 yılında Bregovo köyü yakınında, Timok Nehri sahilinde Hacı Abdullah isimli bir kişinin bir miktar arazisi ve bir adet değirmeni bulunmaktaydı. Söz konusu bölge, Padişahın Sırlara tanıdığı imtiyaz gereği Sırp toprakları tarafında kalmıştı. Daha sonra zikr olunan değirmenin bendi suyun akışına engel olduğu için Timok Nehri mecrasını değiştirmiş ve bahs olunan arazi Türk tarafına geçmişti. Ancak 1834 yılında Vidin valisi olan merhum Ağa Hüseyin Paşa tarafından müteveffa Miloş Bey'e ihsan buyrulan bir kıta nişanı teslim etmek üzere bahsi geçen bölgede gerçekleşen mülakatlarında nehrin yatak değiştirmesinden dolayı Türk tarafına geçen arazinin yine Sırların tasarrufu altında kalması kararlaştırıldı. Keza arazi üzerinde Sırlar tarafından yeniden bir karakol inşa olunması da kabul edildi.

Sırp yetkililere göre kırk seneden beri Sırların tasarrufunda olan söz konusu Bregovo arazisi, 1872 yılında yaşanan problem ve arazi değişmesine emsal tutulamazdı. Sırlara göre son durum olsa olsa bundan birkaç sene önce Drina Nehri'nin mecrasını değiştirmesinden dolayı Sırların o civarda tasarrufları altında olan ancak Türk tarafına geçmiş olan bir hayli miktar arazinin benzeri olabilirdi.⁶⁶

Osmanlı komiserleri, Sırp komiserlerin itirazlarına karşı tekrar itirazlarını dile getirdi. Sırp komiserleri, görevlerinin yalnız bölgede keşif yaparak şahitlik ve incelemelerinin sonucunu ortak bir mazbatada kaleme almaktan ibaret olduğunu, bu hususta Bâbiâli ile Sırp yetkililer arasında karar verileceğini beyan etti. Osmanlı komiserleri ise son olarak Baley köyü

⁶⁶ BOA, *HR.SYS.*, 1393/17, 7-3.

ahalisinin hukukunun çiğnemesine ve müdahale edilmesine asla izin verilemeyeceğini, bahsolunan karakolun eski mahalline nakli ve nehrin de eski yatağına döndürülmesi gerektiğini tekrar vurguladı.

Sırp komiserleri, mazbatanın sonunda keşfi yapılan arazi ile ilgili kesin bir karar verilmesine izinleri olmadığını tekrarladı. Diğer taraftan sorunun Drina Nehri'ndeki arazi meselesine emsal tutulması gerektiği ve konunun Bâbiâli ile Sırp emareti arasında çözülebileceğini ifade etti.⁶⁷

2.5. Komisyonun Değirmen Bendleri Hakkındaki Raporu ve Tarafların Görüşleri

Osmanlı ve Sırp yetkililerinden oluşan komisyon, bölgedeki değirmenlerle ilgili yaptıkları keşif ve incelemelerini 21 Aralık 1873 tarihinde bir rapor haline getirmişlerdi. Raporunda, Timok Nehri üzerinde bulunan dört adet dolap değirmeni nedeniyle Osmanlı ve Sırp ahali arasındaki ihtilafın üç yıldır devam ettiği ifade edilmekteydi. Sorunun, milletlerarası hukuk ve şahsiye kaidesine uygun olarak halledilmesi ve bir neticeye bağlanması amacıyla kurulan karma komisyonun 16 Temmuz 1873'ten itibaren birkaç defa toplandığı, bölgede gerekli keşifleri yaptığı ve bölgenin haritasını hazırladığı vurgulandı.

Değirmenlerle ilgili hazırlanan keşif raporuna göre tartışma konusu olan değirmenlerin birincisi Türk tarafında ve Kokomadka denilen mevkide Baley köyünden İstanko Yuvan, Korkenasb ve diğer ortaklarının değirmeniydi. İkinci değirmen bunun üst kısmında ve Sırp tarafında Kobišnica köyünden Yuvan Markoğ ve Petro Povandiç isimli Sırlara aitti. Üçüncüsü yine Türk tarafında Viros denilen mahalde Bregovo köyünden Yanko Vladimitro, Reşov Yanko ve diğer ortaklarının değirmeniydi. Dördüncüsü Yanko Vladimitro ve ortaklarının değirmeninin üst tarafında Muslariçe denilen yerdeydi. Bu değirmenin sahipleri Bregovo köyünden Pize Baloça, İstanko Baloça ile diğer ortaklardı. Ayrıca bu değirmenin karşısında Sırp tarafında Kobišnica'ya karşı İstifanoyuk ve ortağının sahip oldukları bir diğer değirmen mevcuttu. Karşılıklı kurulmuş bu değirmenler ortak bir bend ile çalışmaktaydı. Bunlardan yalnız üçüncüsü yani Viros değirmeni çalışmakta olup diğer değirmenler atıl vaziyetteydi.

⁶⁷ Mazbata 21 Aralık 1873 tarihinde Türkçe ve Sırpça olarak iki nüsha halinde düzenlenmiş, üç Osmanlı ve üç Sırp komiseri tarafından imza edilmiş ve birer nüshası taraflarda kalmıştır. BOA, *HR.SYS.*, 1393/17, 7-3.

OSMANLI DEVLETİ İLE SIRBIŞTAN ARASINDA "OYNAK SINIR": TİMOK NEHRİ'NİN
MECRASININ DEĞİŞMESİ VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR (1849-1874)

Karma komisyonun tespitlerine göre söz konusu değirmenlerin bendlerinin yüksekliği 60 cm ve daha aşağı olması halinde birbirlerine ve iki tarafın arazisine zarar vermeyecek şekilde işleyebilecekti. Böylece bölgedeki bütün değirmenlerin bendinin, olukları başından itibaren 60 cm yüksekliğinde yapılması kararlaştırıldı. Şayet 60 cm'den yüksek bend yapılırsa ve bundan dolayı herhangi bir taşkın ve zarar ortaya çıkarsa hangi tarafın bu duruma sebep olduğunu tespit edebilmek ve bendin yüksekliğini ölçebilmek için her değirmen bendine has biri Türk diğeri de Sırp tarafına işaret olarak birer kazık dikilmesi kararlaştırıldı. Bu esaslar çerçevesinde bütün değirmen bendlerinin kararlaştırılan ölçüden daha yüksek olduğu görülmüştü.

Yeni belirlenen değirmen bendi ölçüsüne göre bazı kararlar alındı. Buna göre;

1-Muslariçe isimli yerdeki çifte değirmenlerin bendinin ne yükseklikte olacağını göstermek için nehrin Türk tarafına çakılan kazığın başından Sırp tarafındaki kazığın üst tarafına doğru ortak bir bend yapılacaktır. Eski bend yıkılıp temizlenecek, su da yarı yarıya değirmenlere paylaşılacaktır.⁶⁸

2-Sorunlu değirmenlerin bendindeki kazıklar, bend yüksekliğini aşmayıp bir hizada olacaktır. Bu suretle yapılacak bendlerin üst tarafından beşer ve alt tarafından onar metre uzunluğunda kazıklar çakılarak aralarına çalı konulacak ve kıyılar sağlanacaktır.

3-Söz konusu bendlerin kurallara uygun yapılması ve öylece kalmasına özellikle dikkat edilecek ve bendlerin zarar görmesi halinde vakit müsait olursa derhal tamirata gerçekleştirilecekti. Eğer vakit müsait olmayıp tamir olunamazsa iki taraf hükümeti haberleşerek zarar görmüş bendi, nehrin kıyılarının harap olmasını engellemek için tamamen kaldırtacak fakat değirmenin sahibi istediği vakit yeniden bend yapıp değirmenini işletme hak ve yetkisine sahip olacaktır.

4-Nehre özel işaret olarak çakılan kazıklar özelliklerini kaybetmeye başladığında değirmen sahipleri kendi ülkelerinin hükümet yetkililerine haber verecek ve iki taraf hükümetleri haberleşerek tayin edecekleri memurlar marifetiyle işaret kazıklarını yeniden yerine çaktıracaktı.

⁶⁸ BOA, *HR.SYS.*, 1393/17, 6-1.

GÜRSOY ŞAHİN

5-İki tarafın değirmen sahiplerine kararlaştırılan hususlara uymaları ve gereğini yapmaları konusunda gerekli uyarılarda bulunulacaktı. Söz konusu tenbihten sonra şayet değirmencilerden herhangi birisi kararın aksine hareket ederek diğerine zarar verecek olursa keşif yapıldıktan sonra, zarar ve ziyana sebebiyet veren taraf itiraz etmeksizin gerekli ödemeyi yapmaya mecbur olacaktı.

Komisyonların değirmen bendleriyle ilgili hazırladıkları raporlarda yukarıda ifade edilen beş madde belirtildikten sonra tarafların görüşlerine yer verildi. Mevcut sorunun geçmişi ile ilgili bilgiler verilerek hem Sırp hem de Osmanlı komiserlerinin görüşleri rapora ayrı ayrı kaydedildi.

Raporda ilk olarak Sırp komiserlerinin ifadeleri yer almaktaydı. Sırp komiserler, komisyonun Timok Nehri üzerinde ve iki taraf ahalisinin tasarrufu altında olan değirmenlerin bendlerinin birbirlerine zarar vermeyecek yükseklikte eşitlenmesi için kurulduğunu hatırlattı.⁶⁹ Problemin geçmişi hakkında bilgi veren Sırp yetkililer, Osmanlı komiserlerinin kendilerine verilen talimata göre sadece tartışmalı olan dört adet değirmenin keşfine memur olduklarını, ancak kendilerinin nehir boyundaki tüm değirmenlerin incelenmesi ve bendlerinin düzeltilmesi talebinde bulduklarını belirtti. Ancak Bâbîâli buna izin vermeyince öncelikle tartışmalı değirmenlerle ilgili herkes tarafından kabul edilecek bir karar verilmesi, diğer değirmenler hakkındaki görüş ve düşüncelerin ise düzenlenecek rapora eklenmesinin uygun olacağı bildirildi. Bu sebeple Sırp memurlar toplam on adet değirmenle ilgili görüşlerini hazırlanan rapora kaydetti.

Sırp komiserlerinin belirttikleri birinci husus nehir üzerinde ve Türk tarafında bulunan Rakobiçe köyündeki bir adet değirmenin bendinin yüksekliğinin 91 cm 2 mm olduğuydu. Yine Türk tarafında lane tabir olunan bir adet değirmenin bendi 132 cm yükseklikteydi. Türk tarafında bir diğer değirmenin bendinin 160 cm yükseklikte olduğu bildirildi. Ayrıca İzlakok köyü yakınında Vavraşe denilen mahalde Nikola Yanok ve Crnomasnica köyünden Dimitro Trallivan isimli kişilerin bir adet değirmen bendi 137 cm idi. Crnomasnica köyü yakınında Mitardino, Rado Birov ve diğer ortakların işlettikleri bir başka değirmenin bendi ise 106 cm idi.

⁶⁹ BOA, *HR.SYS.*, 1393/17, 6-1.

OSMANLI DEVLETİ İLE SIRBİSTAN ARASINDA "OYNAK SINIR": TİMOK NEHRİ'NİN
MECRASININ DEĞİŞMESİ VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR (1849-1874)

Sırp komiserlerin dile getirdikleri diğer husus Banofça köyü yakınında Dokaşin ve Petro Miloyivik isimli ortakların sahip oldukları değirmenin bendinin 82 cm yükseklikte olduğuydu. Komisyon üyelerinin belirttiği bir başka husus Sırp karakolu yakınında ve Türk tarafındaki Graçko köyünden Toško Buradin ve ortaklarının değirmeni ile yine aynı bölgede ancak Sırp tarafında Zaječar kazasına bağlı Rajogarince köyünden Avron Miloşevik isimli Sırpın sahip oldukları karaca değirmenin bendleriyle ilgiliydi. Bu değirmenlerin ikisinin bendi de nehrin suyunun yarısı ile çalıştırılmak üzere ortaklaşa inşa olunmuştu. Komiserlerin iddialarına göre Türk tarafındaki bend muntazam olmayan bir şekilde inşa edilmişti.⁷⁰ Zaječar kazasına bağlı Ternoviçe köyü civarında Türk tarafında Hacı Nuri Ağa'nın sahip olduğu ve sürekli olarak işlemekte olan bir diğer değirmenin bendi 111 cm idi. Bu sebepten Sırp tarafında Avron Miloşevik isimli Sırpın değirmeninin işlemeyip atıl kaldığı görülmüştü.⁷¹

Komiserlerin dile getirdiği diğer husus Türk tarafındaki ahalinin Timok Nehri yakınında sahip oldukları karaca olarak adlandırılan üç adet değirmen ile ilgiliydi. Değirmenciler, değirmenlerine belirli bir seviyede su akması için nehrin içerisini bir takım taşlarla doldurmuşlardı. Nehir içerisine atılan taşlar vasıtasıyla sular oluklara taksim olunarak akmaktaydı. Öte yandan nehrin içerisine taşların doldurulması, aşırı yağmur yağdığında suyun akmasına engel olmakta ve nehrin taşmasına sebep olmaktaydı. Son olarak Sırpların Balaberişka karakolu civarında ve Türk tarafında bir adet değirmenin bendi de muntazam değildi.

Sırp yetkililerin ifadelerine göre yapılan keşifler sonucunda Türk tarafındaki değirmenlerin birçoğunun bendleri düzensiz olup tüm değirmenlerin bendinin 60 cm'ye indirilmesi gerekmektedir. Sadece dört adet değirmenin bendlerinin seviyesinin eşitlenip, etrafında bulunan arazinin kurtarılması buna karşılık diğer değirmenlerin düzensiz bırakılması doğru olmayacaktı. Şayet tüm değirmenlerin bendleri nizami bir şekilde yapılmazsa nehrin taşması halinde Sırlara ait hayli miktar arazi Türk tarafına geçecekti. Ayrıca komiserlerin bildirdiğine göre suların etrafa dağılması civardaki Sırp ahalesinin arazisini harap etmekteydi. Bu duruma sebep olmamak için suların akışına engel olan nehir içerisindeki taşlar ile bendleri düzensiz inşa edilmiş değirmenlerin bulunduğu yerden tamamen

⁷⁰ BOA, *HR.SYS.*, 1393/17, 6-2.

⁷¹ BOA, *HR.SYS.*, 1393/17, 6-2.

kaldırılması ve nehrin Türk tarafına yakın bulunan değirmenin de yerinin değiştirilmesi gerekli görülmüştü.

Sırp komiserler, Timok Nehri kenarında bulunan değirmenlerin istisnasız tamamının Osmanlı ve Sırp hükümetleri aralarında anlaşılıp belirli bir nizamla alınmaya kadar Sırp hükümetinin nehir kenarında sakin olan ahalinin sahip oldukları değirmen ve arazinin zarar ve ziyandan korunması hususunda gerekli teşebbüste bulunma hakkının olduğunu da vurguladı. Ayrıca Türk tarafında bulunan değirmenlerin sayısal olarak fazlalığından dolayı Sırp ahalesinin de istediği vakit tek başına değirmen inşa edebilmesinin hakkaniyetin gereği olduğundan bahsedildi. Keza değirmen yapımı konusunda gerek bundan önce verilen ve gerekse bundan sonra verilecek olan dilekçelerin kabul edilerek ruhsat verilmesinin lazım geleceği dile getirildi.⁷²

Osmanlı komiserleri, tartışma konusu olan ve bend yükseklikleri hakkında karar verilen dört adet değirmenden başka bir husus hakkında görüş bildirmeye yetkili olmadıklarını ifade ettiler. Sonuçta hazırlanan raporun bir nüshası Türkçe ve diğer nüshası Sırpça olarak düzenlenerek iki tarafının üçer kişiden oluşturduğu komisyon üyelerinin imzası, mühürleri ve serhleriyle birlikte karşı tarafa verildi.⁷³

2.6. Osmanlı Komiserlerinin Sonuç Raporu

Sırp komiserlerinin tüm itiraz ve değerlendirmelerini dikkate alarak Osmanlı komiserlerinin kaleme aldıkları 27 Aralık 1873 tarihli son rapor daha kapsayıcı bir içeriğe sahipti. Söz konusu rapor, gerçekleştirilen keşif ve incelemeler sonucunda Topçu Kaymakam Mehmed Said, Meclis-i İdareden Osman ve Erkan-ı Harb Kolağası Veli Beyler tarafından kaleme alındı. Vidin mutasarrıflığına hitaben yazılan raporda sorunun geçmişi özetlendi. Buna göre Timok Nehri'nin Osmanlı-Sırp sınırı olarak kabul edildiği, Sırpların 1872 yılında nehre bir bend inşa edilerek suyun akış yönünün Baley köyünün hemen önüne çevrildiği bildirildi. Bunun üzerine nehrin eski mecrasında kalan Baley köyü arazisi, nehir civarında bulunan dört adet değirmen bendi, Belgradçık kazasında bulunan Vilaçoviç Balkanı ile sınırın 107 metre yakınında bulunan ve Sırp tarafından kendi sınırlarına dahil edilen araziler hususunda tartışma çıktığı hatırlatıldı. Bu sorunları çözmek

⁷² BOA, *HR.SYS.*, 1393/17, 6-3.

⁷³ BOA, *HR.SYS.*, 1393/17, 6-3.

OSMANLI DEVLETİ İLE SIRBİSTAN ARASINDA "OYNAK SINIR": TİMOK NEHRİ'NİN
MECRASININ DEĞİŞMESİ VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR (1849-1874)

üzere Osmanlı ve Sırp yetkililerinden oluşturulan karma komisyonun çalışmalarına başladığı vurgulandı.

Raporun birinci maddesine göre Vidin kazasına bağlı Berkofça-i Sağır köyü ahalisinden birkaç kişinin Timok Nehri üzerinde ve Türk tarafında bulunan değirmen bendlerinin bir miktar yüksek olduğu anlaşılmıştı. Ancak Osmanlı komiserleri, Sırp komiserlerinin iddialarındaki gibi değirmen bendinin nehrin taşkını sırasında suların akmasına engel olmadığını ifade etmekteydi. Öte yandan nehrin taşmasına sebep olduğu ifade edilen söz konusu değirmenin üst tarafında, yarım saat mesafede bulunan Sırlara ait değirmenin bendinin nehrin ilerisine doğru sokulduğu görülmüştü. Bu durumun hem bahsi geçen iki adet değirmenin çarklarının dönmesine ve hem de Timok Nehri'ndeki suların akışına mani olduğu, bu sebeple suyun doğal olarak farklı taraflara dağılacağı belirtildi. Keza incelenen değirmenlerden bir kısmının çalışmadığı da görüldü. Söz konusu değirmen bendi 30 cm kadar aşağı indirilmiş olsa bile nehrin taşmasını engellemeyeceği anlaşıldı. Hülasa Türk tarafının görüşüne göre taşkın, değirmenlerin bendlerinin yüksekliğinden kaynaklanmamaktaydı.

Raporun ikinci maddesine göre Vidin ve Adliye kazalarına bağlı Bregovo ve İzlakok köyleri ahalisinden birkaç kişinin nehir üzerinde sahip oldukları üç adet değirmenin bendlerinin kazıkları Sırp komiserlerinin daha önceki raporlarda vurguladığı gibi 60 cm yükseklikteydi. Ancak buna rağmen Sırların nehir kıyısındaki arazilerinin iki üç metre ve Osmanlı tarafındaki arazinin kıyıların ise daha fazla zarar gördüğü tespit edilmişti. Keza Türk tarafında Karyotore denilen yerdeki değirmenin üst tarafında ve Sırp tarafında bir kişinin değirmeni hark ve bendinin olması gerektiğinden yüksek olduğu görülmüştü. Bu yüzden adı geçen değirmen bendlerinin alçaltılması gerektiği bildirildi.

Raporun üçüncü maddesi Adliye kazasına bağlı Crnomasnica köyü civarında bulunan Mitardino isimli kişiyle ortaklarının sahip oldukları değirmen bendiyle ilgiliydi. Bu değirmenin bendi 60 cm yükseklikteydi. Ancak Sırp komiserlerin ifade ettikleri mahzur, bendin yüksekliğinden daha ziyade nehrin tabi akışından kaynaklanmaktaydı. Nehirden değirmen bendine doğru giden dereye suyun çok az kısmının aktığı, bazı seneler aşırı yağmurlar sebebiyle tehlike arz edeceği tespit edilmişti. Bu durumda Sırp komiserlerinin dile getirdikleri iddialar üzerinden hareket edilirse değirmenin sahibinin ciddi bir masrafa gireceği ayrıca değirmenin tamamen

GÜRSOY ŞAHİN

atıl kalacağı kaydedildi. Bu durumun ise değirmen sahibine zulüm olacağı bildirildi.

Raporun dördüncü maddesi Adliye kazasına bağlı Banofça köyü yakınında bulunan Vekasin ve Mitrosilovi isimli kişilerin sahip oldukları değirmenin bendi hakkındaydı. Bu bend de Sırp komiserliğinin üzerinde özellikle durduğu şekilde yani 60 cm yükseklikteydi. Raporunda nehrin kıyılarında bir iki metre mesafede yaşanan harabiyetin sebebinin bendin yüksekliğine bağlı olmadığı, nehrin tabii akışından kaynaklandığı kaydedilmekteydi.⁷⁴

Beşinci madde Adliye kazasına bağlı Graçko köyü yakınında, Timok Nehri üzerinde Toško Buradin ve ortaklarının sahip oldukları değirmen hakkındaydı. Bu değirmen iki taşlı dolap değirmeni olup bunun karşısında Sırp tarafında Avron Miloşevik isimli Sırpın altı taşlı kuca olarak ifade edilen bir değirmeni vardı. A. Miloşevik ve ortakları değirmenlerinin bendini tamamen kâgir inşa etmeye niyetlenmişlerdi. Bu suretle suyun büyük çoğunluğunu kendi değirmenlerine alarak Osmanlı tarafındaki değirmeni bilahare atıl bırakmak maksadına yöneldikleri öngörülmüştü. Komisyon, Osmanlı yetkililerine Sırp tarafındaki değirmenin sahibinin izin talebine bu durumu göz önünde bulundurarak cevap verilmesi önerisinde bulundu. Ayrıca bendin altından suyun sızmasının bendin harabiyetine sebep olacağı, bendin inşa veya tamirinde gerekli usullere uyulması konusunda tenbihatta bulunulması tavsiye edildi.

Raporun altıncı maddesinde Graçko köyü sınırı içinde Hacı Nuri Ağa'nın sahip olduğu değirmenin zemininden bahsedilmekteydi. Söz konusu değirmen uçurumun kenarında olduğu için bendi yok denecek kadar azdı. Bu değirmenin karşısında Sırp tarafında Avron Miloşevik isimli Sırpın bundan dört sene önce kurmuş olduğu değirmenin mevkinin de yokuş ve uygunsuz olmasından dolayı işlemediği anlaşılmıştı. Hacı Nuri Ağa'ya ait değirmenin bendinin 111 cm yüksekliğinde olduğu, değirmenini yeniden inşa edecek Avron Miloşevik'in değirmen bendinin inşasına Nuri Ağa'nın engel olunduğu Sırp komiserleri tarafından ifade edilmişti. Raporunda bildirildiğine göre Hacı Nuri Ağa'nın değirmeni karşısında yeniden bir değirmen kurmak için taş tedarik eden Avron Miloşevik'in adı geçen kişi ile uzlaşmaları halinde değirmen inşasında herhangi bir mahzur bulunmadığı bildirildi.

⁷⁴ BOA, *HR.SYS.*, 1393/16, 4-1.

OSMANLI DEVLETİ İLE SIRBİSTAN ARASINDA "OYNAK SINIR": TİMOK NEHRİ'NİN
MECRASININ DEĞİŞMESİ VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR (1849-1874)

Yedinci madde Adliye kazasına bağlı Halovo köyü ahalisinden birkaç kişinin Orina Kobila olarak bilinen mevkide sahip oldukları üç adet karaca değirmen hakkındaydı. Bir dağ eteğinde ve Timok Nehri'nin Türk tarafında tapulu mülk olan bu değirmenin inşa tarihinin 1842 yılına kadar gittiği ve suyun alçak bir oluk marifetiyle şimdiye kadar hep oradan aktığı inceleme sonucunda anlaşılmıştı. Sırp komiserlerinin bu değirmenin bendleri hakkındaki iddialarının asılsız olduğu, Sırp arazisinin bu değirmenlere epeyce mesafede bulunduğu bildirildi. Keza söz konusu değirmenlerin harklarındaki ufak taşların nehrin akışına engel oluşturmadığı, suyun akışına ancak iki taraftaki dağların altındaki büyük kayaların mani olabileceği ihtimal dairesinde görüldü. Bu şartlarda bahsedilen değirmenlerin Sırp arazisini ayırmak gibi bir ihtimalinin bulunmadığı, Sırp komiserlerinin iddiaları üzerine mezkur değirmenlerin kaldırmasının ancak sahiplerine zulüm olacağı değerlendirildi.⁷⁵

Raporun sekizinci maddesi Sırpların Balaberişka karakolu civarında ve Türk tarafında bulunan değirmen ile ilgiliydi. Sırp komiserlerinin yukarıda bahsettikleri değirmenin önünde esasen bütünüyle bir ada bulunduğu, bu sebeple bu değirmenin de Sırp arazisinin kıyılarında herhangi bir harabiyete sebep olmayacağı ifade edilmekteydi. Keza değirmen sahibi tarafından da bendin intizamlı bir şekilde tamir ve inşa edileceği bildirildi.

Yapılan incelemelerde Türk tarafında bulunan değirmenlerden dört-beş adedinin bendlerindeki kazıkların yüksek olduğu görülmüştü. Ancak bu şekilde bend inşasının esasen değirmencilerin bu konuda yeterince bilgi sahibi olmamalarından kaynaklandığı anlaşıldı. Keza değirmencilerin güz mevsiminde değirmen ve bendlerini tamir ettikleri, bu sırada bendlerin 60 cm yükseklikte yapılması halinde bahsedilen sorunun ortadan kalkacağı ifade edilmişti. Keza keşif sırasında bendlerin çoğunluğunun tamire ihtiyacı olduğu gözlemlenmiş, söz konusu bendlerin 60 cm yüksekliğe indirilmesinin az bir masrafla gerçekleştirilebileceği bildirilmişti. Bu suretle bendlerin tamir ve inşası hususunda değirmen sahiplerine komiserlikler tarafından daha önce birer ölçü verilmişti. Ayrıca bendlerin yüksekliği ve düzensizliğinin sadece Osmanlı tarafındaki değirmen bendlerinde olmadığı aynı zamanda Sırp tarafındaki değirmenlerde de mevcut olduğu saptanmıştı. Hatta zikr olunan Crnomasnica ve İzlakok değirmenleri bendinde ve Sırp tarafındaki Milan Kosil ve Jofka Jori isimli Sırpların değirmenlerinin

⁷⁵ BOA, *HR.SYS.*, 1393/16, 4-2.

GÜRSOY ŞAHİN

bendinin de uygun şekilde inşa edilemediği anlaşılmıştı. Ancak Sırp komiserleri, kendi taraflarındaki değirmen bendi 110 cm yükseklikte tespit edildiği halde kendi taraflarındaki değirmenlerden hiç bahsetmeyip tamamen Osmanlı tarafındaki değirmenleri kusurlu göstermişlerdi. Üstelik Türk tarafındaki üç adet değirmenin kaldırılması gerektiği şeklinde görüş bildirilmişti.

Esasen meselenin arka planında Timok Nehri'nden Türk tarafının daha fazla fayda sağlaması yatmaktaydı. Raporda ifade edildiği üzere nehir üzerinde ve Türk tarafından bulunan değirmenlerin sayısı kırk (40) iken Sırbistan tarafında olanların miktarı on (10) adetti. Dolayısıyla nehirde eskiden beri en çok Osmanlı ahalisi istifade etmekte olup bu durum iki ahali arasında rekabet kaynağı olmaya başlamıştı. Sırp komiserlerinin, süreç içerisinde Osmanlı tarafındaki değirmenleri atıl hale getirerek bilahare nehrin maddi ve manevi menfaatini tamamen kendilerine hasretmek maksadını taşıdıkları kaydedildi.

Raporda gerek arazi gerekse değirmen sahipleri arasında herhangi bir tartışmaya sebebiyet vermeden iki taraf ahalisinin de izin alarak değirmen inşa edebileceği bildirilmekteydi. Bu kapsamda kişiler ilk önce bağlı olduğu hükümete müracaat ederek durumu arz edecekti. Hükümet yetkilileri diğer taraf hükümetiyle haberleşerek birer memur görevlendirecek, kararlaştırılacak günde talep edilen yere memurlar gönderilecekti. Değirmen inşası talep edilen mahalde yapılacak keşif ve inceleme sonucunda herhangi bir mahzur yoksa ve kimseye bir zararın dokunmayacağı anlaşılırsa o vakit değirmenin inşasına izin verilecekti.

Osmanlı komiserleri Timok Nehri'nde suların taşması sebebiyle geçmişte de benzer sorunlar yaşandığını dile getirdi. Bu anlamda nehir zaman zaman mecrasını değiştirmekteydi. Bu durum nehrin tabii akışına göre hem Osmanlı arazisini hem de Sırp arazisini etkilemekteydi. Bu anlamda yukarıda bahsedildiği üzere Adliye kazasına bağlı Berkofça köyü ahalisinin mülkü olan bir miktar arazi 1849 (raporda 1857 kaydedilmiş) yılında Timok Nehri'nin mecrasını değiştirmesinden dolayı Sırbistan tarafına geçmişti. Yaklaşık 1.200 dönüm araziyle ilgili memurlar tarafından yer tespiti yapılmış, belirli işaretler konularak Berkofça köyü ahalisinin ziraat etmeleri uygun görülmüştü. Osmanlı ahalisinin arazisinde ziraatına ilk etapta Sırp hükümeti tarafından izin verilmişti. Ancak ertesi sene adı geçen köyün on sekiz (18) saat uzağında olan ve Rakovica iskele geçidinde Dinlisan isimli yerden dolaşım pasaportla geçtikten sonra ziraat etmeleri

OSMANLI DEVLETİ İLE SIRBİSTAN ARASINDA "OYNAK SINIR": TİMOK NEHRİ'NİN
MECRASININ DEĞİŞMESİ VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR (1849-1874)

gerektiği ifade edilmişti.⁷⁶ Bu durumun Osmanlı ahalisini mağdur ettiği, çeşitli zorluklar çıkardığı görülüp uygulanmasının mümkün olamadığı anlaşıldı. Dolayısıyla ahali şahsi arazilerini hukuken kaybetmemek için topraklarında ziraat eden Sırlardan cüzi bir miktar kira almaya başlamışlardı. Raporda söz konusu arazilerin karışmaması için özel işaretler konulması ve sahiplerinin ziraatlarına yeniden izin verilmesi hususunda gereğinin yapılmasının köy ahalisi tarafından talep edildiği bildirilmekteydi.

Benzer bir olay 1869 yılında yaşanmıştı. Adliye kazasına bağlı Crnomasnica köyü ahalisinden birkaç kişinin tapulu arazisi 1869 yılında gerçekleşen mecra değişiminden dolayı Sırp tarafına geçmişti. Tahminen dört yüz (400) dönüm arazinin ziraatına Sırp hükümeti tarafından karşı çıkılmıştı. Bilahare Sırp yetkilileri bizzat köylülerin yanına gelerek araziye satın almak istedi. Ahalinin satılık arazileri olmadığını söylemesi üzerinde bu sefer araziler tamamen zabt edilmeye başlandı. Bunun üzerine arazi sahipleri sorunun hakkaniyet çerçevesinde çözüme kavuşturulmasını talep etmişlerdi.

Bir başka örnekte Sırlar, Timok Nehri'nin Türk tarafında kalan Ali Şükrü ve Halil Nuri isimli kişilerin tapulu malı olan adadaki çayıra müdahale etmişlerdi. Bu müdahalenin engellenmesi hususunda daha önce Bâbîâli tarafından mülga Belgrad muhafızlığına gerekli tebligatta bulunulmuştu. Keza bu hususta gereğinin yapılması Sadrazamlık makamından daha önceki Vidin valilerinden müteveffa Süleyman Paşa'ya 9 Eylül 1861 tarih ve 15 numaralı evrak ile gönderilmişti. Ancak bahsedilen adaya Sırlar tarafından el konularak geri verilmedi. Raporda bu durumun da münasip bir şekilde Sırp kapıkethüdasına iletilmesi talep olundu.

Bunun gibi Osmanlı ahalisinin tasarrufunda olan adalara Sırlar tarafından müdahale edildiği, keza sahipleri ne zaman hayvanlarını olatmaya kalkışsa Sırlar tarafından silah gösterilerek tehdit edildiği bildirilmekteydi. Bu anlamda Adliye kazasına bağlı Graçko köyü arazisinde Hacı Nuri Ağa'nın değirmenin alt tarafında daha önceden inşa edilen ve nehrin taşması ve sel afeti dolayısıyla tamamen yıkılmış olan değirmenin harkı içerisinde ortaya çıkan adayı da Sırlar zapt etmişlerdi.

Raporda, Sırların en son nehrin üst tarafına da bir bend inşa ederek Osmanlı topraklarındaki arazinin epeyce bir yerini kendilerine kattıkları

⁷⁶ BOA, *HR.SYS.*, 1393/16, 4-2.

hatırlatıldı. Komiserlerin ifadelerine göre şayet söz konusu bend oradan kaldırılmayacak olursa taşkın veya sel zamanlarında Sırp tarafına epeyce bir arazinin daha geçmesinin muhtemel görüldüğü bildirilirken bu tür usulsüz uygulamalara Osmanlı ve Sırp hükümetlerinin rızasının olup olmadığı soruldu. Keza bu meselede Sırp komiserlerin her türlü muhalefetine ve uygunsuzluklarının sebebinin hükümetlerinin emri olduğu dile getirildi. Ayrıca Baley köyü yakınından akan Timok Nehri'nin yatağının değiştirilip köyün yakınına alınmasından dolayı şiddetli yağmur yağdığına birkaç haneyi suyun alıp götürmesinin kuvvetle muhtemel olduğu da ifade edildi. Şayet nehir eski mecrasına döndürülmez ise o zaman köyün kısa zaman içerisinde tamamen tahrip olabileceği bildirilerek sorunun halledilmesi talep edildi.⁷⁷

2.7. Tuna Vilayeti Valisi Abdurrahman Nureddin Paşa'nın Değerlendirmeleri

Tuna Vilayeti valisi Abdurrahman Nureddin Paşa,⁷⁸ bahsedilen raporlar doğrultusunda konuyla ilgili Sadaret makamına bir yazı yazdı. 7 Şubat 1874 tarihli yazıda, Vidin kazasına bağlı Baley köyü arazisinde bulunan ve Timok Nehri'nin yatağının Sırlar tarafından değiştirilmesinden dolayı Sırp ve Osmanlı ahalisi arasındaki değirmen bendleri tartışmasının ve Belgradçık kazasına bağlı Vilaçoviç Balkanındaki kaynak bahsinin iki taraftan seçilecek üçer kişilik karma komisyon marifetiyle çözümlenmesi hakkında Vidin mutasarrıflığına 18 Şubat 1873 tarihinde bir emir gönderildiği hatırlatıldı. Bunun üzerine iki taraftan görevlendirilen memurlar birleşerek tartışma konusu olan bölgeye giderek incelemelerini yapmış ve görüşlerini içeren Türkçe ve Sırpça üç adet tahkikat mazbatasını hazırlamışlardı. Mazbatalar ile hazırlanan haritalar birlikte hükümete arz edilmiş ancak evraktan da anlaşılacağı üzere tartışma konusu olan dört adet değirmen hakkında ortak ve kesin bir karara varılamamıştı. Ayrıca diğer değirmenler hakkında Sırp memurlarının beyan ettikleri fikir ve

⁷⁷ BOA, HR.SYS., 1393/16, 4-3.

⁷⁸ Abdurrahman Nureddin Paşa, 1836'da Kütahya'da doğdu. Çeşitli kâtiplik görevlerinden sonra 1864'te Varna ve 1867'de Niş mutasarrıflığına tayin oldu. 1872 yılında vezir rütbesi aldıktan sonra 1873'te Tuna, 1874'te Ankara valiliklerine atandı. Bağdat, Diyarbakır ve tekrar Bağdat valiliği görevinde bulunan Paşa, 1882'de sadrazamlığa getirildi. Bu görevi çok kısa sürdü. Kastamonu, Aydın ve Edirne valilikleri yaptıktan sonra 1895'te Adliye Nazırlığı görevine getirildi. 1912'de hayatını kaybetti. Bkz. Ebubekir Ceylan, "Abdurrahman Nureddin Paşa'nın Osmanlı Irak'ına Dair 1880 Tarihli Lâyihası Üzerine", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt 19, Sayı 37, (2014/2), s. 88-89; Abdülkerim Abdulkadiroğlu, "Abdurrahman Nureddin Paşa", *İlmi Araştırmalar*, Sayı 13, İstanbul 2002, s. 7-16.

OSMANLI DEVLETİ İLE SIRBİSTAN ARASINDA "OYNAK SINIR": TİMOK NEHRİ'NİN
MECRASININ DEĞİŞMESİ VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR (1849-1874)

değerlendirmelere Osmanlı memurları katılmamışlardı. Keza Timok Nehri'nin yatağının değişmesi sebebiyle Sırbistan tarafında kalan arazi ile Vilaçoviç Balkanındaki kaynak tartışmaları hususunda da iki taraf memurları arasında ihtilaf ortaya çıkmıştı. Kesin bir neticeye ulaşılması mümkün olmadığı için kararın verilmesi hükümet yetkililerine havale edilmişti.

Yazıda vurgulandığına göre gerek Osmanlı memurlarının ifadeleri ve değerlendirmeleri ve gerekse haritadaki işaretlerden anlaşılacağı üzere Timok Nehri'nin mecrası Sırların kasıtlı ve bilerek inşa ettikleri bend sebebiyle değişmişti. Nehrin yatağının değişmiş olması sebebiyle nehrin öte tarafında kalan yaklaşık beş yüz (500) dönüm arazi Vidin kazasına bağlı Baley köyü ahalisinin tapulu arazileriydi. Sırlar bu durumu bilmekte ve kabul etmekteydi. Keza zikr olunan kaynak mahallinin Sırp sınırına çok uzak olduğu, Sırp memurları tarafından da onaylanan haritadan anlaşılmaktaydı. Sırp toprakları ile asla irtibatı olmadığı halde Sırlar sınırı aşarak kaynak mahallini çitle çevirmişler ve bölgeyi kendi taraflarına katmak iddiasında olduklarını göstermişlerdi. Abdurrahman Nureddin Paşa, Sırların, Osmanlı tarafındaki arazi sahiplerinin tasarrufunda olan yerlerde kesinlikle hakları olmadığı halde müdahalede bulduklarını ve bilerek ahalinin birbirine karşı düşmanlığına sebebiyet verdiklerini ifade etmekteydi. Sonuç olarak hükümetten adaletin temin edilmesi talep edilmekteydi.⁷⁹

Abdurrahman Nureddin Paşa yazısının devamında Timok Nehri üzerinde bulunan değirmenlerden tartışma konusu olan dördünden hariç diğer değirmenler hakkında Sırp memurların beyan edecekleri fikir ve değerlendirmelerin doğrudan Bâbîâli'ye arz ve takdim edilmesi gerektiği hususuna değinmekteydi. Bununla ilgili 8 ve 17 Eylül 1873 tarihlerinde gönderilen yazılarda ve çekilen telgrafla verilen emir hatırlatıldı. Bu hususta ortak şekilde kaleme alınan tahkikat mazbatasında Osmanlı memurları tartışma konusu olan dört değirmen dışında kalan değirmenler hakkında mütalaada bulunmaya izinleri olmadığını bildirmiş ve kaleme alınan layihayı ekte sunmuşlardı. Söz konusu layihada Sırp memurlarının gerek tartışmalı dört değirmen hakkında beyan edecekleri fikir ve değerlendirmeler ve gerekse Sırların sınır hattında gerçekleşen tecavüzkârane hareketlerinin engellenmesi ve incelemelerin sonuçlandırılmasının mümkün olmadığı bildirilmişti. Bu sebepten sorunun

⁷⁹ BOA, *HR.SYS.*, 1393/16, 5-1.

çözümü konusunda Bâbîâli'den gelecek emre göre hareket edileceği kaydedildi.⁸⁰

Yukarıdaki yazının üzerinden birkaç ay geçtikten sonra 3 Mayıs 1874 tarihinde Rusçuk'tan Sadaret makamına bir telgrafname gönderildi. Telgrafta, Timok Nehri ile ilgili oluşturulan komisyonunun 358 numara ve 8 Şubat 1874 tarihli sonuç raporu ile evrakın takdim edildiği ancak henüz bir cevap ulaşmadığı ifade edilmekteydi. Yazıda tartışmalı Vilaçoviç Balkanındaki kaynağın eski çitinin Sırlar tarafından şimdi yenilenmeğe çalışıldığı Vidin mutasarrıflığından bildirildiği, buna karşılık nasıl bir işlem yapılacağı hususunda acilen bilgi verilmesi istenmişti.⁸¹

2.8. İstanbul'daki Komisyonun Nihai Raporu

Gerçekleştirilen keşif ve incelemeler sonucu hazırlanan mazbata ve haritalar ile diğer evrak Bâbîâli'ye ulaştı. Sorun 31 Aralık 1874 tarihinde nihai olarak incelenmek ve karar verilmek üzere komisyona havale edildi. Komisyon, araziye dair olan hususları daha önemli gördüğünden ilk olarak bu belgeler incelendi. Komisyonun harita ve evraktan anladığı Timok Nehri'nin mecrasını değiştirerek Baley köyünün arazisini ayırmasının sebebi Sırp ahalisinden Yuvan İstifanoyik ile ortağı tarafından işletilen değirmenin bendiydi. Baley köyü ahali ise suyu eski mecrasına döndürmeye çalışmışlardı. Ancak Sırlar buna izin vermeyerek bendi yıkmışlardı. Sırlar, nehrin yatağını değiştirmek için bir sed yaparken hukuka aykırı olarak Baley köyü arazisine bir de karakol inşa etmişlerdi. Buna karşılık Sırp memurları, Yuvan İstifanoyik'in değirmenin mevki ve mahallinin uzaklığından ve köy değirmenin bendinin aşağısında bulunduğu bahisle bunun hiçbir suretle mecra değişikliğine etkisi olamayacağını, nehrin eski yatağının dolmasına da sebebiyet vermeyeceğini bildirmekteydi. Keza bölgeye yeni bir karakol inşasının Timok Nehri'nin Sırbistan tarafını ayırması ve sınırın muhafazası düşüncesine dayandığı ifade edilmekteydi. Dolayısıyla buraların Bâbîâli ile Sırp emareti arasında bir karar verilip sınır tespit oluncaya kadar çit çekilmesinden vazgeçilse de geçici hudud kabul edildiği ifade edildi.⁸²

⁸⁰ BOA, *HR.SYS.*, 1393/16, 6-1.

⁸¹ BOA, *HR.SYS.*, 1393/16, 8-1; BOA, *HR.SYS.*, 1393/16, 9-1.

⁸² BOA, *HR.SYS.*, 1407/3, 1-1.

OSMANLI DEVLETİ İLE SIRBİSTAN ARASINDA "OYNAK SINIR": TİMOK NEHRİ'NİN
MECRASININ DEĞİŞMESİ VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR (1849-1874)

Sonuç olarak komisyon harita ve raporlara dayanarak Sırp ahalisinden İstifanoyik'in inşa etmiş olduğu değirmenin bendinin, nehrin yatağını doldurduğu ve suyun akışını engelleyerek mecrasını değiştirmesine sebep olduğu kanaatine vardı. Keza Baley köyü ahalisinin, hukuklarını korumak amacıyla inşasına başladıkları bendin Sırp tarafından yıkılması haksızlıklarını ortaya koymaktaydı. Nehrin eski mecrasına çevrilmesi ise çok zor şartlarda mümkün görünmekteydi. Nehrin ayırdığı arazi dört yüz seksen (480) dönüm (raporda dört yüz (400)) olup, Sırp buralara el koymaya niyetli olduğu anlaşılmaktaydı. Komisyon üyeleri, Baley köyü ahalisinin bu araziye şiddetle ihtiyacı olduğunu ifade etmekteydi. Keza arazinin Sırp buralara bırakılması halinde gelecekte çeşitli problemlerin ortaya çıkacağı da Tuna Vilayetinden bildirilmekteydi. Komisyona göre bahsedilen arazi belirli bir bedel ile Sırp tarafına bırakılıp, bedeli karşılığı alınacak para, ahaliye arazileri nisbetinde dağıtılabilmeydi. Ancak son karar yine de hükümete bırakıldı.⁸³

Bu süreç devam ederken 1875'te patlak veren Balkan Bunalımı ve ardından yaşanan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı şartları değiştirdi. Berlin Antlaşması sonrası Sırbistan bağımsızlığını kazanırken Tuna ile Balkanlar arasında Sofya, Niğbolu, Zıştovi, Rusçuk, Silistre, Varna, Şumnu, Lofça ve Tırnova gibi şehirleri içine alan muhtar bir Bulgaristan Prensiği de kuruldu.⁸⁴ Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında sınır olarak kabul edilen Timok Nehri, Bulgar Prensiği kurulduktan sonra Sırbistan ile Bulgar Prensiği arasında sınır olma özelliğini devam ettirdi. Dolayısıyla sınırla ilgili tartışmalar bu tarihten sonra Sırbistan ile Bulgar Prensiği arasında yaşanmaya başlandı. Bu anlamda 1886 yılında yaşanan sınır tartışmalarında Bulgar emareti Osmanlı Devleti'nden geçmişteki uygulamalara dair görüş ve belge talep etti.⁸⁵ Konu 1888'de Meclis-i Vükela'da müzakere edildi. Sonuçta Timok Nehri'nin akış yönüne göre sağ⁸⁶ tarafında bulunan ve

⁸³ BOA, *HR.SYS.*, 1407/3, 1-2.

⁸⁴ Yusuf Halaçoğlu, "Bulgaristan-Osmanlı Dönemi", *DİA*, Cilt 6, TDV Yay., İstanbul 1992, s. 398; Esasen Berlin Antlaşması, bu tarihten sonra ortaya çıkacak Balkan bunalımlarının temelini oluşturmuştu. Eski Sırbistan'ın yeniden kurulma düşüncesi, Bulgaristan'ın Balkanlarda bir birlik oluşturma hedefi Balkan Savaşlarını hazırlayan nedenler olarak belirmeye başladı. Feyza Kurnaz Şahin, "İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Balkan Savaşları ve Türkiye (1912-1913)", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, (Aralık 2018), s. 288.

⁸⁵ BOA, *HR.TO.*, 19/171, 1-1; BOA, *HR.TO.* 19/171, 1-2; BOA, *A.MKT.MHM.*, 493/11, 1-1; BOA, *A.MKT.MHM.*, 493/11, 2-1; BOA, *A.MKT.MHM.*, 493/11, 3-1.

⁸⁶ Bir nehrin sağ veya solunun, nehrin kaynağından akış yönüne göre tanımlanmaktadır. Aydın, *a.g.e.*, s. 16.

Sırbistan'a ait olan Bregovo merasının Bulgaristan emaretine ve nehrin sol tarafında bulunan Baley merasının da Sırbistan hükümetine terk edilmesine karar verildi.⁸⁷ Ancak sorun ilerleyen zamanlarda örneğin 1892⁸⁸ ve 1901 yıllarında tekrar gündeme geldi. Zira Bulgaristan komiserliği, Osmanlı hükümetine Timok üzerindeki değirmenlerden kaynaklanan problemleri iletmeye devam etti.⁸⁹

Sonuç

Sırbistan'ın muhtariyeti 1830'da verilen bir imtiyaz fermanıyla tanınmış ve Timok Nehri, Osmanlı topraklarıyla sınır olarak tespit edilmişti. Ancak arşiv belgeleri ışığında yapmış olduğumuz bu çalışma neticesinde Timok Nehri'nin aşırı yağmurlar sonucu taşması nedeniyle önemli bir sınır probleminin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. “*Oynak sınır*” olarak nitelendirilebilecek nehir, taşkınlar sonucunda yatak değiştirmiş ve buna bağlı olarak Osmanlı ahalisinin toprakları Sırp tarafında kalmıştı. Bu anlamda 1849 yılında aşırı yağmurlar sebebiyle Timok Nehri'nin taşıdığı, bunun sonucunda nehrin yatağının değiştiği ve Berkofça köyünden altmış üç kişinin tarla ve çayırlarının Sırbistan tarafında kaldığından söz edilmekteydi.

Timok Nehri'nin taşması, aşırı yağın yağmurlar kadar nehir kenarında faaliyet gösteren değirmen bendlerin usulüne uygun yapılmamasına da bağlanmaktaydı. Örneğin 1862 yılında Osmanlı ahalisinin Rakofça-i Sağır köyü yakınında ve Timok Nehri üzerinde inşa ettikleri değirmen bendi, taşkına sebep olduğu gerekçesiyle Sırlar tarafından yıkıldı. Anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti muhtariyetini tanıdığı Sırbistan ile sınır meselesini tam anlamıyla çözüme ulaştıramamış, mesele sürüncemede bırakılmıştı. Ancak nehrin yatak değiştirmesi sonucu ortaya çıkan arazi meselesi, Osmanlı ve Sırp ahali arasında ihtilafa sebebiyet vermeye devam etti.

Araştırmada görüldüğü üzere tarafları en fazla meşgul eden husus 1872 yılında Sırların Timok Nehri'nin doğal mecrasını değiştirerek kendi taraflarında kalan Baley köyü arazisine müdahalelerinin ortadan kaldırılması meselesi oldu. Osmanlı ve Sırp tarafları bölgedeki huzurun bozulmaması ve

⁸⁷ BOA, *MV.*, 36/9, 1-2.

⁸⁸ BOA, *HR.SFR.04*, 733/24, 1-1; BOA, *HR.SFR.04*, 341/24, 1-1.

⁸⁹ BOA, *Y.A.HUS.*, 417/51, 2-1.

OSMANLI DEVLETİ İLE SIRBİSTAN ARASINDA "OYNAK SINIR": TİMOK NEHRİ'NİN
MECRASININ DEĞİŞMESİ VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR (1849-1874)

ahali arasında yaşanabilecek çatışmaları önlemek için karma komisyonlar kurarak meseleyi çözmeye çalıştı. Ancak komisyon üyeleri kendi görüşlerini savundu ve mesele tam anlamıyla bir çözüme ulaştırılmadı.

Konuyla ilgili tüm rapor ve haritalar Bâbîâli'nin kurduğu komisyonca incelendikten sonra bir kanaat oluştu. Buna göre 1872 yılında nehrin mecrasını değiştirmesinin sebebi Sırp ahalisinden İstifanoyik'in inşa etmiş olduğu benddi. Komisyon, nehrin Osmanlı topraklarından ayırdığı arazinin dört yüz seksen dönüm olması nedeniyle Sırp'ların bu araziye el koyma niyetinde oldukları kanaatine vardı. Arazinin Sırp'lara bırakılması halinde gelecekte çeşitli problemlerin ortaya çıkacağı da anlaşıldı. Yapılan değerlendirmeler sonucunda arazinin belirli bir bedel karşılığında Sırp tarafına bırakılması ve alınacak paranın da arazileri nisbetinde ahaliye dağıtılmasının uygun olacağı ifade edildi. Burada Sırp yönetimi ve ahalisinin bağlılığına halel getirmemek için bu yönde bir görüş bildirildiği anlaşılabilir.

Komisyonun kararına rağmen sorun tam anlamıyla çözüme kavuşturulamadı. Zira 1875'te başlayan Balkan Bunalımı ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı bütün dengeleri değiştirdi. Sorun, Berlin Antlaşmasından sonra Sırbistan ile Bulgar Prenslığı arasında sorun teşkil etmeye devam etti. En nihayetinde Bulgaristan ile Sırbistan arasındaki ihtilaf, Timok Nehri'nin sağının Bulgaristan'a solunun ise Sırbistan'a terki suretiyle çözümlendi.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

030.10.00.00/251.696.11.7. Tarih: 24.06.1933.

030.10.00.00/251.696.11.8.

2. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A.AMD., 41/20.001.001, Tarih: H-09-02-1269.

A.MKT., 163/47, 1-1, Tarih: 16-06-1265; 196/49, 1-1; 196/49, 2-1; 196/49, 3-1; 196/49, 4-1, Tarih: 16 S 1265.

GÜRSOY ŞAHİN

A.MKT.MHM., 493/11.001.001; 493/11.002.001; 493/11.003.001, Tarih: H-09-04-1304.

A.MKT.NZD., 00068/00005.001.001, Tarih: H-23-02-1269.

HR.MKT., 238/99, 1-1, Tarih: 10 L 1274; 248/90, 1-1; 248/90, 1-2, Tarih: H-20-12-1274; 411/43, Tarih: H-28-03-1279; 437/32, 24, Tarih: 11 Rebiülahir 1289; 437/32, s. 3, Tarih: H-28-11-1279; 775/71, s. 3, Tarih: 4 Zilkaade 1289; 775/71, s. 4, Tarih: 15 Haziran 1288; 775/71, s. 5, Tarih: 11 Cemaziyelahir 1289; 775/71, s. 6, Tarih: 2 Kanunuevvel 1288; 775/71, s. 8, Tarih: 12 Teşrinievvel 1288; 797/48, Tarih: H-21-06-1290; 800/98, Tarih: H-16-07-1290.

HR.SFR.04, 341/24, 1-1, Tarih: 4 Muharrem 1310; 733/24, 1-1, Tarih: 24 Zilhicce 1309.

HR.SYS. 1393/17.7.1; 1393/16.4.1; 1393/16.4.2; 1393/16.5.1; 1393/16.6.1, 20 Zilhicce 1290; 1393/16.8.1; 1393/16.9.1; 1393/17-6-1, Tarih: 9 Kanunuevvel 1289; 1393/17-6-3, Tarih: 2 Zilkade 1290; 1393/17.7.1; 1393/17.7.3, Tarih: 1 Zilkade 1290; 1393/16.1.1, Tarih: 28 Şevval 1289; 1393/16.2.1; 1393/16.3.1, Tarih: 23 Cemaziyelahir 1290; 1393/16.4.1; 1393/16.4.2; 1393/16.4.3, Tarih: 7 Zilkade 1290; 1393/16.7.1, Tarih: 24 Şevval 1289; 1393/17.1.1, Tarih: 18 Cemaziyelahir 1290; 1393/17.3.1, Tarih: 4 Recep 1290; 1393/17-3-1, Tarih: 2 Rebiülevvel 1290; 1393/17.6.2; 1393/17.7.2; 1407/1.1.1, Tarih: 18 Cemaziyelahir 1290; 1407/3-1-1; 1407/3.1.2, Tarih: M-31-12-1874.

HR.TO. 19/171-1-2, Tarih: 31 Kanunuevvel 1886; 19/171-1-1, Tarih: 31 Kanunuevvel 1886.

HRT.h., 261/1, Tarih: H-10-08-1269.

İ.DH., 262/16258.001.001 Tarih: 23 Muharrem 1269; 262/16258.002.001, Tarih: 9 Safer 1269.

MV., 36/9.001.002, Tarih: H-16-01-1306.

Y.A.HUS., 417/51.002.001, Tarih: 12 Rebievvel 1319.

B. Salnâmeler

Salnâme-i Vilayet-i Tuna, 1. Defa, Tuna Vilayeti Matbaası, 1285/1868.

Salnâme-i Vilayet-i Tuna, 6. Defa, Matbaa-i Vilayet-i Tuna, Rusçuk 1290/1873.

C. Kitap, Makale ve Diğer Kaynaklar

ABDULKADİROĞLU, Abdulkerim, “Abdurrahman Nureddin Paşa”, *İlmi Araştırmalar*, S. 13, İstanbul 2002, ss. 7-16.

OSMANLI DEVLETİ İLE SIRBİSTAN ARASINDA "OYNAK SINIR": TİMOK NEHRİ'NİN
MECRASININ DEĞİŞMESİ VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR (1849-1874)

APAYDIN, Bahadır, "5 Aralık 1857 Tarihli Osmanlı Devleti-Rusya Sınır Anlaşması", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 5, Sayı 18, 2009, ss. 83-103.

AYDIN, Mahir, *Vidin Kalesi: Tuna Boyu'ndaki İnci*, Ötüken Yay., İstanbul 2015.

BRANKOV, Jovana - MİLİJAŠEVIĆ, Dragana - MİLANOVIĆ, Ana, "The Assessment of The Surface Water Quality Using The Water Pollution Index: A Case Study of The Timok River (The Danube River Basin), Serbia", *Archives of Environmental Protection*, Vol.38, No.1, 2012, ss. 49-61.

CEYLAN, Ebubekir, "Abdurrahman Nureddin Paşa'nın Osmanlı Irak'ına Dair 1880 Tarihli Lâyihası Üzerine", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt 19, Sayı 37, (2014/2), ss. 85-115.

DURAN, Nurbanu, *Sırbistan Eمارeti Öncesi Belgrad: 1792-1830*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Prof. Dr. Mahir Aydın, İstanbul 2019.

HAJEK, A., "Sırbistan", *İslam Ansiklopedisi*, 10, MEB Yayınları, İstanbul 1980, ss. 556-566.

HALAÇOĞLU, Yusuf, "Bulgaristan-Osmanlı Dönemi", *DİA*, Cilt 6, TDV Yay., İstanbul 1992, ss. 396-399.

JELAVIČH, Barbara, *Balkan Tarihi, 18-19. Yüzyıllar*, çev. İ. Durdu-H. Koç-G. Koç, 2. Baskı, Küre Yay., İstanbul 2009.

KAYAPINAR, Ayşe, "Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Vidin", *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2015, Sayı 1, ss. 67-114.

KİEL, Machiel, "Vidin", *DİA*, Cilt 43, TDV Yay., İstanbul 2013, ss. 103-106.

KURNAZ ŞAHİN, Feyza, "İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Balkan Savaşları ve Türkiye (1912-1913)", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, (Aralık 2018), ss. 286-307.

GÜRSOY ŞAHİN

KURT, Halil - HACISALİHOĞLU, Mehmet, “Sırbistan”, *DİA*, Cilt 37, TDV Yay., İstanbul 2009, ss. 120-126.

KURTARAN, Uğur, “Pasarofça Antlaşması’na Göre Yapılan Sınır Tahdit Çalışmaları ve Belirlenen Yeni Sınırlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 11, No. 55, (Şubat 2018), ss. 285-300.

PIVIĆ, Radmila - STANOJKOVIĆ-SEBIĆ, Aleksandra - DİNİĆ, Zoran - MAKSİMOVIĆ, Jelena - PEŠIĆ, Milan - JOŠIĆ, Dragana, “Water from the Timok River in Serbia: Estimation of Its Suitability for Arable Soil Irrigation”, *23rd International Symposium on Analytical and Environmental Problems*, October 9-10, 2017, Editörler: Tünde Alapi - István Ilisz, Szeged Hungary 2017, ss. 283-288. http://www2.sci.u-szeged.hu/isaep/index_htm_files/Proceedings_of_ISAEP_2017.pdf, (04.09.2020).

SELÇUK, Hava, *Tuna Boyunda Bir Osmanlı Kenti Vidin -XIX.Yüzyıl-*, Çizgi Kitabevi, Konya 2013.

TURAN, Şerafeddin, “1829 Edirne Antlaşması”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1-2, 1951, ss. 111-151.

United Nations Economic Commission for Europe, Rainer Enderlein, *Our Waters: Joining Hands Across Borders: First Assessment of Transboundary*, https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/blanks/assessment/assessmentweb_full.pdf, (03.09.2020).

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi, (Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar)*, Cilt IV, 1. Kısım, 7. Baskı, TTK Yay., Ankara 2011.

ÜSTÜNDAĞ ÖZDEMİR, Nagehan, *18. Yüzyılda Vidin Şehrinin Sosyo-Ekonomik Panoraması (1790-1808)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Yunus Koç, Ankara 2014.

OSMANLI DEVLETİ İLE SIRBİSTAN ARASINDA "OYNAK SINIR": TİMOK NEHRİ'NİN
MECRASININ DEĞİŞMESİ VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR (1849-1874)

Ekler

Ek-1 Timok Nehri'nin Mecrasının Değişmesi Üzerine 19 Mayıs 1853'te
Berkofça Köyü Arazisini Gösteren Harita

BOA, HRT.h., 261/1.

GÜRSOY ŞAHİN

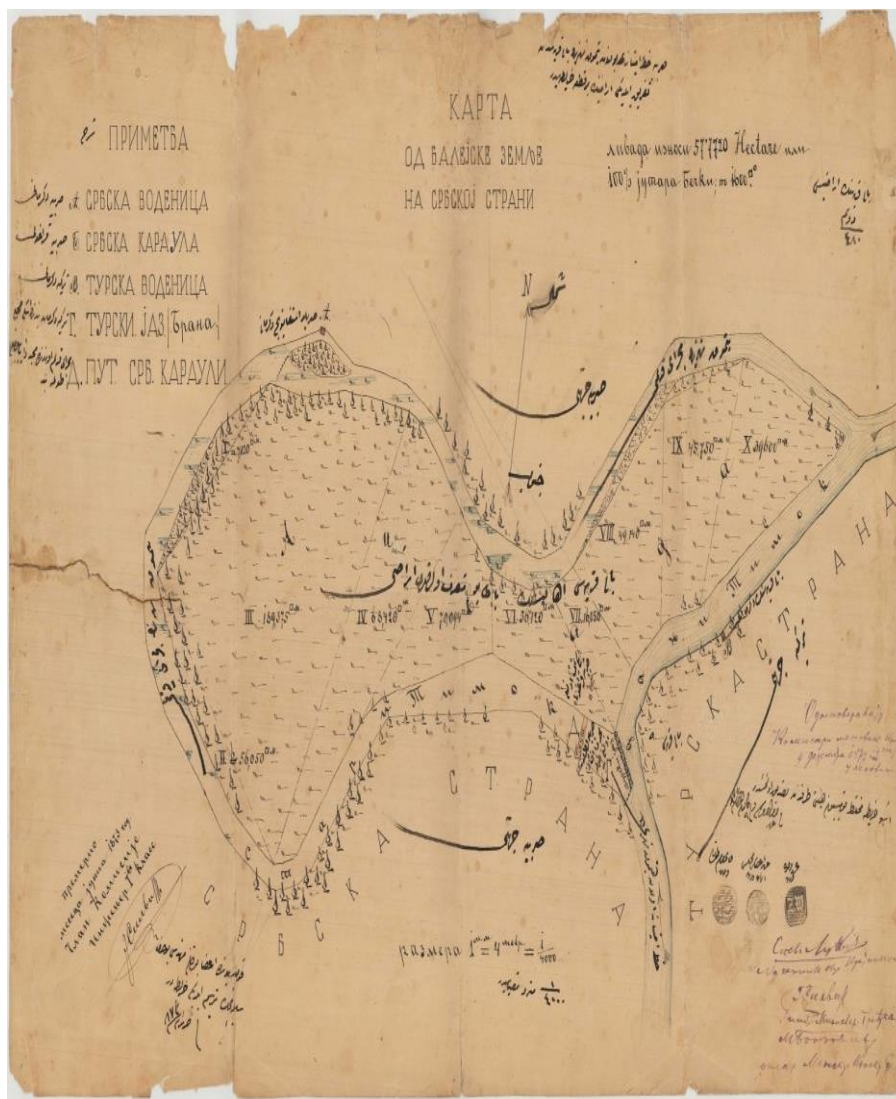
Ek-2 Timok Nehri'nin Mecrasının Değişmesi Üzerine 12 Ağustos 1873'te
Baley Köyü Arazisini Gösteren Harita

BOA, HR.SYS., 1393/17.1.1.

OSMANLI DEVLETİ İLE SIRBİSTAN ARASINDA "OYNAK SINIR": TİMOK NEHRİ'NİN MECRASININ DEĞİŞMESİ VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR (1849-1874)

Ek-3 Timok Nehri'nin Mecrasının Değişmesi Üzerine 12 Ağustos 1873'te Baley Köyü Arazisini Gösteren Sırların Elindeki Harita

<https://www.pahor.de/maps-and-prints/europe/timok-bulgaria-serbia-karta-od-bale-ske-zemle-na-srbsko-strani-karta-od-balejske-zemlje-na-srbskoj-strani.html>, (26.08.2020).

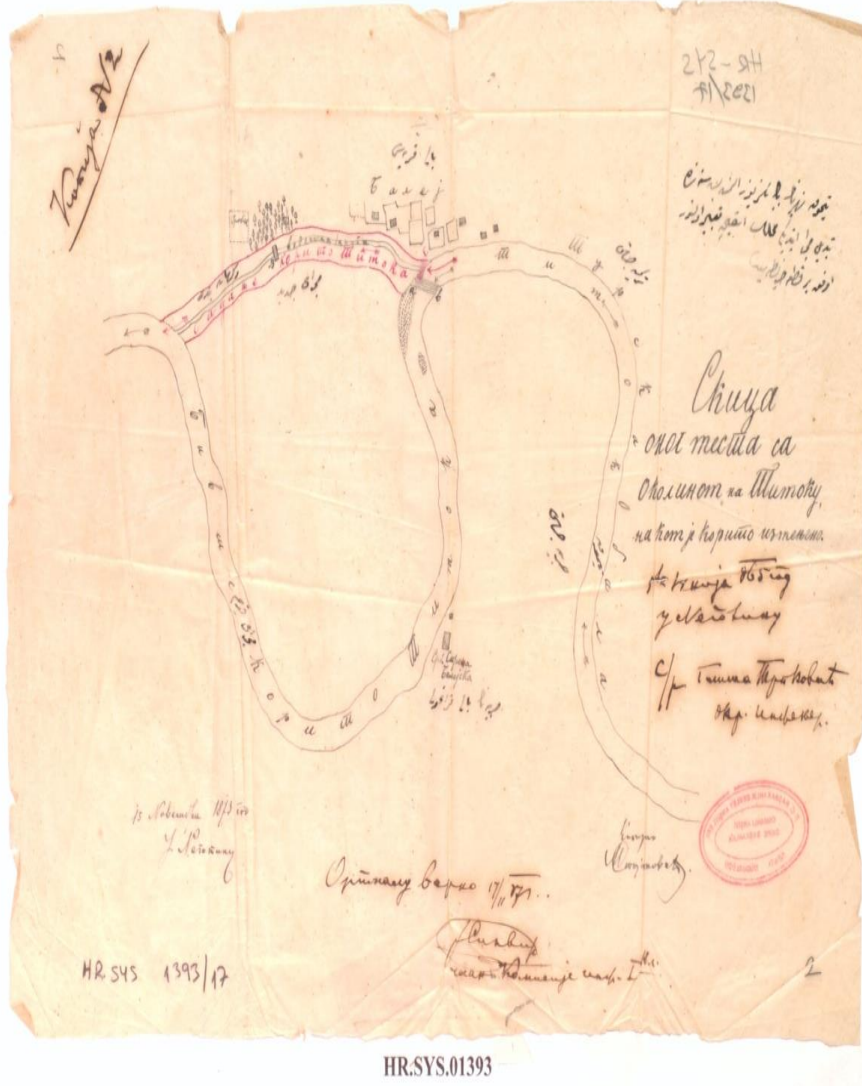
Ek-4 Timok Nehri'nin Mecrasının Değişmesi Üzerine 16 Ağustos 1873'te Baley Köyü Arazisini Gösteren Harita

BOA, HR.MKT., 797/48, 9-1.

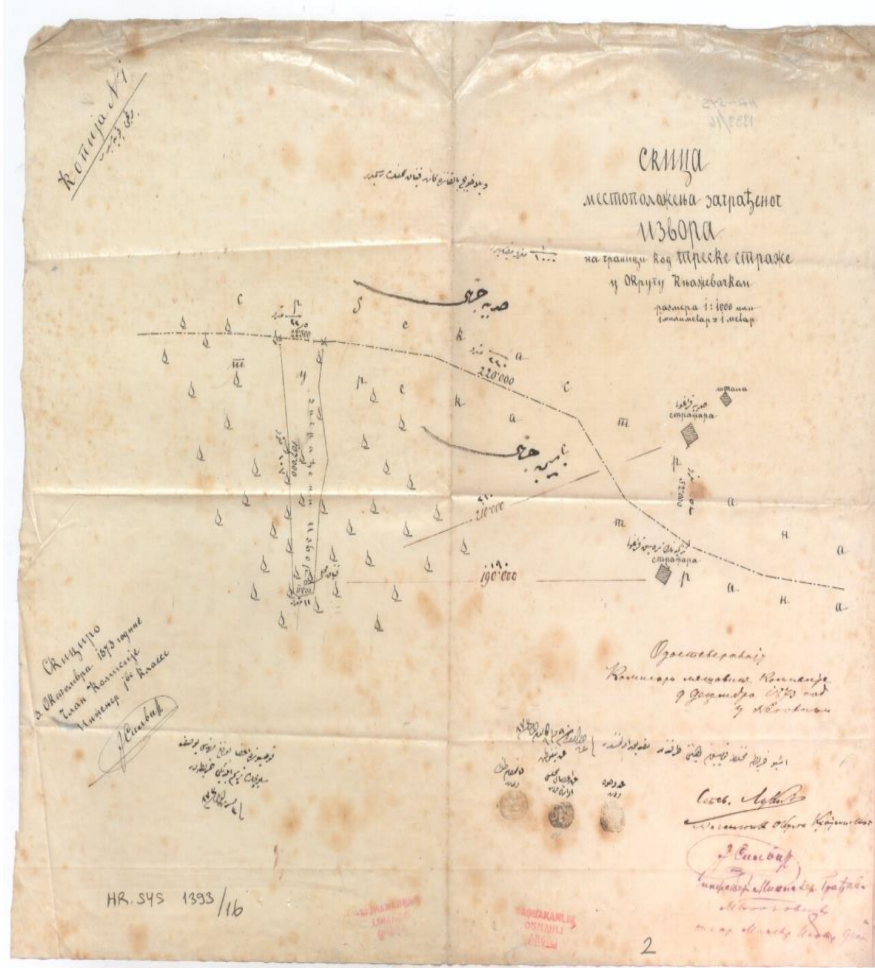
OSMANLI DEVLETİ İLE SIRBİSTAN ARASINDA "OYNAK SINIR": TİMOK NEHRİ'NİN
MECRASININ DEĞİŞMESİ VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR (1849-1874)

Ek-5 Timok Nehri'nin Mecrasının Sırlarla Değiştirilmesiyle Sırp
Tarafta Kalan Baley Köyü Arazisini Gösteren 15 Kasım 1873 Tarihli
Harita

BOA, HR.SYS., 1393/17.2.1

Ek-6 Vilaçoviç Balkanındaki Kaynak Mahallinin 3 Ekim 1873'teki Durumunu Gösteren Harita

HR.SYS.01393

BOA, HR.SYS., 1393/16.2.1.

**XIX. YÜZYIL SONLARINDA EDİRNE VİLÂYETİ'NİN İDARİ,
İKTİSADİ ve SOSYAL TARİHİNDEN BİR KESİT
(826 NUMARALI AYNİYAT DEFTERİ KAYITLARINA GÖRE)**

Arzu TAŞCAN*

ÖZ

Bu alışmada, Edirne Vilayeti hakkında 826 numaralı Ayniyat defterinde yer alan ve 1293/1876 yılında tutulan kayıtlar değerlendirilmiştir. Defterdeki kayıtlar esas itibarıyla idari, iktisadi, askeri, sosyal, hukuki, zirai, ticari meseleler ve muhacirler ile ilgilidir. Defterdeki belgelerin neredeyse tamamı taşradan sadarete gönderilen ve yukarıda bahsedilen konularla ilgili olan dilekçelere cevap olarak yazılmıştır. Bu cevabi yazılarda taşradan gelen dilekçelerin konuları özetlenmiş ve idarecilerin yapması gerekenler belirtilmiştir. Böylece bu defterlerin halk ile resmi makamlar arasındaki ilişkilerin nasıl yürütüldüğüne dair de veriler sunduğu anlaşılmaktadır. Makale yazılırken deftere kaydedilmiş olan belgeler okuyuculara daha ayrıntılı veri sağlamak adına bazen kısmen özetlenmiştir. Bazen belgenin sadece konusundan bahsedilmiş, bazen de tamamına yer verilmiştir. Bu alışma esnasında Ayniyat defterindeki belgeler konularına göre tasnif edilmiş ve kendi aralarında konu bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır. Defterin ayrıntılı içeriği ve değerlendirilmesi bu tasnife göre düzenlenen başlıklar altında sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Edirne, Ayniyat Defteri, İdari Durum, İktisadi Meseleler, Çerkes Muhacirleri

* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Manisa, ORCID: orcid.org/0000-0001-5618-8901, E-posta: arzu.tascan@cbu.edu.tr

ARZU TAŞCAN

**A SECTION ON THE ADMINISTRATIVE, ECONOMIC AND
SOCIAL HISTORY OF THE PROVINCE OF EDİRNE IN THE LATE
XIXTH CENTURY
(ACCORDING TO NUMBERED 826 AYNİYAT BOOK RECORDS)**

ABSTRACT

The records kept in the 826 numbered Ayniyat book in the year of 1293/1876 were evaluated in this study. The records in the book are mainly related to administrative, economic, military, social, legal, agricultural, commercial and immigrant issues. Almost all the documents in the Ayniyat book were written in response to the provincial requests to the government and related to the issues we mentioned above. In these responses, the articles of the requests coming from provinces are summarized and what the administrators have to do is stated. Thus, it is understood that these books also provide data on how relations between the public and the authorities are carried out. Documents that were recorded in the book during the writing the article were sometimes summarized to provide more detailed data to the researchers. Sometimes only the subject matter of the document was mentioned, sometimes the entire document was included. In the course of this study, the documents in the Ayniyat book were classified according to their subjects and tried to establish integrity between them. The detailed content and evaluation of the book were presented under the titles ordered by this classification.

Keywords: Edirne, Ayniyat Book, Administrative Situation, Economic Issues, Circassian Immigrants

Giriş

Ayniyat defterleri “XIX. yüzyılda Sadaret dairesinden nezaretlere, vilayetlere ve diğer makamlara yazılan tezkirelerin aynen suretlerinin kaydedildiği” defterlerdir.¹ Sadaret’in h. 1227-1330/m. 1812-1912 tarihleri arasında bahsedilen makamlarla yapılan yazışmalarının muhtelif konulardaki kayıtlarını içeren bu defterler toplam 1875 adettir.² Ayniyat defterleri kamu davaları, şahsi davalar ve resmi makamlar arasındaki anlaşmazlıklar ile idari ve mali konuların yanı sıra nizamname ve talimatnameleri ihtiva etmektedirler.³

¹ Necati Aktaş, “Ayniyat Defteri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1991, s. 277.

² *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 147, Dördüncü Baskı, İstanbul 2017, s. 119.

³ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 2017, s. 194.

XIX. YÜZYIL SONLARINDA EDİRNE VİLÂYETİ'NİN İDARİ, İKTİSADİ ve SOSYAL
TARİHİNDEN BİR KESİT
(826 NUMARALI AYNİYAT DEFTERİ KAYITLARINA GÖRE)

Ayniyat defterlerinden “XIX. yüzyılda eyaletlerin durumu, Osmanlı müesseselerinin ve bürokrasisinin işleyişi hakkında ayrıntılı bilgiler elde etmek mümkün olmaktadır.”⁴ “Bu defterler Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi ile şehir tarihi çalışmalarında çok fazla kullanılmış defterler değildir.”⁵ Şehir tarihi çalışmalarında görülmesi gereken defter tasniflerinden biri olan Ayniyat defterleri “ilgili olduğu vilayeti ilgilendiren pek çok yazışmanın özetini içermesi bakımından oldukça önemlidir. Defterlerdeki verilerden taşranın merkezden isteklerinin neler olduğu, merkezin bu isteklere cevabı, eğer verilen emirler taşra idarecileri tarafından yerine getirilmediyse bunun sebepleri ve bütün bu yazışmaların süreci, dönemin sosyal koşulları, ihtiyaçları, yapılan yenilikler ve bunların nasıl uygulandığı anlaşılabilir, böylece merkez ile iletişim halindeki bölgenin durumu ortaya çıkarılmaktadır. Devletin ekonomik ve sosyal durumu ile birlikte hangi yeniliklere öncelik verildiği ve ne tür yapılanmaya destek bulunduğu konuları bu defterler sayesinde ayrıntılarıyla bilinebilmektedir. Özetle bu defterlerden ilgili bölgenin idari, mali, ticari, sosyal ve askeri birçok özelliğini öğrenmek mümkündür.”⁶

Osmanlı Arşivinde Ayniyat defterleri kataloğunda 819-828 sıra numaralarında kayıtlı toplam 10 adet “Edirne, Adana, Şarkî Rumeli” adlı defter bulunmaktadır.⁷ Defterlerde Edirne, Adana ve Şarki Rumeli vilayetlerine, bu vilayetlere bağlı sancak ve kazalara idari, mali, sosyal, hukuki, askeri ve farklı birtakım konularda gönderilmiş tezkirelerin suretleri yer almaktadır. Defterlerdeki belgelerin çoğu Hicri tarih ile tarihlendirilmiş, bazı belgelerde ise Hicri ve Rumi tarih birlikte kullanılmıştır. 826 numaralı defterin tamamında Hicri tarih kullanılmıştır.

Bu çalışmada kullanılan ve 3 Muharrem 1293/30 Ocak 1876 - 29 Zilhicce 1293/15 Ocak 1877 tarihli kayıtları incelenen 826 nolu defterdeki belgeler *şukka*⁸ denilen kısa mektuplardan ibarettir. Defterin kapağındaki

⁴ Aktaş, *a.g.m.*, s. 278.

⁵ Ertan Gökmen, “Ayniyat Defterlerinin Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihi İçin Önemi, Bir Numaralı Anadolu Adi Ayniyat Defteri Örneği”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 16, Say: 4, Aralık 2018, s. 444-445.

⁶ Özgür Yılmaz, “Tanzimat Dönemi Şehir Tarihi Çalışmaları Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 111, Sayı: 218, Eylül-Ekim 2015, İstanbul 2015, s. 66.

⁷ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 120.

⁸ Merkezle taşra veya taşradaki iki yer arasındaki yazışmalar için kullanılan bir belge türüdür. Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, TTK, Ankara 2018, s. 233; Mektup mânasında kullanılan bir tabirdir. Mehmet Zeki Pakalın, “Şukka”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, MEB, İstanbul 2004, s. 360; Küçük tezkere, yazı.

etiketin üst kısmında *Edirne* ve alt kısmında da *2 Şa'bân sene 91-11 Rebi'ü'l-evvel 1294*⁹ yazmaktadır. Defterde 1291/1874-1875 yılına ait 63, 1292/1875-1876 yılına ait 301,¹⁰ 1293 /1876-1877 yılına ait 194 ve 1294/1877 yılına ait 18 belge olmak üzere toplam 576 belge bulunmaktadır. 232 sayfadan ibaret olan defterde kayıtlı belgelerin sağ üst kenarına belge numarası,¹¹ sağ alt kenarına ise tarih yazılmıştır. Defterin her sayfasının sol kısmı *cevâb hânesi* olarak belirlenmiştir ve eğer varsa sol tarafındaki bu kısma belgenin vilayetten gönderilen *cevâbı* kaydedilmiştir. Her sayfanın ilk belgesinin başında yazının gönderildiği makam açıkça belirtilmiş, aynı sayfadaki diğer belgeler eğer aynı makama gönderiliyorsa *bu dahi* şeklinde kaydedilmiştir. Sonraki sayfada ilk belgenin başına önceki sayfa ile aynı olsa bile makam adı yine yazılmıştır. Defterdeki kayıtlar rika türünde ve siyah mürekkeple yazılmış olup renkli mürekkep kullanılmamıştır. Kısaca genel özelliklerini verdiğimiz 826 nolu Ayniyat defterindeki kayıtlara göre Edirne Vilayeti'nde meydana gelen idari, askeri, iktisadi ve sosyal olaylara dair kayıtların ayrıntılı içeriği ve değerlendirilmesi bu tasnife göre düzenlenen başlıklar altında sunulmuştur.

A. İdari Konulara Dair Kayıtlar

1. İdareci ve Memurlar

826 nolu Ayniyat defterinin incelenen kayıtlarında idari konulara dair pek çok belgeyle karşılaşmıştır. Bunlar Edirne Vilayeti'nin idari yapısı, memurların tayin ve azilleri, istifa, idarecinin övülmesi, izin talebi, halkın memurlardan ve idarecilerden şikâyetleri ve bir bölgede ortaya çıkan özel şartlardan dolayı yapılmış olan görevlendirmelere dairdir. Aşağıda ayrıntılı muhtevaları verilen belgelerde memurlarla ilgili söz konusu bu hallerde merkez ve taşra yöneticilerinin ne gibi resmi muamelelerde bulduklarına dair bazı bilgilerle karşılaşmaktadır: İstifa veya başka bir şekilde görevinden ayrılan memurlar tebriye-i zimmet mazbatasına talep

Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1993, s. 1003.

⁹ 14 Eylül 1874-26 Mart 1877.

¹⁰ Defterin 1291/1874-1875 ve 1292/1875-1876 yılına ait olan kayıtları Yüksek Lisans tezi olarak çalışılmıştır. Anıl Atasoy, *826 Numaralı Edirne, Adana, Şarki Rumeli Ayniyat Defterinin Edirne Vilâyeti'ne Ait 1291-1292/1874-1875 Yıllarındaki Kayıtların Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Arzu Taşcan, Manisa 2021.

¹¹ Belge numarası verilmeyen kayıtlara da rastlanmıştır.

XIX. YÜZYIL SONLARINDA EDİRNE VİLÂYETİ'NİN İDARİ, İKTİSADİ ve SOSYAL
TARİHİNDEN BİR KESİT

(826 NUMARALI AYNİYAT DEFTERİ KAYITLARINA GÖRE)

ediyor, mühürleri ise görevde buldukları mahallin idarecisi tarafından Sadaret'e gönderiliyordu. Tayin veya azil durumunda haksızlığa uğradığını düşünen memurlar hak talebinde bulunabiliyorlar, hükûmet tarafından ise bu memurlar hakkında yapılması gerekenlere dair taşra idarecilerine bilgi veriliyordu. Aşağıda, Tekfurdağı Nâibi Mehmet Sadık Efendi hakkındaki belgede olduğu gibi bazı durumlarda ilgili makamların bilgi ve görüşleri doğrultusunda karar veriliyor ve taşra idarecilerine ilgili birimin açıklamalarına göre ne gibi muamelelerde bulunacakları beyan ediliyordu. İdareci ve memurlar hakkındaki bu bölümün ilk kısmında yer verilen belgelerden ikisi taşrada görev yapan memurların övülmesi ve destek olunması hakkındadır. Buradan hareketle devletin bazen memurlarını takdir ettiği, sırf bu sebeple vilayeti bilgilendirdiği anlaşılmaktadır. Bu bölümün ikinci kısmında yer verilen belgeler ise taşrada görev yapan memurlar ve idareciler hakkında halk tarafından yapılan şikâyetler hakkındadır. Şikâyet dilekçelerinde taşra idarecilerinin haksız uygulamalarından bahsedilmiş, bu uygulamaların durdurulması için yöneticilerden yardım ve destek istenmiştir. Sadaret'ten Edirne Vilayeti'ne gönderilen şukkalarda konu hakkında araştırma yapılması, eğer bahsedilenler doğru ise adaletin sağlanıp haksızlıkların durdurulması istenmiştir. Bunlardan Kırkkilise Kazası müftüsü hakkında, *müftünün lehinde ve aleyhinde* gelmiş olan dilekçelere binâen gönderilen şukkada müftünün lehine ve aleyhine dair bir veriye rastlanmamıştır. Bu belgede bahsedilmese de konusu müftü ile ilgili olduğundan Meşihat makamının bilgisi ve görüşü doğrultusunda hareket edilmiş olmalıdır.

Rahatsızlığından ötürü izinli olarak İstanbul'a gelmiş olan Otluk Nahiyesi müdürü Mehmet Sabri Efendi daha sonra da görevinden istifa ettiğini, bu nedenle tebriye-i zimmet mazbatasının düzenlenip gönderilmesini bir dilekçe ile bildirmiştir.¹² Aynı konulu bir talep de Gelibolu eski mutasarrıfı merhum Fahri Bey'in¹³ babası tarafından yapılmıştır.¹⁴ Merhum Fahri Bey'in Gelibolu'dan gönderilen iki adet

¹² BOA. BEO. AYN.d. Edirne, Adana, Şarkî Rumeli, Fon No: 595, Defter No: 826, Belge No: 2480, s. 163, (29 R 93/24 Mayıs 1876). Hicri ay adları ve yıl belgelere kaydedildiği şekliyle yazılmıştır. (Bundan sonraki dipnotlarda defterin künyesi kısaltılarak sadece belge ve sayfa numaraları yazılacaktır.)

¹³ Fahri Bey [12]92/1875 yılında Gelibolu Mutasarrıflığına atanmıştır. BOA, İ.DH., 711/49759, (28 L 92).

¹⁴ No: 3947, s. 176, (9 C 93/2 Temmuz 1876).

mührünün ise teslim alınarak ilgili yere teslim edildiğine dair de Sadaret'ten Gelibolu Mutasarrıflığı'na bilgi verilmiştir.¹⁵

Zağra-i Atik Kaymakamı Nazif Bey'in memuriyeti hakkında Edirne Vilayeti'ne bir mektup gönderilmiş, Nazif Bey övülerek kendisine destek olunması istenmiştir.¹⁶ Tekfurdağı Tahrirat Müdürü Sırrı Efendi'nin dürüst hizmetlerinden dolayı takdir edilmesi gerektiği, aleyhine yapılan saldırı ve müdahalelerin¹⁷ durdurulması vilayete bildirilmiştir.¹⁸

Gelibolu Sancağı Tahrirat Kâtibi Abdullah Efendi'nin yerine başkası gönderilince Abdullah Efendi görevinde devam etmek için yardım ve merhamet dilemiştir. Sadaret'ten gönderilen şukkada atanan kişinin henüz resmi yazısı gelmediğinden Abdullah Efendi'nin sebepsiz yere görevinden alınmasının adalete aykırı olacağı ifade edilmiştir ve Abdullah Efendi'nin görevine devam ettirilmesi istenmiştir.¹⁹ Benzer şekilde Filibe Tahrirat Müdürlüğü'nden sebepsiz yere ayrılıp Sadaret Mektûbi Odası'nda çalışmaya başlayan Faik Bey'in İslimye Tahrirat Müdürlüğü'ne atanmasının uygun olduğu belirtilmiştir.²⁰ Görev süresi dolan Tekfurdağı Nâibi Mehmet Sadık Efendi görevinde kalmak istese de memuriyetinin sakıncalı olduğuna ilişkin gelen bilgi üzerine mesele hakkında Şeyhülislamlık makamının görüşü sorulmuştur. Buradan alınan cevap da olumsuz yönde olmuş, Mehmet Sadık Efendi'nin yerine mevâliden muhrec Muhtar Efendi'nin tayin edildiği Tekfurdağı Mutasarrıflığı'na bildirilmiştir.²¹

Külebi Nahiyesi köylerinin muhtarları gönderdikleri dilekçede Filibe Sancağı'na bağlı müdürlük olan Karlova Kasabası'nın kaymakamlık idaresine dönüştürülmesini istemediklerini bildirmiş, buna sebep olarak da bazı idarecilerin kaymakamlık idaresini kendi çıkarları için talep ettiklerini göstermişlerdir.²² Filibe Sancağı'ndaki köylerin imam ve muhtarları tarafından yazılan dilekçede Filibe Sancağı'na atanan mutasarrıf hakkında İstanbul'a gönderilmek üzere düzenlenen iki adet şikâyet dilekçesinin Hacı

¹⁵ No: 655, s. 138, (19 M 93/15 Şubat 1876).

¹⁶ No: yok, s. 204, (29 N 93/18 Ekim 1876).

¹⁷ Belgede bu konuda bir açıklama yapılmamıştır.

¹⁸ No: yok, s. 151, (24 S 93/21 Mart 1876).

¹⁹ No: yok, s. 137, (16 M 93/12 Şubat 1876).

²⁰ No: 000, s. 137, (16 M 93/12 Şubat 1876).

²¹ No: 35, s. 157, (21 Ra 93/16 Nisan 1876).

²² No: 285, s. 154, (Selh-i S 93/27 Mart 1876); 19 S 93/16 Mart 1876 tarihli bir belgeye göre Karlova'nın bir süre önce Kaymakamlık idaresine dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. BOA, ŞD. 1909/55 (19 S 93).

XIX. YÜZYIL SONLARINDA EDİRNE VİLÂYETİ'NİN İDARİ, İKTİSADİ ve SOSYAL
TARİHİNDEN BİR KESİT

(826 NUMARALI AYNİYAT DEFTERİ KAYITLARINA GÖRE)

Reşid Efendi ve Şaban Ağa tarafından nasıl ele geçirildiği sorulmaktadır.²³ Kırkkilise ahalisi gönderdikleri dilekçede bölgede üzüm aşarından dolayı meydana gelen çekişmeyi kaymakamın olumlu bir neticeye bağlamak yerine kendilerini tutuklattığını ve serbest bırakılmalarının sağlanmasını istemektedirler. Vilayete gönderilen şukkada vergi konusunun olumlu bir neticeye bağlanması ve ayrıca kaymakam hakkında yapılan şikâyetin araştırılıp gerçeğin ortaya çıkarılması istenmiştir.²⁴ Çırpanlı Eşref imzasıyla gönderilen dilekçede de Çırpan Kaymakamı'nın haksız uygulamalarından şikâyet edilmektedir. Çırpanlı Mustafa ve Süleyman efendilerin iltizam etmiş oldukları Zağra ve Çırpan kazalarının 1291/1874 senesine ait aşar borcunun tahsili için zahire satışının yapılması gerekmektedir. Bu iş için Çırpanlı Eşref Filibe'ye gidince, Çırpan Kaymakamı kendisinin Filibe Mutasarrıflığı'ndan iadesini istemiştir. Eşref adlı bu kişi Çırpan Kaymakamı'nın kendisine bu şekilde davranırken bazılarının yine 1291/1874 senesi aşarından kalan borçlarını ise görmezlikten geldiğinden ve aldırış etmediğinden bahsetmiştir.²⁵ Karinabad Kaymakamı hakkında yapılan şikâyetin konusu ise, kaymakamın sahipsiz denilerek idareye teslim edilen hayvanların sahiplerini araştırmadan Çerkeslere dağıtmasıdır.²⁶ Kırkkilise Kazası müftüsü hakkında daha önceden lehte ve aleyhte bölgeden gelen dilekçeler değerlendirilmiş ve müftü hakkında araştırma yapılarak Sadaret'e bildirilmesi vilayetten daha önceden istenmişse de herhangi bir cevap gelmemiştir. Müftü Ahmet Hamdi hakkında araştırma yapılarak sonucun bildirilmesi tekrar istenmiştir.²⁷

Defterde özel durumlar nedeniyle izin isteyen veya görevlendirilen memurlara dair birkaç belge bulunmaktadır. Bu belgelerden anlaşıldığı kadarıyla özel görevlendirmeler bir yerin idarecisinin yetersiz kaldığı, vazifesini kasıtlı veya kasıtsız aksattığı, bir meseleye karşı kayıtsız kaldığı durumlar ile bazı araştırma ve soruşturmalar için yapılmıştır. Tüccardan Mösyö Zarifi'nin Bergos Kazası'ndaki çiftliğine ve diğer çiftlik ile karyelere bazı Çerkeslerin saldırarak hayvanlarını ve mallarını gasp ve yağma ettikleri, yetkililerin bu olayların önlenmesi için hiçbir şey yapmadıklarına dair şikâyeti üzerine Zühdü Bey araştırma yapmak üzere bölgeye gönderilmiştir. Zühdü Bey'e araştırmaları sırasında gerekli desteğin ve

²³ No: 4470, s. 178, (23 C 93/16 Temmuz 1876).

²⁴ No: 4397-4393, s. 134, (6 M 93/2 Şubat 1876).

²⁵ No: 2399, s. 189, (25 Receb 93/16 Ağustos 1876).

²⁶ No: 2900, s. 202, (16 N 93/5 Ekim 1876).

²⁷ No: 11102, s. 143, (4 S 93/1 Mart 1876).

yardımın sağlanması, suçluların yakalanıp hapsedilmesi ve çalınan hayvan ve malların sahiplerine teslim edilmesi İslimye Mutasarrıflığı ve Bergos Kaymakamlığı'na bildirilmiştir.²⁸ Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri Harbiye Dairesi memurlarından Refet Bey Rodoscuk'taki arazilerinden dolayı ortaya çıkan müdahaleyi durdurmak için o bölgeye gideceğini bildirerek gerekli muamelenin yani izin işlemlerinin yapılmasını istemiştir.²⁹ Fuad Bey, Merhum Halil Rifat Paşa'nın ailesinin Ahyolu Bergosu'ndaki arazisinin araştırılması için gönderilmiştir.³⁰ Diğer görevlendirmeler ise Filibe, İslimye ve Bulgaristan'da meydana gelen olayları araştırmak üzere gönderilen memurlar hakkındadır. Edirne Vilayeti tarafından Filibe ve İslimye havalisindeki olayları araştırmak üzere iki memurun 1000'er kuruş maaşla istihdam edilmesi, maaşlarının ise 1291 senesi bütçesinden ayarlanan bakiyeden ödenmesi istenmiştir. Maliye Nezareti bu talebi uygun bulmuş ve vilayete de bu hususta gerekenin yapılması bildirilmiştir.³¹ Bulgaristan'daki olayları araştırmak, fesat çıkarıcıların reislerinin yalanlarına karşı Avrupa gazetelerini bilgilendirmek üzere Sadık Efendi gönderilmiştir. Sadık Efendi'ye görevi sırasında her türlü yardımın sağlanması, ayrıca vilayet dâhilindeki bütün mutasarrıflıklara gerekli tebligatın yapılması, Tuna Vilayeti'ne de durumun bildirildiği Edirne Vilayeti'ne beyan edilmiştir.³² Abdullah Bey ise ihtilal esnasında Filibe'de silah araştırmasında bulunmak üzere görevlendirilmiştir.³³

2. Edirne Vilayeti'nin İdari Durumu ve Yer Adları

“II. Mahmut 1826'da Yeniçeri ocağının kaldırılışına kadar devraldığı yönetim biçimini aynen korumuştur. Bu tarihten itibaren Osmanlı yönetim sisteminde yeni düzenlemeler” yapılmaya başlanmıştır.³⁴ Bunlardan biri de 1836 yılında ülke yönetiminde yapılan düzenlemedir. “II. Mahmut'un doğrudan ilgi ve çabası sonunda İstanbul'da bulunan valilerin de katılmalarıyla oluşturulan “Meclis-i Şûrâ'da oy birliği ile Anadolu'dan

²⁸ No: yok, s. 172, (22 Ca 93/15 Haziran 1876).

²⁹ No: 4770, s. 179, (23 C 93/16 Temmuz 1876).

³⁰ No: 1526, s. 176, (9 C 93/2 Temmuz 1876).

³¹ No: 2352, s. 142, (4 S 93/1 Mart 1876).

³² No: yok, s. 168, (14 Ca 93/7 Haziran 1876); Sadık Efendi'nin görevlendirilmesi ve maaşı hakkında belgeler için bkz. BOA, İ.HR. 271/16352 (27 Ş 93/17 Eylül 1876); BOA, HR.İD. 1430/2 (9 Ekim 1876); BOA, İ.HR. 272/16381 (24 N 93/13 Ekim 1876).

³³ No: 9338, s. 217, (8 Z 93/25 Aralık 1876).

³⁴ Musa Çadırcı, “Tanzimat'ın İlânı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)”, *Belleten*, Cilt: LI, Sayı: 201, Aralık 1987, s. 1227.

XIX. YÜZYIL SONLARINDA EDİRNE VİLÂYETİ'NİN İDARİ, İKTİSADİ ve SOSYAL
TARİHİNDEN BİR KESİT

(826 NUMARALI AYNİYAT DEFTERİ KAYITLARINA GÖRE)

başlamak üzere ülke yönetim birimleri yeniden düzenlenmiştir.”³⁵ Bu yeni düzenleme ile Rumeli Eyaleti'nin Paşa Sancağı'na bağlı bir kaza olan Edirne, Edirne Eyaleti Müşirliği olarak yapılandırılmıştır.³⁶ 1864 Vilayet Nizamnamesinin ilan edilip uygulanmaya başlamasına kadar geçen sürede taşra idaresinde 1840, 1842, 1846, 1849, 1852 ve 1858 yıllarında çeşitli düzenlemelere gidilmişse de Edirne'nin idaresinde çok fazla bir değişiklik olmamıştır.³⁷ 1864 Nizamnamesi başlangıçta pilot bölge olarak Tuna Vilayeti'nde, zaman içerisinde bütün Osmanlı coğrafyasında³⁸, 1867 yılında Osmanlı coğrafyasının diğer bölgelerinde de uygulanmaya başlamıştır.³⁹ Oluşturulan Edirne Vilayeti'ne İslimye, Tekfurdağı, Gelibolu ve Filibe sancakları bağlanmıştır.⁴⁰ 1871 Vilayet Nizamnamesi ise 1864 Nizamnamesinden çok farklı olmayıp vilayet idaresinde çalışan memurların görev tanımlarını ve sorumluluklarını kapsamaktadır⁴¹ ve “1913 yılında İttihat ve Terakki tarafından çıkarılacak yeni kanuna kadar yaklaşık kırk iki yıl yürürlükte kalmıştır.”⁴²

826 nolu Ayniyat defterinin 1293/1876 yılı kayıtlarında Edirne Vilayeti'ne bağlı altı sancağın adı zikredilmektedir. Bunlardan sadece bir defa zikredilen Sofya⁴³ Sancağı 1877 yılının Edirne Vilayeti Salnamesi'nde sancak⁴⁴ olarak kayıtlı iken ayniyat defterinin incelenen dönemi olan 1293/1876 yılının salnamesinde kayıtlı değildir.⁴⁵ Defterde adı geçen diğer

³⁵ Çadircı, *a.g.m.*, s. 1228.

³⁶ “Aynı yerde, s. 1228-1229”; Ayrıca bkz. Sadık Emre Karakuş, *Osmanlı İdaresinde Edirne (1789-1839)*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Öztürk, Elazığ 2018, s. 200-203.

³⁷ Ayla Efe, “Tanzimat'ın Eyalet Reformları 1840-64 Silistre Örneği”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 6, Sayı 22, Yaz 2009, s. 87-109; Metin Ünver, “Vilayet Nizamnamelerinin Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatına Etkileri (1864-1876)”, *1864 Vilayet Nizamnamesi*, Erkan Tural-Selim Çapar, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara 2015, s. 98-100; ayrıca bkz., Tefik Evcı, *Tanzimat Döneminde Edirne (1839-1908)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara 2019, s. 19-76.

³⁸ Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Tuna Vilâyeti Nizâmnamesi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt: 5, Sayı: 2, Ankara 1996, s. 69.

³⁹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, “1871 Vilayet Nizamnamesinin Getirdikleri”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 5, Sayı 5, , Eylül 1996, s. 89.

⁴⁰ Evcı, *a.g.t.*, s. 94-95.

⁴¹ Ünver, *a.g.m.*, s. 111.

⁴² Seyitdanlıoğlu, “1871 Vilayet Nizamnamesinin Getirdikleri”, s. 90.

⁴³ No: 6429, s. 193, (14 Ş 93/4 Eylül 1876).

⁴⁴ *Salname-i Vilayet-i Edirne*, 8. Def'a, Edirne Vilayet Matbaası, r. 1293/h. 1294/m. 1877, s. 103-112.

⁴⁵ *Salname-i Vilayet-i Edirne*, 7. Def'a, Edirne Vilayet Matbaası, h. 1293/m. 1876.

ARZU TAŞCAN

sancaklar; Edirne, Filibe, İslimye, Gelibolu ve Tekfurdağı sancaklarıdır. Sancakların yanında kaza, nahiye, kasaba ve köy isimleri de tespit edilmiştir. Defterde, Edirne Vilayeti dâhilinde olup da bağlı olduğu yerin belirtilmediği yer adları da bulunmaktadır. Aşağıdaki tablolar 826 numaralı defterin incelenen 1293/1876 yılına ait belgelerdeki verilere göre düzenlenmiştir.

Tablo 1: 826 Nolu Ayniyat Defterindeki Kayıtlarda Yer Alan Sancak ve Kazalar

Edirne	Filibe	İslimye	Gelibolu	Tekfurdağı
Edirne	Zağra-i Atik	Karinabad	Keşan	Hayrabolu
Kırkkilise	Kızanlık	Misivri	İnöz	Midye
Cısr-i Ergene	Çırpan	Ahyolu	Şarköy	Çorlu
Dimetoka	Hasköy	Bergos ⁴⁸	Gümülcine	Vize (Vize Saray)
Kızılağaç	Avratalan ⁴⁶			
Pınarhisar	Pazarcık ⁴⁷			
Ferecik				

Tablo 2: 826 Nolu Ayniyat Defterindeki Kayıtlarda Yer Alan Köy, Kasaba ve Nahiyeler

KÖYLER	BAĞLI OLDUĞU İDARİ BİRİM
Abane	Vize Kazası
Ahır	Edirne Kazası Ada Nahiyesi
Ahi Mehmed	Vize Kazası Vize Nahiyesi
Alacaortaköy	Dimetoka Kazası
Aleflî	Çorlu Kazası Çorlu Nahiyesi
Amedyazılı	Bergos Kazası
Ayvacık	Bergos Kazası
Bosna	Edirne Kazası
Delüller	Filibe Vilayeti
Derbend	Edirne Vilayeti
Duraklı (?)	Kızılağaç Kazası
Gaybiler	Edirne Vilayeti
Gevgila(?)	Zağra-i Atik Kazası Zağra-i Atik Kasabası
Hacı Sungurlu	Hayrabolu Kazası
Hora	Şarköy Kazası Şarköy Nahiyesi
İğneci	Kırkkilise Kazası Kırkkilise Kasabası
İstrelce	Tatarpazarı Kazası Tatarpazarı Kasabası

⁴⁶ 1876 ve 1877 yıllarının salnamelerinde kaza kaydı yoktur.

⁴⁷ Defterde idare şekli kayıtlı değildir. 1877 yılının salnamesinde kaza olarak kaydedildiği için Pazarcık kaza sütununa yazıldı. *Salname-i Vilayet-i Edirne*, 1877, s. 113; Pazarcık, Ayniyat defterinin kayıt yılı olan 1876 yılının salnamesinde Filibe'nin kazaları arasında yer almaz.

⁴⁸ Sadece 24 Haziran 1875 tarihli bir belgede Tekfurdağı'na bağlı kaza olarak geçmektedir. Belge no: 3242, s. 70.

XIX. YÜZYIL SONLARINDA EDİRNE VİLÂYETİ'NİN İDARİ, İKTİSADİ ve SOSYAL
TARİHİNDEN BİR KESİT
(826 NUMARALI AYNİYAT DEFTERİ KAYITLARINA GÖRE)

Kalifer	Filibe Vilayeti
Kara Halil	Tekfurdağı Sancağı
Kavakdere	Kırkkilise Kazası Kırkkilise Kasabası
Koçlu	Kırkkilise Kazası Kırkkilise Kasabası
Korucu	Keşan Kazası
Pinke	Vize Kazası
Orgaz	Midye Kazası
Ruskası	Ahyolu Bergosu Kazası
Sarıcabalabancık	Edirne Vilayeti
Sarıhanlı	Edirne Vilayeti
Sofular	Tekfurdağı Sancağı
Tepe	Pınarhisar Kazası
Türbedere	Çorlu Kazası Çorlu Nahiyesi
Umurbey	Hayrabolu Kazası
Üçler	Edirne Vilayeti
KASABALAR	BAĞLI OLDUĞU İDARİ BİRİM
Avratalan	Avratalan Kazası
Cisr-i Ergene	Cisr-i Ergene Kazası
Çorlu	Çorlu Kazası
Gümülcine	Gümülcine Kazası
Karlova	Tatarpazarı Kazası
Kırkkilise	Kırkkilise Kazası
Misivri	Misivri Kazası
Şarköy	Şarköy Kazası
Tatarpazarı	Tatarpazarı Kazası
Vize	Vize Kazası
Zağra-i Atik	Zağra-i Atik Kazası
NAHİYELER	BAĞLI OLDUĞU İDARİ BİRİM
Ada	Edirne Kazası
Brasdam	Filibe Sancağı
Koyuntepe	Keşan Kazası
Külebi	Filibe Sancağı
Otluk	Edirne Vilayeti

B. İktisâdî Konulara Dair Kayıtlar

1. Vergiler

Osmanlı tımar sisteminin zayıflamasıyla öşür vergisini toplama işi iltizama verilmeye başlanmıştır. Tanzimat dönemiyle başlayan yeni mali uygulamalarda aşar, bütçenin en önemli gelirlerinden biri olmuştur. Bu dönemde aşar vergisinin tahsili birçok aşamadan geçmiştir. Mültezimlerin elinde büyük yolsuzluklara ve şikâyetlere yol açtığı için 1840 yılında vergi tahsilat işi kısa bir süre muhassıl denen resmi memurlar tarafından

yapılmaya başlamıştır. Muhassılların yetersizliği yüzünden hazinenin büyük zarara uğradığı ve köylü için şikâyet konusu olan hususların bu yöntemle de giderilmediği görülünce birkaç yıllık bir tecrübeden sonra tekrar iltizam yöntemine dönmüştür. Böylece Tanzimat'ın ilk üç yılı hariç bütün dönem boyunca aşar vergilerinin iltizam yöntemiyle toplanması sürdürülmüştür.⁴⁹ “1856 yılında ise resmen kaldırılan iltizam sistemi pratikte yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir”.⁵⁰ “1868'den itibaren iltizam görev ve düzenlemelerinin merkezî hükûmetten valiliklere devriyle daha sıkı denetim sağlanmış ve suiistimaller büyük ölçüde engellenebilmiştir.”⁵¹

Ayniyat Defterindeki belgelerde aşar vergisi konusuna dair bazı kayıtlara rastlanmıştır. Önceki dönemlere ait vergi borçları ve bu vergilerin nasıl tahsil edileceği, mültezimlerin usulsüzlükleri ve meydana gelen mağduriyetler nedeniyle halkın şikâyetleri belgelere yansımıştır.

Zimmetlerinde 1291/1874 senesi aşarından kalan ve hükûmetçe alınmasına karar verilen buğdayın numunesine uygunsuz denilerek reddedildiğine dair mültezim vekili Ahmed ve Vasilaki tarafından Zağra-i Atık'ten telgraf gönderilmiştir.⁵² Çırpanlı Mustafa ve Süleyman efendilerin Zağra ve Çırpan kazalarının 1291/1874 senesine ait aşar bedellerinin ödenmemiş olan 1 yük 10 bin kuruşluk borç tutarının 21'er gün arayla iki taksitte ödenmesi Çırpanlı Eşref imzasıyla gönderilen telgrafta talep edilmiştir.⁵³ Daha önce Edirne Vilayeti'nden vergilerin eksiksiz gönderilmesi istenmiş ve vilayetten bu hususa dair gelen cevapta Filibe'den başka diğer sancakların vergilerinin eksiksiz gönderildiği, Filibe'nin 100 yük kuruşu aşan bakayasının ödenmesinin ise mültezimlerin ellerinde olan zahirenin satışına bağlı olduğu ifade edilmiştir. Ancak vilayete yazılan şukkada borçların zaten daha önceden üç ay ertelendiği, şimdi ise ödenme zamanının geldiği, borçların hemen tahsil edilerek hazineye ödenmesinin

⁴⁹ Ahmet Tabakoğlu, “Öşür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2007, s. 101-102; ayrıca bkz. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK, Ankara 2010, s. 225.

⁵⁰ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, Çevirenler: Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan, İmge Kitabevi Yay., Ankara 2008, s. 98.

⁵¹ Berrin Günay ve Asım Furkan Tekir, “Tanzimat Sonrası Vergi Reformlarının Anayasal Vergilendirme İlkeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 24, Sayı 2, Aralık 2018, s. 735; bkz. Mehmet Zeki Pakalın, “Âşar”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, MEB, İstanbul 2004, s. 98.

⁵² No: 849, s. 161, (21 R 93/16 Mayıs 1876).

⁵³ No: 2399, s. 189, (25 Receb 93/16 Ağustos 1876).

XIX. YÜZYIL SONLARINDA EDİRNE VİLÂYETİ'NİN İDARİ, İKTİSADİ ve SOSYAL
TARİHİNDEN BİR KESİT

(826 NUMARALI AYNİYAT DEFTERİ KAYITLARINA GÖRE)

gerekli olduğu bildirilmiştir.⁵⁴ Bâb-ı zaptiyeden gönderilen ve Kapudan Kosti'nin ifadelerini içeren bir jurnalde Şarköy Kazası'nda bulunan Hora Karyesi ahalisinin yükümlü oldukları vergileri ödemiş olmalarına rağmen çorbacıların nizama aykırı olarak masraf adıyla yeniden akçe istediklerine dair bir bilgi gönderilmiştir.⁵⁵ Filibe Sancağı'na bağlı Delüller Köyü mültezimi Abdülkadir tarafından gönderilen dilekçede Mal Müdürü Emin Efendi'nin yaptığı aşar bedeli muamelelerinin aşarın üçte bir miktarının ödenmesine engel olacağından, diğer bir deyişle yolsuzluk yapacağından bahsedilmiştir.⁵⁶ Kırkkilise Kasabası üzüm aşarı mültezimi Tevfik Efendi ile ahali arasında aşar bedeli hakkında bir süredir bir çekişme devam etmekte ve mültezim hakkında ahalinin şikâyetlerini içeren dilekçeler gönderilmektedir. Bu dilekçelerde bahsedilen vergi hususu hakkında Maliye Nezareti'nin bilgisine müracaat edilmiştir. Nezaret tarafından yapılan inceleme sonucu mahallince belirlenen rayicin⁵⁷ adalet ve hakkaniyete uygun olduğu, mültezimin de buna uyması gerektiği Sadarete açıklanmıştır. Maliye Nezareti'nin bu tebliğinin uygulanması, mültezimin de belirlenen hesaptan tahsile başlaması Edirne Vilayeti'ne bildirilmiştir.⁵⁸ Hasköy Kazası'ndaki Kıptilerden Hasan tarafından gönderilen dilekçede daha önceden ödedikleri ancak kaldırılmış olan verginin⁵⁹ hâlâ kendilerinden alındığından ve bunun da mağduriyetlerine neden olduğundan bahsedilmektedir.⁶⁰ Tekfurdağı kasap esnafı esnafılığı bırakarak başka yere gidenlerin, iflasını açıklayanların ve vefat edenlerin vergilerinin bakayası adı altında kendilerinden vergi istendiğinden dolayı mağduriyetlerini ve şikâyetlerini bildirmişlerdir.⁶¹ Usulsüz vergi toplanması ve bu durumdan dolayı mağduriyetlerin dile getirildiği diğer bir belge Edirne Vilayeti'ne bağlı Gaybiler köyü muhtarı ile ihtiyar heyeti tarafından gönderilen dilekçe üzerine vilayete gönderilen şukkadır. Dilekçede bahsedildiğine göre Gaybiler köyünden Pamuk Hasan, Tüfenkçi Ali ve Hoca Veli ile birlikte gerekenden fazla vergi toplamış ve menâfi sandıkları için zahire hasılatından elde edilen gelirin tamamını teslim etmemiştir. Bu kişiler halka kanunsuz para cezası uygulamışlar ve çeşitli baskılarda bulunarak 20 kadar hane halkının evlerini terk etmelerine neden olmuşlardır. Bu meseleyi araştırmak

⁵⁴ No: 2543, s. 147, (16 S 93/13 Mart 1876).

⁵⁵ No: 636, s. 209, (18 L 93/6 Kasım 1876).

⁵⁶ No: 11840, s. 147, (18 S 93/15 Mart 1876).

⁵⁷ BOA, ŞD. 1907/59 (10 S 90).

⁵⁸ No:2256, s. 164, (4 Ca 93/28 Mayıs 1876).

⁵⁹ Belgede verginin türü olduğu belirtilmemiştir.

⁶⁰ No: 2203, s. 160, (19 R 93/14 Mayıs 1876).

⁶¹ No: 11118, s. 142, (2 S 93/28 Şubat 1876).

için köye gönderilen memurların bazıları tarafından da sert ve aşığılayıcı muamelelere maruz kaldıkları gibi hallerden şikâyetle art arda gönderilen birçok dilekçeye rağmen vilayet merkezince şikâyetler dinlenmemiştir. Bundan dolayı köy ahalisi zor durumda kalmış ve yoksullaşmıştır.

Bütün ahalinin rahat ve huzur ortamının oluşmasının sağlanması devletin görevlerinden olduğundan zorbarların ve sözü geçen kimselerin zulüm ve tahkirlerinin ve ortaya çıkan sonuçlarının önlenmesinin de memurların özen ve gayret göstermelerine bağlı olduğu beyan edilerek dilekçelerde bahsedilen Hasan ve arkadaşlarının yaptıkları zulümlerin cezalandırılması gerektiği, mesele hakkındaki incelemenin hızlı bir şekilde yapılması, sonuçlara göre gerekli muamelenin yerine getirilmesi ve meselenin esasının Sadaret'e beyan edilmesi

şukka ile vilayete bildirilmiştir.⁶² Burada bahsedilecek vergiye dair son belge ise odun ve kömür işletmesiyle ilgilidir. Ohannes tarafından gönderilen dilekçede, Nubar Paşa'nın Tekfurdağı Sancağı'na bağlı Midye Kazası'ndaki Aya Pavli Çiftliği ormanından Orgaz köyü halkının kestiği odun için mîrî ormanlardan alınan resm gibi ücret talep edildiği ve zikrolunan çiftliğin iskelesiyle civarındaki boş arsanın üzerine bazı kişiler tarafından toplanan kömür için gerekli ücretin verilmesine muhalefet edildiğinden bahsetmiştir. Bu durum hakkında Maliye Nezareti'nden bilgi istenmiştir. Nezaret'ten gelen cevapta; *hususî ve şahsî ormanlardan kesilip deniz ve nehir iskeleleriyle demiryolu istasyonlarına indirilen ve şehir ile kasabaların dâhilindeki fırın, hamam, fabrika ve taş ocağı gibi yüksek giderleri olan yerlere satılan odunun her bir çekisiyle kömürün her 100 kıyyesinden mîrî ormanlardan kesilerek nakledilen yakacaklar için 40 para pul resmi alınması* talimatının geçerli olduğu beyan edilmiştir. Bu husus anlatıldığında Ohannes şimdiye kadar böyle bir talimatın uygulandığına dair bir bilgisinin olmadığını ve bundan sonra talimat hükmüne itaat edeceğini söylemiştir. Bu konuyla ilgili başkaları tarafından da dilekçeler gönderilmiştir. Vilayete yazılan şukkada dilekçe gönderenlerin hepsi tarafından zikrolunan çiftlik iskelesi ve arsası üzerine konulan kömürden dolayı talep olunan ücretin talimata göre mahallince gereğine bakılmasının uygun bulunduğu ve gerekenin yerine getirilmesi bildirilmiştir.⁶³

⁶² No: 11923, s. 153, (29 S 93/26 Mart 1876).

⁶³ No: 7743/1561, s. 206, (12 L 93/31 Ekim 1876).

XIX. YÜZYIL SONLARINDA EDİRNE VİLÂYETİ'NİN İDARİ, İKTİSADİ ve SOSYAL
TARİHİNDEN BİR KESİT
(826 NUMARALI AYNİYAT DEFTERİ KAYITLARINA GÖRE)

2. Borçlar

Borçlarla ilgili kayıtlar kişilerle kişiler ve kişilerle resmi makamlar arasındaki bazı alacak-verecek meseleleri ile miras yoluyla kalan borçların tahsili hakkında yapılan bazı talepler için verilen cevapları içermektedir. İncelenen belgelerde borcunu ödemekte sıkıntı yaşayan kişilerin arazilerine ve mülklerine alacaklıları tarafından el konulduğu bu nedenle borçlu olan şahısların zor durumda kaldıkları anlaşılmaktadır. Borçlarını ödeyemeyen bu şahıslar borçlarının ertelenmesi veya belirli taksitler halinde ödenmesi gibi bazı kolaylıkların sağlanmasını istemektedirler. Borçlar hakkındaki belgelerin detayı aşağıdaki gibidir:

17 Eylül 1875 tarihinde mal sandığı irsalatından dolayı kendisine 2 yük 89 bin kuruşluk zimmet çıkarıldığı ile ilgili araştırmaların gecikmesi hakkında bir telgraf çeken Tekfurdağı Sancağı'nın eski sandık emini İsmail Efendi aynı talebini içeren bir dilekçe daha göndermiştir.⁶⁴ Devletin alacaklı olduğu hakkında bir diğer belge ise Posta ve Telgraf Nezareti'nden gelen tezkire üzerine vilayete yazılan şukkadır. Belgede İnöz Mal Müdürü Hakkı Efendi'nin görevinde bulunduğu sırada zimmetine geçirmiş olduğu 2059.5 kuruştan başka yine üzerinde bulunan 1109.5 kuruşun henüz ödenmemiş olduğundan bahsedilerek tutarın Hakkı Efendi'nin ve o olmazsa Ferecik Kazası idare meclisi onayıyla kefilleri olan Mehmed Rıza Bey, Sadık, Hacı Eşref ve Mehmed Fehmi efendilerden tahsil edilerek gönderilmesi bilgisini içermektedir. Vilayete gönderilen şukkada bunun gibi devlete ait borçların ertelenmeksizin hemen tahsil edilmesinin gerekli olduğu, buna göre işlemin yapılması istenmiştir.⁶⁵

Defterde şahısların resmi kurumlara olan borçlarından başka resmi kurumların da şahıslara birtakım ödemelerinin ve borçlarının olduğuna yönelik yazışmalarla da karşılaşmıştır. Elbette ki belgeler sadece şahısların iddialarını içermektedir. Defterde kaydedilen her yazının vilayetçe gönderilmiş cevabı yer almadığından borçların kesinliği hakkında kesin kanaat yürütülememektedir. Zaten vilayete gönderilen şukkalarda meselenin araştırılıp incelenmesinden sonra ortaya çıkacak sonuca göre muamele edilmesi istenmiştir. Filibe Sancağı'ndan Ramazan adlı bir kişi⁶⁶ ve Kızanlık

⁶⁴ No: 10983, s. 141, (Gurre-i S 93/26 Şubat 1876); BOA, ŞD. 1909/47.

⁶⁵ No: 83, s. 133, (5 Muharrem 93/ 1 Şubat 1876).

⁶⁶ No: 109, s. 152, (26 S 93/23 Mart 1876).

Kazası'ndan askeriyeden emekli olmuş Yusuf Ağa⁶⁷ uzun zamandan beri alamadıkları maaşlarının ödenmesi için dilekçe vermişlerdir. Kadızâde Ali Rıza Efendi, Misivri Kasabası'nda kendisine ait olan hükûmet konağı arsası için senelik 40 kuruş kira aldığını, ancak kasabanın İslimye Sancağı'na ilhakından beri bu kirayı alamadığından bahsederek hakkını talep etmiştir.⁶⁸ Mustafa Mucib Bey mütevellisi olduğu Dimetoka Kazası'ndaki Alacaortaköy karyelerinin vakıf arazi ve saire için verilen vakfiye senetleri için alınan harçların iadesini istemektedir.⁶⁹ Tüccardan Apık Efendi Bahriye hazinesinden alacağı olan 8 yük küsur kuruşun Edirne Vilayeti'nden havale edildiğini, ancak bunu henüz alamadığından işlerinde durgunluk olduğunu ve taahhütlerini yerine getirmeye gücü yetemeyeceğini ifade etmiştir. Bu hususun Tersane-i Amire imalatını zarara uğratacağından dolayı havale olunan 8 yük küsur kuruşun bir an önce ödenmesi Bahriye Nezareti'nden tezkire ile Sadaret'e bildirilmiştir. Sadaret'ten de bunun gibi havalelerin vaktinde ödenmesi gerekli bulunmuş olup gereğinin yerine getirilmesi vilayete şukka ile bildirilmiştir.⁷⁰

Kişilerin kendi aralarındaki alacak-verecek meselelerinin resmiyete yansması ve bu husustaki yazışmaları içeren belgelerden devletin kişiler arasında olsa bile resmiyete yansıyan bir meseleyi sonuna kadar takip edip ilgilenmesi hususunda dikkate şayandır. Kişisel borçlar ile ödemelerin haricinde miras yoluyla intikal eden borç ve alacakların ödenmesi ve tahsili hakkında da belgeler bulunmaktadır.

Beşinci Ordu-yı Hümâyûn erkânından Mirliva İbrahim Edhem Paşa, Filibe Sancağı'nda Despot Yaylası denilen ve Selanik Vilayeti'ne bağlı Bayramderesi'nde Cevablı Mahallesi ahalisiyle müştereken mutasarrıfı olduğu yaylada bulunan ağaçları kesip hızar ile tahta biçen kişilerden hızar ücreti talep etmektedir.⁷¹ Kırkkilise ve bazı kazaların aşarından dolayı mültezim Mehmet Rıza ile ortağı Nâzırzâde Ali Bey Kırkkiliselî sarraf Musaki'den borç almışlardır. Sarraf Musaki'nin ise diğer aşar mültezimi Ali Efendi'ye de borcu vardır. Mehmet Rıza Bey ile ortağı bu borcu kendi borçlarına saydırmak istemektedirler. Bu hususta Adliye Nezareti'nden bildirilen hükme göre (belgede hükmün ne olduğu belirtilmemiştir)

⁶⁷ No: 2771, s. 197, (27 Ş 93/17 Eylül 1876).

⁶⁸ No: 7831, s. 207, (13 L 93/1 Kasım 1876).

⁶⁹ No: 5829, s. 190, (28 Receb 93/19 Ağustos 1876).

⁷⁰ No: 123, s. 144, (6 S 93/3 Mart 1876). Bu hususun Edirne Vilayeti'ne bildirildiğine dair Bahriye Nezareti bilgilendirilmiştir. No: yok, s. 144.

⁷¹ No: 2318, s. 161, (21 R 93/16 Mayıs 1876).

XIX. YÜZYIL SONLARINDA EDİRNE VİLÂYETİ'NİN İDARİ, İKTİSADİ ve SOSYAL
TARİHİNDEN BİR KESİT

(826 NUMARALI AYNİYAT DEFTERİ KAYITLARINA GÖRE)

gereğinin yapılması vilayete bildirilmiştir.⁷² Edirne Vilayeti'ne gönderilen bir şukkada Trabzon Gümrük İdaresi eski veznedarı Aziz Efendi'nin vilayette bulunan Mehmet Efendi'den alacağını olduğu, bu borcun tahsili hakkında gerekenin yapılması istenmiştir.⁷³ Gelen cevapta Mehmet Efendi'nin İstanbul'da Rumelihisarı'ndaki evinde ikamet ettiği bildirilmiştir.⁷⁴ Bu konuda 5 Ekim 1876 tarihinde vilayete yazılan başka bir şukkada da alacaklı olan Aziz Efendi tarafından başka bir dilekçe daha verildiği, Mehmet Efendi'nin tekrar vilayete döndüğü, borcunu ödemesi için gereğinin yapılması istenmiştir.⁷⁵ Son olarak vilayetten gönderilen 23 Kasım 1876 tarihli cevapta Mehmet Efendi'nin borcun tamamını tek seferde ödeme gücü olmadığından borcunu 250'şer kuruşluk taksitler halinde ödemesinin ayarlandığı bildirilmiştir.⁷⁶

Derviş, Tevfik ve Sıddık Beyler babaları Münib Bey'den miras kalan çiftlik binalarının Afiço isimli kişi tarafından babalarından alacaklarına karşılık satışına girişildiğini ve Afiço'ya başkalarının da yardım ettiğini, bu nedenle haksızlığa uğradıklarını beyan ettikleri dilekçe göndermişlerdir.⁷⁷ Filibe sâkinlerinden Aniko isimli bir kadın gönderdiği dilekçede arabacı Petro'dan miras kalan ve Karesi, Biga ve Manisa sancaklarındaki bazı tüccarların zimmetinde olan paraların tahsilinin mahallince defalarca istenmiş olmasına rağmen, senetleri gösterilmedikçe borçluların borçlarını ödemeyeceklerini haber aldığını, senetlerin Filibe mahkemesinde bulunduğunu, paraların tahsil edilerek doğrudan doğruya Filibe'ye gönderilmek üzere senetler ile gerekli olan mazbatanın da kayıt edilip vekiline verilmesini istemiştir.⁷⁸ Şerife Hanım gönderdiği dilekçede vefat eden oğlundan kalma borca karşılık Kara İsmailice adlı çiftliğinin bazı kişilerce satışına teşebbüs edildiğinden bahsederek borcunun gelecek hasat zamanına ertelenmesini istemiş ve ancak o zaman tamamen ödeyebileceğini ifade etmiştir.⁷⁹

⁷² No: yok, s. 180, (5 C 93/ 28 Haziran 1776).

⁷³ No: 5098, s. 183, (8 Receb 93/30 Temmuz 1876).

⁷⁴ No: 111, s. 183, (11 Ş 93/1 Eylül 1876).

⁷⁵ No: 7339, s. 202, (16 N 93/5 Ekim 1876).

⁷⁶ No: 149, s. 202, (6 Za 93/23 Kasım 1876).

⁷⁷ No: 10591, s. 135, (10 M 93/6 Şubat 1876).

⁷⁸ No: 288, s. 155, (2 Ra 93/28 Mart 1876).

⁷⁹ No: 9174, s. 216, (4 Z 93/21 Aralık 1876).

3. İstihdam ve Maddi Yardım Talepleri

İncelenen defterin 1293/1876 yılına ait kayıtlarında istihdam ve maddi yardım talebine ilişkin dikkat çekecek kadar belge mevcuttur. Edirne Vilayeti'ne ve sancaklarına gönderilen şukkalarda *zarûret-i hallerinden bahisle kendilerine uygun bir işte istihdamlarını veya doğrudan maddi yardım ile bazı nedenlerden dolayı maaş bağlanmasını* isteyen kişilerin taleplerinin karşılık bulması için gerekenin yapılması bildirilmiştir.

Tekfurdağı Sancağı Mutasarrıflığı'ndan Hâfız Ahmed Efendi'ye,⁸⁰ Gelibolu Mutasarrıflığı'ndan daha önce bazı memuriyetlerde bulunmuş olan Rüşdi Efendi'ye⁸¹ ve Edirne Vilayeti'nden ise Mehmet Sabri Efendi'ye,⁸² Prizrin ahalisinden Said Ağa'ya,⁸³ Çerkes göçmenlerinden taşrada bazı hizmetlerde kullanılmış olan Mustafa Efendi'ye,⁸⁴ Hüseyin Ağa'ya,⁸⁵ daha önce taşrada bazı hizmetlerde bulunduğu belirtilip övülen Yusuf Ziya Efendi'ye,⁸⁶ Mustafa Sabri Efendi'ye,⁸⁷ önceden çeşitli memuriyetlerde bulunmuş olan Mehmet Tevfik Efendi'ye⁸⁸ *derece-i iktidarına, derece-i liyakatine veya hâline cesbân* şeklinde ifadeler kullanılarak uygun bir iş *zuhûr ettiğinde* istihdamları istenmiştir. Belgrad muhacirlerinden Safiye Hanım ise gönderdiği dilekçesinde damadı Mehmed Ali Efendi'nin işsiz ve geçim sıkıntısında kaldığından bahsederek vilayet dâhilinde uygun bir *kitâbet* hizmetinde istihdamını istemiştir.⁸⁹

İş talebi ve istihdama ilişkin belgelerin bir kısmında kişilerin daha önce buldukları görevlerin ne olduğundan bahsedilmiş ve *şu aralar boşta*

⁸⁰ No: 10135, s. 133, (3 Muharrem 93/30 Ocak 1876).

⁸¹ No: yok, s. 151, (25 S 93/22 Mart 1876)).

⁸² No: 00, s. 135, (11 M 93/7 Şubat 1876).

⁸³ No: 719, s. 156, (8 Ra 93/3 Nisan 1876).

⁸⁴ Mustafa Sabri Efendi için vilayete aynı içerikli iki ayrı yazı gönderilmiştir. *Muhâcirîn-i Çerâkese'den Mustafa Efendi taşraca ba'zı hizmetlerde kullanılmış ise de bu aralık boşta ve hâl-i zarûretde kaldığından ve okuyub yazması olduğundan bahisle oraca münâsib bir işle kayrılmasını istid'â itmiş olmağla kendisinin derece-i liyâkatine göre bir iş zuhûrunda tesrîri mütevakkıf-ı himmet-i behiyyeleri idüğü beyânıyla şukka.* 826, No: 2415, s. 174, (28 Ca 93/21 Haziran 1876); diğer belgenin ise ilk kısmı aynı yazılmış olup sonu ... *bir iş zuhûrunda tesrîrine himmet buyurmaları siyâkında.* şeklindedir. No: 7381, s. 203, (26 N 93/15 Ekim 1876).

⁸⁵ No: 5504, s. 184, (17 Receb 93/8 Ağustos 1876).

⁸⁶ No: yok, s. 195, (20 Ş 93/10 Eylül 1876).

⁸⁷ No: 3292, s. 201, (12 N 93/1 Ekim 1876).

⁸⁸ No: 9613, s. 218, (22 Z 93/8 Ocak 1876).

⁸⁹ No: 2952, s. 176, (9 C 93/2 Temmuz 1876).

XIX. YÜZYIL SONLARINDA EDİRNE VİLÂYETİ'NİN İDARİ, İKTİSADİ ve SOSYAL
TARİHİNDEN BİR KESİT

(826 NUMARALI AYNİYAT DEFTERİ KAYITLARINA GÖRE)

oldukları ifade edilerek uygun bir iş olması halinde istihdam edilmeleri hususunda gerekenin yapılması vilayete bildirilmiştir. Edirne'de gümrük idaresinde çalışan bir memur iken bu hizmetin bir kısmının Rüsûmât İdaresine, bir kısmının da mültezime bırakıldığı için açıkta kalan Muhibbi Efendi,⁹⁰ eski sadrazamlardan merhum Mustafa Naili Paşa'nın dairesinde memurluk yapmış olan Haydar Ağa,⁹¹ Asâkir-i Şahâne mülazımlığından muhreç Selanikli Musa Efendi,⁹² Çırpan Kazası eski aşar memuru Hafız Efendi,⁹³ Bilecik Tahrirat Müdürlüğünde çalışmış olan Vehbi Razi Efendi,⁹⁴ Şehremâneti tahsilat baş memurluğu yapmış olan Mehmed Esat Efendi,⁹⁵ komisyonculuk yapmış olan Yakim⁹⁶ işsiz ve muhtaç olduklarından bahsederek vilayet dâhilinde uygun bir hizmette istihdam edilmelerini istemişlerdir. Tekfurdağı Sancağı İdare Meclisi Başkâtibi Ahmed Efendi ise gönderdiği dilekçesinde önceki hizmetlerinden de bahsetmiş ve maaşının yetersiz olduğundan yakılarak vilayet dâhilinde açılacak olan bir tahrirat müdürlüğünde istihdam edilmesini talep etmiştir.⁹⁷

İşsiz olduklarından dolayı durumlarına uygun bir işte istihdamlarını isteyenlerden başka geçim sıkıntısı nedeniyle maddi yardım ve bazı nedenler öne sürerek maaş bağlanması talebinde bulunanlar hakkında da vilayete gönderilen şukklar bulunmaktadır.

Çerkes muhacirlerinden Ayşe Hanım Tekfurdağı Sancağı'nda oturduğundan ve eşinin vefat etmesi nedeniyle mahrum kaldığından bahsederek kendisine bir ev verilmesini istemiştir. Zenginlerin ve hamiyetli kişilerin Ayşe Hanım için yardım parası toplamaya teşvik edilmeleri, uygun bir mesken sağlamaları ve mümkün mertebe geçimini sağlamaları için gerekenin yapılması vilayete gönderilen şukkada bildirilmiştir.⁹⁸ Aynı konulu şukka Ayşe Hanım'ın yardım talebi hususunda tekrar gönderdiği dilekçe üzerine tekrarlanarak ve daha önceki de hatırlatılarak vilayete gönderilmiştir.⁹⁹ Vakitlerin ilanı için top atarken yaralanan ve vefat eden

⁹⁰ No: yok, s. 169, (20 Ca 93/ 13 Haziran 1876).

⁹¹ No: yok, s. 175, (29 Ca 93/22 Haziran 876).

⁹² No: 5574, s. 185, (23 Receb 93/14 Ağustos 1876).

⁹³ No: yok, s. 188, (25 Receb 93/16 Ağustos 1876).

⁹⁴ No: yok, s. 190, (27 Receb 93/18 Ağustos 1876).

⁹⁵ No: yok, s. 193, (13 Ş 93/ 3 Eylül 1876).

⁹⁶ No: 526, s. 196, (21 Ş 93/11 Eylül 1876).

⁹⁷ No: 7371, s. 208, (15 L 93/3 Kasım 1876).

⁹⁸ No: 10787, s. 146, (16 S 93/13 Mart 1876).

⁹⁹ No: 2226, s. 161, (26 R 93/21 Mayıs 1876).

Gümölcine kasabalı Halil'in eşiyle kızına uygun miktarda maaş tahsisi hakkında Sadaret'e gelen tahrirat ile Gelibolu İdare Meclisi'nin mazbatasını incelenmiş ve mesele Tophane-i Amire Müşirliği'ne havale edilmiştir. Müşirliğin gelen cevabında şehir ve kasabalarda vakitlerin ilanı için top atarken yaralanıp hayatta kalanlarına ve vefat edenlerin ise ailelerine maaş verilmesine dair nizamnamede bir madde olmadığından Halil'in eşi ve kızının geçindirilmesi için mahallince bir çare bulunması gerekli görülmüştür. Müşirliğin bu tebliğine göre gereğinin yapılması hakkında Edirne Vilayeti'ne bir cevap gönderilmiştir.¹⁰⁰ Filibe Sancağı'na bağlı Avratalan Kasabası müdürü iken bir olay sırasında eşkıya tarafından öldürülen Zağra-i Atik Kasabası ahalisinden Ali Ulvi Efendi'nin eşiyle 7 yaşında kızının muhtaç ve kimsesiz kaldıkları Filibe İdare Meclisinden bildirilmiştir. Bunların geçimlerini sağlamaları için her birine 75'er kuruş maaş bağlanmasının Maliye Nezareti tarafından uygun görüldüğü ve uygulanmasının da yine Maliye Nezareti'ne havale edilmiş olduğu Edirne Vilayeti'ne şukka ile bildirilmiştir.¹⁰¹ İslimye ahalisinden Panayot oğlu Mihail hizmet ve sadakatının yanı sıra zor durumundan bahsederek uygun miktarda kredi verilmesini istemiştir. Mihail'in durumu, hizmet derecesi ve liyakati bilinmediği için vilayetten bu kişi hakkında bilgi istenmiştir.¹⁰²

C. Muhacirlere Dair Kayıtlar

XIX. yüzyılda Rusya ile yapılan savaşlar ve Rusya'nın Kırım ve Kafkaslarda izlediği politikalar neticesinde bu bölgelerden başlayan göçler tedrici bir surette artarak devam etmiş, yüzyılın ortalarından itibaren yoğunlaşmaya başlamış ve buralarda yaşayan Müslümanlar kitleler halinde göç etmiş veya ettirilmişlerdir.¹⁰³

“1783'ten bu yana Kırım'dan devam eden göçler XIX. yüzyılın ortalarından itibaren hız kazanmıştır. 1860-1862 yılları arasında göç eden pek çok Kırımlı başta Romanya olmak üzere Balkan coğrafyasında iskân edilirken bir kısmı da Anadolu'ya yerleştirilmiştir.”¹⁰⁴ “Rusya'nın izlediği

¹⁰⁰ No: 26, s. 196, (20 Ş 93/10 Eylül 1876).

¹⁰¹ No: 1769, s. 205, (11 N 93/30 Ekim 1876).

¹⁰² No: 857, s. 156, (16 Ra 93/11 Nisan 1876).

¹⁰³ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK, Ankara 1994, s. 1 vd.; Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çeviren: Bilge Umar, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1998, s. 29 vd; Karpat, *a.g.e.*, s. 128.

¹⁰⁴ Ferhat Berber, “19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 31, Güz 2011, s. 20.

XIX. YÜZYIL SONLARINDA EDİRNE VİLÂYETİ'NİN İDARİ, İKTİSADİ ve SOSYAL
TARİHİNDEN BİR KESİT

(826 NUMARALI AYNİYAT DEFTERİ KAYITLARINA GÖRE)

siyaset sonucunda bölge Müslümanlarının ilk büyük göç hareketinin başlangıç noktası olan Kırım'dan¹⁰⁵ yapılan göçler 1917'ye kadar sürmüştür.¹⁰⁶

1829 yılından beri de Kafkasya'da Rus istilasına karşı sürdürülen Türk ve Çerkes kabilelerinin mücadelesinin Şeyh Şamil'in esir düşmesiyle zayıflamasını¹⁰⁷ takriben Kafkaslardan büyük bir göç hareketi başlamış,¹⁰⁸ bu hareket 1864 yılında zirveye ulaşmış¹⁰⁹ ve XX. yüzyılın ilk on yılında da sürmüştür.¹¹⁰ "Kafkasya'dan göç eden halklar Anadolu'da ve Rumeli'de, özellikle bugünkü Bulgaristan'ın Sırbistan ve Arnavutluk sınırı boyunca iskân edilmişlerdir."¹¹¹

Ayniyat Defterinde Osmanlı topraklarına gelmiş olan ve hala gelmeye devam eden Kırım ve Kafkasya muhacirleri ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlardan biri Kırım muhacirleri ile ilgili olup diğerleri Kafkasya'dan göç edenlerle ilgilidir ve bunların tamamı Çerkes muhacirleri olarak isimlendirilmişlerdir. Bu gruptaki kayıtlardan birinde ise Dağıstan ahalişi ifadesi kullanılmıştır. Defterde muhacirlerle ilgili olarak iskân ve arazi tahsisi hakkında bazı talepler, iskân ile ilgili problemler ve Çerkeslerin karıştığı bazı saldırılardan, gasp ve araziye müdahalelerinden dolayı yapılan şikâyetler gibi konuları içeren kayıtlar yer almaktadır. Bu konuların dışında da muhacirlerle ilgili bazı veriler tespit edilmiştir. Bunlardan biri Edirne'de Sarıhanlı Köyü'nde iskân edilmiş Nahbiz adlı bir kadının talebi ile ilgilidir. Nahbiz, oğlunu daha önceden Sofya Sancağı'na bağlı Sülye Karyesi'ndeki Çerkes muhacirlerden Yusuf isimli kişinin yanına emaneten bıraktığını, onu almak istediğinde kendisine muhalefet edildiğini anlatarak oğlunun kendisine teslimi için yardım istemiştir.¹¹² Çerkes muhacirlerinden Ayşe Hanım'ın maddi yardım talebi ve Mustafa Efendi'nin iş ve istihdam talebine ilişkin belgeler ise yukarıda değerlendirilmişti. Bunların dışındaki belgelerin konuları ise yukarıda değinildiği gibi iskâna ve bazı şikâyetlere dair olup

¹⁰⁵ Berber, *aynı yerde*, s. 19.

¹⁰⁶ Karpat, *a.g.e.*, s. 129; ayrıca bkz. McCarthy, *a.g.e.*, s. 32-33.

¹⁰⁷ İpek, *a.g.e.*, s. 4.

¹⁰⁸ Karpat, *a.g.e.*, s. 129.

¹⁰⁹ İpek, *a.g.e.*, s. 4; McCarthy, *a.g.e.*, s.34 vd.

¹¹⁰ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çeviren: Bahar Tırnakçı, Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 86.

¹¹¹ İpek, *a.g.e.*, s. 4.

¹¹² No: 6429, s. 193, (14 Ş 93/4 Eylül 1876).

aşağıda bu konularla ilgili kayıtların muhtevasına ayrıntılı bir şekilde yer verilecektir.

Tatarpazarı Kazası'na bağlı İstrelce Köyü'ne iskân edilmiş Kırım muhacirlerinin her birine iki buçuk dönüm arazi verilmiştir. Kırım muhacirleri vekili Abdülcebbar bu büyüklükteki bir arazinin geçimlerini sağlamaya yetmeyeceğini ve sıkıntıya düşeceklerini, bu nedenle bir miktar arazinin daha verilmesini istemiştir. Bu durum hakkında Zabtiye Nezareti'nin görüşü sorulmuş, buradan gelen yeterli arazi verilmesinin gerekli olduğu cevabı vilayete bildirilmiştir.¹¹³ Çerkes muhacirlerden Hasan yakınlarıyla beraber daha önce Çorlu Kasabası'nda bulunan Türbedere'ye yerleştirildiğini, arazi dağıtılması sırasında kendisinin iş gereği başka yerde bulunduğunu ve hisse alamadığını anlatarak Türbedere civarında bulunan diğer boş topraklardan uygun miktarda bir yerin kendisine verilmesini istemiştir. Hasan'ın bu isteğinin Zabtiye Nezareti'nin ilâmına göre¹¹⁴ yerine getirilmesi vilayete bildirilmiştir.¹¹⁵ Çerkes muhacirlerden Hüseyin, Kırkkilise Kazası'na bağlı Kavakdere Köyü'nde iskânları için gerekli olan arazinin verildiğini, ancak çiftçilik yapmak için hayvan verilmediğinden dolayı kendisine bir baş öküz verilmesini istemiştir. Bu mesele Zabtiye Nezareti'ne havale edilmiştir. Muhacirin İdaresi¹¹⁶ Hüseyin'e iskânı esnasında arazi verildiği ancak alet edevat verilmediği, ziraat yapması için ihtiyaçlarının giderilmesini Zabtiye Nezareti'ne tebliğ etmiştir. Bu tebliğ Nezaret'ten Sadaret'e, buradan da gereğinin yapılması için vilayete iletilmiştir.¹¹⁷ Gelibolu Sancağı Keşan Kazası'nda bulunan 75 haneden ibaret Çerkes muhacirlerinin vekili Hüseyin ile arkadaşı Ömer henüz iskân işlemlerinin yapılmadığını ve kendilerine arazi verilmediğini, bu nedenle sıkıntıya düştüklerini bildirmiştir. Muhacirin İdaresi'nin Zabtiye Nezareti'ne

¹¹³ No: 1090, s. 144, (8 S 93/5 Mart 1876).

¹¹⁴ İlam içeriği belgede açıklanmamıştır.

¹¹⁵ No: 5259, s. 185, (23 Receb 93/14 Ağustos 1876).

¹¹⁶ "Osmanlı Devleti'nde muhaceret ve muhacir işleri İstanbul'da Şehremanetine, diğer vilayetlerde ise bu daireye tekabül eden belediye teşkilatlarına bırakılmıştı. Fakat muhacir akını karşısında Şehremanetin bu meselenin altından kalkamayacağı anlaşılınca 5 Ocak 1860 tarihinde ilk Muhacir Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon 10 Mart 1875'te lağv edilmiş, bu tarihten sonra muhacir işleri Zabtiye Nezareti'ne bağlı bir daire tarafından yürütülmeye başlanmıştır." İpek, *a.g.e.*, s. 68-69; Ufuk Erdem, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, TTK, Ankara 2018, s. 75-77; Abdullah Saydam "Muhacir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. Ek-2, İstanbul 2016, s. 288-290; ayrıca bkz. M. Yasin Taşkesenlioğlu, "Kırım ve Kafkasya Göçmenlerinin İskânında Meclis-i Tanzimat'ın Faaliyetleri," *Yeni Türkiye*, Kafkaslar Özel Sayısı, Cilt IV, Sayı 74, Temmuz-Aralık 2015, s. 560.

¹¹⁷ No: 8944, s. 215, (3 Z 93/20 Aralık 1876).

XIX. YÜZYIL SONLARINDA EDİRNE VİLÂYETİ'NİN İDARİ, İKTİSADİ ve SOSYAL
TARİHİNDEN BİR KESİT

(826 NUMARALI AYNİYAT DEFTERİ KAYITLARINA GÖRE)

tebliğinde, dilekçede bahsedilen hususun doğru olduğu teyit edilmiştir ve bu durum Sadaret'e bildirilmiştir. Vilayete gönderilen şukkada Çerkeslerin çaresizlik ve yoksulluktan korunmaları için yardım edilmesi ve iskânları hususunda gerekenin ivedilikle yapılması istenmiştir.¹¹⁸ İskân ve arazi tahsisi hakkındaki son belge ise Dağıstan muhacirleri vekili Mehmed Şaban imzasıyla verilen dilekçe üzerine yazılmıştır. Dağıstan muhacirleri vekili Mehmed Şaban gönderdiği dilekçesinde 5 hane ve 30 kişiden ibaret kabilesinin Kars Sancağı'nda misafirlik¹¹⁹ durumunda bulduklarını, Edirne Vilayeti'ne yerleştirilmek istediklerini ifade etmiştir. Bu talep Zaptiye Nezareti'ne ve buradan da Muhacirin İdaresi'ne bildirilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda bunların yeni gelen muhacirlerden olduklarının doğru olduğu anlaşılmış, talimat gereğince yerleştirilmeleri hususu Muhacirin İdaresi'nden Zaptiye Nezareti'ne tebliğ edilmiş, buradan da Sadaret'e bildirilmiştir.¹²⁰

Çerkez muhacirlerden bazıları birtakım olaylara karıştıkları gerekçesiyle iskân edildikleri yerlerden başka yerlere zorunlu olarak tekrar iskân edilmişlerdir. Bazıları da iskân edildikleri yerlerden bazı sebepler öne sürerek başka mahallerde yerleştirilmelerini talep etmişlerdir. Bu türden talepleri içeren dilekçeler Zaptiye Nezareti'ne havale edilmiş ve Nezaret de Muhacir İdaresi'nden bilgi istemiştir. Yapılan muhabere sonucuna göre vilayete gerekenin yapılması bildirilmiştir. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla devletin, muhacirlerin iskân edildikleri yerlerden başka bir yere gitmelerini doğru bulmadığı ancak bazı özel şartlar karşısında bu değişikliklere müsaade ettiği anlaşılmaktadır.

İlyas adlı kişi gönderdiği dilekçesinde 23 haneden mürekkep olan kabilesiyle Türbedere Köyü'ne yerleştirilmiş olduklarını, burada köleler ile sahipleri arasında ortaya çıkan olaylardan dolayı diğer kabilelerle beraber ayrı ayrı başka mahallere gönderildiklerini, ancak olaylarla hiçbir alakalarının olmadığını anlatarak tekrar Türbedere veya uygun başka bir yere iskânlarının yapılmasını istemiştir. İlyas tarafından bu hususta daha önceden de bir dilekçe gönderilmiş ve vilayetten konu hakkında bilgi istenmiştir. Edirne Vilayeti'nden gönderilen tahriratta, görülen lüzum ve verilen karar üzerine Türbedere'ye yerleştirilmiş muhacirlerin, 60'ar dönüm arazi verilerek Üsküdar köylerinde ve İlyas'ın ise Üçler Köyü'nde

¹¹⁸ No: 11576, s. 148, (18 S 93/15 Mart 1876).

¹¹⁹ Bkz. Berber, *a.g.m.*, s. 23.

¹²⁰ No: 11572, s. 150, (22 S 93/19 Mart 1876).

yerleştirildiği ve bunların tekrar Türbedere'ye geri gönderilmelerinin mahzurlu olduğunun anlaşıldığı beyan edilmiştir. Bunun üzerine Muhacirin İdaresi'nden gönderilen tebliğdeki, muhacirlerin hepsinin köleler ile sahipleri arasında meydana gelen çekişmeye karışmış olup olmadıklarının, içlerinde karışmış olmayanlar var ise onların bilgisinin gönderilmesinin gerekli olduğuna dair açıklaması Zabtiye Nezareti'ne ve buradan da Sadaret'e bildirilmiştir. Bu açıklama Edirne Vilayeti'ne de yazılarak gerekli araştırmanın yapılp, meselenin iç yüzünün haber verilmesi bildirilmiştir.¹²¹ Tekfurdağı Sancağı Midye Kazası'na yerleştirilmiş olan Ali Bey altı haneden ibaret olan akrabalarına verilen arazinin taşlık olduğundan, Çorlu Kazası'nda arazi-i mürîyeden olan arazinin ise verimli olduğundan bahsederek yolculuk masraflarının kendi taraflarından ödenmesi kaydıyla akrabalarıyla beraber Çorlu Kazası'na nakillerini ve burada kendilerine yeterli miktarda arazi verilmesini istemiştir. Ali Bey'in bu talebi uygun bulunmuştur.¹²² Sofular Köyü'ne yerleştirilen Musa Bey ile kayınpederi ve kayınbiraderinin hiç bir sebep olmadan burayı terk ederek Türbedere'ye yerleşmeleri hakkında vilayetten bilgi gönderilmiş ve görüş istenmiştir. Sadaret, böyle durumlara izin verilmesinin benzerlerine de yol açabileceğinden dolayı Musa Bey ile diğerlerinin tekrar eski ikamet yerlerine gitmeleri için gerekli işlemin yapılması vilayete beyan edilmiştir.¹²³ Vilayete gönderilen başka bir şukkada da Çerkeslerden İshak bin Manhuş'un Bergos Kazası'nda iskân edilmek üzere 22 Kasım 1875 tarihinde gönderilen karısı Soren isimli hatunun yanında iskânının sağlanması istenmiştir.¹²⁴

Değerlendirilen bazı kayıtlar arasında Çerkeslerin gasp, yağma, hırsızlık gibi olaylara karışıklarına dair şikâyetleri içeren veriler bulunmaktadır. Ruskası Köyü eski muhtarı tarla ve çayırlarının bir seneden beri bazı Çerkeslerce zorla zabt edildiğinden şikâyet etmektedir.¹²⁵ Tüccar Mösyö Zarifi Bergos Kazası'nda bulunan çiftlik ve arazilerine,¹²⁶ Gelibolu Sancağı Koyuntepe Nahiyesi'nde iskân edilmiş olan Çerkeslerden Osman

¹²¹ No: 11847, s. 152, (25 S 93/22 Mart 1876); Türbedere Köyü'nde köleler ile sahipleri arasındaki kavgalardan dolayı yerlerinin değiştirilmesi ve arazi tahsisi hakkında: BOA, ŞD. 1909/59 (24 C 1293); BOA, ŞD. 2884/1 (9 Za 1292).

¹²² No: 10753, s. 145, (10 S 93/7 Mart 1876).

¹²³ No: 996, s. 135, (11 M 93/7 Şubat 1876).

¹²⁴ No: 134, s. 184, (15 Receb 93/6 Ağustos 1876).

¹²⁵ No: 117, s. 155, (3 Ra 93/29 Mart 1876).

¹²⁶ No: yok, s. 172, (22 Ca 93/15 Haziran 1876).

XIX. YÜZYIL SONLARINDA EDİRNE VİLÂYETİ'NİN İDARİ, İKTİSADİ ve SOSYAL
TARİHİNDEN BİR KESİT

(826 NUMARALI AYNİYAT DEFTERİ KAYITLARINA GÖRE)

Bey arazilerine¹²⁷ ve Ahmet Ağa Çorlu Kazası'ndaki çiftliğine Çerkeslerin zarar verdiklerinden, hayvan ve mahsullerini çaldıklarından ve hayvanların otlatılmasına engel olduklarından bahsetmekte, bu müdahalelerin durdurulmasını istemektedirler.¹²⁸ Çerkesler, arazi ve çiftliklere saldırılarda bulunarak mal ve mahsule zarar vermiş, hırsızlık ve yağma hareketlerinde bulunmuşlardır. Kızılağaç Kazası Duraklı Köyü'ndeki Çerkeslerden birkaç kişi dilekçelerinde kölelerinin cariyeler ile eşya ve hayvanlarını alarak kaçtıklarından bahsederek adaletin sağlanmasını talep etmişlerdir.¹²⁹ Ayvacık Karyesi'nde ikamet eden Çerkes muhacirlerinden Fatma Hatun ise bazı kişilerin telkinleriyle Çerkes muhacirlerinden Hasan isimli kişinin kocası Ahmed'i öldürmeye kalkışmasını ihbar etmektedir.¹³⁰

Gerek muhacirlerin birbirlerinden ve gerekse yerli halkın muhacirlerden şikâyetlerini içeren dilekçeler muhacirlerle ilgili birime, yani Zabtiye Nezareti'ne ve oradan da bahsedilen durum hakkında bilgi ve görüş almak üzere nezarete bağlı Muhacir İdaresi'ne havale edilmiştir. Muhacir İdaresi'nden tekrar Nezaret'e ve oradan da Sadaret'e verilen cevaplar üzerine Edirne Vilayeti'ne gönderilen şukkalarda şikâyet edilen konunun araştırılması, anlatılan olaylar doğru ise suçluların bulunup cezalandırılmaları, çalınan malların bulunarak sahiplerine verilmesi, adaletin sağlanması için gerekenin yapılması ve sonucunun da bildirilmesi istenmiştir.

Muhacirlerle ilgili olarak sahipler ile köleleri arasında meydana gelen çekişmeler ve kölelerin itaatsizlikleri hakkında devlet merkezine yansıyan bazı şikâyet ve talepleri içeren belgeler mevcuttur. Duraklı Karyesi'ndeki Çerkeslerden sahiplerle köleleri arasında çıkan kavga üzerine bütün köleler sahiplerinin yanından alınıp geçici olarak başka mahallere iskân edilmişlerdir. Fakat bunlar arasında kimsesiz genç delikanlılar ile hizmetçi kızlar ve bekâr gençlerin birlikte bulunmasının uygunsuz bazı durumların ortaya çıkmasına neden olduğu ve *mükâtebe-i şer'iyye*¹³¹

¹²⁷ No: 1469, s. 159, (8 R 93/3 Mayıs 1876).

¹²⁸ No: yok, s. 214, (19 Za 93/6 Aralık 1876).

¹²⁹ No: 635, s. 160, (14 R 93/9 Mayıs 1876).

¹³⁰ No: 11637, s. 151, (23 S 93/20 Mart 1876).

¹³¹ İslâm hukukunda köle ve cariyelere, belli bir bedel ödeme karşılığında serbest kalmaları için sahipleriyle anlaşma yapma imkânı verilmiştir. Bu şekilde anlaşma yapan kölelere "mükâteb köleler" denilmektedir ve bedellerini ödedikten sonra serbest kalmaktadırlar. Ali İhsan Karataş, "Bursa Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Köleliğe Bir Bakış", *İSTEM*, Yıl 5, Sayı 9, 2007, s. 147-148.

usulünün icrasına kadar hizmetçi kızların sahiplerine teslim edilmesi veya devlet tarafından korunması muhacirlerden Hacı İsmail tarafından gönderilen dilekçede talep edilmiştir.¹³² Merhum Alemgiray Bey'in oğlu Hacı Ömer, daha önceki dilekçesinde, babasından kendisi ve kız kardeşlerine intikal eden 45 kişilik köle ve cariye'nin mükâtebe-i şer'iyyeye uygun olarak kıymet bedellerinin belirlendiği, bu arada itaatsizliklerinden dolayı diğer Çerkes kölelerle beraber kendi kölelerinin de başka yerlere nakledildiklerini, bu yüzden belirlenen bedellerin ellerine geçmediğini anlatarak gereğinin yerine getirilmesini istemiştir. Bu mesele 1 Temmuz 1876 tarihinde vilayete bildirilmiş ise de bir cevap gelmemiştir. Alemgiray Bey'in mirasçıları uğradıkları haksızlığın ortadan kalkması için kölelerinin bulunduğu köylerin isimleri ile senetlerin suretlerini de ekleyerek tekrar dilekçe göndermişlerdir.¹³³ Ahyolu Bergosu Kazası'ndaki Çerkes emirlerinden Hacı Bestan Bey ile arkadaşları kölelerinin itaatsizliklerinden bahsederek ya bunların itaatlerinin sağlanması ya da mükâtebe-i şer'iyyeye usulünün icrasını istemektedirler. Bu mesele hakkında Sadaret, Zabtiye Nezareti'nin tebliğini vilayete bildirilmiştir: Buna göre mükâtebe-i şer'iyyenin mahallince icrası, bu işin de Vubih kabilesi emirlerinden Mustafa Bey'e havale edilmesi, mükâtebenin sorunsuz bir şekilde hızlıca gerçekleştirilmesi, eğer mükâtebe gerçekleşmez ise kölelerin itaatlerinin sağlanması için gereğinin yapılması gerekmektedir.¹³⁴

D. Askerî Konulara Dair Kayıtlar

Askerî konulara dair Ayniyat defterindeki kayıtların neredeyse tamamı Edirne Vilayeti'nden ordu için büyük miktarı nakdi olmak üzere yapılan yardımlara ilişkin belgelerdir. Sadece iki kayıt farklı içeriklidir. Bunlardan biri asâkir-i müstahfaza bölüklerinin celb ve kontrolleri, diğeri de asker kaçakları hakkındadır.

“XIX. yüzyılın başlarından itibaren meydana gelen Osmanlı-Rus savaşları ile Sırbistan, Mora ve Eflak isyanları devlet giderlerini aşırı derecede arttırmıştı. Çare olarak önce eshama, sonra da başka tedbirlere başvurulmuştu. Bu tedbirlerden biri de 1810 yılından itibaren alınan “iâne-i cihâdiyye”dir. Bir tür savaş yardımı kampanyası olan bu uygulama ile vezirler ile taşradaki zenginler cihada yardıma çağrılmış, gümüş ve akçe

¹³² No: 3657, s. 174, (229 Ca 93/22 Haziran 1876).

¹³³ No: yok, s. 138, (18 M 93/14 Şubat 1876).

¹³⁴ No: 309, s. 170, (20 Ca 93/13 Haziran 1876).

XIX. YÜZYIL SONLARINDA EDİRNE VİLÂYETİ'NİN İDARİ, İKTİSADİ ve SOSYAL
TARİHİNDEN BİR KESİT

(826 NUMARALI AYNİYAT DEFTERİ KAYITLARINA GÖRE)

talep edilmişti. İâne-i cihâdiyye vermek mecbûri değildi".¹³⁵ "1853 yılında başlayan Kırım Savaşı'nın masraflarını karşılamak için iâne-i cihâdiyye adıyla bir kez daha halkın yardımına müracaat edilmişti".¹³⁶ 1875 Hersek isyanı, 1876 Bulgar isyanı ve Sırbistan-Karadağ savaşı nedeniyle orduya kaynak temin etmek amacıyla tekrar halktan gönüllü olarak yine maddi yardım toplanması kararlaştırılmıştı. Bu yardımların düzenli bir şekilde toplanması ve harcanmasını sağlamak, bu husustaki yazışmaları sistemli bir hale getirmek üzere bu defa 8 Temmuz 1876 tarihinde İâne-i Harbiye Komisyonu kurulmuştu.¹³⁷

826 nolu ayniyat defterinin 1876 yılının yazışmaları arasında yapılan yardımlardan bahseden ilk belge 26 Temmuz 1876 tarihli olup toplam 32 kayıt bulunmaktadır. Edirne Vilayeti'ne, İslimye ve Gelibolu Mutasarrıflıklarına ve Köstence Kaymakamlığı'na gönderilen şukkalarda posta yoluyla veya poliçe suretiyle gönderdikleri meblağın İâne-i Harbiye Komisyonu'na havale edildiği, toplanan altın ve gümüş kuruş ve para cinsinden hesaplanırken hata yapılmış ise belirlenen meblağdan düşürüldüğü, bazı ifade farkları olsa da neredeyse bütün belgelerde genellikle şu şekilde beyan edilmiştir.

'Asâkir-i nusret-me'ser-i cenâb-ı pâdişâhînin tesviye-i masârif-ı seferiyelerine medâr olmak üzere hamiyyet-mendân me'mûrîn ve ahâli câniblerinden i'âneten tedârik ve i'tâ olunan ... gurûşun poliçe/posta sûretiyle gönderildiğine dâ'ir vârid olan tahrîrât-ı devletleri mütâla'a-güzâr-ı senâverî olduktan sonra İ'âne-i Harbiye Komisyonu'na lede'l-havâle meblağ-ı mezbûrun ahzını müş'ir virilen makbûz senedi leffen irsâl-i savb-ı sâmilere kılındı; ... İ'âne-i Harbiye Komisyonu'na lede'l-havâle sâlifü'z-zikr posta ile gönderilen akçe meyânında bulunan altın ve sim Mecîdî gâli fiyâtla hesâb olunmasına mebnî yekûndan beş yüz yirmi gurûş tenezzül hâsıl olarak kusûrunun

¹³⁵ Özcan 1999, Cilt 19, s. 229; "Asıl iâne-i cihâdiyye, Asâkir-i Redîf-i Mansûre'nin kurulmasının ardından alınan avâriz türü bir vergidir... 1833 yılı Kasım ayında başlayan bu verginin toplanması 1838 yılı Kasım ayına kadar devam ettirilmiştir." b kz. Özcan 1999, s. 229; ayrıca b kz., Mehmet Zeki Pakalın, "İâne-i Cihâdiyye", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, MEB, İstanbul 2004, s. 11.

¹³⁶ Özcan 1999 s. 229; bu konuda yapılmış bir çalışma için b kz., Besim Özcan, "Trabzon Eyaleti'nin Kırım Harbine Katkıları", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 17, Erzurum 2001, s. 247-260.

¹³⁷ Özcan 1999, s. 230; İâne toplanması ve duyurulması hakkında yapılmış bir çalışma: Hasan Ulucutsoy, *Türk Savaş Edebiyatı ve Propaganda*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Harun Duman, İstanbul 2019.

ARZU TAŞCAN

ahzını müş'ir ... Gönderilen bu yazıların sonunda, cünûd-ı muzafferiyet-numûd-ı cenâb-ı hilâfet-penâhînin teshîl-i ikmâl-i levâzım-ı seferiyeleri için me'mûrîn ve ahâli-i mûmâ-ileyhimin işbu hizmet ve gayretleri hamiyet-i zâtiye ve muhabbet-i vataniyyeleri eseri olarak tahsîn ve takdîre bâdi olmağla iktizâ idenlere Bâb-ı 'Âli nâmına olarak kemâl-i sitâyişle teblîğ-i memnûniyyete himmet buyrulması siyâkında şukka

şeklindeki ifadeyle devletin takdirinin ve memnuniyetinin de yardım yapanlara tebliği gönderildiği makamlardan istenmiştir. Aşağıdaki tabloda yardım miktarları defterde kayıtlı oldukları sayfalar ile birlikte listelenmiştir.

Tablo 3. Ayniyat Defterindeki Kayıtlara Göre Gönderilen Yardımlar

Edirne Vilayeti'ne	143.000 kuruş (No: 8, s. 182, 4 R 1293/26 Temmuz 1876)
	82.987 kuruş (No: 1806, s. 183, 6 R 1293, 28 Temmuz 1876)
	1 yük 28.338 kuruş 30 para ve 10.500 kuruş ¹³⁸ (No: 245, s. 184, 18 R 1293/9 Ağustos 1876)
	251.652 kuruş 30 para (No: 82, s. 185, 18 R 1293/9 Ağustos 1876)
	3 yük 60.870 kuruş 30 para ¹³⁹ (No: 83, s. 186, 23 R 1293/14 Ağustos 1876)
	53.238,5 kuruş (No: 87, s. 188, 24 R 1293/15 Ağustos 1876)
	9 yük 15.706 kuruş 30 para (No: 97, s. 190, Gurre-i Şa'bân 1293/22 Ağustos 1876)
	1 yük 67.927,5 kuruş (No: 100, s. 194, 16 Ş 1293/6 Eylül 1876)
	80.339 kuruş (No: 115, s. 194, 16 Ş 1293/6 Eylül 1876)
	1 yük 81.566 kuruş 30 para (No: 111, s. 198, 28 Ş 1293/18 Eylül 1876)
	20.000 kuruş (No: 114, s. 200, 8 N 1293/27 Eylül 1876)
	39.573 kuruş 10 para (No: 125, s. 205, 5 L 1293/24 Ekim 1876)
	9.810 kuruş (No: 121, s. 207, 15 L 1293/3 Kasım 1876)
İslimye Mutasarrıflığı'na	90.000 kuruş (No: 155, s. 218, 16 Z 1293/2 Ocak 1877)
	44.068 kuruş 30 para ¹⁴⁰ (No: 81, s. 187, 23 Receb 1293/14 Ağustos 1876)
	11.000 kuruş (No: 1790, s. 187, 23 R 1293/14 Ağustos 1876)
	21.175 kuruş ¹⁴¹ (No: 145, s. 192, 6 Ş 1293/27 Ağustos 1876)
	15.200 kuruş (No: 105, s. 194, 16 Ş 1293/6 Eylül 1876)

¹³⁸ Posta ile gönderilen 10.500 kuruş arasındaki altın ve gümüş Mecidi yeniden hesaplanmış, 520 kuruş eksilme meydana gelmiş ve buna göre makbuz senedi düzenlenmiştir.

¹³⁹ Gümülüne ahalisinin bu miktara yaptıkları katkı olan 20.000 kuruş arasındaki altın ve gümüş tekrar hesaplanmış ve 1073,5 kuruş eksilme meydana gelmiş ve buna göre makbuz senedi düzenlenmiştir.

¹⁴⁰ 38 kuruşu eksiktir.

¹⁴¹ 8,5 kuruşu eksiktir.

**XIX. YÜZYIL SONLARINDA EDİRNE VİLÂYETİ'NİN İDARİ, İKTİSADİ ve SOSYAL
TARİHİNDEN BİR KESİT
(826 NUMARALI AYNİYAT DEFTERİ KAYITLARINA GÖRE)**

	4.050 kuruş (No: 112, s. 198, 28 Ş 1293/18 Eylül 1876)
	15.000 kuruş ¹⁴² (No: 124, s. 202, 12 N 1293/1 Ekim 1876)
	35.000 kuruş (No: 145, s. 204, 24 Ramazan 1293/13 Ekim 1876)
	6.500 kuruş (No: 184, s. 211, 8 Za 1293/25 Kasım 1876)
	22.000 kuruş (No: 191, s. 212, 13 Za 1293/30 Kasım 1876)
	10.200 kuruş (No: 192, s. 214, 19 Za 1293/6 Aralık 1876)
	7.300 kuruş (No: 205, s. 215, Gurre-i Z 1293/18 Aralık 1876)
Gelibolu Mutasarrıflığı'na	146.195 kuruş 10 para (No: 96, s 191, 4 Ş 1293/25 Ağustos 1876)
	25.070 kuruş (No: 107, s. 194, 16 Ş 1293/6 Eylül 1876)
	31.199 kuruş 10 para (No: 190, s. 213, 8 Z 1293/3 Aralık 1876)
	20 adet Mecidi altını (No: 200, s. 217, 8 Z 1293/25 Aralık 1876)
Köstence Kaymakamlığı'na	31.500 kuruş (No: 66, s. 183, 6 R 1293/28 Temmuz 1876)
Toplam	15 yük ¹⁴³ 1.351.049 kuruş 20 adet Mecidi altını
Eksilen	-1643 kuruş
TOPLAM YARDIM	2.849.406 kuruş ve 20 adet Mecidi altını

İâne-i Harbiye Komisyonu'na gönderilen yardımların aynî olarak da yapıldığı görülmektedir. Ancak anlaşılıyor ki nakde çevrilemeyecek olan yardımlar aynî olarak kabul edilmekteydi. Cephede olan askerler için Gelibolu ahali tarafından elbise ve eşya gönderilmiştir.¹⁴⁴ Gelibolu Mutasarrıflığı tarafından Gelibolu'ya bağlı köylerin halkı tarafından tedarik edilen buğdayın aynî mi yoksa satılarak bedelinin mi gönderilmesi Gelibolu Mutasarrıflığı tarafından Sadaret'e sorulmuştur.¹⁴⁵ Konu hakkında İâne-i Harbiye Komisyonu'nun bilgisine müracaat edilmiş ve alınan cevapta buğdayın satılarak bedelinin gönderilmesi uygun bulunmuştur.¹⁴⁶ Aynı konuda Edirne Vilayeti'nin sorusu üzerine İâne-i Harbiye Komisyonu,

¹⁴² 3 kuruşu eksiktir.

¹⁴³ 15 yük=1,5 milyon kuruş.

¹⁴⁴ *Gelibolu Sancağı Mutasarrıflığı'na Mevâki-i harbiyede bulunan 'asâkir-i şahâneye hediye-i vatan olarak hamiyet-mendân ahâli tarafından virilen melbûsât ve sâ'ir eşyanın gönderildiğine dâ'ir vârid olan tahrîrât-ı şerîfeleri mütâla'a ve zât-ı vâlâ-yı Ser-'askerî ile muhâbere olunarak eşyâ-yı mezkûrenin noksân zuhûr iden bir çift eldiven ile üç 'aded mendilden mâ'adâsı elbise anbarına teslim ile Ceride-i 'Askeriye'ye derc ve i'lân üdirildiği cevâben ifâde olunmuş ve makbûz ilm ü haberi leffen isrâ kılınmıştır. Cünûd-ı muzafferiyet-numûd-ı cenâb-ı pâdişâhînin şiddet-i şitâdan muhâfazaları emrinde ahâli-i mûmâ-ileyhimin işbu hizmet ve gayretleri tahsîn ve takdire bâdi olmağla Bâb-ı 'Âli nâmına kemâl-i sitâyîşle tebliğ-i memnûniyete himmet olunması siyâkında şukka. No: 1328, s. 219, (29 Z 193/15 Ocak 1877).*

¹⁴⁵ No: 96, s. 191, (4 Ş 93/25 Ağustos 1876).

¹⁴⁶ No: 107, s. 194, (16 Ş 93/6 Eylül 1876).

Gelibolu Mutasarrıflığı'na verilen bu cevabı emsal göstermiş, yardım olarak toplanan zahirenin satılarak bedelinin gönderilmesi bildirilmiştir.¹⁴⁷

Askeri konulara dair kayıtlar içerisinde yapılan yardımlar ile ilgili yazışmalardan başka Asâkir-i Müstahfaza bölüklerinin celb ve muayeneleri ve asker kaçakları hakkında iki adet kayıt bulunmaktadır. Zağra-i Atik Asâkir-i Müstahfaza vekili Ahmed gönderdiği telgrafta Zağra-i Atik'e uzak olmasından dolayı masraflı ve meşakkatli olacağından bahsederek bölüklerin muayenelerinin tabur merkezinde değil de bölük merkezlerinde yapılmasını istemiştir. Bu talep Bâb-ı Seraskeri'yle muhabere edilmiş, alınan cevapta Asâkir-i Müstahfaza'nın bölük merkezlerine celbi ve orada kontrollerinin yapılmasına dair zaten bir kararın alınmış olduğu, hatta bazı mahallerde bunun uygulandığı, Asâkir-i Müstahfaza'nın tabur merkezlerine celblerinin istenmesinin ise bu karara aykırı olduğu beyan edilmiştir.¹⁴⁸ Asker kaçakları ile ilgili kayıt ise; gönüllü askerlerden silahlı ve cephaneli olarak kaçıp ahaliyi zarara ve ziyana sokarak hasar verdikleri gerekçesiyle tutuklanıp hükûmete teslim edilenler hakkında nasıl bir muamelede bulunulacağı ile ilgili sorular sorulması üzerine Edirne Vilayeti makamına yazılan şukkadır. Devletin silah ve cephanesini kullanarak ahaliye huzursuzluk veren bu kişilerden ele geçirilenlerin ellerindeki silah ve cephanelerinin hükûmet tarafından alınması ve suçlarının derecesine göre 10 günden bir aya kadar hapsedilerek daha sonra memleketlerine gönderilmesinin geçici olarak uygulanması uygun bulunmuştur.¹⁴⁹

E. Diğer Belgeler

Ayniyat defterinde Edirne Vilayeti'ne, mutasarrıflıklara ve kaymakamlıklara gönderilen belgeler içerisinde yukarıdaki konulardan farklı şikâyet, talep ve bazı özel durumlar hakkında belgeler yer almaktadır. Bu belgeler İstanbul'a nakil izni, vilayet tarafında gidecek olanlarla ilgilenilmesi, tarım, ticaret ve inşaat ile hizmetlerinden dolayı mükâfatlandırılma isteği, bayram tebriği üzerine yazılan bir cevâbnâme;¹⁵⁰

¹⁴⁷ No: 2762, s. 199, (6 N 93/25 Eylül 1876).

¹⁴⁸ No: 1393, s. 216, (8 Z 93/ 25 Aralık 1876).

¹⁴⁹ No: 732, s. 192, (9 Ş 93/30 Ağustos 1876).

¹⁵⁰ Tekfurdağı Sancağı Mutasarrıflığı'ndan gönderilen bayram tebriği üzerine mutasarrıflığa *'İyd-ı sa'îdin tes'îd ve tebrîkini mutzammın keşîde olunan telgrafnâmeleri mütâla'a idilmiş ve şu sûretle ifâ-yı râsime-i tebrîk-sâzîye vukû'bulan himmet-i şerîfeleri istilzâm-ı memnûniyet iylemiş olmağla senâ-yı cemilleri tizkâr olunduğu beyânıyla cevâbnâme-i meçî terkîm kıldını* cevabı yazılmıştır. 826, No: 2097, s. 210, (18 L 1293/6 Kasım 1876).

XIX. YÜZYIL SONLARINDA EDİRNE VİLÂYETİ'NİN İDARİ, İKTİSADİ ve SOSYAL
TARİHİNDEN BİR KESİT

(826 NUMARALI AYNİYAT DEFTERİ KAYITLARINA GÖRE)

Tekfurdağı¹⁵¹ ve İslimye¹⁵² ahali tarafından güvenlik ortamı sağladığı ve diğer hizmetleri için devlete teşekkür beyanı ve son olarak Bulgar eşkıya hareketleri¹⁵³ hakkındadır.

1. İstanbul'a Nakil İzni ve Vilayete Gidenlere Yardım

Yağcı Dimitri kız kardeşi Rade'nin tebdil-i hava için Kalifer Köyü'nde olduğunu, onu İstanbul'a getirmek üzere kocası Dimo'nun da oraya gittiğini, ancak bunların geri dönüşlerine mahallince engel olunduğu ve dönüşlerine izin verilmesini,¹⁵⁴ Gavril¹⁵⁵ ve Sokoyano¹⁵⁶ adlı kişiler ise Avratalan Kazası'nda bulunan ailelerinin İstanbul'a nakilleri için gerekenin yapılmasını istemişlerdir. Bu talepler için vilayete

“hasbe'l-usûl Der-sa'âdet'e nakl ideceklerin mahallerince emlak ve akara dâ'ir şeyleri olub ve haneleri kapalı kalıb da gerek ondan ve gerek temettu'undan alınacak verginin âhere tahmili gibi komşularının zarar ve ziyânını mücib-i mahzûru ve mevki' ve maslahat hükmünce sâ'ir bir gûne ilişiği olmadığı hâlde keyfiyetin

¹⁵¹ No: 68, s. 182, (2 Receb 93/24 Temmuz 1876).

¹⁵² No: 54, s. 179, (23 C 93/16 Temmuz 1876).

¹⁵³ Bir müddetden beri Filibe ve Zağra cihetlerinde Bulgar eşkıyasının zuhûr iden hâlât-ı muzırından ve bu yolda teşekkül iden fesâd komitelerinin hareketi meşedetkârânesinden bahisle ba'zı ifâdât ve tafsilâtı hâvi gelen 'arz-ı mahzar leffen irsâl-i savb-ı devletleri kalındı. Mütâla'asından müstebân olacağı vecihle şu uygunsuzlukların asıl bâdi ve müşevvikleri mukaddemce dahî fesâd ve töhmetiyle müttehim olarak nefy ve tağrib edilmiş olan Uzunof'un çend nefer rüfekâsıyla ba'zı müfsid ve muzırr Bulgarlardan 'ibâret olub bunların el-yevm devam itmekte olan ilkâat-ı fâsidesi eseri olarak ahâli-i Müslime ve mutî'a hakkında ikâ' olunan envâ' mu'âmelât-ı vahşiyânîyenin mahalli hükümetlerince dahî bi-hakkın taharrî-i esbâbına kıyâm olunmamakta olması ve bu bâbda bundan evvel icrâ kılınan tahkikât ise te'min-i maksada kâfi derecede olmayıp asıl muharrik-i fesâd olanların cezâsız bırakılmış bulunması bir kat daha i'mâl-i şekâvet ve meşedete meydan virmiş ve bu sûretin devam-ı vukû'u hâlen ve istikbâlen insilâb-ı emniyeti müstelzim bulunmuş olduğu der-meyân olunub vâkı'a öyle devlet ve ahâli-i memleket 'aleyhinde ve ihlâl-i asâyiş yolunda icrâ-yı meşedete sa'y olan eşhâsin def' ü ref' mekâyidi istikrâr-ı asâyişin tedâbir-i 'âcile ve evveliyesinden ve Hükümet-i Seniyye'nin vezâ'if-i esâsiyesinden olunmasına ve hâl ve hareketleri mahzar-ı mezkûrdan bast ü beyân olunan Bulgarların ise menşe-i fesâd oldukları anlaşılmasına binâ'en muktezâ-yı dekâyik-dâni-i düstûrleri üzere mündericât-ı mahzar nazar-ı tedkik ve mütâla'aya alınarak o makûle muzırr ve müfsidlerin külliyyen imhâ-yı mefâsidi her ne esbâba menût ise heman bi't-tahkik icrâsıyla netice-i tahkikât ve icrâsına ve sûret-i cereyân-ı vukû'âtın bu tarafa bildirilmesine himmet buyurulması siyâkında şukka. No: 3547, s. 173, (28 Ca 93/21 Haziran 1875).

¹⁵⁴ No: 3104, s. 169, (25 Ca 93/18 Haziran 1876).

¹⁵⁵ No: 4867, s. 181, (2 Receb 93/24 Temmuz 1876).

¹⁵⁶ No: 7799, s. 208, (14 L 93/2 Kasım 1876).

iş'arıyla ba'dehu gönderilecek cevâbnâme üzerine icrâ-yı icâbı nizâm ve usûlü iktizâsından bulunmağla bu bâbda dahî ol vechile tahkîkât icrâsıyla keyfiyetin iş'ârına himmet buyrulması"

denilerek İstanbul'a nakil için gerekli şartlar belirtilmiştir. Tunus ulemasından Hacı Muhammed Efendi ve oğlu,¹⁵⁷ Ankara ahalisinden ve Sığırcıksuyu şeyhlerinden Ahmed, Yusuf ve Ali Efendiler,¹⁵⁸ Nubar Paşa'nın oğlu Bogos Bey,¹⁵⁹ Rıfâî tarikatı Toygar Dergâhı postnişini Şeyh Hâzım Efendi¹⁶⁰ ve son olarak Hacı Said Efendi¹⁶¹ Edirne vilayetine gidecek olduklarının vilayet tarafına bildirilmesini istemişlerdir. Vilayete yazılan şukkada ... *Efendi ol tarafa 'azîmet ideceğinden tavsiyesini istid'â itmiş olmağla mûmâ-ileyhin muvâfık-ı usûl vâki' olacak mes'ûlâtında mu'âvenet-i mümkinne ve hakkında hürmet ve ri'âyet-i mukteziyenin ifâsına himmet buyrulması* bildirilmiştir.

2. Ziraat ve Ticaret

Ziraat ile ilgili belgelerden vilayet dâhilinde yer yer işçi ve tohum sıkıntısı olduğu anlaşılmaktadır. Ligofet Beyefendi, annesinin Çorlu Kazası'nda bulunan Umurca ve Ereğli çiftliklerine, Filibe ve Sofya sancaklarından orakçı gelemediğinden ve hasat mevsiminin yaklaşması nedeniyle mahsullerin telef olacağından bahsederek bedellerinin kendisi tarafından verilmek üzere mahalli idareciler tarafından Cısr-i Ergene ve Dimetoka kazalarından orakçı talep etmiştir.¹⁶² Edirne Vilayeti İdare Meclisinden gönderilen mazbatada birçok yerde çiftçinin tohum sıkıntısı çektiğinden bahsedilerek ihtiyacı olan çiftçiye bir miktar tohumluk verilmesi için izin istenmiştir. Vilayete verilen cevapta tohumluğu olmayıp dışarıdan tohumluk sağlamaya gücü olmayan kişilere, birbirlerine karşılıklı kefil olmaları şartı ile emanet aşardan nizamına uygun olarak tohumluk zahirenin verilmesi ve bununla beraber verilecek olan tohumluğun ahaliye telef ettirilmeyip tohumun ektirilmesine de dikkat ve özen gösterilmesinin gerekli olduğu bildirilmiştir.¹⁶³

¹⁵⁷ No: yok, s. 195, (20 Ş 93/10 Eylül 1876).

¹⁵⁸ No: yok, s. 199, (6 N 93/25 Eylül 1876).

¹⁵⁹ No: yok, s. 203, (17 N 93/6 Ekim 1876).

¹⁶⁰ No: 639, s. 209, (17 L 93/5 Kasım 1876).

¹⁶¹ No: 8858, s. 213, (17 Za 93/4 Aralık 1876).

¹⁶² No: yok, s. 168, (18 Ca 93/11 Haziran 1876).

¹⁶³ No: 1968, s. 210, (3 Za 93/20 Kasım 1876).

XIX. YÜZYIL SONLARINDA EDİRNE VİLÂYETİ'NİN İDARİ, İKTİSADİ ve SOSYAL
TARİHİNDEN BİR KESİT
(826 NUMARALI AYNİYAT DEFTERİ KAYITLARINA GÖRE)

Ticaret konusundaki belgelerden biri Uzuncaabad panayırına gelen tüccarların son derece güvenli bir şekilde alış-veriş yaptıklarından dolayı memnuniyetlerini beyan etmeleri,¹⁶⁴ diğeri ise İstanbul'un odun ve kömür ihtiyacının zamanında tedarik edilmesi için tüccarların teşvik edilmeleri hakkındadır. Şiddetli kış gelmeden önce odun ve kömürün İstanbul'a sevki ve boşaltılmalarının sağlanması için şimdiden odun ve kömür fiyatının ucuzlatılacağı mütalaa edilmiştir. Geçen sene olduğu gibi bu sene de Şile, Sinop ve Karadeniz'in sair sahilleriyle İzmit, Kemer, Silivri'de ve civar mahallerde mevcut olan odun ve kömürün hızlıca ve tamamen İstanbul'a yollanması için mahalli tüccarı teşvik ve bu yolda kendilerine her türlü yardımın yapılması ve kolaylıkların sağlanması gerekli bulunmuş olduğundan durumun ilgililere bildirilmesi Şehremaneti'nden tezkire ile ifade olunmuştur. İstanbul'da sâkin olanların yakacak ihtiyaçları fazla olduğundan bunların hazırlanmaları ve kırılıp taşınması hususunda kolaylıkların sağlanması gerekli görülmüştür. Bu nedenle vilayete durumun gereken mahallere de iletilmesi beyan edilmiştir.¹⁶⁵

3. İnşaat

Bu konu hakkındaki belgeler; bazı inşa çalışmaları dolayısıyla mağdur olduklarını, haksızlığa uğradıklarını açıklayan kişilerin dilekçeleri üzerine vilayete gönderilen şukkalardan ibarettir. Aşağıda detaylı olarak görüleceği gibi belgelerin biri hariç diğerlerinde dilekçe sahibinin beyanı açıklanmış, vilayetten sadece konunun araştırılması ve gerekenin yapılması istenmiştir. Yollarla ilgili olan belgenin birinde ise diğer belgelerden farklı olarak Dedeğağaç tarafındaki demiryolu hattının İnöz'e kadar uzatılması hakkındaki duyumun yanlışlığına dair vilayete bilgi verilmiştir. Oysaki diğer konularda gelen dilekçelerin konularının araştırılması ve devlet tarafına bilgi verilmesi vilayetten talep edilmiştir.

Musevi milletinden Mohi ve kardeşi Hayim Edirne'de kale içinde yanmış bir evin arsasının kendilerine ait olduğu iddiasıyla bina inşa etmeye başlamışlar ancak bu inşaat durdurulmuştur. Daha önce meselenin çözümü için gönderdikleri dilekçeler Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne havale edilmişse de bir cevap gelmemiştir. Hayim isimli kişi tekrar dilekçe göndererek inşaaata devam etmek istediklerini belirtmiştir.¹⁶⁶ Nefise Hanım Zağra-i Atik'te Alacamescid mahallesindeki konağının suyundan mahalledeki

¹⁶⁴ No: 136, s. 210, (25 L 93/13 Kasım 1876).

¹⁶⁵ No: 71, s. 195, (17 Ş 93/7 Eylül 1876).

¹⁶⁶ No: 10741, s. 138, (18 M 93/14 Şubat 1876).

zaviyeye su vermiştir. Nefise Hanım vefat edince oğlu ve su yolunu tahrip ederek suyu kesmiştir. Bu durum zaviye fukarasını zor duruma düşürdüğünden zaviyedar Şeyh Mehmed Tahir Efendi dilekçe göndermiştir. Dilekçesinde mahalli idare tarafından zaviyeye su yolu inşası yapılmasını istemiştir.¹⁶⁷ Müezzın Süleyman Efendi, Kırkilise kasabasında Hızır Bey Cami'sinin müezzinliğine meşrut olan Serdar Ali Paşa Evkafı dükkânlarından birine Tanaşaki Todori adlı kişi tarafından yaklaştırılan gediğin usulsüz olduğunu iddia etmiştir. Evkaf-ı Hümayun Nezareti, Süleyman Efendi ve Todori'nin *muhakeme-i şer'iyelerinin* yapılarak verilen hükmün mazbata ile bildirilmesi hakkındaki tahriratı icabınca gereğinin yapılması vilayete bildirilmiştir.¹⁶⁸

İnşa işleri ile ilgili diğer kayıtlardan üçü yollarla ilgili olup birisi demiryolu yapılması hakkındaki yanlış bilgi üzerine yazılmıştır. Gelibolu İdare Meclisi'nin gönderdiği mazbatada Dedeagaç tarafındaki demiryolu hattının İnöz'e uzatılmasına karar verildiğinin işitildiği, demiryolunun Baklalı Burnu isimli mahalle nakliyle oradan da Gelibolu'ya bir şube açılışının faydalarının olacağı detaylıca açıklanmıştır. Durum Demiryolları İdaresi'nden sordurulmuş, zıkr olunan demiryolu hattının İnöz'e nakli hakkında bir planın olmadığı cevabı alınmış ve bu nedenle gönderilen bildirim doğa olarak hükümsüz kalmış olduğu şukka ile vilayete beyan edilmiştir.¹⁶⁹

Şose yolların inşası ile ilgili olan iki belgede ise halkın bazı talep ve şikâyetleri söz konusudur. Midye Kazası'nın köylerinin ahalisi Vize Kasabası'nda inşa olunan şosedede çalışmaları için idare tarafından sıkıştırıldıkları, kendilerinin çiftçilik yapmayıp kömürcülükle meşgul oldukları, şimdi ise kömür sarfı mevsimi olduğu için eğer şosedede çalışırlarsa işlerinde kazanç noktasında kayıpları olacağı ve bundan dolayı mağdur duruma düşeceklerinden bahsederek iki ay müddetle kendilerine müsaade edilmesini istemişlerdir.¹⁷⁰ Abane ve Pinke köylerinin muhtarları tarafından Vize merkezinden gönderilen telgrafta, Vize'den Türbedere'ye kadar inşası kararlaştırılmış olan şose yol için mükellefiyetlerine karşılık olarak gerekli olan ağaçların köylerinden verilmesi ve taşınmasına karar verilmiş olduğu, ancak Tekfurdağı'ndan Muradlı'ya kadar inşa olunan yol üzerine yapılacak

¹⁶⁷ No: yok, s. 168, (18 Ca 93/11 Haziran 1876).

¹⁶⁸ No: 60, s. 197, (22 Ş 93/12 Eylül 1876).

¹⁶⁹ No: 63, s. 162, (27 R 93/22 Mayıs 1876).

¹⁷⁰ No: 1136, s. 167, (13 Ca 93/6 Haziran 1876); Aynı konu hakkında daha önce de şikâyet olmuştur. BOA, ŞD.683/27, 12 R 1292.

XIX. YÜZYIL SONLARINDA EDİRNE VİLÂYETİ'NİN İDARİ, İKTİSADİ ve SOSYAL
TARİHİNDEN BİR KESİT

(826 NUMARALI AYNİYAT DEFTERİ KAYITLARINA GÖRE)

köprü için gerekli kerestenin kesilmesi ve taşınmasının da kendilerine ihale edildiği ve üzerlerinde baskılar uygulandığı anlatılmıştır.¹⁷¹ Bu talepler ve şikâyetler üzerine vilayetten meselelerin araştırılması ve sonuca göre gereken işlemin yapılması istenmiştir.

4. Mükâfatlandırılma Talepleri

Bu konuda sadece gayr-i Müslimlerin talepleri bulunmaktadır. Belgeler, devlete karşı yapılacak bir eylemi veya eşkıyayı ihbar ettiklerinden veya meydana gelen bir olaydaki hizmetlerinden dolayı can ve mal güvenliklerinin sağlanarak mükâfatlandırılmalarını isteyen kişilerin talepleri ile ilgilidir. Biri hariç, kayıtlarda olaylar ayrıntılı bir şekilde açıklanmamış, sadece özetle kişilerin mükâfat isteği belirtilerek vilayete yazılan şukkalarda konu hakkında yapılacak araştırma sonucuna göre muamele edilmesi ve bunun da Sadaret'e bildirilmesi beyan edilmiştir. Talep edilen mükâfatın maddi mi yoksa manevi mi olduğu belirtilmemiştir. Boyacızâde Çarpan, Nedalco Ağa ile birlikte *erbâb-ı fesadın* hükûmete ihbar edilmesinde hizmet ve sadakatinden bahsederek Nedalco Ağa'nın nâil olduğu mükâfata kendisinin de dâhil edilmesini talep etmiştir.¹⁷² Rade¹⁷³ ve Zağra-i Atik'in itibarlı ailelerinden olan Todoraki¹⁷⁴ isimli kişiler eşkıyanın hükûmete haber verilmesi hakkında hizmet ve sadakatlerinden bahsederek mükâfatlandırılmaları için telgraf göndermişlerdir. Zağra-i Atik Kazası'na bağlı Gevgila Karyesi'nden Bevan adlı şahıs Filibe taraflarında özel görevli olarak bulunan Salim Efendi aracılığı ile gönderdiği dilekçede bazı kişileri ihbar etmesinden dolayı hanesine saldırıldığı ve bu saldırıda yaralandığını, bu nedenle can ve mal güvenliğinin sağlanarak mükâfatlandırılmasını istemiştir.¹⁷⁵ Bevan'ın anlattıkları Salim Efendi'ye sorulmuş ve Salim Efendi olayı doğrulayarak şüpheli şahısların arandığını beyan etmiştir. Edirne Vilayeti'ne gönderilen şukkada *devlete sadâkat idenlerin tatyibi şân-ı 'âli icâbından görünmüş olmağla merkûmun istikmâl-i vesâ'il-i emniyet veistirâhati ile beraber sûret-i taltîfi hakkında olan mütâla'a-i devletlerinin inhâsına himmet buyrulması*¹⁷⁶ bildirilmiştir.

¹⁷¹ No: 1380, s. 175, (Selh-i Ca 93/22 Haziran 1876).

¹⁷² No: 4487, s. 136, (16 M 93/12 Şubat 1876).

¹⁷³ No: 11592, s. 145, (11 S 93/8 Mart 1876).

¹⁷⁴ No: 553, s. 156, (13 Ra 93/8 Nisan 1876).

¹⁷⁵ No: 11447, s. 149, (20 S 93/17 Mart 1876).

¹⁷⁶ No: 11447, s. 154, (29 S 93/26 Mart 1876).

Sonuç

Bu çalışmada, 826 numaralı Ayniyat Defterinde yer alan ve 1293/1876 yılında tutulan idari, iktisadi, askeri, sosyal, hukuki, zirai, ticari ve muhacirler ile ilgili kayıtlar değerlendirilmiştir. Bu, bahsedilen bütün olayların 1876 yılında meydana geldiği anlamına gelmemektedir. Bu tarih Edirne Vilayeti'ne, vilayete bağlı sancak ve kazalara aynı yıl veya birkaç önceki yıllarda meydana gelen olaylar hakkında Sadaret'e intikal eden dilekçelere gönderilen cevapların tarihidir. Bu haliyle, değerlendirilen defter XIX. yüzyılın son çeyreğine girerken Edirne Vilayeti'nin idari, sosyal ve ekonomik durumu hakkında bir kesit sunmaktadır.

826 numaralı defterin 1293/1876 yılına ait idâri, askerî, iktisâdi ve sosyal konulardaki belgelerin tamamı çalışmada sunulmaya çalışılmıştır. Bu makalede sadece bir yıllık kayıtlar incelenmiş, vilayet ile ilgili çalışmalara katkıda bulunması düşüncesiyle belgelerin bazen kısmen özetleri, bazen tamamı veya bazen de sadece konusu yazılmıştır.

Merkezden gönderilen ve incelenen defterlerde yer alan kayıtlarda taşradan yapılan şikâyet ve taleplerin ne olduğu, halkın ihtiyaçları ve sıkıntıları karşısında yöneticilerin cevapları, tavırları, problemlere çözüm arayışları hakkında veriler bulunmaktadır. Yöneticilerin halktan gelen her türlü şikâyet ve talep ile ilgilendiği ve cevaplamaya çalıştığı, geciken muamelelerde mahalli idarecileri uyardığı görülmektedir. Metin içerisinde detaylı bir şekilde muhtevası verilen defterin kayıtlarından XIX. yüzyılda merkez-taşra ilişkilerinin nasıl olduğu, devletin halk ile ilişkileri, devletin halka karşı ve halkın da devlete karşı vazifeleri hakkında önemli bilgilerin bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte yine bu kayıtlar Ayniyat Defterlerinin XIX. yüzyılda Osmanlı şehir tarihi ile idari, sosyo-ekonomik, hukuki, askeri tarihi konularındaki çalışmalarda göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir kaynak olduğunu ortaya koymaktadır.

XIX. YÜZYIL SONLARINDA EDİRNE VİLÂYETİ'NİN İDARİ, İKTİSADİ ve SOSYAL
TARİHİNDEN BİR KESİT
(826 NUMARALI AYNİYAT DEFTERİ KAYITLARINA GÖRE)
KAYNAKÇA

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

(Ayniyat Defteri) BOA. BEO. AYN.d. No: 595/826: “Edirne, Adana, Şarki Rumeli”.

(Şûrâ-yı Devlet) ŞD. 1909/47; 683/27; 2884/1; 1907/59; 1909/55.

(İrâde Hâriciye) İ.HR. 271/16352; 272/16381.

(İrâde Dâhiliye) İ.DH. 711/49759.1

(Hâriciye İdâre) HR.İD. 1430/2.

Resmî Yayınlar

Salname-i Vilayet-i Edirne, 7. Def’a, Edirne Vilayet Matbaası, h.1293/m. 1876.

Salname-i Vilayet-i Edirne, 8. Def’a, Edirne Vilayet Matbaası, r. 1293/h. 1294/m. 1877.

Kitap, Makale, Ansiklopedi Maddeleri ve Tezler

AKTAŞ, Necati, “Ayniyat Defteri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1991, ss. 277-278.

ATASOY, Anıl, *826 Numaralı Edirne, Adana, Şarki Rumeli Ayniyat Defterinin Edirne Vilâyeti'ne Ait 1291-1292/1874-1875 Yıllarındaki Kayıtların Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2021.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 147, Dördüncü Baskı, İstanbul 2017.

BERBER, Ferhat, “19. Yüzyılda Kafkasya’dan Anadolu’ya Yapılan Göçler”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 31, Güz 2011, ss. 17-49.

ÇADIRCI, Musa, “Tanzimat’ın İlânı Sıralarında Türkiye’de Yönetim (1826-1839)”, *Bulleten*, Cilt LI, Sayı 201, Aralık 1987, ss. 1215-1240.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1993.

ARZU TAŞCAN

EFE, Ayla, “Tanzimat’ın Eyalet Reformları 1840-64 Silistre Örneği”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 6, Sayı 22, Yaz 2009, ss. 87-113.

ERDEM, Ufuk, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, TTK, Ankara 2018.

EVCİ, Tevfik, *Tanzimat Döneminde Edirne (1839-1908)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara 2019.

GÖKMEN, Ertan, “Ayniyat Defterlerinin Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihi İçin Önemi, Bir Numaralı Anadolu Adi Ayniyat Defteri Örneği”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 16, Sayı 4, Aralık 2018, ss. 443-477.

GÜNAY, Berrin ve Asım Furkan Tekir, “Tanzimat Sonrası Vergi Reformlarının Anayasal Vergilendirme İlkeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 24, Sayı 2, Aralık 2018, ss. 711-742.

İPEK, Nedim, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri*, TTK, Ankara 1994.

KARAKUŞ, Sadık Emre, *Osmanlı İdaresinde Edirne (1789-1839)*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Öztürk, Elazığ 2018.

KARATAŞ, Ali İhsan, “Bursa Şer’iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti’nde Köleliğe Bir Bakış”, *İSTEM*, Yıl 5, Sayı 9, 2007, ss. 135-162.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, Çevirenler: Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan, İmge Kitabevi Yay., Ankara 2008.

_____, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çeviren: Bahar Tırnakçı, Timaş Yay., İstanbul 2010.

KAYNAR, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK, Ankara 2010.

XIX. YÜZYIL SONLARINDA EDİRNE VİLÂYETİ'NİN İDARİ, İKTİSADİ ve SOSYAL
TARİHİNDEN BİR KESİT
(826 NUMARALI AYNİYAT DEFTERİ KAYITLARINA GÖRE)
KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, TTK,
Ankara 2018.

MCCARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, Çeviren: Bilge Umar, İnkılap
Yayınevi, İstanbul 1998.

ÖZCAN, Abdülkadir, “İâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.
19, İstanbul 1999, ss. 228-232.

ÖZCAN, Besim, “Trabzon Eyaleti'nin Kırım Harbine Katkıları”, *A.Ü.
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 17, Erzurum 2001, ss. 247-
260.

PAKALIN, Mehmet Zeki, “Âşar”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri
Sözlüğü*, C. I, MEB, İstanbul 2004.

_____, “İâne-i Cihadiyye”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri
Sözlüğü*, Cilt: II, MEB, İstanbul 2004.

_____, “Şukka”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III,
MEB, İstanbul 2004.

SAYDAM, Abdullah, “Muhacir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam
Ansiklopedisi*, C. Ek-2, İstanbul 2016, ss. 288-290.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, “1871 Vilayet Nizamnamesinin
Getirdikleri”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 5, Sayı 5, Eylül 1996, ss. 89-
103.

_____, “Tuna Vilâyeti Nizâmnamesi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 5,
Sayı 2, Ankara 1996, ss. 67-81.

TABAKOĞLU, Ahmet, “Öşür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,
C. 34, İstanbul 2007, ss. 100-103.

TAŞKESENLIOĞLU, M. Yasin, “Kırım ve Kafkasya Göçmenlerinin
İskânında Meclis-i Tanzimat'ın Faaliyetleri,” *Yeni Türkiye*, Kafkaslar Özel
Sayısı, Cilt IV, Sayı 74, Temmuz-Aralık 2015, ss. 554-568.

ARZU TAŞCAN

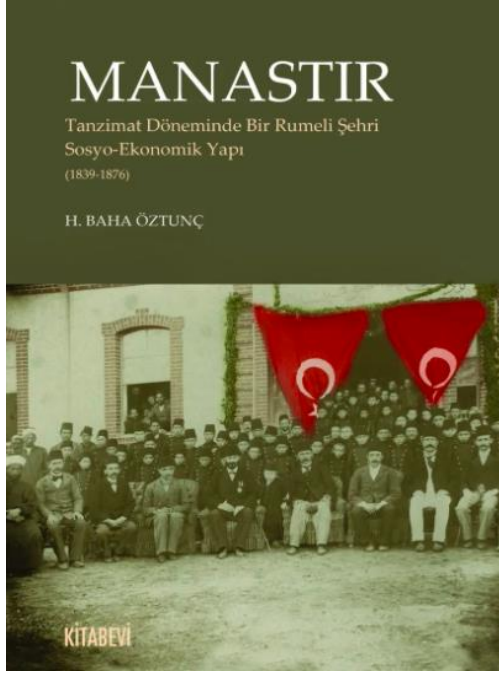
ULUCUTSOY, Hasan, Türk Savaş Edebiyatı ve Propaganda, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Harun Duman, İstanbul 2019.

ÜNVER, Metin, “Vilayet Nizamnamelerinin Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatına Etkileri (1864-1876)”, *1864 Vilayet Nizamnamesi*, Erkan Tural-Selim Çapar, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara 2015, ss. 97-125.

YILMAZ, Özgür “Tanzimat Dönemi Şehir Tarihi Çalışmaları Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 111, Sayı 218, Eylül-Ekim 2015, İstanbul 2015, s. 51-82.

H. Baha Öztunç, *Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Manastır Sosyo-Ekonomik Yapı (1839-1876)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020, 297 sayfa, ISBN: 978-605-7819-32-1.

İlyas AK*

Kitap tanıtımının kahramanı olan Manastır şehri, Makedonya'nın güneybatısında Pelister Dağı eteğinde denizden 590-680 m. yükseklikte bir yüzeyde kurulmuştur.¹ 19. yüzyılda Manastır şehri, Selanik ve Kosova vilayetleriyle beraber “Elviye-i Selâse (Üç liva/üç sancak)” olarak adlandırıldı.² Ancak Berlin Antlaşması'yla Makedonya Sorunu'nun doğmasından, özellikle de Makedonya'da Avrupa reform hareketinin başlamasından sonra (1903) bu coğrafyada karışıklıklar başladı.³ Makedonya üzerinde Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan hak iddia ediyor ve

* Araştırma Görevlisi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum, ORCID: orcid.org/0000-0002-3772-7866, E-posta: ilyas.ak@atauni.edu.tr

¹ Kristaq Prifti, “Manastır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 27, Ankara 2003, s. 562.

² Mehmet Hacısalihoğlu, “Makedonya” *DİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 439.

³ Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu Oluşumu ve 1908'E Kadar Gelişimi*, Çev: İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 3.

bölgeyi ilhak etmek için propaganda yürütüyorlardı.

1901 yılında Makedonya’da devamlı isyan atmosferi yaşanmaya başladı. Manastır’da 19. yüzyılın sonunda 150’yi aşkın çete faaliyet gösteriyordu. Mürzsteg Kararları ve sonrasında yaşanan Rus Çarı ile İngiliz Kralı’nın Reval Görüşmesi (1908) Osmanlı Devlet yönetiminin Balkanlar bölgesinde zayıfladığının göstergesiydi.⁴ Avrupa’da yapılan bu gizli toplantı, İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının harekete geçmesinde önemli bir rol oynadı.

Manastır kenti için Sultan Abdülhamid’e Meşrutiyet’i yeniden ilan ettiren şehir diyebiliriz. Çünkü Manastır bölgesinin tanınmış Kolağası Eyüp Sabri ve Resneli Niyazi, Sultan’ın rejimine başkaldırarak yanındaki birliklerle dağa çıktı. Sultan, bu kargaşalığa son vermek için en güvendiği adamı olan Şemsi Paşa’yı, Manastır’a gönderdi. Ancak Paşa kargaşalığa son veremedi, Manastır’da öldürüldü. Yine olayları bastırmak ve Şemsi Paşa’nın intikamını almak için Manastır’a gelen Müşir Tatar Osman Paşa’yı, Kolağası Eyüp Sabri Bey esir alarak Resne dağlarına kaldırdı.⁵ Sultan Abdülhamid bu gelişmeler karşısında çaresiz kalarak, Meşrutiyet’i yeniden ilan etti.

Bu olaylar silsilesi nedeniyle, Makedonya Sorunu hakkında birçok çalışma mevcuttur. Fikret Adanır’ın “Makedonya Sorunu”, Tahsin Uzer’in “Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi”, Mehmet Hacısalihoğlu’nun “Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1913)” ile Gül Tokay’ın “Makedonya Sorunu” adlı eseri bunların başlıcalarındandır. Ayrıca Meltem Begüm Saatçi’nin tezi başta olmak üzere, bu konuyla ilgili yapılan tezler de bulunmaktadır.

Makedonya sorunu öncesini ele alan ve Tanzimat dönemini kapsayan çok az çalışma bulunmaktadır. Kitabın önemi de bu noktada ortaya çıkmaktadır. H. Baha ÖZTUNÇ tarafından kaleme alınan “Manastır Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Sosyo-Ekonomik Yapı (1839-1876)” adlı eser, Mehmet Ali BEYHAN danışmanlığında “Tanzimat Dönemi’nde Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Manastır Şehri” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

⁴ Meltem Begüm Saatçi, *Makedonya Sorunu (1903-1913)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2004, s. 72.

⁵ Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 92.

Eser; Kitabevi yayınlarından önsöz, kısaltmalar, giriş, dört bölüm, ekler ve kaynakça olarak 2020 yılında okuyucusuyla buluşmuştur. Yazar giriş kısmında, şehir tarihçiliğinin önemi üzerinde durduktan sonra, Manastır'ın Osmanlı, İslam ve Türk-İslam şehirleri sınıflandırmasından hangisine tabi olduğu sorusu üzerine yönelmiştir. Akabinde kitabının tarih sınırlandırması olan 1839-1876 yılları arasını neden seçtiğini açıklamıştır. Bu çalışmasının özgünlük değeri için de diğer kent çalışmalarıyla, bu çalışmanın farkını da bu bölümde değerlendirmiştir. Kitabının sınırlarını ve özgünlük değerini belirttikten sonra Manastır'ın Osmanlılar tarafından fethi, şehrin sınırları, coğrafi konumu ve tarihinden bahsederek girizgahını tamamlamıştır.

Birinci Bölüm, “Manastır Şehri'nin İdari Yapısı ve Teşkilatı” (s. 29-97) adını taşımaktadır. Bu bölümde, yazarın tüm kitabı boyunca izlediği genelden özele doğru inme düsturuna uygun olarak, Rumeli Eyâleti'nin idari yapısından bahsedilerek giriş yapılmıştır. Daha sonra Manastır'ın nasıl vilayet merkezi olduğu, kentin yöneticileri, yöneticilerin maaşları ve kentin ilk valisi ve konuşması ele alınmıştır.

Üçüncü ordu merkezinin Manastır'da olması, şehrin gelişmesinde çok büyük etkiler yapmıştır. Yazar da bu kısma, kitabında geniş yer ayırmıştır (s. 51-61). Askerî kışla, depo ve cephaneliklerin yapılışı, çizimleri, Manastır Alayı'nın özellikleri, askerlerin sayısı ve maaşları Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden faydalanmak suretiyle ortaya konmuştur.

Ulaşım ve haberleşme kısmında (s. 63-86); yol, köprü, telgraf hatları, demiryolu gibi çeşitli bayındırlık işlerinden bahsedilmiştir. İngiltere'nin Manastır Konsolosu Mr. John Calvert'in 1864 tarihli raporuna da değinilmiştir. Kitap boyunca, görevliler ve aldıkları maaşlar, masraflar, haritalar ve çizimlerin verilmesi çalışmaya zenginlik ve canlılık katmıştır. Ancak kitap boyunca bazı paragrafların uzun olması göze çarpmaktadır. Bu uzun paragraflar hem görsellik açısından hem de okuyucuyu yormaması açısından eşit parçalara bölünebilir.

Yazar konulara giriş yaparken büyük ölçüde, Tanzimat Fermanı'nı baz almıştır. Adâlet Teşkilatı (s. 87-91) kısmında; Ticaret Mahkemesi ve Meclis-i Tahkik'in kuruluşu ve üyeleri, görevlilerin maaşları ve teşkilat yapısı ortaya konulmuştur. Manastır'da bu dönemde, büyük devletlerin hepsinin konsolosu bulunmaktaydı. Manastır'a neden “Konsoloslar Şehri” denilmesinin ayrıntılı cevabı da “Konsoloslar Şehri” (s. 94-102) alt

başlığındadır. 1851-1876 yılları arasında şehirde bulunan konsolosların listesi, konsolosların faaliyetleri, görevleri ve maaşları, konsoloslar üzerinden yürütülen politikalar ve siyasi denge unsuru aktarılmıştır. Özellikle İngiltere Konsolosu Mr. Longworth'un üzerinde durulmuş ve raporlarına değinilmiştir.

İkinci Bölüm “Manastır Şehrinin Nüfusu ve Mahalleleri” (s. 105-141) adını taşımaktadır. Öncelikle Osmanlı Devleti'nin Manastır'ı fethetmesinden 19. yüzyıla kadar geçen sürede Manastır'ın nüfusu okuyucuya sunulmuştur. 1831 ile 1843-1844 yıllarına ait Müslim, gayrimüslim ve Yahudilerin Nüfus Defterleri incelenmiştir. Hane sayıları, yaşadıkları mahalleler, uşak sayısı, köle ve beslemeler, en kalabalık mahalleler, kişi sayısı istatistiği gibi ayrıntılı veriler sunulmuş, anlatım tablolarla zenginleştirilmiştir. Ayrıca Nüfus Defterinin yanında 1844 tarihli Temettüat Defteri ile Cizye Defterinden de faydalanılmıştır. Tüm bunlara ek olarak Manastır'ın fethinden 19. yüzyıla kadar Müslim, gayrimüslim ve Yahudi mahalleleri de ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Yazar bu kısımda, Manastır'ın 1839-1876 yılları arasında demografik yapısını ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

Dini mekanlar başlığının altında ise (s. 132-142); cami, mescit, tekke ve zaviyeler, kiliseler, havra ve sinagogların adları, sayısı, görevliler ve maaşları incelenmiştir. Bu kısımda özellikle kiliselerin tamir için yazdığı dilekçeler arşivden faydalanmak suretiyle ortaya konulmuştur. Yazar genel olarak çalışmasında nüfus, ibadet yeri, görevliler gibi konuları aktarırken sırasıyla Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler ve varsa diğer etnik gruplardan bahsederek anlatımını tamamlamaktadır.

Üçüncü bölüm olan “Ekonomik Yapı” kısmı, “İş Kolları ve Esnaflar” (s. 145-209) adı altında, lonca teşkilatının anlatılmasıyla başlamaktadır. Romalılar tarafında inşa edilen ve ticaret için oldukça önemli olan “Via Egnatia” ticaret yolunun öneminden de bahsedilmektedir. Meslek kolları, dükkân sayısı, yıllar içerisinde artan ve azalan meslekler, gedik sistemi, şehri ticari durumu, esnaflarla ilgili dava konuları, bölgedeki pazarlar ve panayırlar ele alınmaktadır. İngiliz konsolosunun hazırlattığı raporla 1864 yılındaki Pirlepe panayırında, hangi ürünün kaç paraya satıldığı ve bu ürünün nerede üretildiğine dair ayrıntılı veriler de sunulmuştur.

Ticari Hayat (s. 167-197) kısmında, İngiliz konsolos raporlarından yararlanılarak, şehrin 1854-1869 yılları arasındaki ticaret hayatı ortaya konmuştur. Şehre, hangi ülkeden ithal ürünlerin geldiği, bu ürünlerin birim ve toptan fiyatları tablo halinde verilmiştir. Ayrıca ihracatla ilgili veriler de

paylaşmıştır. Özellikle İngiliz Konsolos Mr. Calvert'in ithalat ve ihracatla ilgili raporlarından yazar fazlasıyla istifade etmiştir. Yine “Köle Ticareti” kısmı da bu rapordan oluşmaktadır.

Tarımsal Faaliyetler (s. 199-209) başlığında ise; kentte yapılan tarım, tarım arazileri, tarım ürünleri ve bu ürünlerin ortalama miktarları incelenmiştir. Bunlara ek olarak tarım işçileri, şehirde bulunan ormanlar ve Temettüat Defterlerinden faydalanmak suretiyle kentte yapılan hayvancılıktan bahsedilmiştir.

Yazarın, “Manastırda Sosyal Hayat” başlığı kitabın dördüncü ve son bölümüdür (s. 213-268). Bu bölümde şehirdeki medrese, sıbyan, rüştiye ve idadilerdeki eğitim ve öğretim, öğretmenler ve aldıkları maaşlar, okutulan dersler, okulların yapım süreci ve inşaat masrafları ortaya konulmuştur. Ayrıca şehirde yer alan gayrimüslim ve Yahudi okulları hakkında da ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

“Manastır’da Meydana Gelen Afetler” (s. 241-260) başlığı altında da; kentte meydana gelen seller-taşkınlar, dolu ve yangınlar incelenmiştir. Felaketzedeler, ölenler ve yapılan yardımlar belirtilmiştir. “Sağlık” (s. 261-268) kısmında ise Manastır’daki askeri hastanenin inşaat süreci, burada görevli doktorlar ve maaşları ortaya konulmuştur. Ayrıca çiçek hastalığına karşı çocukların aşılınması da “Aşılama Faaliyetleri” başlığında ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise yazar, araştırmasındaki tüm başlıklardan kısa tahliller sunarak çalışmasını sonuçlandırmıştır.

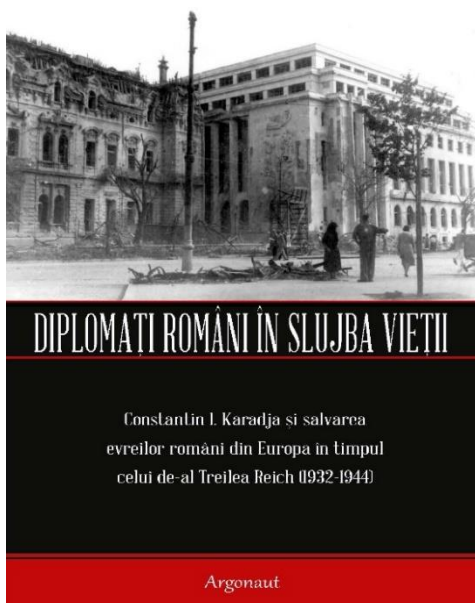
Sonuç itibarıyla Manastır şehri, Rumeli coğrafyası açısından oldukça önemlidir. Bu kent hem Osmanlı Devleti’nin Batı’ya açılan kapısı, hem de kozmopolit bir şehirdi. Ayrıca İstanbul’dan uzak olması nedeniyle, Sultan Abdülhamid’e muhalif seslerin doğup büyüdüğü, Meşrutiyet’in yeniden ilan ettirildiği şehirlerin de başında gelmektedir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk’ün, Manastır Askeri İdadisi’nde eğitim görmüş olması bu şehri daha da önemli kılmaktadır. H. Baha Öztunç’un Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Selanik Gazetesi, Salnâmeler ve İngiliz Konsolos raporları temelinde yazdığı kitap; “İmparatorluğun en uzun yüzyılında” Tanzimat Fermanı ile başlayan süreçte şehirdeki askerî, siyasi ve ekonomik dönüşümü aktarmaktadır. Yazar kitabında, şehrin kronolojik olarak panoramasını çıkarmıştır diyebiliriz. Bu durum, şehir tarihçiliği çalışmaları açısından önemlidir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, şehrin Makedonya

İLYAS AK

Sorunu öncesindeki durumu pek incelenmediği için bu önem bir kat daha artmaktadır.

Ottmar Trařcă and Stelian Obiziuc, *Diplomați români în slujba vieții: Constantin I. Karadja și salvarea evreilor din Europa în timpul celui de-al treilea Reich (1932-1944)/ Romanian Diplomats in the Service of Humanity: Constantin I. Karadja and the Salvation of Romanian Jews in Europe during the Third Reich (1932-1944)*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2017 (748 pp., index, list of facsimiles and abbreviations, 331 unpublished documents) [Introductory Study in Romanian and English by Ottmar Trařcă and Stelian Obiziuc, preface by Radu Ioanid, postface by Dennis Deletant], ISBN: 9789731096735.

Liliana BOȘCAN*

Constantin Karadja was born on November 12/24 1889, in Hague. The birth certificate mentions his parents as being Prince Ioan Karadja, beylerbey of Rumelia - who, at the time, was appointed Minister Plenipotentiary of the Ottoman Empire to Sweden and the Netherlands - and Marie-Luisa Smith, Swedish citizen, descendant of an affluent family.

After his father's early passing, Constantin I. Karadja left for Sweden with his mother. Upon completing his high-school studies in Stockholm, in 1908, Karadja

* Assoc. Prof., Bucharest University, Faculty of History, Department of International Relations and European Studies, Bucharest/Romania, ORCID: orcid.org/0000-0002-3272-4914; E-mail: liliana.elena.boscan@gmail.com

LILIANA BOȘCAN

enrolled in the Faculty of Law, in London; after graduating two years later, he was called to the Bar of England.

At this point, young Karadja opted to pursue a career in diplomacy, which would span - with minor interruptions - over almost three decades and would prematurely meet a sudden end in 1947.

Thus, between 1910-1913, he conducted his activity in the Political Department of the Ottoman Ministry of Exterior, first as legation attaché, and then as legation secretary. Resigning from the diplomatic service of the Ottoman Empire in 1912, Constantin I. Karadja returned to Sweden, where, for the following years, he worked for the “Sveriges Privata Centralban” bank (1914-1915).

**Prince Constantin Jean Lars Anthony
Démétrius Karadja**

Photo by courtesy of the Diplomatic Archives of the Romanian Ministry of Foreign Affairs

In 1916, he settled down in Romania, following his marriage to Lady Elena Marcela Caradja, and in 1920 he obtained Romanian citizenship. The following year he was appointed consul within the Ministry of Foreign Affairs, a moment which marks the debut of his career in Romanian diplomacy, where he would hold important positions: consul to Budapest

(01.08.1921- 01.02.1922); director of the Directorate for International Policies (June-October 1927); consul general to Stockholm (01.03.1928-15.08.1930); Head of the Consular Division within Romania's Legation to Berlin (01.02.1932-01.08.1936); consul general to Berlin (01.08.1936-15.06.1941); director of the Directorate for Consular Affairs within the Royal Ministry of Foreign Affairs (01.07.1941-23.08.1944); tasked with drafted the Diplomatic and Consular Manual (10.05.1945-01.05.1947). His diplomatic career ended suddenly, when, as a result of Ministerial Decision no. 58.378 from August 21, 1947, his post as general consul, grade I was abolished starting September 1, 1947.

In the course of his extensive and remarkable diplomatic career, Constantin I. Karadja conducted a sustained, well-organized and thorough activity, demonstrating exceptional moral and professional probity. As head of the Consular Division within the Romanian Legation to Berlin (1932-1936) and Consul General of Romania to Berlin (1936-1941), Constantin I. Karadja was best situated to observe not only the economic, social and political unrest preceding the rise of Nazism, or the radical transformations which marked the political scene of the Third Reich after January 30, 1933, but also the irreversible decline in the situation of Jews on German territory, as a result of propaganda and anti-Semitic measures perpetuated by Nazi authorities. As expected, his activity as Romania's diplomatic representative to Berlin did not only concern the protection of Romanian citizens of Jewish origins, but that of all Romanian citizens, based on the principle – reiterated many times in the reports he drafted – that “all citizens with rights rooted in their Romanian nationality are entitled to benefit from our protection, no matter their ethnic origin or their religion” (p. LI).

Constantin I. Karadja was the first Romanian diplomat to draw the attention of the decision-making circles in Bucharest to the measures implemented by Nazi authorities for the deportation of Jews from Germany, Austria and the Protectorate of Bohemia and Moravia, to camps set up for this purpose in occupied Poland.

The expansion of the Second World War and the spectacular victories obtained by the German war machine in 1940 constituted just as many factors that led not just to the radicalization of anti-Semitic policies in the Third Reich, but also to the harshening of anti-Semitic measures and legislation in Romania.

The assumption of power by the general Ion Antonescu and Legionary Movement tandem in September 1940, as well as their massive immersion in the state apparatus - including in the diplomatic personnel - made the stipulations of anti-Semitic legislation be applied strictly, abuse on the part of the civil servants not lacking.

Thus, for example, the renewal of passports of Romanian Jewish nationals residing in various European states was denied for the most diverse reasons – such as the non-payment of military taxes – and, consequently, their return to Romania became more and more difficult, to the point that even when they would be legally expelled from certain countries, they were not granted the right to return to the countries, which generated protests from some governments.

Consequently, general Ion Antonescu not only maintained the existing anti-Semitic legislation, but extended it, an action which also prompted negative repercussions for the status of Romanian Jewish citizens, residing in Germany, or on territories occupied/ controlled by the Third Reich. Therefore, acting on the order of the Leader of the State, on March 7, 1941, the Ministry of Foreign Affairs issued circular message no. 17.157 which directed Romania's diplomatic missions to “dispose the future marking of national passports issued to Romanian Jewish citizens by your office with the mention «JEW». This mention will be placed on the top-left corner of the first page. The criteria for applying these mentions are those specified in Decree Law no. 2650 of August 8, 1940, on the Legal status of Jews – published in the Official Gazette no. 83 from August 9, 1940. This mention is to be applied not only to passports issued from now on, but also to those presented for exchange or extension”.

Constantin I. Karadja proposed the application – in lieu of the “JEW” mention – on the passports of Romanian Jewish citizens, of a conventional sign “known by our authorities, but kept as discreet as possible, if not confidential, for example, on the second page of our passports, marking the ‘particular signs’ rubric with an X when a Jew is concerned, without insisting upon their race in writing”, (p. LVII) a proposal which was accepted by the Leader of the State.

Returning to the headquarter of the Ministry of Foreign Affairs and being named as the head of the Directorate for Consular Affairs marked the beginning of a new stage in Constantin I. Karadja's diplomatic career, one

characterised by efforts undertaken - especially between 1942-1944 - to save Romanian Jewish citizens in Reich controlled/occupied territories. To understand the major difficulties that Constantin I. Karadja had to face, we believe a short presentation of the evolution of Jewish affairs in the context of Romania-Nazi Germany relations to be necessary.

In 1941, the policy adopted by the Romanian Government vis-a-vis the Jewish population was excessively marked by the massacres committed by Romanian authorities (the Army, the Military Police, and the Police) in Bessarabia, Bukovina, Odessa and Transnistria, and of the survivors' deportation, in the fall of 1941, to the camps and ghettos constructed in Transnistria. The excesses characterising the application of "the Romanian Solution to the Jewish question" – as it was referred to in historical writings – even amazed those in the leadership of the Third Reich. In this context, a new important step was taken by Berlin, in November 1941, when the German Legation in Bucharest queried the Romanian Government as to whether they wished to recall, in a certain time frame, the Romanian Jewish citizens from Reich controlled territories, or if they would let it up to the German party to "deport them to the Eastern ghettos". In his answer, the vice-president of the Council of Ministers, Mihai Antonescu held that "The Romanian Government has no interest in the return of Romanian Jews", (p. LXII) their deportation left for the Reich to deal with the decision, probably adopted in secret by Marshal Ion Antonescu together with the vice-president of the Council of Ministers Mihai Antonescu and relayed to the German government by the latter, is not at all surprising. On the contrary, it is perfectly aligned to the general framework of the anti-Semitic politics then promoted by the Antonescu regime.

Therefore, at a time when nothing seemed to stop the advances of the German war machine in the USSR military operations theatre, and when the Antonescu regime made considerable efforts for "solving the Jewish question" - deportations of Jews from Bessarabia and Northern Bukovina to Transnistria were in full swing - Marshal Ion Antonescu and Mihai Antonescu came to the conclusion that the easiest way to avoid the return of Romanian Jews established abroad to the country, was to let their fate be decided by the Third Reich. As it will be observed in the following, this nefarious decision practically sealed the fate of thousands of Romanian Jews in Germany or in European states occupied/ controlled by the Reich, who were left, especially in 1942-1943, with no protection against the anti-Semitic measures promoted by Nazi authorities.

Subsequent to the answer received from the Romanian government, in the course of 1942, German authorities started including Romanian Jews in the deportation operations undertaken on Reich territory or in occupied/controlled states, an action which prompted repeated protests from the Romanian diplomatic offices. These interventions are explicable by way of the dispositions received by Romanian legations and consulates, during 1941, regarding the statute of Romanian Jewish citizens abroad.

The Directorate for Administrative and Judicial Affairs within the Ministry of Foreign Affairs elaborated and sent to Romanian diplomatic missions abroad circular message no. 81.557 which required them to offer “full protection to all Romanian citizens abroad, with no distinction between them, signalling all cases where their person or property were afflicted by special discriminatory measures” (p. XIV).

For reasons which can only be speculated on, as for example keeping the secret and the fear of negative repercussions for the Romanian government if the decision was found out, the vice-president of the Council of Ministers Mihai Antonescu omitted to inform Romania’s diplomatic offices of the acceptance given to the Reich leadership’s request on the matter of the deportation of Romanian Jews.

As a result, based on the provisions of circular message no. 81.557 from November 11, 1941, Romanian consulates and legations initially protested against the application of anti-Semitic measures by German authorities, against Romanian Jews in the Reich, or territories controlled/occupied by Germany and, subsequently, against their deportation to Nazi extermination camps. As a result, all the Romanian diplomatic missions in the Reich, and states under its control/ occupation, continued formulating new protests against the anti-Semitic measures adopted by German authorities against Romanian Jews, which led to tension and irritation in Berlin.

The protests against German authorities by Romanian diplomats, beginning with the spring of 1942 mark the moment of actual implication by consul general Constantin I. Karadja in the action for rescuing Jews, through notes and reports addressed to the head of the Ministry of Foreign Affairs, in which he pointed out the discriminatory treatment that Romanian Jews were subject to, in the Reich and its controlled/ occupied territories.

On August 8, 1942 during a discussion between minister plenipotentiary Gheorghe Davidescu and the counsellor for Jewish affairs within the German Legation in Bucharest, SS-Hauptsturmführer Gustav Richter, was informed for the first time of the agreement existing between the two governments regarding the submission of Romanian Jews in the Reich - and territories under its occupation/ control - to a treatment similar to that of German Jews.

Indeed, shortly after this conversation, on August 21, 1942, ministerplenipotentiary Gheorghe Davidescu addressed a telegram to the Romanian Legation in Berlin, as follows (p. XXXVII):

“Following an understanding between Marshal Antonescu and Minister von Killinger, the main orders contained in circular message 81.557/November 11, 1942 and in a number of subsequent addresses and telegrams are revoked. Stop. You will no longer protest against the measures possibly taken by German authorities against our Jews.”

The previously cited disposition practically sealed the fate of Romanian Jews in Germany or in the other states controlled/ occupied by the Reich. The attitude of the Antonescu regime vis-a-vis the Jewish population in Romania, and the Romanian Jews in the Reich and states under its occupation/ control would take a decisive turn at the end of 1942, and the beginning of 1943. Accordingly, the internal and external protests formulated against the regime’s plans to deport the Jews from the Old Romanian Kingdom, as well as the continual worsening of the military situation in the different military operations theatres determined Marshal Ion Antonescu to review the politics promoted to date in the Jewish question.

The exceptional results of the activity carried out by Constantin I. Karadja in his capacity as director of the Directorate for Consular Affairs within the Ministry of Foreign Affairs would not have been possible without the contribution of the aforementioned Romanian diplomats, themselves in office, as well as without that of others more or less well-known. Without their contribution, saving such a considerable number of Romanian Jews from extermination would have been difficult, if not downright impossible to achieve.

Pragmatic by nature, the Leader of the State realised that with the Stalingrad defeat, from a military perspective, the Third Reich's chances of tipping the scales in its favour on the Eastern Front drastically decreased. In his desire to avoid Germany's fate and resume talks with the Allies to secure Romania's exit from the War, Marshal Ion Antonescu considered the "humanization" of the politics promoted by the Bucharest government against the Jewish population in Romania, but also in regards to the Jews of Romanian citizenship residing abroad, which would constitute, if the need arose, precious political capital.

This explains why, in December 1942, Marshal Ion Antonescu permanently renounced the plan for deportation of Jews from Romania in favour of emigration to Palestine as a solution to the Jewish question. The "new course" of the Antonescu anti-Semitic politics was officially announced in Berlin in the first half of December 1942, and would be maintained in the following years, despite repeated protests and interventions by the Third Reich.

In 1941 the Turkish Ambassador in Bucharest, H. Suphi Tanrıöver, had suggested a plan to Franklin Mott Gunther, the American Ambassador there, for the relief of the Rumanian Jews. Ambassador Tanrıöver had proposed that Britain and France join Turkey in transporting 300,000 Jews across Turkey to Syria, and thence to Palestine for temporary cantonment. H. Suphi Tanrıöver also requested the support of the United States, and Gunther forwarded to John Van MacMurray, the American Ambassador in Ankara, some background material, and asked the Department of State to cable instructions to him. S. Tanrıöver's plan was submitted to Cavendish Cannon of the Department of State's Division of European Affairs, who without undue delay outlined the reasons for rejecting it in the following terms¹:

"(1) Assuming that Jews or others elsewhere in the world would be willing to provide clothing, housing, medical attention, and food for these 300,000 refugees, there would still remain the problem of shipping to supply this colony. It was doubtful if ships were available for such a service.

¹ FRUS, *Diplomatic Papers 1941. Europe*, vol.2, p.850-866. *Memorandum by Mr. Cavendish W. Cannon of the Division of European Affairs* addressed to the Acting Chief of the Division of European Affairs (Atherton) and the Adviser on Political Relations (Dunn), WASHINGTON, November 12, 1941.

(2) The project would at once reopen the Arab question, not withstanding the announcement that the sojourn of the colony was “temporary.”

(3) The argument regarding the temporary nature of the project lost force in view of the lack of progress in plans for a permanent settlement (the allocation of territory in Africa or in Russia had been hardly more than a suggestion put forward in the press).

(4) Endorsement of such a plan was likely to bring about new pressure for an asylum in the Western hemisphere.

(5) By removing the remaining Jews from Rumania, the plan would relieve the Rumanian government of all responsibility for participation in a general settlement of the question, and in a backhand fashion would demonstrate that the brutal policy of the Rumanian authorities had been effective and realistic.

(6) An almost identical situation prevailed in Hungary, though there had been less publicity of the atrocities. A migration of the Rumanian Jews would therefore open the question of similar treatment for Jews in Hungary and, by extension, all countries where there had been intense persecution.”

Chaim Barlas, head of the Immigration Department of the Jewish Agency, wrote to H.S.Tanröver in September 1943:

“I know that it is thanks to your benevolence that many Rumanian Jews have been saved. I take this occasion to call your attention to the frightful situation of the Jewish population of 150,000 deported. It would be an act of humanity on your part to use your influence with the members of the Rumanian government on behalf of these unfortunates, so that they might be authorized to return to their homes.”²

Ulus newspaper carried the following news item on the plight of the Jews of Central Europe and the Balkans:

“Numerous parties of Jewish children bearing transit visas came from Hungary, Bulgaria and Rumania in 1943 and 1944, crossing Turkey on the way to Palestine. At the present moment a group of forty-three children is en route from Bulgaria bearing Turkish visas. Every week at least forty to fifty people received visas from our Consulates at Bucharest, Budapest and Sofia for transit. Five groups totaling 1,826

² Barry Rubin, *Istanbul Intrigues*, Pharos Book, 1992, p. 214.

Jews, having no time to apply at our Consulates for visas and obliged to depart immediately in order to be saved, left Köstence in motorboats and upon arrival at Istanbul were given Turkish transit visas and left for Syria by train.”³

On November 1, 1941 Minister Tanrıöver met with Gh. Davidescu, Secretary General of the Romanian MFA.⁴ The first problem of discussion were the economic relations between Romania and Turkey.

The second problem was that he was assaulted by requests from Romanian Jews to persuade the Turkish Government to facilitate the transit to Palestine.⁵ Romanian ships with Jewish refugees leaving Romanian ports bound for Palestine - *via* Turkey - continued until the end of Marshal Antonescus regime. A tragic case is the sinking of the *Struma* ship with Romanian Jews who were on their way to Palestine.⁶

Why is this book of interest to Turkish historiography?

Because it opens up many avenues of research, one of them being Turkey’s role in rescuing Romanian Jews from Nazi persecution. The diplomatic archive of the Romanian Ministry of Foreign Affairs has a rich inventory in this matter.

Also, another research topic could be the activity of the Turkish ambassador in Bucharest, H. Suphi Tanrıöver in rescuing the Jews from Romania.

³ *Ulus* Newspaper, (August 8, 1944).

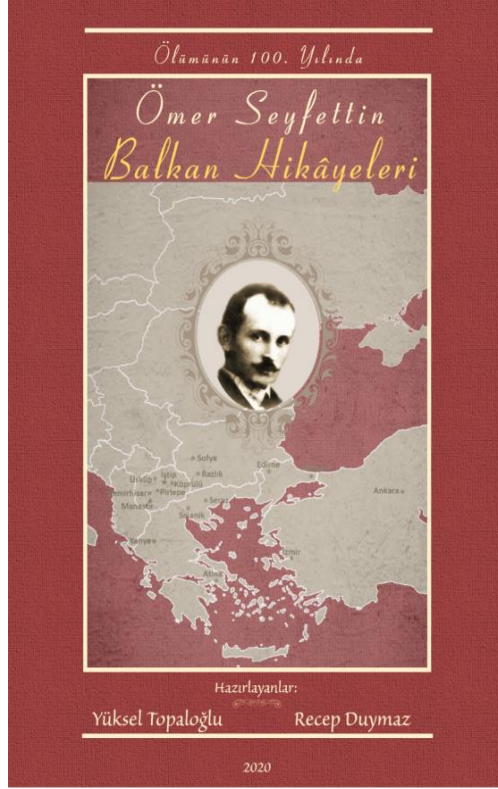
⁴ AMAE, fund 71/Turcia, volume 62, pp. 153-154.

⁵ *Loc.cit.*, p. 154.

⁶ *Cumhuriyet* Newspaper, (February 25, 1942).

**Ölümünün 100. Yılında Ömer Seyfettin Balkan Hikâyeleri, (haz.)
Yüksel Topaloğlu-Recep Duymaz, 1. Basım, Trakya Üniversitesi
Yayınları, Edirne 2020, 264 sayfa, ISBN: 978-975-374-288-7.**

Ayşe Nur ÖZDEMİR*

Modern Türk hikâyeciliğinin öncü isimlerinden biri olan Ömer Seyfettin, tarih, coğrafya, cemiyet, kültür ve insan manzaralarının bütün damarlarından beslenen çok yönlü bir sanat tecrübesine sahiptir. Kısa bir ömür sürmüş olmasına rağmen eserleriyle hafızalara kazınmıştır. 2020 yılının Ömer Seyfettin'in vefatının 100. yılı olması sebebiyle ülkemizde muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bir halkasını da Balkanlarla olan bağı koparmayan ve bu bağı güçlendirmeyi bir görev addeden Trakya Üniversitesinin yayımladığı Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Yüksel Topaloğlu ve emekli öğretim

* Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Edirne, ORCID: orcid.org/0000-0003-1555-7824, E-posta: aysenurozdemiir@trakya.edu.tr

üyesi Prof. Dr. Recep Duymaz tarafından hazırlanan *Ömer Seyfettin Balkan Hikâyeleri* kitabı teşkil eder.

Balkanlar birçok unsuruyla Ömer Seyfettin'in sanat faaliyetlerine katkı sunan önemli bir damarı oluşturur. Onun hayatında Balkanlarla kesişen ve bu coğrafyada gerçekleşen birçok önemli olayın özellikle hikâyeciliğini etkilediğini söylemek mümkündür. Bu coğrafyayla ilgili farklı mecralardan süzülerek zenginleşen hatıralar ve izler, kimi zaman yalın bir gerçekçiliğin merceğinden geçerek kimi zamansa millî bir bilinçle beslenerek onun sanatında tecessüm etmiştir. Eserlerinde farklı çehreye büründürülen bu tecrübe ve etkiler, onun hayatındaki önemli dönemeçlerde de takip edilebilir. Lise tahsilini bir Balkan şehri olan Edirne'deki Edirne Askerî İdadisinde yapan Ömer Seyfettin, ardından payitahtta bulunan Mekteb-i Harbiye-i Şahane'den mezun olduktan sonra yine bir Balkan şehri olan Selanik'te Üçüncü Ordu bünyesinde göreve başlar (s. 2, 6). Ömer Seyfettin, Osmanlı Devleti'nin Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan ve gittikçe yayılan milliyetçilik hareketleri sonrasında Türk, Arnavut, Boşnak, Sırp, Yunan, Makedon, Bulgar gibi farklı milliyetten insanların bulunduğu Rumeli/Balkan coğrafyasında baş gösteren isyan hareketleri ile mücadele ettiği bir dönemde askerlik görevini ifa eder. Bulgaristan, Makedonya ve Yunanistan sınırları içerisinde kalan Manastır, Pirlepe, Osenova, Pirbeliçe, Serez, İştîp, Babina, Demirhisar, Cumayıbâlâ, Razlık, Köprülü, Yakorit gibi muhtelif köy ve kasabalarda çete takibi, bölük komutanlığı yapan Ömer Seyfettin, söz konusu bölgelere hikâyelerinde geniş bir şekilde yer verir (s. 6). Ömer Seyfettin, 1911 senesinde ordudan ayrılmakla birlikte Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine göreve çağrılınca Garp Ordusunda üstegmen rütbesiyle Komanova'da Sırp'lara ve Yanya'da Yunanlara karşı savaşı (s. 7). 20 Ocak 1913'te Kanlıtepe'de esir düşen yazarın esirlik hayatı yaklaşık on ay kadar sürer, 17 Aralık 1913'te İstanbul'a döner (s. 7-8). 23 Şubat 1914'te ise askerlikten ihraç edilmek suretiyle ordudan bu defa tamamıyla ayrılır (s. 8).

Bir asker olarak görev aldığı Balkan coğrafyasında yazarın, ilhamını bu bölgeden alan, isyanların ve savaşın gölgesinde şahsi tecrübeleri ve gözlemlerinin etkisiyle yazdığı birçok hikâyesi vardır. Hatta Yunan askerlerine karşı savaştığı ve esir düştüğü dönemde tutmuş olduğu bir de günlüğü bulunur.

Ömer Seyfettin'in vefatının 100. yılı dolayısıyla yayımlanan söz konusu çalışma, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Ömer Seyfettin'in "At", "İrtica Haberi", "Bomba", "Hürriyet Bayrakları", "Mehdi", "Primo

Türk Çocuğu 1”, “Primo Türk Çocuğu 2”, “Beyaz Lale”, “Kütük”, “Teke Tek”, “Nakarat”, “Tuhaf Bir Zulüm”, “Bir Çocuk Aleko” isimli Balkanlarla ilgili hikâyelerine yer verilmiştir. Araştırmacılar kendilerinden önce Ömer Seyfettin ve hikâyeleri üzerine çalışan Tahir Alangu, Hülya Argunşah, Nazım Hikmet Polat gibi isimlerin eserlerinden de yararlanarak söz konusu hikâyeleri kronolojik olarak sıralamışlardır. Bununla birlikte hikâyelerin eski harfli metinlerden kontrolünü sağlayarak özgün hâllerinin ilk sayfaları ile bu hikâyelerde adı geçen yerlerin dizinini eklemiştir. Ayrıca okurun hikâyeleri daha iyi anlayabilmesi için çalışmanın sonuna küçük bir sözlük ilavesi de yapılmış ve yararlanılan kaynaklar çalışmanın sonunda gösterilmiştir. Söz konusu hikâyeler, özellikle yazarın askerlik hayatından mülhem olsa da görevini ifa ettiği bu coğrafyanın, gerçekçiliği ilke edinmiş bir bakış açısı ve duyarlılıkla aktarılan bir panoramasıdır. Maziye ve kahramanlık dolu günlere özlem, Balkanlardaki hareketlilik ve payitahttaki gelişmeler, bölgedeki otoritenin zayıflamasından cesaret bulan komitacıların insanlık dışı eylemleri, kendi soylarından olanlara dahi uyguladıkları zulüm, işledikleri cinayetler, savaş öncesinde bölgedeki insanlar arasında köklenip gelişen nefret, Balkan Savaşları esnasında aç ve sefil bir şekilde yollara düşen muhacirlerin görüntüsü, söz konusu koşullarda Türklere uygulanan işkence ve eziyetler, sonrasında değişen şartların onlara etkisi; bir asker olarak Balkanlarda bulunan ve olayların ilk elden tanığı olan yazarın gözlemlerinin sonucunda hikâyelerine yansır. Bununla birlikte bir asker olarak iştirak etmediği fakat yazar olarak takibini yaptığı Birinci Dünya Savaşı’nın/Çanakkale Cephesi’nin de yazarın “Bir Çocuk Aleko” isimli hikâyesine âdeta sindiği ve yön verdiği görülür. Yazarın güçlü gözlemleri ve tecrübelerinin ürünü olan bu hikâyeler, tarihî bir zorunluluk olduğu kadar içinde bulunulan şartlara karşı bir panzehir olan Türk milliyetçiliğinin uyanmasına yaptığı katkılarla da ayrı bir öneme sahiptir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise subay olarak Balkan Savaşı’na iştirak eden Ömer Seyfettin’in günlük şeklinde tutmuş olduğu not defterinin, yazarın ölümünden sonra Niyazi Ahmet Banoğlu tarafından bulunan ve *Hayat* mecmuasında 12 Ocak 1967 tarihli 3. sayısından 23 Mart 1967 tarihli 13. sayısına kadar yayımlanan *Balkan Harbi Hatıraları*’na yer verilmiştir. Günlük, 10 Ekim 1912, Selanik kaydıyla başlar. Karadağ’ın savaş ilan ettiği bilgisini veren yazar, Balkan devletlerinin istedikleri verildiği için savaşın çıkmayacağını düşünmektedir. Bununla birlikte günlüğünden öğrendiğimiz üzere telgraf ve gazetelerin gelmediğinden şikâyet eden yazar, bu nedenle de daha çok rivayetlerle, kulaktan dolma havadislerle savaşın gidişatını takip ettiklerini belirtir. Amirlerin iradesizliği nedeniyle zabitlerin candan ve

gönülden çalışmadıklarını gözlemler, yemek ve içmek meselesinin her geçen gün güçleştiğini bildirir; hâlâ silah dolduramayan acemilere, tek kelime Türkçe bilmeyen ihtiyat zabitlerine dikkat çeker. Bu şartlar altında savaşı kazandıkları takdirde hayret etmekten memnun olamayacağını, her şeyin bir oyuna benzediğini vurgular.

Günlüğün muhtelif sayfalarında ordunun düzensizliğinin, emir komuta zincirindeki kopukluğun ve farklı birimleri arasındaki iletişimsizliğin doğurduğu karamsar ruh hâlinin bu yapıda ve askerlerin psikolojisinde yarattığı olumsuz sonuçlara sürekli değinilir. Bu yapının ve işleyişinin âdeta başat bir unsuru olan vatan hissini ve nihayetinde bir lisanın eksikliğinin de altı çizilir.

Yazarın askerin içinde bulunduğu sefaleti doğrudan günlüğüne not düştüğü satırlar son derece çarpıcıdır, savaşın yıkıcı ve acı yüzünü yansıtır: “*Dün dehşetli bir muharebe oldu. (...) Çok telefât verdik. (...) Ayakları donan neferler haykırıyorlar. Yaralılar arabaların üstünde, yerlerde, karların ve çamurların içinde kıvranarak, inleyerek can veriyorlar. Bu hâl, sefaletin şüphesiz son derecesidir. Fakat Garp Ordusu kumandanı bizi zayi etmeye, bire kadar mahv veya esir olmamıza karar vermiş*” (s. 215). Askerin “kuvve-i maneviyeye”si artık iflas etmiştir. Ömer Seyfettin içlerinde hâlâ kazanacaklarına inananlar olsa da bu maneviyatı bozulmuş orduyla savaşa devam etmenin bir faydası olamayacağını askerî öngörülerıyla sezmiştir. Dumanı tüten bir savaş alanının ortasında süngüleri takıp düşman ateşini bekledikleri anı tasvir eden yazar, âdeta hikâyelerinden bir sahneyi tasvir eder gibidir: “*Henüz düşman ateşe başlamadı. Fakat bu sükûnet daha yarım saat sürmez. Üzerimizden karga sürüleri bağırsarak geçiyorlar. Solumuzdaki köyün köpekleri havlıyorlar. Civar mevzilerden zabitlerin (subayların) sesleri işitiliyor. Bugün muharebe muhakkak*” (s. 217). Günlükteki bu ve benzeri birçok sahne, onun sanatıyla hayatının bir sarmaşığın dalları gibi birbirine dolandığını, yekvücut olduğunu göstermektedir.

Günlükte yazarın sanatının kaynaklarından biri olan tutsaklık döneminden de bahsedilmektedir. Yanya’da Yunan birliklerine karşı verilen mücadele anbean günlüğe kaydedilmiştir. 17 Ocak 1913’te Kanlıtepe’ye Elli Altıncı Alayın takviye edilmesi için verilen emirle hareket eden taburda bulunan Ömer Seyfettin, orada yoğun ateş altında kaldıklarını, geri çekilme anında sağ kalan askerlerin kaçtıklarını ve nihayetinde kendisinin yirmi bir askerle esir düştüğünü belirtir. Bütün bu olaylar, ayrıntılarıyla günlükte yer almıştır; yazarın hikâyelerindeki gerçekçi gözlemleri ve nesnel üslubunu

andıran bu notların etkilerini ve izlerini Balkan konulu eserlerinde sürebilmek imkân dâhilindedir. Eserlerinin malzemesini oluşturan bu meşakkatli sürecin barışın tesis edilmesiyle tamamlandığını yine bu günlükte yer alan 28 Kasım 1913 tarihli son kayıttan öğreniriz: “Necat isminde bir vapur geldi” (s. 245).

Coğrafi konumu itibarıyla bir Balkan şehrinde, Edirne’de yer alan Trakya Üniversitesi, resmî sınırların ayırıp kültür ve tarihin birleştirdiği Balkan ülkeleriyle olan bağlarını gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerle her zaman sürdürmeyi ve güçlendirmeyi amaç edinmiştir. Bununla birlikte, Osmanlı-Türk kültürünün yoğun izlerinin görüldüğü Balkanlar, Türkçenin konuşulduğu ve Türk edebiyatı örneklerinin verildiği geniş bir alanın coğrafi adıdır. Hem Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetinin sürdüğü dönemde hem de onun Balkanlardan çekilmesinden sonra Türk dili ve edebiyatının nakşedildiği/nakledildiği bu coğrafyada yoğun bir kültürel miras bırakılmıştır; buna bağlı olarak birçok eser üretilmiştir. Bu bağlamda ilhamını bu topraklardan alan yazarlardan birisi de Ömer Seyfettin’dir. O, savaşın acı yüzüyle karşılaştığı zamanlarda, hatta esaret altında bile sanatını icra etmeye devam etmiştir. Balkanların ve bir dönemin kültürel, sosyal ve aktüel manzarasını bu hikâyelerde bütün boyutlarıyla görmekteyiz. Bu bağlamda sayın hocalarımızın çalışması hem tarihe ve kültüre hem de onların mekânı ve kaynağı olan dil ve coğrafyaya ışık tutmaktadır. Çalışmadaki günlük de bu yönüyle öne çıkmaktadır; hikâyelerin arka planındaki tarihî ve psikolojik koşulları aydınlatmaktadır. Bu bağlamda vefatının 100. yılında bu büyük ismi anarken titiz bir çalışma ortaya koyan hocalarımızı ve katkılarından dolayı Trakya Üniversitesi Rektörünü kutluyoruz.

Fatih Fuat Tuncer, *Türkiye-Arnavutluk İlişkilerinde Kimlik ve Söylem*, Cinius Yayınları, I. Baskı, İstanbul, Haziran 2020, 342 Sayfa, ISBN: 978-625-7863-50-6.

Uğur SEZER*

“Türkiye-Arnavutluk İlişkilerinde Kimlik ve Söylem” isimli eser Doçent Doktor Fatih Fuat Tuncer’in doktora tezinin kitap haline dönüşmesi ile ortaya çıkmış bilimsel bir eserdir. Bu eserde Avrupalılaşma/ Batılılaşma süreci ile ötekilik söylemleri arasında güçlü bir ilişki olduğu ve karşılıklı algıların dış politikayı etkileyebileceği hipotezini sınamak üzere Türkiye ve Arnavutluk dış politikalarını ve ötekilik söylemlerini karşılaştırmalı analize tâbi tutmak amaçlanmıştır. Eserin bir diğer amacı ise, iki ülkenin Balkanlara dair geleneksel politikalarının Avrupalılaşma/ Batılılaşma

* Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, ORCID: orcid.org/0000-0001-9913-3812, E-posta: ugursezer03260326@gmail.com

serüvenine uygun olarak değişim geçirip geçirmediğini incelemektir.

Çalışmanın kuramsal alt yapısını yaşadığımız dünyayı sosyal bir bağlam olarak ele alan inşacı yaklaşım oluşturmuştur. Eser kaynakça yönünden Arnavutça kaynaklarından yararlanılmış olması yönüyle de önemlidir.

Eser, “İçindekiler - Şekiller Listesi - Görseller Listesi - Kısaltmalar Listesi - Önsöz (s. 11-14) - Giriş (s. 15-22); Birinci Bölüm: Uluslararası İlişkiler ve İnşacılık Yaklaşımı (s. 23-78), İkinci Bölüm: Arnavut ve Türk Kimliklerinin İnşası (s. 79-182), Üçüncü Bölüm: Türkiye - Arnavutluk İlişkileri ve Karşılıklı İmgeler (s. 183- 300), Sonuç (s. 301-308), Kaynakça (s. 309-342)” kısımlarından oluşmaktadır.

Kitabın “Giriş” (s. 1-5) kısmında konu, amaç, Kuramsal Çerçeve, Yöntem, Varsayım, Kapsam, Sınır ile İçerik hakkında bilgiler verilmiştir. Buna göre, eserin kuramsal çerçevesini İnşacı yaklaşım oluşturmuştur. İnşacılık, aktörler (devletler, devlet dışı aktörler, bireyler) ile uluslararası çevre arasındaki etkileşim sonucunda oluşan fikir ve normların devletlerin çıkarlarını, kimliklerini, tutum ve davranışlarını, dış politikalarını hatta uluslararası sistemin yapısını etkilediğini savunmaktadır. İnşacılık ayrıca milliyetçilik literatüründe yer alan “ilkçi” açıklamalara karşı, modern ulusal kimliklerin güncel-tarihsel-kültürel gelişmeler içinde inşa edildiklerini veya Hobsbawm’ın belirttiği gibi icat edildiklerini ileri sürmektedir (s. 16). İnşacılar, özneler arası yapıların, yani ortak kimlik, birikim, kültür, değer ve normların uluslararası ilişkilerde belirleyici ve değiştirici olduğu noktasından hareket ederler. Bu doğrultuda çalışmanın yöntemi olarak genel dış politika ile biz/öteki söylemleri arasındaki ilişkiye odaklanan bu çalışma bir dizi örnek olayın ışığında gerçekleştirilmiştir. Her iki ülkedeki resmî kurumların ve siyasilerin yaptığı açıklamaların ülke medyalarına nasıl yansıdığı da çalışma kapsamında incelenmiştir (s. 17-18).

“Uluslararası İlişkiler ve İnşacılık Yaklaşımı” (s. 23-78) olarak isimlendirilen birinci bölümde Uluslararası İlişkilerde Temel Kuramlar ve Dış Politika Analizinde Yapı - Eden (Structure - Agent) Tartışması içerisinde Geleneksel Yaklaşımlar, Eleştirel ve Postmodern Yaklaşımlar, İnşacılık / Konstrüktivizm ile Uluslararası İlişkiler ve Kimlik Tartışması anlatılmaktadır. Bunlardan eserin de kuramsal çerçevesini oluşturması nedeniyle özellikle İnşacılık Yaklaşımı üzerinde durulmuştur. Uluslararası İlişkiler disiplini İnşacılık kuramı ile ilk kez tanıştıran yazar olması nedeniyle Nicholas Onuf, özellikle, 1989 yılında çıkarmış olduğu *World of*

Our Making kitabı ile uluslararası ilişkilerde yaşanan tartışmalara yeni bir bakış açısı kazandırmayı başarmıştır. İnşacılığın uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde tartışılmasını sağlayan teorisyen olarak ise Alexander Wendt'in 1999 yılında yayınlanan *Social Theory of International Politics* kitabının önemli olduğu belirtilmiştir. Yine Soğuk Savaş sonlarına doğru ve sonraki dönemde Doğu Avrupa ve Balkanlar'da yaşanan dönüşüm, kimlik temelli yeni tartışmalar ve Yugoslavya Savaşı gibi olaylar inşacılık yaklaşımına ilgiyi arttırmıştır (s. 57-65). İnşacı bakış açısına göre “kimlik” ve “öteki” yeniden inşa edilebilir ve tanımlanabilir kavramlardır. Ulus devletin kendini tanımlamasındaki en önemli dayanak noktası olan ulusal kimlik kavramı günümüzde çokça tartışılmaktadır. Bu açıdan ulusal kimlik milliyetçilik ideolojisi ile bağdaştırılmaktadır. Yazarın anlattığı üzere, bireyin veya toplumun kimliğinin bilincine varabilmesi için kimden ve neyden farklı olduğunu bilmesi önemlidir. Bu noktada karşımıza “öteki” kavramı da çıkmaktadır. İnşacı yaklaşım, devletleri kimlikleri olan sosyal aktörler olarak tanımlar. Ulusal kimlik oluşumunda dil, din, coğrafya gibi objektif ve kolektif hafıza, kültürel pratikler ve semboller gibi subjektif unsurlar gereklidir. Zira devlet kimliği de kolektif hafızayı oluşturan sembollerle oluşturulmaktadır (s. 69-77).

Eserin “Arnavut ve Türk Kimliklerinin İnşası” (s. 79-182) olan ikinci bölümünde, Nuray Bozboru, Mehmet Hacısalihoğlu, Barbara Jelavich, Miranda Vickers, Stavro Skendi gibi önemli yazarların ulusçuluk konusundaki çalışmalarına değinilmiştir. Buna göre, Arnavut ulusçuluğu diğer Balkan milliyetçiliklerinin yayılmacı politikalarına karşı ortaya çıkmış, bu nedenle de Balkanlardaki diğer ulusal hareketlere göre daha geç oluşumunu tamamlayabilmiştir. Arnavut kültürel hareketinin başlangıcında Romanya'da yaşayan Naum Vekilharci, İtalya'da yaşayan Jeronim De Rada, Mısır'da yaşayan Thimi Mitko gibi isimler oldukça önemli görülmele beraber 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Arnavutçuluğun en önemli noktası olmuştur. Nitekim Prizren Birliği bir Arnavut devleti kurmak için ilk örneği oluşturmuştur. Prizren Birliği'nden sonra “*Özerk Arnavutluk Meselesi*”, Makedonya Sorunu ile yeniden gündeme gelmiş ve Arnavutlar 1897 ile 1899 yıllarında Peja (İpek)'de toplantılar düzenlemişlerdir. Diğer taraftan Arnavutlar için II. Meşrutiyet dönemi oldukça iyi başlamış, birçok Arnavut kültür dernekleri açılmış, Arnavutça dergi ve gazeteler yayınlanmıştı. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Arnavutlar arasındaki gizli çekişme 1908 Genel seçimleri sonrasında gün yüzüne çıkmıştı. Arnavut mebuslar İttihatçıların yönetimini eleştirmişler milli eğitim ve milliyet meselesini sık sık gündemde tutmuşlardı. Gerilim giderek artmış ve isyanlar 1912 yılında

genel bir isyana dönüşmüştü. Balkan Savaşı sırasında Osmanlı'nın Berat mebusu İsmail Kemal Bey'in girişimi ile 28 Kasım 1912'de Avlonya (Vlora)'da bir kurul toplanarak kendisini *Ulusal Arnavut Meclisi* ilan etmişti.

I. Dünya Savaşı'nda birçok ülkenin işgaline uğrayan Arnavutlar, 3 Ağustos 1920'de imzalanan Tiran Antlaşması ile bağımsızlıklarını tekrar kazanmışlardı. Arnavutluk'ta Zogu dönemi Mussolini İtalyası'nın 7 Nisan 1939 tarihinde Arnavutluk'u işgal etmesine kadar sürmüştü. Ardından meclisi toplayarak Cumhuriyet'i ilan eden Enver Hoca 1944-1985 arasında Arnavutluk lideri olmuştu. Enver Hoca dönemi başlı başına bir kimlik inşası dönemi olmuştu. Bu dönemde Arnavutluk'ta tarih yazımı ilk olarak kurumsallaşmış ve bilimsel/akademik çalışmalar sistemli hale gelmişti. Özellikle, 1972 yılında bütün enstitüleri bünyesinde toplayacak olan *Arnavut Bilimler Akademisi (Akademia Shkencave e Shqipërisë)*'nin bu süreçte en önemli rolü aldığı görülmektedir. Tiran Üniversitesi'ne bağlı Tarih ve Dil Enstitüsü'nün "*Genel Arnavutluk Tarihi (Historia e Shqipërisë)*" kitabı 1959 ve 1965 yılında iki cilt olarak yayınlanmıştı. Yine 1964 yılından itibaren "*Studime Historike (Tarih İncelemeleri)*" ve "*Studime Filologjike (Dil İncelemeleri)*" dergileri bu enstitü tarafından yayınlanmaya başlamıştı. Arnavutluk 1967 yılında dünya üzerinde resmi olarak Ateistliği kabul eden ilk devlet olmuştu. Enver Hoca 1978'den itibaren dış dünyaya kapalı olarak "*Hocaizm (Hoxhaizm)*" adı verilen kendine has bir sistem kurmuştu. Enver Hoca'dan sonra ülkede farklı isimlerin başa geçtiği görülmektedir. Ülkede yaşanan devalüasyon ve banker krizi 1997 yılındaki iç savaşı ortaya çıkarmıştı. Bu çatışmalarda yaklaşık 2.000 insan yaşamını yitirmiş olaylara Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi müdahale etmişti. Ancak 1999 yılında Kosova ve Makedonya'daki Arnavut sorunu kimlik inşasını da derinden etkilemişti. Arnavutluk'ta 2013 yılındaki seçimleri "*Avrupalı Arnavutluk İttifakı*" olarak kazanan Edi Rama'nın ülkedeki çok kültürlülüğü bir zenginlik olarak gördüğü ve kimlik politikalarını buna göre düzenlediği görülmektedir (s. 80-122).

Arnavut kimliğinin inşasında olduğu gibi Türk kimliğinin inşası da dil etrafında şekillenmişti. Osmanlı tarihinde ve ulus inşa sürecinde büyük etki bırakacak olan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası imzalanan Ayastefanos Antlaşması, Arnavut ve Türk kimlik inşasının yollarını ayırmak zorunda kalması olarak yorumlanmıştır. Bu dönemde Gaspralı İsmail (1851-1914), Yusuf Akçura (1876-1935) ve Ahmet Ağaoğlu (1868-1939) gibi öncüler Türkçülük ideolojisinin temellerini atmaya başlamışlardı.

Kimlik inşası açısından başlıca dernekler ve başlıca dergilerin bu dönemde kurulduğu görülmektedir. II. Meşrutiyet döneminde Arnavutların Latin alfabesine geçmeleri Türk aydınları tarafından yakından takip edilmişti. I. Dünya Savaşı sonrasında 19 Mayıs 1919'ta başlayan süreç aslında bir anlamda da modern Türk kimliğinin inşa sürecidir. Türk ordusu, 13 Eylül 1921'deki Sakarya Savaşı ile Türk milliyetçiliğinin de Mustafa Kemal Atatürk önderliğindeki kaderini çizmiştir. Sonraki süreçte Büyük Millet Meclisi 1 Kasım 1922'de Saltanatı kaldırmış ve 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı ile modern bir kimlik yaratma süreci başlamıştı. Dil konusu, Atatürk'ün üzerinde en çok durduğu meselelerden birisiydi. Bu nedenle Türk Dil Kurumu kurulmuş ve Türk Dil Kurultayları yapılmıştı. Ulus inşa sürecinde ele alınan Türk Tarih Tezi ve Türk Tarih Kurumu'nun kurulması kimlik inşasının bir diğer adımıydı. Nitekim Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de hayata gözlerini yumması ile Türk kimliğinin yeniden yorumlanmasının en büyük mimarı tarih sahnesinden çekilmişti. Eserin bu bölümünün devam eden kısmındaysa yakın tarihin önemli olaylarına vurgular yapılmıştır (s. 122-182).

Çalışmanın üçüncü bölümü “Türkiye-Arnavutluk İlişkileri” ve “Karşılıklı İmgeler” olarak iki ana başlık halinde incelenmiştir. Buna göre Arnavutluk ile Türkiye arasındaki ilk diplomatik antlaşmalar Aralık 1923'te İstanbul'da imzalanmış ve ilişkiler iyi başlamıştı. Ancak Kral Zogu'nun 1936 yılında kız kardeşini II. Abdülhamid'in oğlu Abid ile evlendirmesi ve o dönem Türkiye'nin Arnavutluk Büyükelçisi Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Tiran'dan ayrılması gibi olaylarla ilişkiler tekrar bozulmuştu. Enver Hoca döneminde ilişkiler bozuk ilerlemesine rağmen Arnavutluk, Kıbrıs Sorunu'nun başından itibaren Türkiye'nin yanında yer almıştı. Birleşmiş Milletler'de Kıbrıs üzerine yapılan oylamalarda Türkiye lehine oy kullanan birkaç ülkeden hatta tek sosyalist ülkenin Arnavutluk olduğu görülmektedir. Son dönemde iki ülkenin üst düzey devlet adamları arasında karşılıklı ziyaretler hızlanmıştır. Örneğin, 2012 yılında İstanbul'da düzenlenen “*Balkan Savaşlarından Balkan Barışına*” konferansına dönemin Arnavutluk Dışişleri Bakanı Edmond Panariti de katılmıştı. Yine 2012 yılında Trakya Üniversitesi'nde Arnavutluk'un bağımsızlığının 100. Yılı sebebi ile “*Türkiye-Arnavutluk İlişkileri*” isimli konferansa Arnavutluk Dışişleri Bakanı yardımcısı Edith Harxhi'yi göndermişti. Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan, 13 Mayıs 2015'te Tiran'a ziyarette bulunmuş ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yaptırılan *Namazgah Camii*'nin temelini atmıştı. Aynı yılın Nisan ayında Çanakkale Savaşları'nın 100. yılı törenleri nedeni ile Cumhurbaşkanı Nishani

Çanakkale'ye gelmiş ve Sözde Ermeni Olaylarının 100. yılı sebebi ile Türkiye'nin uluslararası arenada yalnızlaşmasına karşı Arnavutluk'un Türkiye'nin yanında olduğunu vurgulamıştı (s. 183-225).

İki ülke arasındaki ilişkilerde Kosova konusu da önemlidir. İbrahim Rugova'nın devlet başkanı seçilmesinin ardından Kosova'da yaşananlar bir insanlık dramı olarak Türk medyasında yer bulmuştu. Kosovalı mültecilere yardım için Muazzez Ersoy ve Ajda Pekkan gibi sanatçılar yardım konseri düzenlemişlerdi. Sırbistan 24 Mart 1999 tarihindeki NATO'nun müdahalesi sonrası aynı yılın Haziran ayında Kosova'dan tamamen çekilmiş ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararı ile Kosova'ya özerklik tanınmıştı. Harekât sırasında Türkiye, Bakanlar Kurulu'nun 27 Nisan 1999 tarihli kararıyla NATO savaş uçaklarına üslerini açmış yine bölgeye konuşlandırılacak olan KFOR gücüne 30 Haziran 1999 tarihinde 1000 kişilik bir kuvvet yollamıştı. 2001 yılında Kosova krizinin Makedonya'ya sıçraması ile Türkiye hem Makedonya hem de Arnavutluk arasında bir arabulucu rolü üstlenmiş 2001 yılında imzalanan *Ohri Çerçeve Antlaşması* ile çatışmalar sona ermişti. Arnavutluk Elbasan şehrinde NATO bünyesinde insani yardımların koordinasyonu için kurulan AFOR'a (Albanian Force) Türkiye, İzmir Foça'dan 400 kişilik bir birlik yollamıştı. NATO operasyonunun sona ermesinin ardından yardımlarından dolayı Türkiye adına Türk Büyükelçiliğine "*Rahibe Teresa Madalyası*" verilmişti. Kosova'da 23 Nisan'ın Türk Bayramı olarak resmî tatil ilan edilmesi ve Prizren'de Türk taburunda düzenlenen 30 Ağustos Zafer Bayramı gibi kutlamalara Kosovalı siyasetçilerin en üst düzeyde katılım göstermesi önemlidir. Ayrıca, çoğunlukla Türklerin yaşadığı Mamuşa'daki liseye Kosova Eğitim, Teknoloji ve Bilim Bakanlığı'nın onayı ile *Atatürk Lisesi* adı verilmişti (s. 226-261).

İlişkilerdeki tüm bu olumlu yönlere rağmen Arnavutluk ve Kosova tarihyazımında Osmanlı olumsuz imgelerle anlatılmaktadır. Bu konuda eserde Prof. Dr. Bülent Bilmez'in çalışmasına atıf verilmekte ve Arnavut tarihyazımında Osmanlı ve Türk imgesinin birbirinin yerine kullanıldığını ve anakronik kullanımın arkasındaki kafa karışıklığının öğrencilere de geçtiği vurgulanmaktadır. Ancak Fatih Fuat Tuncer kendi yüksek lisans tezinden Kosova tarih yazımını anlatırken ise Osmanlı ve Türkiye imgesinin birbirinden ayrıldığını ve Türkiye imgesinin olumlu anlatıldığını söylemektedir. Kosovalı yetkililer 2016 yılından itibaren yenilenmiş tarih ders kitaplarının kullanılacağını açıklamışlar ve nefret uyandıran kelimelerin kitaplardan çıkarıldığını bildirmişlerdir (s. 261-276).

Eserin son kısmı ise “Yeni Osmanlılık” geleneği üzerinde durmaktadır. Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu’nun “*Stratejik Derinlik*” isimli eserine göre, Osmanlı tasfiyesi sonucunda Balkanlarda jeo-politik ve jeo-kültürel boşluklar ve yeni çatışma alanları ortaya çıkmıştır. Bu iddia için özellikle Bosna ve Kosova savaşı sonrasında yaşananlar örnek verilmiştir. Bununla beraber Ahmet Davutoğlu’nun sık sık Osmanlı içerisindeki Arnavut Sadrazamlara değinmesi ve Arnavut kökenli aydınlar üzerinden verdiği örnekler ise Arnavut medyasında sıkça tartışılmıştır. Eserde bu konular üzerine yorumlar yapan Makedonya Arnavutlarının siyasi lideri Arben Xhaferi’nin (2012 yılında vefat etmiştir), Makedonya’da muhafazakar Arnavutları temsil eden “*Levizja Besa*” isimli siyasi partinin liderlerinden ve Shenja dergisinin editörlerinden olan Afrim Gashi’nin, Makedonya’da Avrupa Entegrasyon Bakanı olarak görev yapmış Teuta Arifi’nin, Katolik bir Arnavut olan Ndue Ukaj’ın, Kosova’da Şecaettin Koka’nın, Arnavutluk’ta çevirmen ve gazeteci olarak tanınmış olan Pirro Misha’nın, Tiran Üniversitesi Medeniyetler Tarihi bölümünden Agron Gjekmarkaj’ın ve sosyoloji alanında öğretim görevlisi olan Enis Sulstarova’nın görüşlerine yer verilmiştir (s. 276-300).

Sonuç olarak, Türkiye ve Arnavutluk’un kimlik aidiyetlerinin kurgulanmasında sahip oldukları ortak geçmişin devletlerin siyasi yumuşama ve gerilimlerine bağlı olarak değişkenlik gösteren bir araç olarak kullanıldığı iddiası çalışmada verilen örnek olaylar ile doğrulanmıştır. Türkiye ve Arnavutluk dış politikasının, iki ülke ilişkilerinin tekrar kurulduğu 1991 yılından bugüne Avrupalılaşıma/Batılılaşma yönünde ivme kazanması görüldüğü üzere karşılıklı algıları da değiştirmektedir. Bu yönleriyle ele aldığımız eser, Kimlik ve Söylem konularını ele alması bakımından alanında önemli bir boşluğu doldurarak Balkan tarihi ve uluslararası ilişkiler literatüründeki yerini almıştır (s. 301-308).

BAE-DERGİSİ MAKALE YAZIM KURALLARI

Makaleler, aşağıda belirtilen şekilde hazırlanmalıdır:

1. Başlık; içeriği iyi bir şekilde ifade etmeli, büyük ve koyu harflerle ortalanarak yazılmalıdır. Makale kendi içinde anlamlı alt başlıklara ayrılmalıdır. “Giriş” kelimesi başlık olarak kullanılmalı ve alt başlıklar numaralandırılmalıdır.

2. Yazarın adı küçük, soyadı büyük ve koyu yazılmalı; üzerine yıldız konularak dipnotta yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.

3. Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde anlatan ve en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Ayrıca özetin altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 5 kelimedenden oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

4. Metin A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, Word programında, Times New Roman karakteriyle 11 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında (üst 3,5 cm, alt 2,5 cm, sol 2,5 cm ve sağda 3,0 cm) boşluk bırakılmalıdır. Dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır. Yazılar özetler ve kaynakça dâhil 5.000 ile 12.000 kelime aralığında olmalıdır. Metin içinde koyu ve eğik harflerle vurgulamalar yapılabilir.

5. Her tablo veya grafik aşağıda görüldüğü gibi numaralandırılmalı ve uygun bir başlık seçilmelidir. Tablo veya grafik numarası ve adı tam sola dayalı olarak yazılmalı; tablonun veya grafiğin kaynakçası ise tablonun altında yer almalıdır. Tablolara ve grafiklere metin içinde ait oldukları yerlerde kullanılmalıdır.

6. Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise ana metnin sağından ve solundan 1 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığı ile 1 punto küçük yani (10 punto) olarak yazılmalıdır.

7. Referanslarda klasik dipnot sistemi benimsenmeli ve dipnotlar sayfa altında yer almalıdır. Referanslar gösterilirken aşağıdaki hususlara azami önem verilmesi gerekmektedir:

7.1. Tek yazarlı kitap ya da makale aşağıdaki şekilde gösterilmelidir:

Andrew Baruch Wachtel, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, (çev.) Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s. 58.

Bülent Akyay, “Yunanistan’da Filortodoks Komplonun Ortaya Çıkışı (1839) ve Osmanlı İmparatorluğu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXVI, Sayı 2, Aralık 2011, s. 338.

Şayet aynı eserden tekrar alıntı yapılacaksa yazarın soyadı yazıldıktan sonra; Wachtel, *a.g.e.*, s. 13.; makale ise Akyay, *a.g.m.*, s. 339. şeklinde belirtilmelidir.

Şayet aynı yazarın başka bir eseri ikinci kez aynı makalede kullanılıyorsa yazarın soyadından sonra kullanılan eserin başlığı da yazılmalıdır.

Wachtel, *Southeast Europe: Culture and Connection*, s. 42.

Araya başka bir eser girmeden aynı eserin aynı sayfasından alıntı yapılıyorsa, “Aynı yerde” ibaresi kullanılmalıdır.

Araya başka bir eser girmeden aynı eserin farklı sayfasına gönderme yapılıyorsa, “Aynı yerde, s. 236.” şeklinde belirtilmelidir.

Her dipnotun sonuna nokta konulur.

7.2. İki yazarlı ve ikiden fazla yazarlı kitap ya da makalelerde yazar adları arasına ve bağlacı konulmalıdır.

7.3. Derleme kitaplarda yer alan makaleler aşağıdaki gibi gösterilmelidir:

Ruxandra Ivan, “La politique à l’égard des minorités nationales en Roumanie aux années 1980”, *Minorities in the Balkans: State Policy and Interethnic Relations (1804-2004)*, (ed.) Dušan T. Bataković, Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Special Editions 111, Belgrade 2011, s. 260.

7.4. Gazete Yazısı

Yalçın Bayer, “Balkan Tarihi Yeniden Yazılacak”, *Hürriyet*, 6 Aralık 2012, s. 9.

Yazarı belli olmayan gazete yazıları:

“Makedonya’da Türkler İlgi Bekliyor”, *Yeniçağ*, 25 Mayıs 2014, s. 11.

7.5. Yazarı Belli Olmayan Resmî ya da Özel Yayınlar, Raporlar vb. Eserler
Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayınları, Ankara 1995, s. 19.

7.6. Arşiv Belgeleri

Arşivin adı, tasnifin adı, defter veya dosya ve gömlek numaraları belirtilmelidir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Hariciye Nezareti Siyasî Kısım Evrakı (HR.SYS) için:

BOA, *HR.SYS*, 1119/64.

7.7. İnternet Kaynakları

Kader Özlem, “Unutulan Balkan Türkleri”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 30 Temmuz 2011, http://www.21yyte.org/tr/yazi6245-Unutulan_Balkan_Turkleri.html, (07.08.2012)

Yazarı belli olmayan internet kaynakları:

<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,1983134,00.html>, (01.12.2007).

7.8. Mülakat

Süleyman Demirel ile İstanbul'da yapılan mülakat, 25 Kasım 2008.

7.9. Yüksek Lisans, Doktora ve Doçentlik Tezleri

Sevim Hacıoğlu, *Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi (1944-1989)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Saray, İstanbul 2002, s. 78.

8. Kaynaklar makalenin sonunda, yazarların soyadının ilk harfine göre alfabetik olarak ve büyük harflerle aşağıda gösterildiği gibi eklenecektir: Yazarın soyadı, adı, başlık, yayınevi, basım yeri ve basım yılı. Kaynakçada makalelerin sayfa aralıklarının da belirtilmesi gereklidir.

CLAYER, Nathalie, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, (çev.) Ali Berktaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

KIRLIDÖKME, Utku, "Yunanistan'da Uluslararası İlişkiler Kuramlarının Dış Politika Olaylarına Uygulanması", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Aralık 2013, ss. 27-50.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış makaleler, aşağıdaki elektronik posta adresine gönderilmelidir:

baedergisi@gmail.com

Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi (BAE-Dergisi) makale yazım kurallarına riayet edilmeden hazırlanan makaleler dikkate alınmaz. Yazarlar hakem raporları doğrultusunda istenen düzeltmeleri editörün bildirdiği süre zarfında BAE-Dergisi'ne ulaştırmakla yükümlüdür. Aksi takdirde gönderilen makaleler ya reddedilir ya da yayımlanması düşünülen sayıda yayımlanmaz. Yayın Kurulu makaleler üzerinde esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

Dergimizde yayımlanan makalelerin içeriğinden yazarı/yazarları sorumludur.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS
WRITING AND STYLING GUIDELINES

All articles must conform to the following guidelines:

- 1.** Title should reflect the content of the article. It should be in bold capital letters and center ranged. All subheadings should be concise. The first section should be titled as ‘Introduction’ and the subheadings should be numbered.
- 2.** Use lower case for the name of the author. The surname should be written in bold and capital letters. Put ‘*’ on the surname and include the author’s affiliation information (i.e. institution, telephone number, e-mail) as a footnote on the first page.
- 3.** All articles should have an abstract composed of 150 words maximum. It should be in both Turkish and English and include a one line keywords section composed of three to five words.
- 4.** The article should be written in MS Word, A4 paper dimension (29.7x21 cm.), Times New Roman, 11 pt. and single space. Page margins should be defined as 3.5 cm. from above, 2.5 cm. from below and left, and 3.0 cm. from right. Footnotes should be 9 pt. and single spaced. The manuscript (including the abstract and bibliography) should be minimum 5.000 words and maximum 12.000 words. The author is free to highlight words or expressions that should be in bold and italic.
- 5.** Each table and figures should be used inside the text. It should be named, numbered and indented to the left while its source/bibliographic information should be written below of it.
- 6.** Quotation marks - “ ” - should be used for all quotations. The ones less than five sentences should be given as a part of the sentence while quotations more than five sentences should be given in a separate paragraph, indented 1 cm. from the right, single space and 10 pt.
- 7.** All references must stick to the general reference styling and footnotes should be given below of each page. All manuscripts should abide by the following rules of referencing:

7.1. Books and journals

Andrew Baruch Wachtel, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, (transl.) Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap, İstanbul 2009, p. 58.

Bülent Akyay, “Yunanistan’da Filortodoks Komplo’nun Ortaya Çıkışı (1839) ve Osmanlı İmparatorluğu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Volume XXVI, Number 2, December 2011, p. 338.

In case the same source is used in the following footnote then;

Wachtel, *ibid.*, p. 13.

For references to the same source later in the same article

Wachtel, *op.cit.*, p. 15.

In case another source of the same author is used then;

Wachtel, *Southeast Europe: Culture and Connection*, p. 42.

All footnotes should finish with full stop.

7.2 For co-authored books and articles “and” should be used between the names of authors.

7.3. Articles from edited books should be written as follows:

Ruxandra Ivan, “La politique à l’égard des minorités nationales en Roumanie aux années 1980”, *Minorities in the Balkans: State Policy and Interethnic Relations (1804-2004)*, (ed.) Dušan T. Bataković, Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Special Editions 111, Belgrade 2011, p. 260.

7.4. Newspapers

Yalçın Bayer, “Balkan Tarihi Yeniden Yazılacak”, *Hürriyet*, 6 December 2012, p. 9.

In case the reporter or columnist is not defined then

“Makedonya’da Türkler İlgi Bekliyor”, *Yeniçağ*, 25 May 2014, p. 11.

7.5. For special reports and official sources with unidentified authors

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayınları, Ankara 1995, p. 19.

7.6. Archival Sources

The name of the archive and the full title of the files should be specified

For an example regarding an archival source belonging to the Ottoman Archives of the Prime Ministry-Republic of Turkey:

BOA, *HR.SYS*, 1119/64.

7.7. Internet Sources

Kader Özlem, “Unutulan Balkan Türkleri”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 30 July 2011, http://www.21yzyt.org/tr/yazi6245-Unutulan_Balkan_Turkleri.html, (07.08.2012).

If the author is not defined:

<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,1983134,00.html>, (01.12.2007).

7.8. Interviews

Interview with Süleyman Demirel in Istanbul, 25 November 2008.

7.9. Thesis

Sevim Hacıoğlu, *Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi (1944-1989)*, Istanbul University Institute of Social Sciences, Unpublished Masters Thesis, Supervisor: Prof. Dr. Mehmet Saray, Istanbul 2002, p. 78.

8. Bibliography: All sources should be written in an alphabetical order. Each source starts with the surname of the author written in capital letters and followed by name, title, publisher and date. Also, page numbers of articles should be included.

CLAYER, Nathalie, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, (transl.) Ali Berktaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

KIRLIDÖKME, Utku, "Yunanistan'da Uluslararası İlişkiler Kuramlarının Dış Politika Olaylarına Uygulanması", *Journal of Balkan Research Institute*, Volume 3, Number 2, December 2013, pp. 27-50.

Submitting the article

All articles that are prepared according to the abovementioned writing guidelines should be sent to baedergisi@gmail.com

All articles that contradict with guidelines of the JBRI are not considered for publication. All authors are responsible for making necessary changes based on reports given by reviewers and send the amended version back to the JBRI. Else, articles are either rejected or postponed since it may be included for the next issues of the JBRI. The editorial board may make minor corrections on articles that will not affect the content.

Authors are responsible for the content of their articles.